

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

13

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 13.
ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

13

HADTÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2012

A szerkesztőbizottság tagjai

Kedves Gyula, Kreutzer Andrea, Makai Ágnes, Sallay Gergely Pál,
Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Závodi Szilvia

Szerkesztette

Závodi Szilvia

Az angol és a német fordítás Forgács Márton, Sallay Gergely Pál és Varga Csaba
munkája

A fotókat Bálint Ferenc, Soós Péter és Szikits Péter készítette

A kötet támogatói:

Nemzeti Kulturális Alap

Hadimúzeum Alapítvány

A borítón a Keglevich Gábor gróf, főtárnokmesternek ajándékozott serleg látható,
rajta az 1843–44. évi országgyűlés képviselőinek neveivel.

Felelős kiadó: dr. Kovács Vilmos ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

A kötetet és a borítót tervezte Renkó Marcsi

Nyomtatta a Kurrens Print Kft.

ISSN 0238-4442

TARTALOM

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK	9
KOVÁCS VILMOS: A Magyar Királyi Honvédség által 1922–1945 között használt külföldi eredetű fegyverrendszerek	11
DEMETER LAJOS: A sepsiszentgyörgyi Hősök temetője	43
GALVÁN KÁROLY: A Habsburg Birodalom, majd Osztrák–Magyar Monarchia katonakarmestereinek – az uralkodó által adományozott – kitüntetései 1849–1914 között	69
KÖZLEMÉNYEK	99
KEDVES GYULA: Közös erővel az egykori Aradi Erekllyemúzeum gyűjteményének megismertetésére	101
SÜLI ATTILA: Adalékok a 11. (vörös sipkás) honvédszászlóalj történetéhez	119
BACZONI TAMÁS: Öltözködési problémák a Magyar Királyi Honvédségnél	125
CS. KOTTRA GYÖRGYI: Kölcsönkért jelképek	133
REIDER MÓNKA: A Magyar Királyi 2. honvéd gyalogezred zászlószentelési ünnepsége	141
SOÓS PÉTER: Egy magyar fegyvertervező Svájcban – Király Pál tevékenysége az SIG-ben	153
JAKUSCH GABRIELLA: 95 éve emlékezünk katonahőseinkre	169
GYŰJTEMÉNYI MUNKA	183
HERMANN RÓBERT–KINCSES KATALIN MÁRIA: Így látta az ellenség – az 1848–49. évi osztrák Armeé-Bulletin sorozat	185
PROHÁSZKA LÁSZLÓ–SALLAY GERGELY PÁL: Báró Fejérváry Géza ábrázolása az éremművészetben	245
TÓTH ORSOLYA: Az 1896. évi ezredéves országos kiállítás plakátjának változatai	255
BÁLINT FERENC: Válogatás az Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény külföldi műtárgyaiból	263
JANKÓ ANNAMÁRIA: A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárának digitalizálása	275
MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL, TÖRTÉNETÉBŐL	283
ZÁVODI SZILVIA: Adalékok a Hadtörténeti Múzeum háború utáni történetéhez	285
KIÁLLÍTÁSOK	303
MAKAI ÁGNES–SZOLECZKY EMESE: „Jelszavaink valának haza és haladás”	305
NAGY ANDRÁS: A Szolnoki Repüléstörténeti Kiállítóhely új csarnoka	313
A kötet szerzői	317
KÉPMELLÉKLET	321

CONTENTS

ESSAYS AND STUDIES	9
VILMOS KOVÁCS: Weapon Systems of Foreign Origin Used by the Royal Hungarian Defence Forces (1922–1945)	11
LAJOS DEMETER: The Military Cemetery of Sepsiszentgyörgy	43
KÁROLY GALVÁN: Decorations Awarded by the Monarch to the Military Bandmasters of the Habsburg Empire (later the Austro-Hungarian Monarchy) between 1849 and 1914	69
PUBLICATIONS	99
GYULA KEDVES: A Joint Effort for the Publicity of the Relics' Museum of Arad	101
ATTILA SÜLI: Additions to the History of the 11th Honvéd Battalion (The “Red Caps”)	119
TAMÁS BACZONI: Problems with the Wearing of Uniforms in the Royal Hungarian Defence Forces	125
GYÖRGYI CS. KOTTRA: Borrowed Symbols	133
MÓNIKA REIDER: The Consecration of the Flag of the Royal Hungarian 2nd Infantry Regiment	141
PÉTER SOÓS: A Hungarian Weapon Designer in Switzerland – The Activity of Pál Király in the SIG Works	153
GABRIELLA JAKUSCH: 95 Years of Commemorating Our Heroic Soldiers	169
COLLECTIONS	183
RÓBERT HERMANN–KATALIN MÁRIA KINCSES: The Enemy Saw It this Way	185
LÁSZLÓ PROHÁSZKA–GERGELY PÁL SALLAY: The Presentation of Baron Géza Fejérváry in Numismatics	245
ORSOLYA TÓTH: The Variants of the Poster of the National Millennium Exhibition of 1896	255
FERENC BÁLINT: A Selection of Foreign Items in the Uniforms and Equipment Collection	263
ANNAMÁRIA JANKÓ: The Digitisation of the Map Room of the Military History Institute and Museum	275
FROM THE LIFE AND HISTORY OF THE MUSEUM	283
SZILVIA ZÁVODI: On the Post-War History of the Military History Museum	285
EXHIBITIONS	303
ÁGNES MAKAI–EMESE SZOLECZKY: “Our Catchwords Were: Patriotism and Progress”	305
ANDRÁS NAGY: The New Hall of the Aviation History Museum in Szolnok	313
Authors of the Volume	317
PLATES	321

INHALT

ABHANDLUNGEN UND STUDIEN	9
VILMOS KOVÁCS: Die vom königlichen ungarischen Honvéd-Heer verwendeten Waffensysteme ausländischer Herkunft (1922–1945)	11
LAJÓS DEMETER: Der Heldenfriedhof von Sepsiszentgyörgy	43
KÁROLY GALVÁN: Die von den Herrschern verliehenen Auszeichnungen der Militärkappelmeister des Habsburgerreiches und später die der Österreichisch-Ungarischen Monarchie aus der Periode 1849–1914	69
MITTEILUNGEN	99
GYULA KEDVES: Eine gemeinsame Anstrengung für das Bekanntmachen des einstigen Reliquienmuseums von Arad	101
ATTILA SÜLI: Beiträge zu der Geschichte des 11. (Rotkämpfer) Honvéd- Bataillons	119
TAMÁS BACZONI: Bekleidungsprobleme des königlichen ungarischen Honvéd-Heeres	125
GYÖRGYI CS. KOTTRA: Geliebene Symbole	133
MÓNIKA REIDER: Das Fahnenweihfest des königlichen ungarischen 2. Infanterie-Regiments	141
PÉTER SOÓS: Ein ungarischer Waffenkonstrukteur in der Schweiz – die Tätigkeit von Pál Király in den SIG-Werken	153
GABRIELLA JAKUSCH: Wir gedenken seit 95 Jahren unserer Soldatenhelden	169
SAMMLUNGEN UND WERKSTÄTTENARBEIT	183
RÓBERT HERMANN–KATALIN MÁRIA KINCSES: So sah es der Feind	185
LÁSZLÓ PROHÁSZKA–GERGELY PÁL SALLAY: Die Darstellung vom Baron Géza Fejérváry in der Medaillenkunst	245
ORSOLYA TÓTH: Die Plakatenvarianten der Nationalen Millenniumsausstellung von 1896.	255
FERENC BÁLINT: Eine Auswahl ausländischer Objekte der Uniformen- und Ausrüstungssammlung	263
ANNAMÁRIA JANKÓ: Die Digitalisierung des Militärgeschichtlichen Kartensammlung des Institutes und Museums für Militärgeschichte	275
AUS DEM LEBEN UND GESCHICHTE UNSERES MUSEUMS	283
SZILVIA ZÁVODI: Beiträge zur Nachkriegsgeschichte des Museums für Militärgeschichte	285
AUSSTELLUNGEN	303
ÁGNES MAKAI–EMESE SZOLECZKY: „Unsere Wahlspruch war: Heimat und Fortschritt“	305
ANDRÁS NAGY: Die neue Halle des Flughistorischen Ausstellungsareals in Szolnok	313
Die Autoren des Bandes	317
BILDBEILAGE	321

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK

Kovács Vilmos

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG ÁLTAL 1922–1945 KÖZÖTT
HASZNÁLT KÜLFÖLDI EREDETŰ FEGYVERRENDSZEREK

A magyar királyi Honvédség fegyverzetének kialakítása az 1930-as években

Fegyverrendszerek beszerzése

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as katonai összeomlása egy felduzzasztott, de forrásaitól megfosztott, hanyatló teljesítményű hadiipart hagyott maga után, amely így is nagyságrendekkel haladta meg a háború előtti teljesítményét.

Az 1919-es Tanácsköztársaság vezetése nem tudott jelentősen változtatni az 1918-as hadigazdasági állapotokon, a Vörös Hadsereg ellátása kimerítette a még megmaradt készleteket. A román hadsereg pedig – magyarországi tartózkodása idején – szinte minden mozdítható és megtalált gépet, berendezést, nyersanyagot elrabolt. Az 1920 januárjában végzett – a hadsereg vezetése által levezetett – szemlék bizonyítják, hogy a román megszállás jelentős károkat okozott a fontosabb hadiüzemekben.

A haderő helyzetét súlyosbította az 1920. június 4-én aláírt trianoni szerződés, amelynek V. része írta elő a katonai, hadiipari határozványokat, a magyar hadsereg létszámát 35.000 főben maximálta és egyben eldöntötte a békeellátás mértékét is. A szerződés aláírásától számított három hónapon belül a meghatározott fegyverzetten és lőszereken felüli raktári készleteket a szövetséges hatalmak részére át kellett adni. A hadiipart legkeményebben sújtó határozatként előírták, hogy fegyvert, lőszeret és bármilyen más hadianyagot csak egy – állami tulajdonban lévő – gyár állíthatott elő. A három hónapot meghaladva minden más hadianyag előállítására, raktározására vagy tanulmányozására szolgáló telepet meg kellett szüntetni, vagy kizárólag polgári, kereskedelmi célra átalakítani. A fölöslegessé vált szakképzett dolgozókat el kellett bocsátani. A hadiüzemek gépeit meg kellett semmisíteni vagy a polgári termelés céljaira átalakítani. A szerződés a magyar hadvezetés számára minden – fegyverre, lőszerre és más hadianyagra vonatkozó – export és import tevékenységet megtiltott.

Szintén szigorúan megtiltották a – nemzetközi szerződések által egyébként is korlátozott – fojtó, mérgező gázok előállítását, illetve külföldről történő beszerzését. Korlátozás alá helyezték a harckocsik, repülők és egyéb harci járművek gyártását, illetve behozatalát is.¹

1 1921. évi XXXIII. törvénycikk V. fejezet.

Mindezek az előírások lehetetlenné tették egy rentábilis hadiipar újjáépítését. A csekély létszámú hadsereg és fegyverzet, az exporttevékenység megtiltása csak kis sorozatú, gazdaságtalan termelést engedett meg. A területi veszteségek pedig a nyersanyagforrások többségétől fosztották meg az országot.

Az antant bizottságnak (Szövetségek közti Ellenőrző Bizottság, SZKEB) minden hadiipari és katonai objektumban belépési és ellenőrzési joga volt, ezért a Honvédelmi Minisztérium (HM) anyagi csoportfőnöke hivatalosan utasította a minisztérium osztályvezetőit, hogy mindenben gátolják a tevékenységüket.²

Ettől kezdve minden dokumentum két példányban készült, az egyik az antant bizottság részére az engedélyezett értékekkel, a másik a valós adatokkal.

A békediktátum három hónapos türelmi idejének lejárta után – még a parlamenti ratifikálás előtt – megkezdődött a határozványok végrehajtása. A nem engedélyezett hadianyagokat – amelyeket nem rejtettek el – leszerelő-bázisokra gyűjtötték, vagy jóvátételként elszállították. A hadsereg bázisai közül az egyik legnagyobb az ostffyasszonyfai telep volt, ahol 1920 végére 390 ezer megsemmisítésre váró tüzéségi lőszeret halmoztak fel, amelynek szétszerelését 1921-ben, a SZKEB irányítása alatt a Weiss Manfréd lőszergyár szakemberei végezték el.³

Az országgyűlés 1921-ben ratifikálta a trianoni szerződést, melyet az 1921. évi XXXIII. törvénycikkben tett közzé. A törvény tételesen határozta meg a honvédség, a csendőrség, a folyamőrség, a rendőrség, a vámőrség, illetve a pénzügyőrség számára együttesen tartható hadianyag mennyiséget.

A készletben tartható hadianyagok száma⁴

		<i>A fegyverzet illetve lőszer összesen (darab)</i>	<i>A fegyveres testületek évi utángyártás mennyisége (darab)</i>
1.	Kézi lőfegyverek, karabélyok és szuronyok	57.776	elhasználódás mértékében
2.	Hadi pisztolyok	28.822	elhasználódás mértékében
3.	Géppuskák	560	elhasználódás mértékében
4.	Géppisztolyok	600	elhasználódás mértékében
5.	Lövegek	129	elhasználódás mértékében
6.	Aknavető	70	elhasználódás mértékében
7.	Kézi lőfegyverek lőszerai	33.521.000	11.662.600
8.	Hadi pisztolyok lőszerai	7.484.850	1.727.650
9.	Tüzéségi lőszer	124.000	12.400
10.	Aknavető lőszer	52.500	3.500
11.	Kézigránát	350.000	175.000
12.	Kard	21.461	elhasználódás mértékében

2 Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (a továbbiakban: HL) HL HM eln. 25 oszt. – 1920, 70947.

3 HL Vezérkar (a továbbiakban: VKF) 1920, 3. oszt. 40489 1. sz. melléklet, illetve HL HM 1920. 3. oszt. 38433.

4 1922. évi XI. törvénycikk a Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról, I. fejezet.

A törvénycikk második paragrafusában előírta, hogy a hadiüzem gépi berendezéseit úgy kell beállítani, hogy a gyárható mennyiség ne haladja meg a következő értékeket.⁵

<i>Fegyverek</i>	<i>Darabszám</i>	<i>Idő</i>
kézi lőfegyver, karabély, szurony	300	havonta
hadi pisztoly	80	havonta
géppuska	5	havonta
géppisztoly	5	havonta
löveg	2	évente
aknavető	2	évente

<i>Lőszerek</i>	<i>Darabszám</i>	<i>Idő</i>
kézi lőfegyver	50.000	naponta
tüzérségi	40	naponta
aknavető	10	naponta

A fenntartható kapacitást olyan kicsire méretezték, hogy nagyüzemek életben tartását lehetetlenné tették. A Weiss Manfréd lőszergyár egy nap alatt képes lett volna előállítani az egész évi tüzérségi és aknavető lőszerszükségletet, a Fegyver-és Gépgyár Rt. pedig néhány hét alatt legyárthatta volna az évi kézfegyver kvótát.

1922. január 7-én a minisztertanács elrendelte a Magyar Királyi Állami Hadianyaggyár felállítását. A rendelet alapján a honvédelmi miniszter az elnöki teendővel báró Hazai Samu vezérezredest, nyugállományú minisztert,⁶ alelnökséggel tiszabői Hellebront Antal altábornagyot,⁷ míg a vezérigazgatósággal Schreiner János nyugállományú ezredest bízta meg. A működő hadiüzemeket az igazgatóság irányítása alá rendelték, ugyanakkor a honvédelmi miniszter rendelkezett a hadianyaggyár fölött.⁸ A hadianyaggyár telephellyel nem rendelkezett, központi feladata a különféle hadiüzemek munkájának koordinálása, illetve az egész magyar hadianyagipar képviselése a SZKEB és más intézmények felé. A rendelettel részben eleget tettek az antant előírásainak és időt nyertek.

A SZKEB szoros ellenőrzése alatt a magyar politikai és katonai vezetés lehetőségei erősen korlátozva voltak. Az ország elszigeteltsége nehéz helyzetet teremtett, a szűkös anyagi források és az állandó antant ellenőrzések nem tették

⁵ Ugyanott.

⁶ Báró Hazai Samu (1876-ig Kohn Sámuel; Rimaszombat, 1851. december 26. – Budapest, 1942. február 10.) hivatásos katonatiszt, honvédtábornok, 1910–1917 között a Magyar Királyság honvédelmi minisztere.

⁷ Vitéz tiszabői Hellebronth Antal vezérezredes (Tiszabő, 1858. december 20. – Budapest, 1946. június 12) 1913-tól a budapesti 1. honvéd táborigazgató ezred parancsnoka ezredesként, 1917-től honvéd tüzérségi felügyelő vezérőrnagyként, a két világháború között tüzérségi tábornok, vezérezredes, a Tiszti Arany Vitézségi Érem birtokosa.

⁸ HL VKF. 1922. 3. oszt. 48086.

lehetővé egy – az elképzelések szerint sokkal nagyobb – ütőképes hadsereg ellátási, fegyverkezési hátterének kiépítését. Az országot három oldalról határoló kisantant államok hadigazdasági és közvetlen katonai felkészültsége lényegesen meghaladta hazánkét. A magyar honvédség engedélyezett 35.000 katonájával szemben Csehszlovákia és Jugoszlávia egyaránt 150.000, Románia 200.000 fős hadsereget tartott fenn.⁹ Csehszlovákia hadiipara Európa élvonalába tartozott. Az országban az Osztrák–Magyar Monarchiától örökölt nehézipari üzemek jelentős része a hadiipar szolgálatában állt. A Skoda művek, a kontinens egyik legjelentősebb hadiipari komplexuma, a saját hadsereg ellátásán felül komoly exporttevékenységet folytatott.

Románia és Jugoszlávia a hadiiparának fejlesztésében és hadseregének felfegyverzésében elsősorban Franciaországra támaszkodott, az 1920-as években – Csehszlovákiával ellentétben nem volt képes önállóan biztosítani haderejének működőképességét.

A magyar politikai és katonai vezetés ebben a kilátástalannak tűnő helyzetben – a lehetőségekhez mérten – életben tartotta a hadsereget és a hadiipar megóvott lehetőségeit.

A hadiipar nagyobb mozgásszabadságát, a nemzetközi kapcsolatok és a hadsereg fegyverrel való ellátásának szabadabb lehetőségét, a nagyobb léptékű fejlődést a nagykövetek tanácsának 1927. évi döntése tette lehetővé, amely március 31-i hatállyal megszüntette a SZKEB működését Magyarországon. A közvetlen folyamatos ellenőrzés helyébe az esetenkénti vizsgálatok rendszere lépett.

A magyar törvényhozás az 1927. évi VII. törvénycikkben – az új helyzetnek megfelelően – módosította az 1922. évi XI. törvénycikket, az ún. Hadianyag törvényt. A módosítás a következő lényegesebb elemeket iktatta törvénybe:¹⁰

- a Hadianyaggyár négy egységben való működésének deklarálása
- a Magyar királyi Honvédség számára 52.500 gázálc engedélyezése
- a Magyar királyi Államrendőrség (a rendőrség egy része a Honvédség rejtett szervezete volt) számára 12 darab páncélgépkocsi beszerzésének engedélyezése
- egyes alkatrészek pl. gyutacsok, optikai készülékek magániparban történő előállításának engedélyezése
- a hadipuskák számának növelése 1459, a hadipisztolyok számának 200 darabbal
- a hadilőporok előállításának szabályozása (évi 125 tonna)

Az 1927. VII. törvénycikk igazi értéke, hogy szabadabbá tette egy új, ütőképes hadsereg felfegyverzését. Ennek nagyon fontos lépéseként 1930. március 1-én létrehozták a Magyar királyi Haditechnikai Intézetet (HTI) a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségében, azzal a feladattal, hogy új fegyvereket, lőszereket és egyéb eszközöket fejlesszen ki a honvédség számára.¹¹ Az intézet Budapesten, illetve a hajmáskéri kísérleti állomáson kezdett el dolgozni. További technikai háttér-intézkedésként 1930. augusztus 1-én – az addig rejtetten működő – Központi

9 *Berkó István*: Az európai államok fegyveres ereje. *Magyar Katonai Közlöny*, 1926. 658. p.

10 1927. évi VII. törvénycikk a Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról szóló 1922. évi XI. tc. I. fejezete némely rendelkezéseinek kiegészítéséről és módosításáról.

11 A Technikai Kísérleti Intézet jogutódja. HL HM 1930 eln. I. o. – 1097 ikt. sz.

Tüzérségi Átvételi Bizottság egy részét nyílt szervezetté alakították és felállították a Magyar királyi Honvéd Központi Átvételi Bizottságot (KÁB). Az intézmény alapvető feladataként a honvédség részére gyártott, illetve javított fegyverek, lőszer, tüzérségi anyagok előállításának szakmai ellenőrzését határozták meg.¹²

Ebben a szabadabbnak mondható közegben a magyar politika revíziós törekvéseihez mielőbb meg kellett teremteni a hadsereg felfegyverzésének lehetőségét. 1927-től a szorításból némileg kiszabaduló hadvezetés előtt a gyors hadseregefejlesztés érdekében hazai vagy külföldi lehetőségek álltak rendelkezésre.

A hazai tervezésű, magyar hadiipar által előállított fegyverrendszerek alkalmazása a hazai ipar fejlesztését, a magyar munkaerő felhasználását hordozta magában. Ennek a változatnak az alapja az Osztrák–Magyar Monarchiából származó tervek módosításával a magyar hadiipar gyártási képessége volt. Ezeket a fegyvereket természetesen csak modernizálás után lehetett alkalmazni.

A külföldi forrásból származó fegyverzet és felszerelés, teljes fegyverrendszerek, vagy gyártási eljárások vásárlásával, valamint közös gyártási projektek megvalósításával kerülhetett a magyar haderőhöz. A későbbiek bizonyossága szerint a vizsgált időszakban mindhárom megoldás létjogosultságot kapott.

A külföldi beszerzéseket főként az tette indokolttá, hogy a magyar hadiipar nem rendelkezett gyártási eljárással és tapasztalatokkal olyan kiemelten fontos területeken, mint a páncéljármű- és harckocsigyártás, korszerű tüzérségi és gyalogsági fegyverek, illetve a hazai kutatás-fejlesztés nem volt az elvárható szinten a vegyi harcanyag-gyártás, a gépjárművek és a repülőgépek gyártása terén.

A hadvezetés potenciális beszerzési forrásai 1927 után elsősorban a semleges, fejlett technológiával rendelkező országok voltak. Különbféle katonai szakértői bizottságok jártak Európa több országában, azzal a céllal, hogy a magyar hadsereg korszerű fegyverzetre tegyen szert. Svédország és Svájc az elsők között jött tekintetbe, hiszen az 1920-as évektől a német fegyvertervező mérnökök és a kísérleti intézetek ezekbe az országokba tették át a fejlesztés terepét a Németországot is sújtó békeszerződés korlátai miatt. Számos, német mérnökök által tervezett fegyverrendszer kísérleti darabjai készültek ekkor svéd és svájci gyárakban, de még a Szovjetunióval is volt német haditechnikai megállapodás.

Részen ennek is köszönhető, hogy a svéd Bofors AB, vagy az AB Landsverk cégek az évtized végén korszerű tüzérségi lövegekkel és páncéljárművekkel rendelkeztek, amelyeket azután sikeresen értékesítettek a világ számos országában.

A politikailag Magyarország revíziós elképzeléseit támogató országok, mint Németország és Olaszország is hajlandóak voltak Magyarországgal együttműködni a magyar haderő felfegyverzésének érdekében. A magyar kormány Olaszországgal – amely 1927-ig aktív tagja volt a Magyarországon működő antant által felügyelt Szövetségek Katonai Ellenőrző Bizottságnak – még abban az évben megkötötte az örök barátsági szerződést, amely kiváló alapot nyújtott a katonai együttműködéshez. A felek létrehozták a közös fegyverzeti bizottságot. Az ennek keretei között dolgozó szakmai albizottságok feladata volt a magyar fegyverigények olasz forrásból való kielégítése.

12 HL HM 1930 eln. I. o. – 8307 ikt.

A német eredetű fegyverek beszerzése ennél bonyolultabb volt, tekintve, hogy németek többnyire nem adták át a legkorszerűbb fegyvereket és gyártási eljárásokat. Ennek ellenére nagyon fontos, meghatározó forrást jelentettek a magyar haderő számára az 1930-as évek közepétől, még inkább a második világháború időszakában. Jelentős a Németország által megszállt országok (Belgium, Csehszlovákia, Lengyelország) haderejéből származó zsákmányanyag átadása a magyar hadsereg számára.

A Magyar királyi Honvédség 1927 utáni felszerelésében kiemelt szerepet kapott a légierő fejlesztése, minden elérhető forrásból.

A légierő fejlesztése a repülőgépgyártás megteremtésével

A Weiss Manfréd (WM) Rt. hadianyaggyártásban szerzett tapasztalataira építve a Honvédelmi Minisztérium, illetve a rejtett légierő fedőszerve a Magyar királyi Légügyi Hivatal (LÜH) a kedvező körülményeket kihasználva újra indította a magyarországi repülőgépgyártást.

A LÜH már 1927. november 3-án megrendelést adott a WM Rt.-nek repülőgépek gyártására. A Weiss Manfréd Rt. – a repülőgép üzlet beindítására – 1927 októberében szerződést kötött a warnemündei Heinkel AG-vel a HD-22 repülőgépszármány gyártási jogának átvételéről. A Heinkel cég 40.000 Birodalmi Márkáért (RM) vállalta a jog átadását. A WM vásárolt továbbá egy komplett repülőgépszármányt 20.500 RM-ért a gyártás beindításához. Az etalon – a Légügyi Hivatal birtokában lévő – HD-22 eredeti német szármány volt 230 HP teljesítményű Hiero motorral szerelve.¹³

Az első WM repülőgépek tulajdonképpen katonai célokat szolgálták, de a rejtés miatt a HD-22 repülőgép postagépként épült.

1927 végére megérték a feltételek egy – a WM és a HM közötti – repülőgépgyártási szerződés megfogalmazására. Magyarországon megszűnt a Légügyi Ellenőrző Bizottság tevékenysége, az ellenőrzést a magyar kormány hatáskörébe utalták.

A szerződést 1927. november 30-án írták alá a m. kir. Államkincstár, a Weiss Manfréd Rt., illetve a Magyar Általános Gépgyár (MÁG) képviselői. Az okmány értelmében az Államkincstár a két részvénytársaságot bízta meg a repülőgép szállításokkal. A HM vállalta, hogy 15 éven át csak a WM-nél és a MÁG-nál rendel meg a repülőgép szármányokat és motorokat. A megrendelések teljesítéséből a Weiss Manfréd Rt. 60, a Magyar Általános Gépgyár 40%-ban részesült. Évente az első 50 repülőgépet a WM-nek kellett előállítani. A szerződés megállapította, hogy a repülőgép szállításoknál a WM általában az erősebb fémből készült gépeket és a nagyobb teljesítményű motorokat fogja gyártani. A MÁG kizárólag a nem fém szármányokat és gyengébb teljesítményű motorokat fogja előállítani.

A hazai ipar védelmében a szerződés előírta, hogy mindkét gyár köteles a honi gyártóktól beszerezni a munkálatok beindításához szükséges gépeket,

13 Magyar Országos Levéltár (MOL) Z. 402. 237 cs. 573.

berendezéseket. A Kereskedelmi Minisztérium 1927 végén 130 repülőgépmotort rendelt meg az WM-től. A motorokat a cég a francia Societé des Moteurs Gnome et Rhone szabadalma, rajzai, utasításai alapján gyártotta. A gyártási jog átvétele 91.000 pengő volt, melyet a Kereskedelmi Minisztérium folyósított.¹⁴

A Weiss Manfréd részvénytársaság vezetése 1928-ban elérkezettnek látta az időt, hogy a repülőgépgyártást kiemelje az addigi keretek közül és megalakítsa azt a repülőgép- és motorgyárat, amely külön részvénytársaságként, de a Weiss Manfréd konzern egyik vállalataként működött tovább.

A Weiss Manfréd Repülőgép- és Motorgyár Rt. alakuló közgyűlésének jegyzőkönyvét 1928. július 9-én vették fel a konzern központjában. Az új részvénytársaság 6.000.000 pengős alaptőkével 12 részvényes jelenlétében alakult meg.

Az új cég tevékenysége – az alapszabály szerint – repülőgépek, gépkocsik, motorok, traktorok és általában mindenféle géperejű jármű, vontató eszközök, illetve ezek alkatrészgyártása. Az új cég lett a későbbi katonai jármű- és harco-csigyártás bázisa. A gyártócsarnokok berendezését megkezdték, s ebből a célból a Repülőgép- és Motorgyár 387 darab hazai és 349 darab külföldi szerszámgépet és berendezést rendelt meg a beszállítóktól.¹⁵

A cégbíróság 1928. március 28-án jegyezte be az új vállalatot. A bejegyzéskor, azonban már a teljes részvénytársaság a Weiss Manfréd konzern tulajdonában volt. Az alapító részvényesek ugyanis – az előzetes megállapodásnak megfelelően – egyöntetűen átadták a részvényeket a WM-nek.

A repülőgépgyár – a már élő Heinkel szerződés mellé – 1928–30 között több új gyártási eljárást vásárolt meg különféle repülőgépgyártó cégektől. Másodikként a holland Fokker gyárral állapodtak meg.

Az első világháború után Hollandiába települt Anton Herman Gerard Fokker a titkos magyar légielő első komoly szállítója lett. A LÜH postarepülőgép jogcímen 1928-tól Fokker A, B, C jelzésekkel nyolc repülőgépet vásárolt. A repülőgépek valódi célja közel felderítő feladatok ellátása volt, egyelőre kizárólag kiképzési céllal.

Az 1927-ben megkezdett tárgyalások alapján a WM a LÜH finanszírozásában megvette a Fokker C.V. típusú repülőgépszárkány gyártási jogát 45.000 holland forint (104.147 pengő) értékben. A némiképpen átalakított típust WM–Fokker C.V.D. néven kezdték el gyártani, mint kétkormányos felderítő és kiképző gépet. A Jupiter motorok gyújtását Bosch rendszerre, a futóművet könnyebb rugózásúvá alakították át. A szerződés öt év időtartama alatt a WM 49 ilyen repülőgépet adott át a légielőnek.

A szakemberek egyöntetű véleménye szerint ez a repülőgéptípus volt a M. kir. Honvéd Légierő egyik legjobb, egyben a WM egyik legsikerültebb típusa.

A szintén Fokker-licenc alapján épült WM-Fokker C.V.E. távolfelderítő gép 10 példányban készült el. Az eredeti változathoz képest a WM mérnökei ennél a típusnál is jelentős változtatásokat végeztek, más egyéb mellett megerősítették a szárkányszerkezetet.

14 Ugyanott.

15 Kovács Vilmos: Csepel, a magyar honvédelem szigete. *Nagy Magyarország* nyári száma, 2012. 37. p.

A WM Repülőgép- és Motorgyár 1928-ban szerződést kötött a Bayerische Flugzeugwerke A.G. céggel 25 UDET-FLAMINGO típusú iskola-repülőgép-sárkány gyártási jogának átvételéről. A sárkányt WM motorral szerelték fel és 1930-ig 30-at gyártottak a repülőgépből.¹⁶

A gyártási eljárások beszerzésének sorát az olasz Caproni repülőgépekkel folytatták. A légierőnek nem állt rendelkezésére bombázó repülőgép. A hadvezetés a megoldást Caproni típusú gépek licencének megvásárlásával kívánta megoldani. A megállapodás a WM Repülőgép és Motorgyár, valamint a milánói illetőségű Gianni Caproni tervezőmérnök között jött létre. A Caproni Ca-97 repülőgép 30 gépre szóló licencét 180.000 pengőért vásárolták meg. A csepeli csőgyártási színvonal lehetővé tette ennek a géptípusnak a sorozatgyártását. A gép acélcsőszerkezettel és vászonborítással készült. A Ca-97-esek gyártása 1930-ban kezdődött, ekkorra a WM szakemberei is jelentős tapasztalatokat szereztek a repülőgépgyártás terén. A gépek csapatpróbája során derült ki, hogy a konstrukció túl gyenge és nem felel meg az elvárásoknak, ezért összesen négy darab készült ebből a típusból.

A Ca-97 program leállítását követően a WM egy Ca-97-nél nagyobb gép gyártására állt át. A Capronival kötött szerződés szerint megvették a Ca-101 bombázógép gyártási eljárását és a jogot 25 gép előállítására.

A WM két prototípust készített a bombázógépből, de a sok felmerült probléma miatt a gépek állandóan módosításra szorultak. Az 1930-as hadgyakorlat után maga Caproni is jelen volt a javításoknál. A módosított változat – a WM mérnökeinek munkája ellenére – sem volt alkalmas további gyártásra, ezért a Ca-101 gépek sem kerültek csepeli sorozatgyártásra.¹⁷

Az olasz partnerség továbbra is elsődleges beszerzési forrást biztosított nem csak a gyártási eljárások vásárlásával, hanem repülőgépek beszerzésével is. A Magyar királyi Honvéd Légierő felszereléséhez az 1930-as évek elejének egyik legjobb típusából a FIAT CR-32 változataiból vásároltak mintegy 76, illetve német forrásból jutottak 36 repülőgéphez.¹⁸

A légierő egyre inkább idő szűkébe került, így – német elzárkózás miatt – a szintén olasz FIAT CR-42 típusú gépekre esett a választás, amelyből nagyobb megrendelést kapott a baráti ország. Az új gépekkel 1939 nyarától folyamatosan látták el a légierőt, különféle módon több mint 70 FIAT CR-42 vadászgép került a repülő erőkhöz, amelyek 1941-ig teljesítettek első lépcsős szolgálatot.¹⁹

A vadászgépekkel közel egyidőben került sor 36 Caproni Ca-135bis/U nehéz-bombázó megrendelésére, amelyből később még 32 gépet szállítottak Magyarországra. A bombázók 1942 végéig álltak szolgálatban.²⁰

Az olaszországi beszerzések sorát egy 1939-ben korszerűnek mondható vadászgéppel folytatták. Az olaszok az Egyesült Államokból beszerzett és Itáliában gyártott Reggiane Re-2000 Falco vadászgépet szállítottak a magyar légierő

16 Ugyanott.

17 Kovács: i. m. 38. p.

18 *Bondbardt Attila–Sárhidai Gyula–Winkler László: A Magyar Királyi Honvédség Fegyverzete.* Budapest, 1993. 332. p.

19 Ugyanott 338. p.

20 *Dombrády Lóránd: A magyar hadigazdaság a második világháború idején.* Budapest, 2003. 320. p.

FIAT CR-32 vadászrepülőgép (1/3. „Kőr Ász” vadászszázad)

számára. A szerződésben foglalt 70 gép leszállítása 1940–41-ben jelentős mértékű csúszást szenvedett, ami arra sarkalta a hadvezetést, hogy a gyártási eljárás megvásárlásával a saját hadiiparára bízta az ellátás kulcsát. A Re-2000 vadászgép fegyverzetét és motorját magyar forrásból is tudták biztosítani, így csak a gép sárkányszerkezetének gyártási joga volt az adás-vétel tárgya.

A továbbiakban a MÁVAG²¹ – a gyártási eljárás birtokosa – 1944-ig közel 200, magyar néven „Héja” vadászgépet adott át a légierő számára. A magyarországi gépeket a Csepelen készült WM-14/b csillagmotorral és Gebauer-rendszerű²² Danuvia²³ gépgyárban készült 12,7 mm-es géppuskákkal szerelték fel.

A „Héja” repülőgépek magyarországi gyártásának megkezdésével egyidőben a német partnerrel is tárgyalások folytak korszerű német repülőgéptípusok – Messerschmitt Bf-109 G (Me-109) és Messerschmitt-210 Ca gyorsbombázó (Me-210), valamint Daimler-Benz 605(DB-605) típusú repülőgép motorok – magyarországi gyártásáról. A Me-109 vadászrepülőgép gyártására a győri Magyar

21 Teljes néven: Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak. Az 1870-ben alapított gyár, Magyarország egyik legnagyobb gépgyára, illetve hadiüzeme volt.

22 Gebauer Ferenc (Gross-Herlitz, 1888– halálának ideje ismeretlen) az egyik legjelentősebb fegyvertervező mérnök számos sorozatlövő nehézfegyvert alkotott. A Magyarországon gyártott repülőgépek és harckocsik túlnyomórészt az ő általa tervezett géppuskákkal voltak felszerelve. A motorhajtású repülőgép-géppuska szabadalma külföldön is nevéssé tette.

23 A Danuvia Rt. 1920-ban alakult meg, nem kifejezetten fegyvergyártó céggként, sőt Gebauer Ferenc 1924-es megjelenéséig nem is került kapcsolatba a hadiiparral. 1924-től Gebauer, majd Király Pál produktumaira épülve egyre komolyabb részt vállaltak, a hadsereg – főleg a légierő – felszerelésében. A kezdeti kísérleti műhelyből – a két termékeny fegyverkonstruktor képességeire alapozva – egyre inkább fegyvergyártó üzemmé vált. Az 1930-as évek első harmadára a Danuvia Rt., mint kézi és nehézfegyvergyár növekvő súllyal vett részt a hadiipari termelésben.

Waggon és Gépgyár Rt. repülőgép üzemét jelölték ki. Ezzel egy időben döntés született egy új Csepel-szigeti gyár felépítéséről, így 1941. július 19-én megalakulhatott a Dunai Repülőgépgyár Rt. Az új társaság alaptőkéje hatmillió pengő volt, amelyek nagyobb részét a WM Repülőgép és Motorgyár Rt., és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank biztosította. A Csepeli gyáróriás nagyon komoly, új csúcstechnológiára épülő nagyüzemmel bővült.

A Dunai Repülőgépgyár megalapítása után Littay András vezérezredes a HM légügyi csoportfőnöke 1941. augusztus 9-én átadta a Dunai Repülőgépgyár részére 230 darab Me-210 sárkányra, és 870 darab DB-605 motorra vonatkozó megrendelési szándékát. Egyben 50 darab sárkány és 196 darab motor további megrendelését helyezte kilátásba. Bár az új gyár berendezése magyar részről megtörtént, de a német partner a meghatározott időre nem szállította le a megfelelő szerszámgepeket, illetve alkatrészeket.²⁴

Győrben ezzel párhuzamosan megindult Me-109G vadászrepülőök gyártása. Az első Magyar Waggon és Gépgyár Rt.-ben készült német gép berepülésére 1942 decemberében került sor. Ezzel párhuzamosan még javában folyt a szintén német Focke-Wulf Fw-58 többcélú szállító repülőgép győri előállítás is, amely csak 1944 közepén szűnt meg.

A német megszállás után, nem sokat váratott magára az első győri repülőgépgyártást célzó bombatámadás sem. Az amerikai bombázó gépek április 13-án súlyos károkat okoztak az üzemnek.

Az 1943 januárja és 1945 májusa közötti intervallumban az új csepeli repülőgépgyárnak összesen 900 darab Me-210 gyorsbombázót (280 darab a magyar, és 620 darab a német légierő számára), és 4298 darab DB-605 repülőgépmotort²⁵ (1066 darab a magyar, 3232 darab a német légierő számára) kellett elkészítenie. Összeségében a csepeli gyáróriás felé tett megrendelések összege elérte az egymilliárd pengőt. A nagy megrendelés állománynak és a jelentős garantált hiteleknek köszönhetően a Horthy-ligeti (a mai Szigetszentmiklós) telepen egyre-másra épültek a komoly beruházások beleértve a tököli repülőteret is.

A WM csepeli motorgyárában 1942. július 28-án került fékpadra az első DB-605 repülőgép motor, annak ellenére, hogy a megrendelt szerszámgepek jelentős része még nem érkezett be Németországból. A német repülőgép motorok gyártása egyre jobban felfutóban volt, de emellett a motorgyár továbbra is szállított WM-14 motorokat a MÁVAG által gyártott „Héja” típusú vadászgépekhez.

A Dunai Repülőgépgyár 1944. január 11-ei jelentése szerint 72 darab Me-210 repülőgép került átadásra, további 35 darab repülőgép a berepülő üzemből, illetve 38 darab gép a végszereldében várt átadásra. Ez ugyan kevéssel elmaradt a tervektől, de szinte kizárólag a német beszállítók hibája miatt.²⁶

1944. március 19-től, Magyarország német megszállását követően az addig csak átrepüléseket végző brit és amerikai bombázógépek megkezdték bombatámadásaikat, amelyek elsődleges céljai között a magyar repülőgépgyártás megse-

²⁴ Kovács: i. m. 45–47. pp.

²⁵ Dombrády: i. m. 362. p.

²⁶ Kovács: i. m. 46. p.

misítése is szerepelt. Az 1944. április 3-án kezdődő súlyos bombatámadások sorozata gyakorlatilag lehetetlenné tette a folyamatos repülőgépgyártást. A bombázások során komolyan sérültek a félkész repülőgépek, az üzemszarnokok, amelyeket ezután a háború végéig nem sikerült helyreállítani. Az ellenséges légierő pusztító bombázásának hatására megkezdtek a repülőgépek gyártásának áthelyezését Kőbányára a biztonságos kőbe vajt pincékbe. A csepeli WM konzern gyárai közül a motorgyár számára Kőbányán 32 ezer m², Budatétényben 27 ezer m², a repülőgépsárkánygyártás részére Kőbányán 8200 m² alapterületű barlangot biztosítottak.²⁷

Összességében a német magyar repülőgép-gyártási program keretében a WM érdekeltségébe tartozó Dunai Repülőgépgyárban, annak szovjet megszállásáig 268 Me-210 gyorsbombázót állítottak elő.²⁸

A győri Magyar Waggon és Gépgyár Rt. is kiemelkedő eredményt ért el, több mint 430 Me-109F és Me-109G típusú vadászgépek átadásával, melynek közel harmadát a Magyar királyi Honvéd Légierő kapta.

A program keretében 1944 novemberéig készült még 14 Junkers Ju-52 szállító repülőgép a Pestszentlőrinci Ipartelepek Rt. szerelésében, amelyeket magyar alakulatok kaptak.²⁹

A német-magyar együttműködés természetesen a német repülőgép szállításokat is tartalmazta, amelyek lehetővé tették a légierő hadrafoghatóságát a háború során. A teljesség igénye nélkül a fontosabb, Németország által szállított jelentősebb mennyiségű³⁰ repülőgépeket az alábbi táblázat tartalmazza.

Németországból beszerzett repülőgépek³¹

<i>Repülőgép típusa</i>	<i>Beszerzés típusa</i>	<i>Szolgálati Idő</i>
WM-Fokker C.V.D. felderítő	licence vásárlás	
Heinkel He-46/E-2un közelfelderítő	vásárlás	1937–1944
Heinkel He-70K távolfelderítő	vásárlás	1937–1942
Heinkel He-111P távolfelderítő	vásárlás	1940–1943
Dornier Do-215B távolfelderítő	vásárlás	1942–1945
Focke-Wulf Fw-189A-1közelfelderítő	vásárlás	1943–1945
Focke-Wulf Fw-190F-8 vadászbombázó	vásárlás	1944–1945
Junkers Ju-87D „Stuka” zuhanóbombázó	vásárlás	1943–1944
Junkers Ju-88A közepes bombázó és felderítő	vásárlás	1943–1944

27 *Dombrády*: i. m. 398. p.

28 *Kovács*: i. m. 47. p.

29 *Bonhardt–Sárhidai–Winkler*: i. m. 308. p.

30 Az eddigiekben és a továbbiakban kizárólag a meghatározó repülőgépekkel kapcsolatos információk szerepelnek, amelyek kiemelten fontosak voltak, a licenc-vásárlás illetve a beszerzések egyaránt és tendenciákat vázolnak. Természetesen a felsoroltakon kívül jóval több külföldi típus játszott szerepet a Magyar királyi Honvéd Légierő történetében, ezeket a hivatkozásokban jelzett és az ajánlott könyvészeti anyagok részletesen tartalmazzák.

31 *Kovács Vilmos–Illésfalvi Péter–Nagy András*: Capronitól a Gripenig. Budapest, 2008.

<i>Repülőgép típusa</i>	<i>Beszerezés típusa</i>	<i>Szolgálati Idő</i>
Junkers Ju-86K-2 nehézbombázó	vásárlás	1937–1945
Messerschmitt 210-210Ca gyorsbombázó	licence átadás, hazai gyártás	1943–1945
Messerschmitt Bf-109F vadász	vásárlás, átadás	1942–1945
Messerschmitt Bf-109G-6 vadász	licence átadás, hazai gyártás	1943–1945
Bücker Bü-131 „Jungmann” gyakorló-kiképző	vásárlás	1936–1949
Focke-Wulf Fw-58K „Weihe” szállító és futár	vásárlás, licence átadás, hazai gyártás	1937–1945
Arado Ar-96A gyakorló-kiképző	vásárlás	1939–1949
Junkers Ju-52/3m szállító	vásárlás, licence átadás, hazai gyártás	1941–1945
Fieseler Fi-156C-2 „Gólya” futár	vásárlás	1942–1945

Olaszországból beszerzett repülőgépek³²

<i>Repülőgép típusa</i>	<i>Beszerezés formája</i>	<i>Szolgálati idő</i>
Fiat CR-32 vadász	vásárlás	1936–1942
Fiat CR-42 vadász	vásárlás	1939–1944
Reggiane Re-2000 „Falco” vadász	vásárlás	1941–1944
Mávg Héja vadász	licence vásárlás	1941–1944
Caproni Ca-135bis nehézbombázó	vásárlás	1940–1944
Caproni Ca-101/3m szállító	vásárlás	1931–1944
Savoia-Marchetti SM-75 szállító	vásárlás	1938–1945
Fiat G-12 szállító	vásárlás	1944–1945

A trianoni békediktátum hazánkat érintő katonai repülést és a kutatást-fejlesztést tiltó hatásai, végigkövették a korszakot, annak egyik eredője, hogy az ország – bár voltak részben sikeres próbálkozások – saját forrásból nem volt képes ellátni a Honvéd Légierőt.

A szárazföldi csapatok páncélozott erejének megteremtése

Hasonló helyzet alakult ki az 1920-as években a szigorúan tiltott páncéljarművek, harckocsik esetében is. A magyar hadvezetés kiemelten fontosnak tartotta a szárazföldi csapatok páncélozott erejének megteremtését és ebben ismételt olasz, illetve német forrásokat vett igénybe.

Az 1930-as évek közepén Magyarország – más lehetőség szűkössége miatt – úgy döntött, hogy elfogadja az olasz partner felajánlását az Ansaldo CV-35 típusjelű, mindössze három tonnás kis harckocsira vonatkozóan. A szerződés megkötése után

³² Ugyanott.

1935 M Ansaldo kis harckocsi

1935–1936-ban 150, magyar nevén 1935 M kis harckocsi érkezett az országba. A kétszemélyes kis páncélosokat fegyverzet nélkül szállították, toronyfegyvereként a Gebauer Ferenc által tervezett 1934/A M 8 mm-es ikergéppuskát építették be.

Az Ansaldo kis harckocsik gyenge fegyverzetük és páncélzatuk miatt a Gyors-hadtest 1941-es hadműveletei után kikerültek a haderő bevethető fegyverzetéből. Később kiképzési célokat szolgáltak, illetve egy részét a Magyar királyi Csendőrség számára adták át.

A kiemelten fontos könnyű harckocsi-beszerzés – magyar fejlesztésű V-4-es és a német Panzer-I harckocsikkal szemben – a svéd L-60-as páncélos javára dőlt el. A svéd AB Landsverk cég 1937-ben állapodott meg a magyar partnerrel egy L-60-as harckocsi, valamint annak gyártási jogának átadásáról.³³ Magyar részről 1939 februárjában a MÁVAG és a Ganz³⁴ gyárak kapták a megrendelést 40–40 harckocsi szállítására.

Az első sorozat még többnyire külföldi fődarabokból épült, de fegyverzetét, az 1936 M 20 mm-es nehézpuskát³⁵ az 1934/1937 M 8 mm-es Gebauer géppuskát már a kezdetektől a Danuvia Rt. szállította.

33 Swedish National Archives, AB Landsverk, Kvartalsdeklaration 1937. III. 1937. október 11. A harckocsi gyártási joga 139.800 svéd koronába került és a MÁVAG volt a szerződő partner.

34 A Ganz és Társa Villamossági-, Gép-, Wagon- és Hajógyár Rt. korszak egyik legnagyobb gépjármű- és hajógyára. Jelentős szerepe volt a magyar harckocsi-gyártási programban.

35 Az 1936 M 2 cm űrméretű nehézpuska maga is licence alapján készült a Danuvia gyárban. A gyár a svájci Sholoturn cégtől vásárolta meg és gyártotta 1936-tól, a gyalogság és beépített változatban páncéljárművek számára egyaránt.

1940 M Nimród páncélvadász és légvédelmi gépágyú

A magyar katonai vezetés – a gyorsan mozgó csapatok igénye alapján – törekedett, egy páncélozott, légvédelmi és páncélelhárító feladatok ellátására egyaránt alkalmas önjáró löveg beszerzésére. A lehetőségek mérlegelése során egy svéd páncélosra esett a választás. A légvédelmi gépágyú svédországi prototípusát L-62 néven az AB Landsverk és az AB Bofors cégek közös munkája hozta létre, amelyet 1938 decemberében teljes körű gyártási joggal vásárolt meg a MÁVAG.³⁶

A magyar néven 1940 M Nimród páncélvadász és légvédelmi gépágyú hazai gyártásához 1938-tól a feltételek adottak voltak. A harcjármű alváza 1939-től már sorozatgyártásban volt hasonlóképpen az 1936 M 4 cm-es légvédelmi gépágyúhoz, amelyet a MÁVAG ekkorra már komoly szériában gyártott.³⁷

³⁶ Swedish National Archives, AB Bofors, Kvartalsdeklaration 1938. IV., 1939. január 10.

³⁷ Az 1940 M Nimród páncélvadász és légvédelmi gépágyú alváza szinte megegyezett a már gyártásban lévő 1938 M Toldi harcokocsiéval. Ugyanakkor a MÁVAG diósgyőri lövegüzeme nagy szériában állította elő a toronyba beépített az AB Bofors licence alapján készült 1936 M 4 cm-es légvédelmi gépágyút.

A HM 1940 szeptemberében rendelte meg az első 46 lövegből álló sorozatot. Azzal a kikötéssel, hogy a Ganz cég is vegyen részt a gyártásban. A harcjármű toronyába beépített 4 cm-es légvédelmi gépágyút természetesen a diósgyőri lövegüzemnek kellett szállítani.

A minisztérium a második 89 páncélosból álló sorozatot 1941 szeptemberében rendelte meg, 1943. május–1944. április közötti szállítási határidővel. A rendelkezésre álló adatok szerint a MÁVAG, a két, összesen 135 darabból álló kontingenst hiánytalanul átadta a Honvédség részére.

A magyar hadvezetés a hadiipar szereplőivel egyetemben mindvégig arra törekedett, hogy a teljes magyar páncéljármű gyártás saját lábakon álljon, ez azonban maradéktalanul nem valósult meg, annak ellenére, hogy komoly erőfeszítések történtek a magyar iparvállalatok mind szélesebb körű bevonására. A gyárak közül a Nimród második sorozatához már a Ganz gyár szállította a motort a Standard cég a rádió berendezéseket, a gumi alkatrészek jelentős részét a Ruggyantagyar Rt., a MOM Rt. pedig az optikai berendezéseket.³⁸

Az elengedhetetlenül szükséges nagy tűzerővel rendelkező közepes harckocsi, vagy gyártási jogok megvásárlására a már bevált és politikai okok miatt nem bővíthető olasz, svéd és német források álltak rendelkezésre.

Olaszországnak és Svédországnak nem volt magyar szempontból megfelelő páncélosa, Németországnak pedig nem adott át korszerű közepes harckocsikat, illetve licenceket. Egyedül a német kormányzóság fennhatósága alatt álló cseh, pilseni Skoda gyár T-21 típusú harckocsija felelt meg úgy-ahogy az elvárásoknak, amely még nem került sorozatgyártásra, így meglehetősen kiforratlan volt. A HM 1940 augusztusában megvásárolta a T-21 licencét és azonnali 230 páncélosra szóló megrendelést adott ki a magyar nevében 1940 M Turán harckocsira. A Turán-program fővállalkozói a Weiss Manfréd Acél és Fémművek Rt., a Ganz gyár, a Magyar Waggon- és Gépgyár és a MÁVAG lettek.³⁹

Magyarország hadbalépése után a tényleges háborús tapasztalatok azonnali fejlesztést követeltek a páncélosok minőségének és mennyiségének tekintetében. Nem tűrt halasztást az ütőképes – nem csak könnyű harckocsikkal – felszerelt páncélos seregetestek mielőbbi kialakítása. Ezért a hadiipar szereplői különösen nagy erőfeszítést tettek a páncéljármű- és a löveggégyártás terén.

A Turán harckocsikat magyar Weiss Manfréd motorral és MÁVAG, valamint Danuvia-fegyverzettel látták el. A toronyba 1941 M 4 cm-es harckocsi ágyút szereltek, két géppuskája az 1934/1940 M 8 mm-es Gebauer fegyver volt. A hadi tapasztalatok alapján, 1943-tól, a Turán harckocsikat jórészt már a jóval hatékonyabb 75 mm-es űrméretű löveggel látták el, amelyet magyar terminológia szerint nehéz harckocsinak neveztek.

38 Standard Villamossági Rt. 1928-as alapításától meghatározó cég volt a magyar katonai rádiószállítás terén. A Magyar Ruggyantagyar (MRG) részvénytársaságot 1890-ben alapították gumi és műgumi előállításra, gumiabroncsok és gumialkatrészek szállításában meghatározó szerepe volt. Magyar Optikai Művek Rt. 1900-ban alapított, több névváltoztatáson átment cég, amely meghatározó szerepet játszott az optikai műszerek, irányzóeszközök gyártása terén.

39 *Dombrády*: i. m. 236. p.

Később a Weiss Manfréd üzem a Turán alvázon fejlesztette ki két rohamlővegét az 1940/1943 M 10,5 cm-es rohamtarackot, illetve az 1944 M 7,5 cm-es Zrínyi rohamágyút.

A páncélos seregtestek megalakításában jórészt a svéd és német licence átadások játszottak szerepet, de természetesen a német harckocsi és rohamlőveg szállítások is meghatározók voltak.

A német haderő – Csehszlovákia megszállása után – jelentős mennyiségű, viszonylag korszerű harckocsi állományt zsákmányolt. Ebből a kontingensből, a magyar királyi 2. hadsereg kiegészítésekor 108 harckocsit adott át az 1. tábori páncélos hadosztály felszereléséhez. A német nevén Panzerkampfwagen-38 (t) harckocsit 1942 tavaszán rendszeresítették T-38-ként. Számszerűen ez volt a német szövetséges legnagyobb páncélos szállítmánya a háború során. Szintén a 2. hadsereg páncélos hadosztálya kapta meg azt a német 22 páncélosból álló Panzer IV. F1 közepes harckocsi- szállítmányt, amelyet a szovjet harckocsik elleni várható harcra készítettek fel. Ezeknek a harckocsiknak gyakorlatilag a 90 százaléka elveszett a páncélos hadosztály doni harcaiban.

Jelentős harcértékű Pz. IV.H. harckocsi átadás történt még német részről a magyar királyi 1. hadsereg részére 1944-ben, amelynek száma megközelíthette a 70-et.⁴⁰

A harckocsik átadása mellett nagyon fontos szállítási kontingenst jelentett a magyar rohamtüzér alakulatok a német rohamlővegekkel való ellátása. A gyalogság harcának közvetlen támogatására hadosztályonként szervezett rohamtüzér osztályok felállítása 1943. szeptember elsején kezdődött. A Zrínyi rohamtarackokkal felszerelt Magyar királyi 1. rohamtüzér osztályt Hajmáskéren szervezték meg, de a magyar ipar nem volt képes teljesen ellátni a létrehozandó – 31 lövegből álló – további osztályokat. Ezért a német fél támogatását kérték, akik két korszerű típus szállításával próbálta kielégíteni a magyar igényt.

1944-ben 50, Sturmgeschütz 40 „Stug-III” 75 mm-es harckocsi-ágyúval felszerelt, illetve 75, Jagdpanzer-38 (t) „Hetzer” rohamlőveget adtak át a magyar haderő számára.⁴¹

Páncélos csapatnem számára beszerzett harckocsik, rohamlővegek⁴²

Megnevezés	Származási hely	Beszerzés típusa	Mennyiség
1935 M Ansaldo kisharckocsi	Olaszország	vásárlás	150
1938 M Toldi könnyű harckocsi	Svédország (AB Landsverk)	licencvásárlás	190
1940 M Turán közepes harckocsi	Németország (Csehszlovákiában kifejlesztett típus alapján)	licencvásárlás	285

40 Bonhardt–Sárhidai–Winkler: i. m. 116–136. pp.

41 Bonhardt–Sárhidai–Winkler: i. m. 140–142. pp.

42 A mennyiséget illetően Dombbrády: i. m. 241. p., illetve Bonhardt–Sárhidai–Winkler: i. m. 146–147. pp.

<i>Megnevezés</i>	<i>Származási hely</i>	<i>Beszerzés típusa</i>	<i>Menyiség</i>
1941 M Turán nehéz harckocsi	Németország (Csehszlovákiában kifejlesztett típus alapján)	licencvásárlás	186
T-38 „Skoda” közepes harckocsi	Németország (Csehszlovákiában kifejlesztett típus alapján)	vásárlás, átadás	108
Panzer IV közepes harckocsi (F és H) típusok összesen	Németország	vásárlás, átadás	92
1940 M Nimród páncélvadász és légvédelmi gépágyú	Svédország (AB Landsverk)	licencvásárlás	135
A Stug-III rohamlöveg	Németország	vásárlás, átadás	50
Hetzer rohamlöveg	Németország	vásárlás, átadás	75

A magyar páncélos fegyvernem kialakításának és fejlődésének tanulmányozásánál mindenképpen nagyon fontos az a következtetés, hogy – mindamellett, hogy Magyarországot a trianoni béke diktátum ebben a szegmensben is lehetetlen helyzetbe hozta – hazánk hadiipara és hadvezetése meg tudta teremteni azokat a feltételeket, amelyek közel ezer licenc-vásárlásból származó, vagy saját fejlesztésű páncéljármű megépítésével büszkélkedhet. Ezt a második világháború során kevés európai ország mondhatta el magáról!

A békediktátum nem tiltotta a közúti járművek fejlesztését, Magyarország az 1930-as évekre mégis lemaradt a közúti szállítás, közlekedés gépesítésében és ez természetesen a katonai szállításra is rányomta a bélyegét. Bár jelentős magyar cégek európai szintű járműveket építettek, a fizetőképes kereslet szűk keresztmetszetű volt.⁴³

Az 1920-as évek végén már történt törekvés a tüzérség vontatásának gépesítésére. A hadvezetés – az 1928-tól fellendülő olasz – magyar kapcsolatok keretén belül – 1930 novemberében a FIAT cégnél 84 darab Pavési tüzérségi vontatót rendelt meg. A WM gyár a Fiat licencre alapozva 1930-tól rendezkedett be a Pavési P4-100 (magyar jele 1928 M) vontatók előállítására, miután a HM a további 316-ot a csepeli telepen tervezte megrendelni, de ennyi végül is nem készült el. A HM kikötötte, hogy a WM árai nem haladhatják meg az olasz árakat (6016 dollár/darab), illetve előírta a torinói gyár által előállított vontatók színvonalát, mint minimális követelményt.⁴⁴

43 A Magyar Waggon- és Gépgyárban, a Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárakban, a Weiss Manfred Acél- és Fémművek Rt.-nél, a Ganz Vagongyárban, a Láng Gépgyárban, a Magyar Általános Gépgyárban és több üzemben gyártottak tehergépkocsikat, autóbuszokat, személygépkocsikat, motorokat, traktorokat, gépjármű törzességeket és szerelvényeket. A gyárak mindegyikének volt autó-, illetve traktorosztálya és az ehhez tartozó autógyártó, illetve traktorgyártó üzeme. Minden ilyen osztálynak volt gyártmány- és gyártásfejlesztéssel foglalkozó részlege. A gyárak műszakilag jól képzett szakemberei gazdag gépjármű-technikai ismeretekre és tapasztalatokra tettek szert.

44 MOL Z 407. 58. cs. 458.

A személygépjárművek állománya 1937-ben is megközelítette a 19.000-et⁴⁵, a teherautók száma, ennek felét sem érte el. Magyarországon ekkor összesen, alig több mint 30.000 gépjármű, ebből is a hadsereg számára alkalmazható 3486 teherautó és egyéb gépjármű volt.⁴⁶

A magyar fegyverkezés alapját biztosító győri program indította el igazán a hadsereg gépjármű beszerzéseit.

Az Egyesül Államokból ezer darab Ford 2,5 tonnás tehergépkocsit rendeltek és megpróbálták más forrásból is teherautókat és vontatókat vásárolni.⁴⁷

A jelentősebb beszerzett, vagy licenc alapján gyártott jármű típusok⁴⁸

Megnevezés	Származási hely	Beszerzés típusa	Mennyiség
1938 M Ford 2,5 tonnás tehergépkocsi	USA	Vásárlás	1000
1939 M Ford-Marmonn 2,5 tonnás tehergépkocsi	Németország	Vásárlás	1185
1941 M Klöckner-Deutz 3 tonnás tehergépkocsi	Németország	Vásárlás	1340
Opel-Blitz 3 tonnás teherautó	Németország	Átadás	kb. 600
1943M Steyer 1,5 tonnás terepjáró gépkocsi	Németország	Vásárlás	kb. 400
Tüzérségi vontatók			
1937 M KruppL2.H. 143 terepjáró gépkocsi	Németország	Vásárlás	355
1932 M Breda nehéztüzérségi vontató	Olaszország	Vásárlás	104
1928 M Pavesi nehéztüzérségi vontató	Olaszország	Vásárlás és hazai gyártás	20+178 a Weiss Manfréd gyár
1937 M Hansa-Lloyd tüzérségi vontató	Németország	Vásárlás	84

A magyar hadvezetés és a hadiipar járműgyárai számos – főleg német forrásból származó – gépjármű gyártási eljárásának beszerzését kezdeményezték, de rendre elutasító választ kaptak. A terepjáró tehergépjárművek és vontatók száma annak ellenére sem érte el a kívánt szintet, hogy jelentős és világszínvonalú magyar fejlesztés keretében a Botond terepjáró félraj kocsiból több mint 2600 jármű készült a háború során. A háborúban használt motorkerékpárok jelentős része származott Németországból (350 GS Puch és BMW R.75- 750, NSU, Zündapp 750), illetve Olaszországból (Fiat-Gilera 300, Moto-Guzzi).

45 Internetes forrás: <http://magyarjarmu.hu/gepjarmukereskedelem/kereskedelem/> A magyar gépjármű kereskedelem története 1919–1948.

46 *Dombrády*: i. m. 244. p.

47 *Dombrády*: i. m. 245. p.

48 A számadatokat illetően: *Bonbardt–Sárbidai–Winkler*.

A tábori- és légvédelmi tüzérségi lövegek

Az újonnan felállított Magyar királyi Honvédtüzérségnél négylöveges ütegeket hoztak létre, melyeket háromüteges osztályokba szerveztek. Az 1920-as évek második felében az 1922-ben létrehozott diósgyőri MÁVAG lövegüzem⁴⁹ – a korlátokat messze meghaladva – 285 löveget állított elő.

- 1915 M 7,5 cm hegyi ágyúból 34-et,
- 1905/1908 M 8 cm tábori ágyúból 125-öt,
- 1914 M 10 cm tarackból 70-et,
- 1914 M 15 cm tábori tarackból 23-at,
- 1908 M 8 cm légvédelmi ágyúból 24-et.⁵⁰

Ezek mindegyike az Osztrák–Magyar Monarchia tüzérségének bevált típusai között említhetők, de hosszabb távon nyilvánvalóan nem jelenthettek megoldást a korszerű tüzérség létrehozására.

Az első nagyobb változást egy svéd–magyar szerződés alapozta meg. A megállapodás értelmében a magyar fél három olyan korszerű löveg szabadalmát vásárolhatta meg, amely a korszak legjobbjai voltak, a magyar tüzérség – mai szóval élve – csúcstechnológiával lett gazdagabb. A szerződés nemcsak gyártási eljárásokat tartalmazott, hanem a gyártástechnológia háttérét is, hiszen svéd segítséggel ekkor újult meg, a diósgyőri löveggyár és lett korszerű nemzetközi szemmel nézve is kiemelkedő létesítmény.

A gyár egy 8 cm-es légvédelmi ágyú és két azonos fejlesztésű lövegtalpon elhelyezett tábori löveg gyártási jogát és dokumentációját vásárolta meg. Az új lövegek az 1929 M 8 cm-es légvédelmi ágyú, az 1931 M 10,5 cm-es közepes ágyú és az 1931 M 15 cm-es gépvontatású közepes tarack voltak.

1929 M 8 cm-es légvédelmi ágyú

49 Az 1913-ban alapított Győri Ágyúgyárat 1919-ben a megszálló román csapatok leszerelték és a gépeket kivitték az országból, helyét a MÁVAG diósgyőri gyára vette át, amely az I. világháború alatt löveg fődarabokat már készített, de nem szerelt teljes löveget. 1927–28-ban svéd technológiával építették fel az ún. Diósgyőri Új Gyárat, ahol a háború végéig folyt a löveggyártás.

50 HL Vkf. 1929. 5256. T.

1937 M 10,5 cm „Göring” tarack gyakorlaton

A Magyar királyi Honvédtüzérség haditechnikájának az 1930-as évek végén jelentős részét az első világháborúban alkalmazott löveg típusok tették ki. A könnyű ágyúk közül az 1915 M 7, 5 cm-es hegyi ágyút 1931-ben és 1935-ben korszerűsítették, átalakították. Alkalmassá tették fogatolt vontatásra is, de természetesen továbbra is hét egységre szétszedhető könnyen mobilizálható málházható löveg maradt. A 8 cm-es tábori ágyún fontosabb új technikai megoldásokat nem alkalmaztak, viszont – és ez a többi lövegre is jellemző – új nagy teljesítményű lőszerkeket rendszeresítettek hozzá.

A könnyű tarackok között új űrméretként kerültek rendszerbe a 10,5 cm-es lövegek. Ezek első példányai Németországból érkeztek 1937-ben.⁵¹ A gépvontatásra alkalmas és fogatoltan egyaránt mozgatható löveget 1937 M 10,5 cm-es könnyű „Göring” tarack néven rendszeresítették. Ez volt az első olyan tüzérségi löveg, amelyet viszonylag nagy számban már a gépvontatással vásároltak meg, bár ez üdítő kivétel volt a túlnyomóan fogatolt és ezért nehézkesen mobilizálható magyar tüzérségi löveganyag mellett.

A könnyű tarack kérdése a Magyar királyi Honvédségben központi kérdésként merült fel, hiszen ennek a löveg típusnak, valamint a tábori ágyúnak kellett képezniük a tábori tüzérezredek gerincét. A svéd megoldás ebben az esetben is szóba jött, de végül a magyar fejlesztésű löveg sorozatgyártására került sor.⁵²

51 HL Vkf. 1. o. eln. 1937. 2423.

52 Svéd könnyű löveg.

1940/A M 21 cm-es nehéztarack éleslövészetben

A közepes tarackok képezték a honvédtüzérség hadtest szintű szervezeteinek technikai felszereltségét. Az 1914 M 15 cm-es tarackot az 1930-as években többször módosították. Ennek folyamányaként készültek el az 1914/35 és az 1914/39 M 15 cm-es közepes tarackok, amelyek még korszerűsítve sem érték el a kor színvonalát. Ebben az űrméretben a legkorszerűbb eszköz a már említett svéd eredetű 1931 M 15 cm-es gépvontatású tarack volt, a maga közel 15 km-es lőtávolságával.

A Magyar királyi Honvédség nehéztüzérsége hasonlóan a többi űrmérethez vegyes képet nyújtott. Az első világháború előtt rendszeresített és 1916-ban korszerűsített 1911/16 M 30,5 cm-es mozsarak a Nagy Háborúban még igazi meghosszabbított öklei lehettek a hadvezetésnek, de 25–30 évvel később a nagyható erejű, de nehezen mobilizálható lövegnek már korántsem volt akkora harcértéke.

Az olasz–magyar fegyverzeti bizottság együttműködési keretein belül – 1934 júniusában – felvetődött a gondolat, hogy az akkor új, 21 cm űrméretű olasz nehéztarackot esetleg a magyar tüzérség is átvehetné. Négy esztendővel később a gondolat a megvalósulás útjára lépett, a magyar fél ugyanis 8 darab 21 cm-es nehéztarack beszerzését határozta el, a Pozzuoliban termelő és az Ansaldo konzern tulajdonában lévő lövegüzemtől. A szerződés szerint 1938. december közepétől érkeztek volna az első lövegek. A tarack ebben a többször módosított formájában az olasz hadseregben is újként jelentkezett, annyira, hogy az első hetven darabot a magyar megrendeléssel együtt gyártották volna az Ansaldonál.

Ezzel párhuzamosan tájékozódás indult német és svéd vonalon nagy űrméretű lövegek beszerzésére. A németeknél a 21 cm-es tarack átvételéről folytak tárgyalások, de nem került sor megegyezésre, vélhetően a 2 millió márkás szabadalmi díj miatt.

A svéd Bofors céggel folyó tárgyalások jobb eredménnyel kecsegtettek egy – általuk gyártott – 21 cm-es tarack gyártási jogának átvételéről, sőt, az esetleges diósgyőri gyártás beindításáról is.

Végül is az olasz változat nyert elfogadást, így 1940 augusztusára, nyolc 21 cm-es tarackkal, és mindehhez kb. 16–17.000 darab repesz, illetve rombológránáttal gazdálkodhatott a vezérkar. Az olasz szállítások előtt a magyar lövegüzem megvásárolta a tarack gyártási engedélyét is.

Az első magyar gyártású lövegek 1942 közepére készültek el, 1940 M 21 cm-es gépvontatású nehéztarack néven. Az olaszhoz (1939 M 21 cm-es gépvontatású nehéztarack) képest számos változtatással éltek (új lövegzár, irányzóberendezés, folyadékfék stb.). A továbbiakban, 1942-ben 18, 1943-ban nyolc tarack készült el Diósgyőrben, így a Magyar királyi Honvédségben összesen 34 nehéztarack volt rendszerben, igaz nem egyszerre, hiszen egy részét már háborús pótlásként kellett átadni a hadseregnek.⁵³

A csapat és a honi légvédelem megoldására az 1920-as évek végén szintén svéd forrásból kínálkozott a megoldás. A 8 cm-es légvédelmi ágyú mellett a Magyar Állami Vas- és Gépgyárak diósgyőri lövegüzeme – a M. kir. Honvédelmi Minisztérium közreműködésével – 1935-ben kötött szerződést az AB Bofors gyárral, a magyar nevéen 1936 M 4 cm-es könnyű légvédelmi gépágyú gyártási jogának megvásárlásáról melynek alapján 1936–37-ben – magyar megrendelés hiányában – a lövegüzem exportra készítette a légvédelmi gépágyúkat egy hármaskonstrukcióban. A vevő a Bofors cégtől rendelte meg a lövegeket, amelyeket azután Magyarországon gyártottak és szállítottak a megrendelőnek. Ezekben az években Finnország 52, az Egyesült Királyság legkevesebb 30 gépágyút kapott Magyarországról, de a MÁVAG komoly tételeket szállított Hollandiába, Kínába, Egyiptomba, Norvégiába és Litvániába is.⁵⁴ A svéd–magyar együttműködés nem ezzel az üzlettel kezdődött. A MÁVAG 1928-ban már vásárolt tüzérségi lövegre vonatkozó gyártási eljárásokat az AB Bofors művektől, melyek alapján az 1929 M 8 cm-es légvédelmi ágyúkat, valamint az 1931 M 10,5 cm-es és a 15 cm-es gépvontatású közepes ágyúkat, illetve tarackokat készítette.

A diósgyőri lövegüzemben 1938-ban év végéig a m. kir. Honvédség részére 30 gépágyút és négy légvédelmi ágyút szállított a többi – hozzávetőleg 60 darab – exportra került. Egy a – HM által kezdeményezett felmérés szerint – 1938 közepén a MÁVAG-nál 8 légvédelmi gépágyú (tartalékcsovel) készült Svédország, 82 az Egyesült Királyság és 48 Lettország számára.⁵⁵

Az 1939-es év nagy megrendelésekkel kecsegtetett, a MÁVAG bejelentette, hogy újabb 250 darab gépágyú szállításáról egyezett meg a Bofors gyárral. Ennek érdekében Győrben a régi, első világháborúban épült ágyúgyár helyén

53 Kovács Vilmos: A Magyar királyi Honvédség nehézüzérsége. *Haditechnika*, 1995. 2. szám

54 Kovács Vilmos: Svéd–magyar hungaricum, az 1940 M Nimród páncélvadász és légvédelmi gépágyú. *Regiment*, 2010/2, 52–57. pp.

55 Ugyanott.

1936 M 4 cm-es légvédelmi gépágyú

új, havi 25 darab gépágyú előállítására alkalmas korszerű lövegüzemet hoznak létre. A háború kitörése azonban felülírta ezt a tervet. A nyugati szállítások egy csapásra lecsökkentek. 1938 ősze és 1939 vége közötti időszakban a diósgyőri üzem – más lövegek mellett – 126 gépágyút és 260 tartalék csövet állított elő, amelyből 80–90 darab kerülhetett exportra. A tervek szerint 1940-ben a Honvédség részére 50 darab gépágyút és 180 tartalékcsövet kellett gyártani. Az export tevékenység Finnországra és Hollandiára korlátozódott. A finnek át is vettek 22 darabot, de a hollandok 40 darabos kontingensét már nem szállították le. Ebből Németország vásárolt meg 17 darabot. 1941 júliusában a hazai légvédelmi tüzér ütegek részére a HM 215 darab légvédelmi gépágyút és 92 darab Nimród gépágyút rendelt meg.⁵⁶

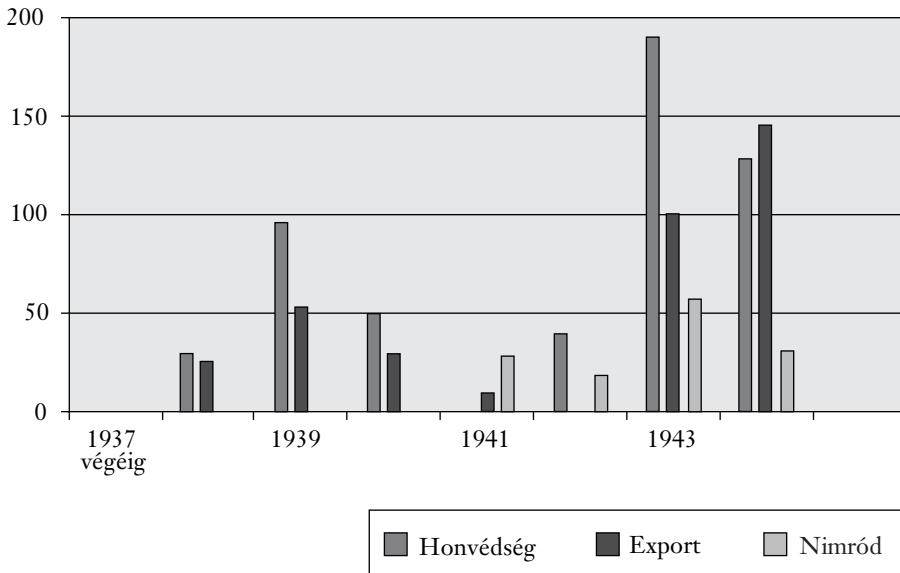
A légvédelmi gépágyú gyártása bár nem folyt problémamentesen, de eredményes volt. 1942 decembere és 1943 novembere között 215 vontatott gépágyú készült el.

A németek részére készítendő gépágyúk gyártása sem indult meg a tervezett időpontban, amely miatt több reklamáció érte a magyar felet. Egyfajta húzd meg, ereszd meg felállás alakult ki a két fél között ugyanis a németek a magyarországi gépágyú szállítások fejében 1940 M 7,5 cm-es páncéltörő ágyúk szállítását ígérték, amely szintén késedelmesen és nem a kellő mennyiségben érkezett meg. Végül is az eredeti német megrendelés nagy részét a MÁVAG elkészítette és átadta a partnere részére és vélhetően teljes egészében teljesítette szállítási feladatait.

⁵⁶ Ugyanott.

Nem áll rendelkezésre egyértelmű forrás arra vonatkozóan, hogy Magyarország a német megszállása után milyen szállítások teljesültek, de feltételezhető a német megrendelések maradéktalan teljesítése, hiszen ez volt az egyetlen lövegtípus, amelynek gyártása megfelelő ütemben folyt tovább. A német és magyar vezérkar között 1944 júniusában folyó tárgyalásokon az 1936 M lövegek „A 4 cm-es légvédelmi gépágyú gyártása azonnal a legnagyobb mértékben fokozandó” megjegyzést kapták mindkét fél részéről. Joggal feltételezhető, hogy a németek a megszállt országban, akár a Honvédség rovására is megszerezték ezeket a lövegeket.⁵⁷

Az 1936 M 40 mm-es légvédelmi gépágyú magyarországi gyártása⁵⁸

Tábori és légvédelmi tüzérség⁵⁹

Megnevezés	Származási hely	Beszerezés típusa	Mennyiség
1937 M 10,5 cm-es „Göring” könnyűtarack	Németország	vásárlás	84
1931 M 10,5 cm-es vontatott tábori ágyú	Svédország (Bofors)	licencvásárlás	18
1931 M 15 cm-es vontatott tábori tarack	Svédország (Bofors)	licencvásárlás	30

⁵⁷ Ugyanott.

⁵⁸ Ugyanott.

⁵⁹ Mennyiséget illetően *Dombrády*: i. m. 345. p., *Kovács Vilmos*: A Magyar királyi Honvédség nehéztüzérsége *Haditechnika*, 1995. 2. szám, illetve *Kovács Vilmos*: Svéd–magyar hungaricum, az 1940 M Nimród páncélvadász és légvédelmi gépágyú. *Regiment*, 2010/2, 52–57. pp.

<i>Megnevezés</i>	<i>Származási hely</i>	<i>Beszerezés típusa</i>	<i>Mennyiség</i>
1939/40 M 21 cm-es nehéztarack	Olaszország (Ansaldo)	vásárlás, licencvásárlás	8+26
1929 M 8 cm-es légvédelmi ágyú	Svédország (Bofors)	licencvásárlás	102
1936 M 4 cm-es légvédelmi géppágyú	Svédország (Bofors)	licencvásárlás	kb. 1300 és még 1300 tartalék cső

A gyalogság nehézfegyverei (páncéltörő ágyúk és aknavetők)

A harckocsi- és páncélelhárítás az 1930-as évekre a hadseregek egyik legfontosabb megoldandó feladatává vált. Szervezeteikbe külön páncélromboló, páncéltörő alegységeket, szervezeteket hoztak létre, azzal a céllal, hogy megsemmisítsék az ellenség harckocsijait és páncélozott járműveit.

A M. kir. Honvédségben a gyalogoszászlóaljakban páncéltörő ágyús szakaszokat szerveztek, melyeket elsőként 1936 M 3,7 cm-es német eredetű ágyúkkal szereltek fel. Egy szakasz két lövegből állt. Miután magyar fejlesztésű páncéltörő löveg az 1930-as évek közepére nem állt rendelkezésre, a hadvezetés a német Rheirmetall-Borsig cég által kifejlesztett ágyú megvásárlása mellett döntött, amely már akkor sem számított túlságosan korszerű lövegnek, de a német Wehrmachtnak az 1939-es lengyelországi, illetve az 1940-es franciaországi inváziója során még ez a típus volt a standard páncélelhárító ágyúja.

A magyar haderőben a 3,7 cm-es löveg egészen a háború végéig rendszerben volt, de már 1941–42-ben sem felelt meg a követelményeknek. A löveg hagyományos páncéltörő lőszerével már nem volt képes áthatolni egy T-34-es harckocsi páncélzatán. Ezért a löveget német eredetű 1942 M űrméret feletti páncélrömbantó gránáttal látták el, amely akár a 180 mm-s páncélt is átégette, de csekély kezdősebessége kis találati valószínűséget adott a gyorsan mozgó harckocsikkal szemben.

A magyar gyalogzászlóaljak és ezredek gyenge páncélelhárító képességet felismerve, német haderő az általa zsákmányolt 1936 M 4,7 cm-es belga páncéltörő ágyút adott át a 2. hadsereg számára 1942 végén a doni harcok során. A löveg nehézkes mozgatása, viszonylag nagy súlya korlátozott lőszerutánpótlása miatt csak korlátozottan volt alkalmazható, a magyar hadi ipar nem is gyártott hozzá tartozó lőszeret.

A gyalogezredek és gyaloghadosztályok páncélelhárításának ugrásszerű fejlődését, az 1938 M 5 cm-es, a másik az 1943 M 7,5 cm páncéltörő ágyú volt. A két ágyú minőségi ugrást jelentett a páncéltörő alakulatok képességeiben. Az 5 cm űrméretű ágyú alkalmas volt 1000 m-en belül a harckocsik és páncélozott járművek megsemmisítésére. A korszerű gránátjaival 70 mm feletti páncélzattal rendelkező harckocsikat meg tudott semmisíteni 500 m-en belül. A szovjet T-34 közepes, vagy a KV-I-s nehéz harckocsikat 300 m-ig le tudta küzdeni.

*1936M 4,7 cm-es
belga páncéltörő ágyú*

A löveget a Rheinmetall-Borsig cég fejlesztette ki a második világháború elején és 1940-ben állították rendszerbe a német haderőben. Az új ágyúkat a minden szempontból elavult 1936 M 3,7 cm-es ágyúkat váltották fel a német Wehrmacht és a M. kir. Honvédség páncéltörő alegységeinél egyaránt. Bár a magyar haderőben a 3,7 cm ágyúkat a háború végéig rendszerben maradtak. Az 5 cm-es ágyút 5 fős kezelőszemélyzet működtette, a löveg már koránt sem volt olyan mozgékony, mint elődje. Több mint egy tonnás tömege miatt csak gépvontatással mozgathatták.

A páncéljárművek fejlődésével és a páncélvastagság folyamatos növekedésével lépést tartva a német haderőben 1941 novemberétől állt rendszerbe az 1940 M 7,5 cm-es páncéltörő ágyú. A löveg 1943-tól kapott helyet az M. kir. Honvédségben. A német gyártó cégtől a diósgyőri MÁVAG lövegüzem 1942-ben megvásárolta a gyártási licenct, de a hazai gyártás feltételei csak egy év múlva alakultak ki. 1944-től már a magyar hadiipar is gyártotta ezt a lövegtípust. A magyar honvédségben az 1943 M 7,5 cm-es páncéltörő ágyú nevet kapott löveg volt a páncélelhárító alegységek leghatékonyabb fegyvere, igazi „harcocsi gyilkos”. A 75 mm űrméretű lövegcső által kilőtt páncélgránátok több mint 900 m/sec kezdősebességgel törtek a cél felé. A hatalmas becsapódó energia illetve a speciális, űrméret alatti wolfram-karbid lövedék több mint 150 mm vastag páncélt volt képes átütni. Ez azt jelentette, hogy a szovjet ISZ-2 nehéz harcocsi kivételével minden páncélos ellen hatékonyan vehette fel a harcot. 1300 m-en belül rendkívüli páncéltörő paraméterekkel rendelkezett. A magyarországi gyártási adatok pontosan nem ismertek, de a termelés és a magyar haderő számára átadott mennyiség, feltételezhetően nem érte el a 100 darabot.

A gyalogság nehézfegyverei (páncéltörő ágyúk és aknavetők)⁶⁰

Megnevezés	Származási hely	Beszerezés típusa	Mennyiség
1936 M 37 mm-es páncéltörő ágyú	Németország (Rheinmetall)	vásárlás	
1936 M 40 mm-es páncéltörő ágyú	Németország (belga zsákmányanyag)	átadás	245
1936 M 3,7cm Skoda	Németország	átadás	35
97/38 M 7,5 cm francia eredetű	Németország	átadás	
1938 M 50 mm-es páncéltörő ágyú	Németország	vásárlás, átadás	legkevesebb 167
1943 M 7,5 cm-es páncéltörő ágyú	Németország	vásárlás, licencvásárlás	
1936 M 81 mm-es aknavető	Németország	vásárlás, licencvásárlás	1172
1938 M 120 mm-es aknavető	Németország	vásárlás, licencvásárlás	227

A háború során az aknavetők szerepe egyre jobban felértékelődött. A meredek röppályájú fegyver kiváló hatásfokkal pusztította az árkokban, horhosokban, ágyúk és tarackok által nem, vagy csak nehezen belőhető célokat. A vezérkar 1942-ben nagy léptékű aknavető beszerzést határozott el, amelynek során megkezdődött a német eredetű 1936/39 M 81 mm-es és az 1943 M 120 mm-es aknavetők sorozatgyártása.

A külföldi forrásból származó gyalogsági fegyverrendszerek
(Puska, géppuska, géppisztoly, golyószóró)

A magyar kézi lőfegyver-gyártás, pisztolyok és puskák esetében az első világháború után is tovább élt, sőt a háborúra való felkészülésben a magyar haderő egyik fő szállítója a Fegyver- és Gépgyár Rt. mellé a Danuvia Rt. is csatlakozott.

A gyalogság alapvető fegyvere az ismétlő puska – a haderő 1940-es felmérése szerint – kellő számban állt rendelkezésre. Az 1931 M, illetve 1935 M 8 mm-es magyar gyártású puskák mellett, német eredetű, átalakításra váró 1898 M 7,92 mm-es Mauser ismétlő puskák is nagy számban voltak a raktárkészletben. Összesen 565.000 puska képezte ekkor a hadsereg készletét, amely bőven fedezte az igényeket.⁶¹ A Magyar királyi 2. hadsereg súlyos hadianyag vesztesége 1943-ra jelentős pótlásokat igényelt a puskáknál is.

A Magyar királyi Honvédségnél 1943-ban rendszeresítették a Mauser-rendszerű ismétlő puskákat és döntés született arról, hogy a magyar és német

60 Mennyiséget illetően *Dombrády*: i. m. 279. p., illetve *Szabó Péter*: Don-kanyar. Budapest, 2001. 32., 88., 177. p.

61 *Dombrády*: i. m. 286. p.

haderő egyforma 7,92×57 puskatöltényt fog használni. A magyar csapatok ellátását is a Mauser puskákkal tervezték megoldani, így a Fémárú-, Fegyver- és Gépgyár Rt. ettől kezdve kizárólag ezt a típust gyártotta.

A 8 mm-es svájci Stange golyószóró és a 2 cm-es nehézpuska Solothurn fegyvergyárából kerül Magyarországra. A gyalogság sorozatlövő, illetve páncéltörő, pontlövő fegyvere licenc alapján készült a Danuvia Rt. budapesti gyárában.

A sorozatlövő fegyver 1931 M 8 mm-es golyószóró, a páncéltörő eszköz pedig 1936 M 2 cm-es nehézpuska néven kerül hadrendbe. A jól bevált golyószóróból a Danuvia több mint 9000 darabot adott át a haderőnek.⁶² A háború okozta veszteségek hatására 1942-ben a magyar hadvezetés a már 1924-ben rendszeresített, dán eredetű 7,92×57-es Mauser töltényt tüzelő Madsen golyószóró vásárlásáról döntött és 2000 darabot rendelt a gyártól.⁶³

A nehézpuskát nem csak állványon, gyalogos harcrendben használták, a Csaba és a Toldi páncélosok toronyfegyvereként is beépítették. A háború időszakában közel 2000 darabot állítottak elő a magyar gyárban ebből a típusból.⁶⁴

A hadsereg égető géppisztoly problémájának megoldása sokáig váratott magára. A magyar hadvezetés egy lehetséges megoldásként 1941-ben vásárolt 380 darab 1938 M 9 mm-es Bergmann géppisztolyt, illetve 720.000 darab 9×19 pisztolytöltényt, amelyet német forrásból szereztek be.⁶⁵ A fegyvereket kizárólag az ejtőernyős zászlóaljnak szánták.

Az 1939-ben rendszeresített magyar 1939 M 9 mm-es Király⁶⁶ géppisztoly megrendelése és gyártása rendkívül vontatottan haladt, így az 1942-ben felszerelt magyar királyi 2. honvéd hadsereg számára a németek adtak át 5000 darab 1940 M 9 mm-es géppisztolyt.

A magyar géppisztoly program később sem haladt megfelelő ütemben, így a gyártás összesen sem érte el a háború alatt alig haladta meg a 14.500 darabot.⁶⁷

Puska, géppuska, géppisztoly golyószóró⁶⁸

Megnevezés	Származási hely	Beszerezés típusa	Mennyiség (darab)
98/40 M és 1943 M 7,92 mm-es ismétlő puska	Németország	licencvásárlás	
1940 M 9 mm-es géppisztoly	Németország	vásárlás, átadás	5000

62 *Dombrády*: i. m. 298. p.

63 HL Vkf. 1. o. 5430-1942

64 *Dombrády*: i. m. 301. p.

65 HL Eln. 3/a o. 36.409-1941.

66 Király Pál (Budapest, 1880 – Dominikai Köztársaság, 1965?) az egyik leghíresebb magyar fegyverkonstruktor volt. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején százados, annak összeomlása után Svájcba költözött és a SIG cégnél dolgozott Neuhausenben. 1929-ben hazatelepült és a Danuvia részvénytársaságnak dolgozott. Több szabadalma mellett az ő nevéhez köthető az 1939 M és az 1943 M 9 mm-es géppisztoly. A második világháború után Dominikába települt, ahol a géppisztoly Cristobal néven nagy példányszámban készült tovább.

67 *Dombrády*: i. m. 311. p.

68 Számadatokat illetően *Dombrády*: i. m. 298–301. pp., illetve *Szabó*: i. m. 32., 88., 177. p.

1938 M 9 mm-es Bergmann géppisztoly	Németország	vásárlás, átadás	380
1931 M 8 mm-es golyószóró	Svájc (Solothurn)	licencvásárlás	9033
1936 M 20 mm-es nehézpuska	Svájc (Solothurn)	licencvásárlás	1911
1924/43 M 7,92 mm-es Madsen golyószóró	Dánia	vásárlás	kb. 650-700

A magyar királyi Honvédség külföldi hadianyag- és gyártási eljárás vásárlásai nagyon jelentős mértékben, meghatározóan befolyásolták a haderő fegyverzetének és felszerelésének minőségét. A magyar gyárak a fegyverkezés előrehaladtával egyre inkább felkészültté váltak, akár a csúcstechnológia befogadására is, ahogy a repülőgép-, löveg- és páncéljármű gyártásban megfigyelhető.

Másik oldalról a beszerzés sokrétűsége miatt, a sokszor heterogén fegyverzet nagyon komoly ellátási problémákat okozott.

A külföldi beszerzésekből és hazai gyártásból származó haditechnikai eszközöket a második világháború után (1945–1948) között rendszerben tartották, de 1948-tól legnagyobb részt szovjet gyártású fegyverrendszerekkel váltották fel.

WEAPON SYSTEMS OF FOREIGN ORIGIN USED BY THE ROYAL HUNGARIAN DEFENCE FORCES
(1922–1945)

The military collapse of the Austro-Hungarian Empire in 1918 left behind a bloated war industry deprived of its sources, and with a declining performance. Still, it had a much bigger potential than in the pre-war period.

The Treaty of Trianon signed on 4 June 1920 whose part V established the military and war industry regulations and set 35,000 soldiers as the maximum number of the Hungarian army, decided on the level of the peacetime supply at the same time. As the most punishing arrangement for the defence industry, a decision was stipulated that weapons, ammunition and other war materials may exclusively be produced by only one (government) factory. The Treaty forbade for the Hungarian military any export and import activities in terms of weapons, ammunition and other war materials. Implementation of the provisions was strictly monitored by the Inter-Allied Control Committee. The Hungarian political and military leadership tried, as much as it was possible, to keep the army alive and preserve the opportunities of the arms industry. The activity of the control commission was terminated in 1927, and thus the creation of a new, powerful army became a possibility. For the rapid development of the army there were Hungarian or foreign options.

The use of weapon systems, developed and produced in Hungary contained the possibility of the development of the Hungarian defence industry and the use of the Hungarian labour market. The weapons and equipment from foreign sources could get in the possession of the Hungarian armed forces by acquiring complete weapon systems or manufacturing processes, as well as through the implementation of joint projects.

The purchases abroad were justified mainly by the fact that the Hungarian defence industry did not possess the necessary manufacturing processes and experience, especially in important areas like the manufacturing of armoured vehicles and tanks, modern artillery and infantry weapons. The domestic research and development was not on the expected level either in the field of the chemical warfare agent production or that of the manufacture of motor vehicles and aircraft.

In 1927 the possible sources of supply for the military leadership were primarily the neutral countries (Sweden, Switzerland), which had highly developed defence industries. Those countries, like Germany and Italy, which supported the revisionist political ideas of Hungary, proved willing to cooperate with Hungary, to arm the Hungarian armed forces.

In the field of the development of the country's air force, although some attempts were successful, Hungary was not in a position to supply her Air Force from her own sources. Most aircraft were purchased in Germany and Italy. A similar situation developed in the 1920s in the case of the strictly prohibited armoured vehicles and tanks. The Hungarian military leadership considered the creation of the armoured force for ground troops to be particularly important. To achieve this goal, they again utilised Italian or German sources.

In the area of field artillery and air defence artillery the first major change came due to a Swedish-Hungarian treaty. Under the agreement, Hungary could buy patents from the three modern main guns, which were among the best of this era. The Hungarian artillery received a technology that would be called high-tech today. The agreement included not only the production processes, but also the production technology background, as just at

this time the guns factory in Diósgyőr was rebuilt with the Swedes. It became an institution that was outstanding even from the modern international perspective.

In the 1930s the warfare against armoured vehicles and tanks was one of the main problems to be solved for the armies. Special anti-armour and destructive subunits were founded in their organizations with the aim to destroy the enemy tanks and armoured vehicles.

The Royal Hungarian Defence Forces' foreign purchases of war materials and manufacturing processes were decisive for the quality of weapons and equipment of the armed forces. During the ongoing arming the Hungarian defence plants were increasingly able to use even the most advanced technology, as one can see in the production of aircraft, artillery and armoured vehicles.

On the other hand, due to the variety of sources a very heterogeneous armament often caused serious supply problems.

The arms that were acquired from abroad or produced domestically remained in use even after the Second World War (1945–1948), but in 1948 they mostly were replaced with Soviet-made weapon systems.

DIE VOM KÖNIGLICHEN UNGARISCHEN HONVÉD-HEER VERWENDETEN WAFFENSYSTEME
AUSLÄNDISCHER HERKUNFT
(1922–1945)

Der militärische Zusammenbruch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie ließ im Jahre 1918 eine aufgeblähte, aber zugleich von seinen Quellen beraubte Kriegsindustrie mit sinkender Leistung hinter sich, die aber immer noch eine um Größenordnungen bedeutendere Leistung besaß, als in der Vorkriegszeit.

Teil V. des am 4. Juni 1920. unterzeichnete Vertrag von Trianon, der die militärischen und kriegsindustriellen Bestimmungen vorschrieb, setzte für die Höchstanzahl des ungarischen Heeres 35.000 Soldaten fest und entschied zugleich über das Maß der Friedensversorgung. Als die Rüstungsindustrie am stärksten betreffende Anordnung wurde die Entscheidung festgelegt, dass Waffen, Munition und sonstiges Kriegsmaterial ausschließlich von einer - staatlichen - Fabrik hergestellt werden dürften. Der Vertrag verbot der ungarischen Heeresleitung – in Bezug auf Waffen, Munition und sonstiges Kriegsmaterial - jegliche Export- und Importtätigkeiten. Die Durchführung der Bestimmungen wurde durch die Interalliierte Kontrollkommission strengstens überwacht. Die politische und militärische Führung Ungarns versuchte – soweit es nur möglich war – das Heer am Leben zu erhalten und die Möglichkeiten der Rüstungsindustrie zu bewahren. Die Tätigkeit der Kontrollkommission wurde im Jahr 1927 beendet, und so entstand die Möglichkeit, ein neues, schlagkräftiges Heer zu bewaffnen. Für eine schnelle Entwicklung des Heeres standen ungarische oder ausländische Möglichkeiten zur Verfügung.

Die Verwendung der in Ungarn entwickelten und produzierten Waffensysteme machte die Entwicklung der ungarischen Rüstungsindustrie, sowie die Beschäftigung des ungarischen Arbeitsmarktes möglich. Die Waffen und die Ausrüstung aus ausländischen Quellen konnten durch das Erwerben von kompletten Waffensystemen oder Herstellungsprozessen, sowie durch die Verwirklichung gemeinsamer Projekte in den Besitz der ungarischen Streitkräfte gelangen.

Die Käufe im Ausland waren vor allem dadurch gerechtfertigt, dass die ungarische Rüstungsindustrie die notwendigen Herstellungsverfahren und Erfahrungen nicht besaß, besonders in solchen wichtigen Bereichen wie die Herstellung von Panzerfahrzeugen und Panzerkampfwagen, von modernen Artillerie- und Infanteriewaffen. Die heimische Forschung und Entwicklung war auch nicht auf dem zu erwartenden Niveau bei der chemischen Kampfstoffproduktion, sowie der Herstellung von Kraftfahrzeugen und Flugzeugen.

Die möglichen Versorgungsquellen der militärischen Führung waren im Jahr 1927 in erster Linie neutrale Länder (Schweden, Schweiz), die über eine hochentwickelte Rüstungstechnologie verfügten. Auch diejenigen Länder, die die revisionistischen politischen Ideen von Ungarn unterstützten, wie Deutschland und Italien, erwiesen sich bereit, mit Ungarn zu kooperieren, um die ungarischen Streitkräfte zu bewaffnen.

In Bezug auf die Entwicklung der Luftstreitkräfte des Landes - obwohl einige Versuche teilweise erfolgreich waren -, war Ungarn nicht in der Lage, die Honvéd-Luftstreitkräfte aus eigenen Quellen zu versorgen, die meisten Flugzeuge wurden in Deutschland und Italien erworben. Eine ähnliche Situation entstand in den 1920-er Jahren im Fall der streng verbotenen Panzerfahrzeuge und Panzerkampfwagen. Die ungarische militärische Führung hielt das Schaffen einer gepanzerten Kraft für die Bodentruppen für besonders wichtig. Um dieses Ziel zu erreichen, nahm man wieder italienische, beziehungsweise deutsche Quellen in Anspruch.

Auf dem Gebiet der Feldartillerie und der Luftabwehrtillerie war das Fundament der ersten großen Veränderung ein schwedisch-ungarischer Vertrag. Im Rahmen der Vereinbarung konnte Ungarn die Patente von drei hochmodernen Geschützen erwerben, die zu den Besten dieser Epoche gehörten, die ungarische Artillerie erhielt damit eine Technologie, die man heute High-Tech nennen würde. Die Vereinbarung enthielt nicht nur Produktionsprozesse, sondern auch den produktionstechnologischen Hintergrund, da gerade um diese Zeit die Geschützfabrik in Diósgyőr mit Hilfe der Schweden erneuert wurde. Sie wurde zu einer Institution, die auch aus der zeitgemäßen internationalen Perspektive als ein herausragendes Werk galt.

Die Panzerfahrzeug- und Panzerabwehr wurde in den 1930-er Jahren zu einem der wichtigsten Aufgaben der Heere, die es zu lösen galt. In den Heeresordnungen wurden spezielle Panzerzerstörer- und Panzerabwehrverbände gegründet, mit dem Ziel, die feindlichen Panzerkampfwagen und gepanzerten Fahrzeuge zu zerstören.

Durch die ausländischen Käufe von Kriegsmaterialien und Herstellungsprozessen des ungarischen königlichen Honvéd-Heeres wurde die Qualität der Waffen und der Ausrüstung der bewaffneten Kräfte maßgebend, sogar entscheidend beeinflusst. Die ungarischen Rüstungsbetriebe wurden während der fortschreitenden Bewaffnung zunehmend fähig, sogar modernste Technologien zu verwenden, wie man es in der Flugzeug-, Geschützen- und der gepanzerten Fahrzeugproduktion beobachten kann.

Andererseits verursachte die oft wegen der Vielfalt des Erwerbens sehr heterogene Bewaffnung ernste Versorgungsprobleme.

Die aus dem Ausland erworben und in der heimischen Produktion hergestellte Rüstungsgüter wurden nach dem Zweiten Weltkrieg zwischen 1945 und 1948 einsatzfähig gehalten, ab 1948 zum größten Teil aber mit Waffensystemen sowjetischer Produktion ersetzt.

Demeter Lajos

A SEPSISZENTGYÖRGYI HŐSÖK TEMETŐJE

Előzmények

Katonákat Sepsiszentgyörgy város temetőibe már a világháború kitörése utáni első években (1914. szeptember – 1916. december) is temettek. Ők a Polgármesteri Hivatalban őrzött anyakönyvek adatai szerint a helybeli Ferencz József Közkórházban kezelt betegek voltak.¹ Volt közöttük honvéd, a közös hadsereg cseh nemzetiségű katonája, sőt orosz hadifogoly is.² A szórvány adatokból arra lehet következtetni, hogy mindegyiküket vallási hovatartozásuk szerint, kit-kit a megfelelő felekezeti temetőben, esetleg a város köztemetőjében hantoltak el.³

Nincs tudomásunk arról, hogy a román seregek 1916 szeptemberében, miközben Háromszéket elfoglalták, katonákat vesztek volna a város környékén és azokat itt, Sepsiszentgyörgyön temették volna el. Annyi ismert csupán, hogy egy-két nappal később a csapataik után jövő mozgókórházuk betegeket szállásolt el a Ferencz József Közkórházban. Róluk a kórház főorvosa, dr. Fogolyán Kristóf 1917. január 15-én kiállított betegforgalmi statisztikája végén tett megjegyzést.⁴ Balázsovich Sándor sepsiszentgyörgyi gyógyszerész naplójában olvasható, hogy 1916. szeptember 10-én a románok által lefoglalt kórházban egy tüdőgyulladásos román katona meghalt, de temetéséről csupán annyit jegyzett meg, hogy már másnap hajnali hatkor elhantolták. Ugyanazon a reggelen egy másik román

1 Ld. Halottak Anyakönyve 1914–1921. ltsz. 79. pag. 34., 58., 96., 141. stb. (Polgármesteri Hivatal, Sepsiszentgyörgy).

2 Uo. 141., 54., és 58. p.

3 Lakatos Mihály 9-es honvéd huszárt, aki 1916. október 9-én Sepsiszentgyörgy visszafoglalásakor esett el, másnap a helybeli református temetőben levő egyik kriptában (feltehetően Papp Lehel cementgyáros családi kriptájába) „helyezték el ideiglenes nyugalomra”. „A békekötés után fogjuk ünnepélyesen eltemetni.” – olvasható a város 1916. december 21-i testületi gyűlésének a jegyzőkönyvében. (Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (továbbiakban: SÁL) Fond 14. nr. 141. fol. 25.). Hasonló megfontolásból még két-három kórházban elhunyt honvédet ide temethettek, mert Papp Lehel 1921-ben a „sírboltjában lévő katonák kitemettése ügyében” a város vezetőségéhez fordult. (SÁL Fond 14. nr. 98. fol. 205.).

4 [A] kiürítés napján [a] betegek 40%-a elbágyta a kórbázist; [a] súlyos betegek visszamaradtak. [Az] oláhok bevonulása után a kórbázist is kezelésbe vették, 51 sebesültjüket helyezték el, kik közül egy a tenyerit lötte keresztül (öncsonkítás), [a] többi bújakóros beteg volt... (SÁL Fond 9. nr. 655/1917. fol. 6.).

katona is elköltözött az élők sorából, az ő holtteste délelőtt, mikor ott járt, még az egyik kórházi ágyon feküdt.⁵

Lehetséges az is, hogy nem csupán az említett két román katona halt meg a Ferencz József Közkórházban, hanem többen is, de róluk eddigelé említést semmilyen hivatalos iratban nem találtunk.⁶ Az elhunytak száma minden esetre nem lehetett nagy, mert a románok a beteg katonáikat – közöttük volt néhány magyar sebesült is – 1916. szeptember 19-én Sepsiszentgyörgyről Földvárra szállították.⁷

Több mint valószínű, hogy a városban elhalt román katonákat a sepsiszentgyörgyi görögkeleti templom melletti ún. Román temetőben hantolták el. Erre a helyi sajtó 1920-as évek végén közreadott néhány híradása a bizonyíték.⁸

Sepsiszentgyörgy városában 1916 és 1930 között két hősi-, illetve katonai temető létezett. Az egyik – és ez a korábbi – a város görögkeleti temploma melletti román temetőben volt. Ide feltételezésünk szerint csupán az 1916. szeptember-októbertől között meghalt, többségében, ha nem kizárólag, román katonákat temettek.

A második katonai temető, más szóval a régi Hősök temetője a város Közös temetőjében volt. Ide tudomásunk szerint 1917 januárjától temették a kórházban elhunyt katonákat és hadifoglyokat.

A régi Hősök temetője

A Sepsiszentgyörgyön székelő cs. és kir. Hadtáp-állomásparancsnokság (k. u. k. Etappenstationskommando) 1916. december 24-én foglalta le ideiglenesen a 918. számú tábori kórház céljára a Székely Mikó Kollégiumot.⁹ A Székely Nemzeti Múzeumban pedig a városban hosszadalmasabban tartózkodó cs. és kir. 15. számú mozgó járványkórházat (k. u. k. Mobilen Epidemienhospital No. 15) rendezték be. Az első halott katonák ez utóbbi kórházból kerültek ki. Ebben az időben – valószínűsíthetően 1917. januárjától – vált szükségessé a külön katonai temető megnyitása. Helyéül a Debren-tetőn lévő mai Köztemető területének egyik parcelláját szemelték ki. A katonai parancsnokság a telket, ha nincs

5 „*Tegnap* [1916. szeptember 9.] 10, *ma* [1916. szeptember 10.] 5 beteg katonát vittek a kórházba, hol *ma délután* [1916. szept. 10.] 4 oláh tábornok tett látogatást, s több orvos műtétet végzett. (...) Tegnapról kezdve civil beteget nem szabad felvenni a kórházba, hol *ma* [1916. szept. 10.] egy tüdőgyulladásos katona meghalt. Szeptember 11. (...) a kórházba mentem, honnan már reggel 6 órakor eltemettek egy katonát. Barabás [Sándor] doktor megmutatta a kórtermeket, s egy ágyban még ott feküdt a pár órával ezelőtt meghalt ember.” (Balázsovich Sándor: A román hadsereg Sepsiszentgyörgyön. Székely Nemzeti Múzeum irattára).

6 Végiglapozva a görögkeleti egyház korabeli anyakönyvét, nyoma sincs annak, hogy a pápa valakit is a román katonák közül vallási szertartással a város román temetőjébe eltemetett volna. Ennek oka az is lehet, hogy elhanyagolta, és egyszerűen nem jegyezte be a nevüket az egyháza anyakönyvébe, vagy pedig – és ez a valószínűbb – a katonákat a tábori pap celebrálása mellett temették el.

7 Ld. az említett naplót, ill. *Kelemené Zathureczky Berta*: Emlékezés a román invázió alatt elhunyt ismerősökre. Naplótöredék. In *Székely Nép* XXXV. évf. (1917. március 17.) 15. sz.

8 *Székely Nép* XLV. évf. (1927. június 2., 5.) 41., 42. sz.; XLVI. évf. (1928. május 27.) 42. sz.; XLVII. évf. (1929. május 9.) 35. sz.

9 *A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium ötvenkettedik évi értesítője 1915–1916. Sepsiszentgyörgy, 1916. 54. p.*

is rá adat, Sepsiszentgyörgy város beleegezésével kapta meg. 1917. októberében már 250, különböző nemzetiségű katona nyugodott itt,¹⁰ 1918 végére számuk közel háromezrre emelkedett.

Ez a katonai temető az impériumváltásig, vagyis Erdély Romániához való csatlósáig gondozott, sőt megemlékezések színhelye volt. Sepsiszentgyörgy visszafoglalásának egyéves évfordulóján, 1917. október 14-én – miután a város római katolikus és református templomaiban misét, istentiszteleteket, a városi díszteremben emlékünnepeket tartottak, a református temetőben pedig megkoszorúzták a visszafoglalás alkalmával hősi halált halt Lakatos Mihály 9-es honvéd huszár sírját – a lakosság ide vonult fel, és róttá le kegyeletét az itt nyugvók előtt.¹¹ Ugyanebben az évben halottak napján „a kegyeletes ünnep” ugyancsak „*impozáns módon nyilvánult meg. (...) Minden sír egyenlő gondozást mutatott, s a kegyelet virágai ékeskedtek azokon*”, vagyis nemcsak az ide temetett honvédek, közös hadseregbeliek sírjaira került virág, hanem már a néhai ellenfeleikéire is.¹²

1918 után a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetője egy időre elhanyagoltságra ítéltetett. Az új közigazgatás nem törődött vele, a város lakosságának pedig nem volt tanácsos a publikus kegyeletnyilvánítás. A város vezetőségének figyelme csak 1921 tavaszán terelődött a hadisírokra. A román Hadügyminisztérium az 1921 márciusában közreadott felhívásával arra kérte a Prefektúrát, hogy a hatósága alá eső területeken az első világháború alatt eltemetett katonák beazonosítása céljából a központilag egységesített kérdőív alapján állítsák össze e sírok nyilván tartását.¹³

A sepsiszentgyörgyi katonai temető felmérése április 20-ára készült el. A megbízottak a város Közös temetőjében 297 katonasírt¹⁴ és 4 kriptában nyugvó katona nyughelyét leltározták fel.¹⁵ Megjegyezték, hogy a katonai temető a város tulajdonát képező Közös temető területén található, ahol a katonasírok kereszttel, rajta névvel és számokkal voltak megjelölve, de már csupán 34 sírkereszt felirata olvasható. A katonák elhalálozási és temetési nyilvántartását a városon állomásozó katonakórház vezette, az iratok azonban az 1918-ban elkallódtak.¹⁶

A román Belügyminisztérium Közigazgatási Vezérigazgatósága az 1921. augusztus 6-i átíratában hívta fel a figyelmet arra, hogy Romániában a katonasírok és temetők országos szinten gondozatlanok, elhanyagoltak.¹⁷ Ennek kapcsán történhetett meg az, hogy „*kikelt*” a háromszéki „*alispán úr*” az egyik

10 Székely Nép XXXV. évf. (1917. október 31.) 80. sz.

11 Székely Nép XXXV. évf. (1917. október 10., 13., 17.) 74., 75., 76. sz.

12 Székely Nép XXXV. évf. (1917. október 31., november 3.) 80., 81. sz.

13 SÁL Fond 14. nr. 1173/1931. fol. 34.

14 SÁL Fond 14. nr. 1173/1931. fol. 41.

15 Feltehetően azokról a katonákról van szó, akik a református temetőben, Papp Lehel kriptájában voltak eltemetve, és 1921-ben a várostól a „*kitemettetésük*”-et kérte. (SÁL Fond 14. II/1. kötet nr. 98. fol. 205.)

16 SÁL Fond 14. nr. 1173/1931. fol. 42. Itt jegyezzük meg, hogy egy része a kórházi kimutatásoknak a sepsiszentgyörgyi levéltárban megmaradt, ezekből 146 itt nyugvó katona neve, nemzetisége, rendfokozata és katonai hovatartozása vált ismertté (SÁL Fond 14. nr. 1173/1931. fol. 6., 9., 11–22., 25., 27., 29., 31., 35.).

17 Uo. fol. 36.

megyegyűlésen „*a városunkban eltemetett hősök sírjainak gondozására vonatkozólag*”. Ezért utasította szeptember 6-án Crișan polgármester Zátyi József városgazdát arra, hogy a „*jövőben a sírok tisztán tartassanak*”, és állapítsák meg, hogy a hantok alatt kik nyugszanak. Október 18-án ugyanő azt is parancsba adta Zátyi Józsefnek, készítsen egy helyszínrajzot az említett temetőről.¹⁸ Az érintett városgazda október 26-án tette meg az első jelentését. Tudatta a városi tanáccsal, hogy az ügy folyamatban van, „*azonban a legtöbb sírnál a szám hiányzik és így nagy nehézséggel jár azok megállapítása*”. Mindezekről és arról, hogy a „*síroknak ideiglenes keresztekkel való megjelölése legkésőbb november 1-re elkészül*”, a prefektust október 18-án értesítették.¹⁹ Végül is Zátyi József „*a köztemetőben lévő hősök temetőjéről szerkesztett helyszínrajzot*” 1921. december 9-én nyújtotta be.²⁰ A sírok azonosítására az év első felében készített vázlatrajzot használták. Ezt pótolták ki az általuk kislabilizált sírkeresztek felirataival (szám szerint héttel, melyből kettőnél csupán az elhalálozási évet tudták kiolvasni), a fennmaradó tizenegy feltehetően a városlakók bevonásával nevekkal és adatokkal ellátott-azonosított sírhely volt. Erre abból következtetünk, hogy mindegyikük az osztrák–magyar hadseregben szolgáló katona lehetett.²¹

Az 1921 decemberében készített rajz szerint összesen 295+1 hantot vettek számba. Az emlékmű mögött két 51, bal oldalt négy 23 és egy 17, jobb oldalt négy 21 sírt tartalmazó sorban nyugodtak a halottak. Az obeliszk előtti fő helyre 1918. augusztus 5-én Carl Gersinich cs. és kir. alezredest temették el.²²

A régi Hősök temetőjét a város vezetősége – a rendelkezésünkre álló adatok alapján – a román közigazgatás bevezetése után a először 1921-ben hozatta rendbe. Ekkor a halottak napja tiszteletére új, nyírfából készített keresztek állítottak azokra a katonasírokra, amelyekről a háború utáni években elkorhadtak, vagy eltűntek a sírjelek.²³ Egy újabb rendbetételre az 1924-es esztendőben került sor. Teodorescu alezredes, a sepsiszentgyörgyi helyőrség parancsnoka ugyanis 1923. december 8-án keltezett átiratában arra kérte a városvezetőséget, hogy az egyrészt hiányzó, másrészt korhadt sírkeresztek kicserélésére, illetve

18 Uo. fol. 36v., 39.

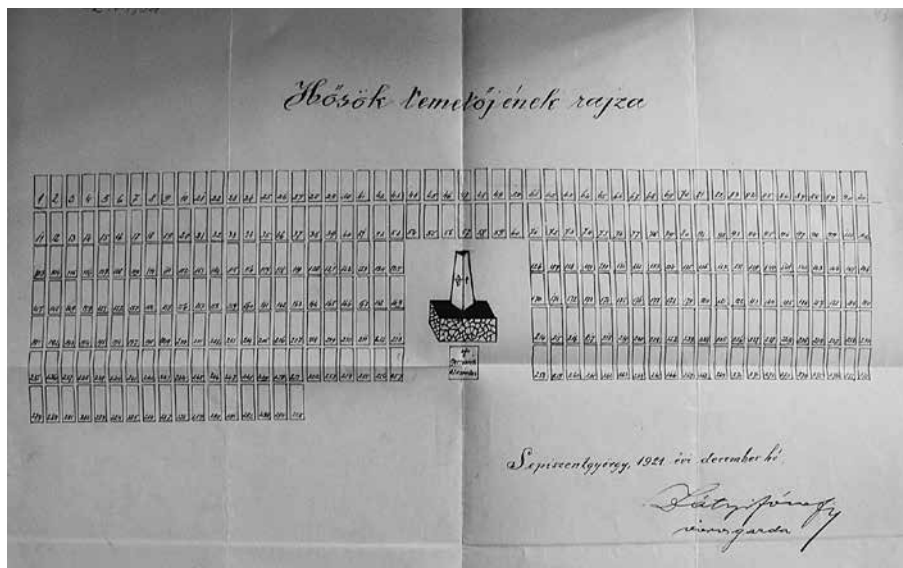
19 Uo. fol. 36v.

20 Uo. fol. 2., 2v. és 43.

21 Uo. fol. 42.

22 Carl Gersinich-csel kapcsolatban meg kell jegyezzük, hogy a romániai Societatea Cultul Eroilor (Hősök Kultuszának Egyesülete) Központi Vezetősége 1931-ben emlékére a temetőben külön sírkövet akart állítani. Az 1856/1931. október 14.-i átiratában a sepsiszentgyörgyi kórház főorvosát kérték fel arra, hogy a „*megszálló csapatok által eltemetett*” alezredes személyi adatait postázza el Bukarestbe. A város 7593/1931. október 29. keltezett válaszában tudatta a Hősök Kultuszának Egyesületével, hogy Carl Gersinich 1873-ban született, az isztriai Pinguente-ben (ma Buzet, Horvátország) látta meg a napvilágot és haláláig, 1918. augusztus 5-ig a császári és királyi 64. gyalogezredben szolgált, vagyis éppen a magyar „*megszálló csapatok*”-nak volt az egyik főtisztje. (SÁL Fond 14. nr. 1173/1931. fol. 37r-37v.). Talán a románok eme tévedésének tulajdonítható, hogy Gersinich neve nem került fel a sírkeresztek egyikére sem, és nem szerepel az új Hősök temetője obeliszkjének névsorában. Feltehetően csontjai az obeliszk alatti tömegsírba kerültek, vagy egyszerűen a régi nyughelyén maradtak.

23 SÁL Fond 14. nr. 1173/1931. fol. 36v.

A régi Hősök temetőjének vázlatrajza 1921-ből, középen a „Német emlékművel”

felújítására adjon megfelelő mennyiségben nyírfát a város erdejéből.²⁴ Kérelmét a város, értesítve az erdészt, jóváhagyta.²⁵ Az Erdőkerület főnökének a városhoz intézett kérdéséből ismert, hogy a keresztek helyreállítására különböző méretű, 0,5–2 m hosszú, 5–10 cm vastagságú, kérgétől le nem hántolt nyírfaágakra volt szükség.²⁶

A régi Hősök temetőjét egy meglehetősen durván faragott andezit obeliszk jelölték meg. Ezt minden valószínűség szerint a városban állomásozó német Hadtápállomás-parancsnokság (Etappenstationskommando) állította – innen eredhet ennek a „Német emlékmű” elnevezése. Felirata is eredetileg csak német nyelvű volt: *Den tapferen Helden 1914–1917*. Az obeliszk bal oldalát a Német Vaskereszt, jobb oldalát a koronás magyar címer díszítette.

Az emlékoszlop alsó felére a magyar feliratot a város polgármesterének rendeletére 1941-ben vésték fel. *A Vitéz Hősihalottaknak!* (sic!) felirat helyes, de nyelvtanilag hibás fordítása az eredeti német nyelvűnek.²⁷ Az oszlop újbóli helyreállítása ekkora már aktuálissá vált. A munkálatok kivitelezési tervrajzát egy Tankó nevezetű „architektussal” készítették el.²⁸ A város polgármestere a m. kir. Honvédállomás parancsnokságához küldött 1942. március 21-én 1700. számmal jegyzett javaslatában azt írta: „a németek által létesített emlékkövet eredeti helyén kell meghagynuk, mert az alatt is vannak hősi halottak eltemetve közös sírba”.

24 SÁL Fond 14. 418. doboz nr. 6/1924. fol. 10.

25 Uo. fol. 10v.

26 Uo. fol. 11 rv.

27 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 9–9v.

28 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 2.

*A „Német emlékmű” valamikor
a 30-as években*

„Alapzatát megfelelő magasságban felhantolni és virágszőnyeggel díszíteni terveztem” – tudósította a parancsnokságot – amelynek kivitelezéséhez katonai segítséget is kért.²⁹ A magyar felirat felvésője uzoni Puskás István „kőipari vállalkozó” lehetett, aki 1942. március 31-én keltezett árajánlata szerint az obeliszket újra is alapozta. Ezt a munkálatot 50 pengőben számította fel.³⁰

Az emlékoszlop ma is áll. Az 1930-as években készült felvétel a bizonyítéka, hogy a rajta lévő jelvényeket – a Német Vaskeresztet és a magyar koronás címet – nem a „régí román világban” (1920–1940), hanem 1945 után vésették le.

Igaz, hogy a „Német emlékmű” körüli régi Hősök temetője az új Hősök temetőjének létrehozásával (1931), az itt nyugvók nagy részének exhumálásával a román hivatali szervek szerint megszűnt, azonban az akkori városlakók emlékében megmaradt, nem hagyták fel. Még az 1960-as évek végén is volt olyan idős asszony, aki az akkor még itt lévő, néhány régi katonasírhoz ki-kijárt, gondozta, virágot vitt egy-egy hantra. Tette ezt, mert a világháború idején a távoli Oroszországban vagy más ismeretlen helyen elesett rokonát, bátyját, apját gyászolta. (Ez jellemző volt az új Hősök temetőjében is. Azok, akiknek odaveszett valakije az első, vagy a második világháborúban, hozzátartozójuk emlékére gondjaikba vettek egy-egy katona-sírt. Még most is vannak olyan hantok, amelyeken virágok nyílnak, avagy a kereszt tövében virágcsokrok vannak, halottak napján pedig gyertya pislákol).

A „Német emlékmű” környéke 1931 után is Hősök temetője maradt. Nem csupán azért, mert az emlékoszlop alatt feltételezések szerint tömegsír volt, hanem azért, mert körülötte néhány első világháborús katona sírja is megmaradt. Ezekből kettőt, az obeliszkttől számított 5. és 6. sírhantot ma is két műköből készített, felirat nélküli sírkereszt jelez. – Mivel az új Hősök temetője „tisztelbeli” és ennek következtében zárt volt, itt lelt örök nyugalmat például a román hadsereg

29 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 9–9v.

30 SÁL Fond 14, nr. inv. 22/8., nr. crt. 4., nr. 1/1942. fol. 1r. – 1v.

alhadnagya, Al. Ștefănescu (1904–1927), és a második világháború néhány, itt Sepsiszentgyörgyön elhunyt német és magyar katonája (ezeken a hantokon még az 1960-as évek közepén állottak a vasból öntött, de már nagyjából olvashatatlan feliratú vaskeresztek). Ide temették el az 1944-ben hősi halált halt, 1919-ben Sepsiszentgyörgyön született Dán József őrnagyot és az 1920-ban Somosdon született Székely Zsigmond honvédet. Erre a helyre állított emléket az özvegy feleség a messzi távolban hősi halált halt férjének, Ütő Ferencnek (1902–1944). Ide temették az orosz katonák által Csíkban kivégzett Gáll Lajost (1900–1944), a város olimpikonját, aki az 1936-os olimpián román színekben mint távfutó vett részt. Sírja hosszú időn át jeltelen volt. Hantjára csupán néhány éve állítottak kopjafát.

Sajnos, az elmúlt hatvan év során a régi Hősök temetőjének nagy részére rátemetkeztek. Az emlékoszlop mellett még megmaradt egy darabka érintetlen rész. Ez megérdemelné, hogy kellő kovácsoltvas kerítést kapjon, és az itt nyugvók elnyernék az őket megillető tiszteletet és nyugodalmat.

Arra, hogy miért volt szüksége a román hatóságoknak, elsősorban a romániai Cultul Eroilor Egyesületnek egy új Hősök temetőjére, mikor már az első világháború alatt Sepsiszentgyörgyön létesült egy emlékoszloppal ellátott katonai temető, egyszerű a magyarázat. Kellott egy olyan kegyeleti hely, ahol a románság – abban az időben ez leginkább a megye és a város vezetőségéből, az állami iskolák tantestületének egy részéből, az itt állomásozó katonaságból, a rendőrségből stb. tevődött ki – lelki nyugodalmára ünnepelhette a Nagy Háborúban elesett hőseit és azt, hogy Erdélyt Romániához csatolták. Igaz, hogy a régi Hősök temetője – néhány évi elhagyatottság után – a román Hősök Napjának ünnepi színtere lett, és az 1927. június 2-i *Monitor oficial* (Hivatalos Közlöny) 119. számában publikált *Regimul mormintelor și a cimitirelor de război* (A katona sírok és háborús temetők szabályrendelete) törvénye³¹ alapján itt tartották a megemlékezéseket, amelyeken vallási hovatartozásra való tekintet nélkül részt vettek a felekezetek lelkészei is. De zavaró volt a románság részére az az emlékoszlop, amelyet éppen

31 Ez nem csupán egy sajtóságos román kegyeleti törvény. A csatatereken elesett, kórházakban seibeibe, betegségekbe belehalt ellenséges katonák iránt már a háború ideje alatt az egyezmények szerint meg kellett adni az utolsó tiszteletet. Például a cs. és kir. hadseregben az 1917. július 30-i nyomtatásban kiadott körrendelet kihangsúlyozta, hogy a „*legszentebb hazafiúi kötelességük teljesítése közben áldozatul esett hősök, legyenek azok saját fiaink, szövetségeseink, avagy ellenségeink, a hozzájuk méltó eltemetésre, sírjaik megjelölésére és állandó gondozásra érdemesek*”. (SÁL Fond 9. nr. 27/1917. fol. 18r–18v.). A Nagyszebeni Hadisír Felügyelőség az 1917. november 6-i 1599. rendeletében parancsban adta ki, hogy Erdély területén minden egyes katona sírja kötelezően megjelölendő. „*Ez egy olyan kegyeleti kötelességünk – írták – mellyel tartozunk mindazoknak, kik életüket áldozták hazájukért. A szövetséges és ellenséges haderőből tartozó katonák sírjai is a miénkkel egyenlő elbánásban (...) részesítendőek.*” (SÁL Fond 9. nr. 27/1917. fol. 1.). Rendelet útján intézkedtek a hősi halált halt román katonák nyilvántartásba vételéről és eltemetéséről is. A sepsiszentgyörgyi cs. és kir. Hadtápállomás Parancsnoksága 629. számú parancsa például elrendelte, az elesett román katonák sírjaira állított keresztekre, hogy „*annak idején bozzátartozóik által*” felkutathatók lehessenek, helyesen írják fel a neveket és az azonosító táblácskáikon (dögcéduláikon) lévő adatokat. A hátramaradt tárgyaikat, dögcéduláik adatait és a halott nevét tartalmazó okiratot az illetékes lelkésznek kell kiállítania és a tábori főpapi hivatalhoz, az pedig a Központi Tájékoztató Irodához onnan elküldeni. (SÁL Fond 9. nr. 5174/1917. fol. 2., Fond 14. nr. 1173/1931. fol. 8.).

az ellenséges erők szimbólumai díszítettek. Ezért hozták létre az új, „tiszteletbeli” Hősök temetőjét és exhumálták a katonákat a régi nyughelyeikről.

Az új Hősök temetője

Sepsiszentgyörgy Városi-, vagy más néven Közös temetőjét az 1900-as évek első éveiben nyitották meg. A valamikor a Debren-tetőhöz tartozó terület, amelyen a mostani Közös temető helyezkedik el, részben a város tulajdonában, részben magánosok birtokában volt. Területét a város vásárlások és kisajátítások útján bővítette. 1921-ben jegyezték fel azt, hogy a temető *„jelenlegi területe 12 hold, mely azonban 20 holdra lesz kiegészítve”*.³²

A Közös temetőt először 1917-ben szerették volna tervszerűen rendezni. A város pénzügyi és gazdasági bizottságának március 27-i ülésén Malmos Andor főmérnök tett ígéretet arra, hogy *„minden díjazásra való igény nélkül készséggel bajlandó a városi köztemetőben a temetkezési beosztás és sorrend”* tervét elkészíteni. Április 3-án a rendkívüli képviselőtestületi gyűlésen egy négytagú bizottságot is kijelöltek, hogy a helyszínen készítsék el a felméréseket,³³ de a háborús viszonyok miatt minden abbamaradt. A háború után, valószínűleg már 1920-ban ismét napirendre került a temetkezési hely rendezése és parkosítása, mert 1921-ben feljegyezték, hogy a Közös temető *„rendezése művészi tervek alapján most van folyamatban”*.³⁴ A tervet a város Kós Károly ismert íróval és műépítésszel, Sepsiszentgyörgyön több magán-, a Közkórház, a Székely Nemzeti Múzeum épületének stb. tervezőjével készítette el. Bemutatására az 1921. január 1-jén tartott városi tanácsülésen került sor. A tervet a városi tanács elfogadta és a tervező munkadíjába *„az épületek tervezéséért” 13 111, „a parkírozás [parkosítás – D.L.] tervezéséért” 1889 lej* kifizetését határozta meg. Döntöttek arról is, hogy a tervező által elsőként *„az új temetőhely parkírozása részletes tervezete készíttessék el”*, amelynek költségét Kós Károly 2500 lejből állapította meg, annyi hozzáadással, hogy *„a temetőőri lakás részletes terveit a városnak díjtalanul”* alkotja meg.³⁵ Mennyiben teljesítette ígéretét, nem tudjuk, mert 1924. december 23-án a város úgy döntött, hogy a munkálatok megkezdését és a temető rendezését a javaslatok alapján – feltételezzük, Kós Károly tanácsai szerint – a város mérnökére, Szász Istvánra bízta. Olyformán határoztak, hogy a városgazda köteles a költségvetésből előlegezett 50.000 lejből a kellő anyagokat beszerezni, a mérnök pedig a munkálatokat évről-évre úgy folytatni, ahogyan az évenkénti költségvetésből az erre a célra tervezett összegek engedik.³⁶

1931-ből maradt fenn a Köztemető tervszerű, sétányokkal határolt, temetkezési parcellákra osztott alaprajza. A vázlat feltehetően az eredetiről készített

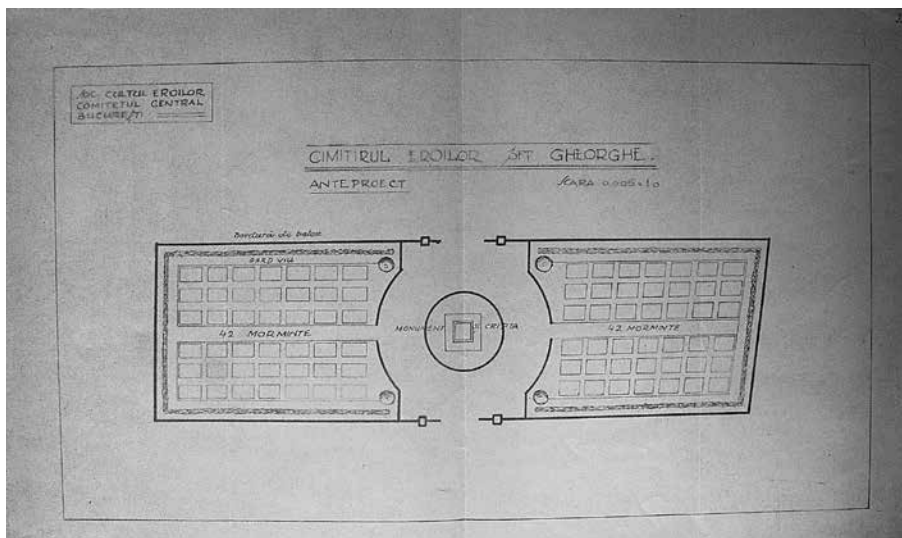
32 SÁL Fond 14. nr. 1173/1931. fol. 41. Néhány kisajátítási-, vásárlási ügyet ld. SÁL Fond 14. II/1. 98. kötet 1021–1921., 1402–1921., 1041–1921., 1233–1921., 2224–1921. stb. sz. ügyjegyzékeket.

33 SÁL Fond 20. nr. 141. fol. 34rv.

34 SÁL Fond 14. nr. 1173/1932. fol. 41., Fond 14 nr. inv. II/1, vol. 98, fol. 12v–13r., Fond 14. nr. 802/1921. fol. 1., 2.

35 Uo.

36 SÁL Fond 14. nr. 20/1924. fol. 36.

A Cultul Eroilor által Sepsiszentgyörgyre tervezett új Hősök temetőjének tervrajza

pauszpapírra átrajzolt másolat, készítője a kislabizált aláírás alapján Szász [István] városi főmérnök volt. Abból az alkalomból készítették, mikor a Cultul Eroilor Egyesület a várostól az új Hősök temetője részére parcellát kért. Ezen mutatták be az új Hősök temetőjének az elképzelt területét, és jelölték be piros ceruzával a régi Hősök temetőjének a tervrajzon elfoglalt parcelláit.³⁷

A Hősök Sírjainak Gondozóbizottsága 1931. május 5-én keltezett 3. számú folyamodványában kérvényezte a város vezetőségétől az új Hősök temetője területét, vagyis annak a parcellának átengedését a Közös temető területéből, ahová az emlékoszlopot és köréje a katonasírok helyeit elképzelték.³⁸ Ezt véleményezésre a város főmérnökéhez utalták át. Szász főmérnök szakértői véleményét 1931. május 14-én fogalmazta meg. A „csere” végrehajtását, vagyis a kiszemelt parcella átengedését javasolta, mondván: a régi Hősök temetője által elfoglalt két parcella helyett, az új megépítésével egy parcella a város javára felszabadul, ugyanakkor a kért parcellán egy 5 méter magas, „*nagyon esztétikus*” emlékmű épül, amely a Közös temető rendezési tervébe is beleillik.³⁹ A város vezetősége által alakított küldöttség május 15-én a tervrajzon bemutatott parcella átadásáról döntött, és mondott le róla a tervezett cél javára.⁴⁰ A határozatról ugyanaznap értesítették a Hősök Sírjainak Gondozóbizottságát és a Technikai Hivatal vezetőjét is.⁴¹

A Cultul Eroilor Egyesületének Központi Vezetősége Sepsiszentgyörgy részére az új Hősök temetőjének tervrajzát Bukarestben készítette el.

37 SÁL Fond 14. nr. 492/1931. fol. 3.

38 SÁL Fond 14. nr. 492/1931. fol. 1.

39 SÁL Fond 14. nr. 492/1931. fol. 1v.

40 SÁL Fond 14. nr. 540/1931. fol. 2.

41 SÁL Fond 14. nr. 492/1931. fol. 2.

Az „előtervet” (ante proiect), és az 1931. június 23-án kelezett, 1221-es iktatószámú átiratot, melyet az egyesület igazgatója, Macarovicu ezredes és Stamate törzsőrmester írt alá, a sepsiszentgyörgyi helyőrséghez küldték el. Innen az a maga rendjén, Enescu alezredes, térparancsnok aláírásával június 30-án, 436-os iktatószámmal ellátva, másolatban jutott el a városi Polgármesteri Hivatalhoz. Ebből értesültek a város vezetői arról, hogy a mellékelt „előterv” szerint az obeliszktól a névtelen hősök részére földi kripta⁴² készül, az obeliszktól jobbra és balra, 42–42 sírhely kerül. Mindkét oldalon középen sétány lesz, így négy 21–21 nyughelyes parcellára oszlik az új Hősök temetője, melyet élő sövénykerítés fog körbevenni.⁴³

Egy kis eltéréssel ezt a tervet valósították meg. Az eredetihez képest a kivitelezésben annyi a változtatás, hogy a tervezett 84 nyughellyel ellentétben 86-ot hoztak létre. Az obeliszktól nyugatra a két külön parcellában 27, illetve 28, keletre 16, illetve 15 nyughelyet alakítottak ki.

A mellékelt átirat érdekes, figyelemre méltó. A Cultul Eroilor Egyesületének Központi Vezetősége ebben értesítette a Helyőrségen keresztül a Polgármesteri Hivatalt arról, hogy az obeliszkre *négy bronzplakettet, a megemlékezés jelvényeit* (Semnul aducerii aminte), *egy bronz közepes címert* (stemă mijlocie), *avagy a sisakot babérokkal* (cască cu lauri), *azt a modellt alkalmazva, ami a műemlékhez a legmegfelelőbb lesz* (după cum modelul se va adopta la monument), *engedélyezi* (acordă). Ezért fényképet, vagy vázlatot kértek a műemlékről. Ugyanekkor tudósították az illetékeseket arról is, hogy a 85 cm magas, 25×10 cm vastagságú kereszték készen vannak; kérték, értesítsék őket, hogy mikor küldjék le az igényelt mennyiséget, azzal a kikötéssel, hogy azokra a feliratokat a megrendelőnek kell belevéseltetnie („iar D-vs, la primirea lor să executati înscrispitiile”).⁴⁴ A Polgármesteri Hivatal válaszát az irat hátán fogalmazták meg. Az 1931. június 1-jén 4264-es iktatószámmal ellátott iratot a sepsiszentgyörgyi helyőrséghez címezték. A július 13-án postázott levélben arra kérték a helyőrség parancsnokságát, hogy értesítse Bukarestben a Cultul Eroilor Egyesület Központi Vezetőségét arról, hogy összesen 100 darab keresztre lenne szükség. Mellékelték a kért vázlatrajzot is, de sem a négy bronzplakettet, sem a közepes címert, vagy a babérlevelű sisakot nem rendelték meg.⁴⁵ Ennek oka a pénzühiány volt. Az a pénzösszeg, amely a Hősök Napján évenként a jelvényekből (steme)⁴⁶ begyűlt, a városból, de az ország bármely részéből Bukarestbe, a Cultul Eroilor Egyesület Központi Vezetőségének kasszájába folyt be. További sorsáról nincsenek adataink, feltételezzük, hogy nagyrészt a Románia különböző helyein lévő Hősi temetők karbantartására osztották szét. Feltételezésünket igazolják az 1931. május 21-i Hősök Napja alkalmából rendezett jelvényárusítás adatai is, mikor Bukarestből

42 Földbe ásott, az építendő obeliszktól alapterületével megegyező pincészerű üreg, ahová az ismeretlen katonák csontjait gyűjtötték egybe.

43 SÁL Fond 14. nr. 752/1931. fol. 2.

44 SÁL Fond 14. nr. 752/1931. fol. 1.

45 SÁL Fond 14. nr. 752/1931. fol. 1v.

46 Sajnos a román nyelvű átiratból és a városi jelentésekből nem lehet megtudni, hogy milyen és mit ábrázoló jelvényekről van szó.

a Cultul Eroilor Egyesület Központi vezetősége Háromszék megyébe a Sepsiszentgyörgyön állomásozó térparancsnokságon keresztül eladásra kokárdás jelvényeket küldött. Sepsiszentgyörgy 500 darabot kapott. A jegyzőkönyvek szerint a városban az 500 jelvényből, darabját 5 lejével, 290-et adtak el. Az erre a célra állított hét perselybe (*chetă*) összesen 1615 lej, vagyis az eladott jelvények árán felül még 165 lej gyűlt össze. Megyeszinten a 2500-ból 1241 kokárdás jelvény lelt gazdára. Árát, a 6205 lejt, együtt a megmaradt 1259 jelvénnyel a térparancsnokságon keresztül visszaküldték Bukarestbe. Vagyis még abban az évben sem maradt a pénz a városban működő Hősök Sírjainak Gondozóbizottsága, illetve a Cultul Eroilor Egyesület sepsiszentgyörgyi fiókjának a kezén, amikor az éppen a helybeli Közös temetőben exhumált és az új Hősök temetőjének parcelláján az obeliszket építette.⁴⁷

A Hősök Sírjainak Gondozóbizottsága mindvégig pénzhiánnyal küzdött. Már 1931. május 5-én a város polgármesteréhez intézett levélben arra hivatkoztak, hogy egyesületük nem rendelkezik a sepsiszentgyörgyi emlékoszlop megépítéséhez és az új Hősök temetőjének kivitelezéséhez a szükséges pénzalap teljes összegével. Annak pótlására a Sepsiszentgyörgy kasszájából nem kis összeget, 30.000 lejt kértek.⁴⁸ A május 7-én keltezett válaszban a város vezetősége arról értesítette az érintettet, hogy miután az 1931-es költségvetés jóváhagyása megtörténik, kérvényüket a városi tanács közgyűlése elé terjesztik, ami pedig a szükséges összeg kiutalását illeti, ha a Pénzügyi Igazgatóságtól az eladások után beszedett adókból a város az őt megillető kvótához hozzájut, nyomban intézkedni fognak.⁴⁹ Az irat hátán olvasható megjegyzés szerint határidőül a város előbb 1931. augusztus 1-et, majd szeptember 10-ét tűzte ki.⁵⁰ Az építkezési kiadások törlesztése érdekében a Cultul Eroilor Háromszék megyei Bizottsága június 3-án az elmaradt szubvenciók ügyében újból a város polgármesteréhez fordult. Felhívta a városvezető figyelmét, hogy a Nagy Háborúban elesett hősök emlékére az obelisztké építése megkezdődött, szükség lenne az elmaradt anyagi támogatásra.⁵¹ Az irat hátán lévő válaszból annyi derül ki, hogy az 1927., 1929. és 1930. évre a „*a Háborús Hősök Alapjába*” a Pénzügyi Igazgatóságtól a pénz nem érkezett be.⁵² Az érintettek ezt a választ 1932. február 2-án kapták kézbe.⁵³ Ugyanez év október 11-én a városvezetőség, ahogy akkor nevezték, az időközi bizottság (comitetul interimar) újból a Cultul Eroilor Egyesület által kiutalás útján kért 30.000 lej ügyét tárgyalta. A bizottság az összeggel kapcsolatban úgy ítélkezett, mivel a költségvetésben az 1932-es évre a Közös temetőre és a benne lévő Hősök temetőjére 30.000 lej van előirányozva, ezt mind

47 SÁL Fond 14. nr. 539/1931. fol. 1–3.

48 SÁL Fond 14. nr. 143/1931. fol. 1.

49 SÁL Fond 14. nr. 143/1931. fol. 1v.

50 Uo.

51 „*după cum știți cert, comitetul a început construirea unui monument în cimitirul Comunal în amintirea Eroilor căzuți în Marele Război (...) vă rugăm să binevoiți a dispune să ni se ordonanțeze subvențiile rămase în restanță pe 1929 și 1930 precum și cea pe 1931., spre a putea face față cheltuielilor reclamate de lucrarea în curs*” (SÁL Fond 14. nr. 804/1931. fol. 1.).

52 „*nu s-a încasat de la Adm. Fin. Cota cuvenită, (...) în această cauză nici acolo nu au cunoștință de vre-o ordonanță pentru acest scop*” (Uo. fol. 1v.).

53 SÁL Fond 14. nr. 802/1932. fol. 2.

nem adhatja át az egyesületnek, de ebből 20.000 lejt jóváhagy.⁵⁴ A város ígértét csupán részben teljesíthette, mert 1934. március 16-án a Hősök temetőjének karbantartására a Cultul Eroilor Egyesületnek sepsiszentgyörgyi fiókja 15.000 lejt kiutalását sürgette, és felhívta a város vezetőségének figyelmét arra, hogy az egyesület még most is adós az Astra-nak, az ortodox egyháznak és nem utolsó sorban az obelisztk építőjének, Pap Lehelnek.⁵⁵

A felsorolt adatokból arra következtetünk, hogy az állandó pénzihiány miatt a Bukarestben székelő Cultul Eroilor Egyesületnek Központi Vezetősége által 1932-ben ajánlott bronz plakettek, a közepes román címer, avagy a babérkoszorús sisak nem került fel az obelisztkre. Ezért van az, hogy 1941. november 5-én a m. kir. Hadimúzeum igazgatója, szotyori Nagy Áron 743/Kt. 1941. sz. jelentésében azt írta, hogy „*erdélyi tanulmányútja során*”, mikor számba vették a katonai temetőket, többek között azt állapították meg, hogy Sepsiszentgyörgyön a „*városi köztemetőben áll egy felírás nélküli, románok által emelt világháborús emlékmű*”. Ő a jeltelen obelisztk lebontását javasolta, de a jelentés oldalára utólag odaírt „*Nem*” bizonyítja, hogy a javaslatba a város vezetősége nem egyezett bele.⁵⁶ Állításunkat, hogy semmilyen jelkép vagy felirat nem volt az emlékoszlopon, nemcsak az említett hadimúzeumi igazgatói jelentés, hanem a város polgármesterének 1942. március 21-én keltezett 1700/1942-es számú átírata is igazolja: „*a Hősök temetőjében levő és a románok által magyar pénzen⁵⁷ felállított obelisztk semmi feliratot, vagy ábrázatot nem tartalmaz, mert még felavatva nem volt.*”⁵⁸ Részben egyfelől ezzel magyarázható, hogy annak ellenére, hogy ezt a katonai temetőt – igaz, egy régebbi, német-magyar katonai temető megszüntetésével – a románok alakították ki, a jeltelen obelisztkre 1942-ben mégis feltették a koronás magyar címet. Másrészt, habár az itt nyugvó katonák nagyrészt 10 nemzet szülöttei, több mint 2/3 részben a magyar- és a közös hadsereg, illetve a szövetségesek katonáinak voltak.

Visszatérve az új Hősök temetőjének kialakítási idejére, a Cultul Eroilor Egyesület sepsiszentgyörgyi fiókja 1931. májusának végén, hogy az építkezéshez szükséges pénzalapját növelhesse, képeslapot hozott forgalomba. A képeslapon a Sepsiszentgyörgyre tervezett Hősök temetőjének távlati, felülnézeti rajzban ábrázolt képe látható. Ezekből, egy levél kíséretében a város polgármesterének eladásra, megvásárlásra 30 képeslapot küldtek. A levélben az egyesület sepsiszentgyörgyi fiókja tudatta a polgármesterrel, hogy a képeslapon látható hősi temető építési, rendezési költsége megközelítőleg 100.000 lejbe fog kerülni. Mivel „*az egyesület sepsiszentgyörgyi fiókjának az anyagi lehetőségei szerények, a központ segítségére nem számíthatnak*”, úgy határoztak, hogy felhívást intéznek a város és az egész megye lakosságához, elsősorban az intézmények vezetőségéhez, hogy a képeslapokat, darabját 5 lejért terjesszék, árusítsák. Megkérték a polgármestert, hogy az eladott képeslapok árát a román fiúgimnázium igazgatójához, Petre Gh.

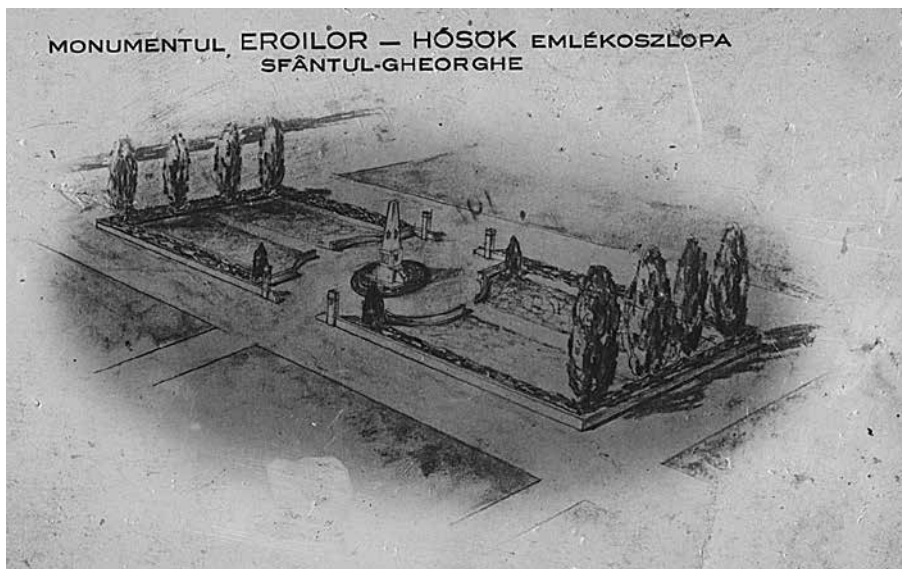
54 SÁL Fond 14. nr. 809/1932. fol. 4.

55 SÁL Fond 14. nr. 173/1934.

56 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 5–5v.

57 Ez csupán csak részben igaz.

58 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 9. – Mint látni fogjuk, állítása a felavatással kapcsolatban téves.

A tervezett új Hősök temetőjének távlati rajza a korabeli pénzügyűjtési céllal készített képeslapon

Marcuhoz postázzák, aki a bejövő összegekről nyugtákat fog kiállítani. Abban a reményben tették ezt, írták záradékkal, hogy a műemlék jellege, amely „*azoknak az emléket akarja maradandóvá tenni, akik már abban a világban vannak, ahol nincs etnikai különbség, visszhangra talál mindenki szívében*”.⁵⁹ A levél hátlapjára, melyet 1931. június 1-én 3433. számmal regisztráltak, jegyezték fel azt, hogy a Polgármesteri Hivatalnak küldött 30 képeslap árát, a 150 lejt 1931. augusztus 31-én postázták a megnevezett Petre Gh. Marcu tanárnak.⁶⁰

A Hősök temetőjében állítandó sírkeresztek árához és a hősök sírjainak gondozási költségéhez Magyarország is hozzájárult. Cseh Sándor állami felhatalmazott révén a Bukarestben székelő Cultul Eroilor Egyesület engedélyével és annak közvetítésével postán 5000 lejt juttatott el sepsiszentgyörgyi fiókegyesülethez.⁶¹ A város 1931-ben a Hősök temetőjének építkezési költségeihez ugyancsak 5000 lejjel járult hozzá. Erről a város időközi bizottsága az 1931. október 2-án tartott gyűlésében döntött.⁶² Ehhez a pénzüsszeghez azonban 1931 folyamán nem jutott hozzá a fiókegyesület, ugyanis a Kolozsváron székelő Inspectoratul General Administrativ Regional (Általános Területi Közigazgatási Felügyelőség) decemberben tárgyalta a szubvencióról és erről a Polgármesteri Hivatal által az érintett Societatea Cultul Eroilor sepsiszentgyörgyi fiókját 1932. január 8-án értesítették.⁶³

59 SÁL Fond 14. nr. 624/1931. fol. 1.

60 SÁL Fond 14. nr. 624/1931. fol. 1v.

61 SÁL Fond 14. nr. 598/1931. 1., 1v., 2., 2v.

62 SÁL Fond 14. nr. 1104/1931, fol. 1., nr. 143/1931. fol. 3.

63 SÁL Fond 14. nr. 143/1932. fol. 2.

*A román Hősök Napjának
sepsiszentgyörgyi ünnepi programja
1932-ből*

A fentebbi levéltári iratokból egyértelműen megtudható, hogy az obeliszket, – nyilvánvalóan, mert olcsóbban jöttek ki – betonból önttetve készítették el („*un monument în ciment și peatră*”).⁶⁴ Az „*5 m magas szép emlékmű*” („*monument frumos de 5 m înălțime*”)⁶⁵ készítője Pap Lehel helybeli vállalkozó, a sepsiszentgyörgyi „cementgyáros” volt.⁶⁶

Érdekességképpen teszünk említést arról, hogy az 1931. augusztus 31-én keltezett felhívása, mikor a német kormányküldöttség a román Cultul Eroilor Egyesületének Központi Vezetősége (Comitetul Central) útján a város területén vagy temetőiben esetlegesen eltemetett német katonák sírjairól, vagy egy külön parcellában lévő német katonai temetőről érdeklődött,⁶⁷ a városi főmérnök válasza nemleges volt. Október 23-án azt jelentette, hogy a Közös temetőben a német hősök részére nincs elkülönített rész, a háborús hősök együtt, egy külön parcellában nyugszanak. A németek által emelt obeliszkről szót sem ejtett.⁶⁸ Magyarázata egyszerű: ekkor már az új, „tiszteletbeli” Hősök temetőjében (*Cimitirul de onoare pentru Eroii*) az újrahantolások a végefelé jártak, 1931. október 25-ére már kitűzték a közös sírhely beszentelésének ünnepét, amelyet a városban lévő különböző felekezetű papok közreműködésével meg is tartottak.⁶⁹

64 SÁL Fond 14. nr. 624/1931. fol. 1.

65 SÁL Fond 14. nr. 598/1931. fol. 1v.

66 SÁL Fond 14. nr. 173/1934. fol. 1.

67 SÁL Fond 14. nr. 1112/1931. fol. 1. 1v.

68 SÁL Fond 14. nr. 1112/1931. fol. 2.

69 SÁL Fond 14. nr. 1150/1931. fol. 1.

Az új Hősök temetőjében az első Hősök Napjának ünnepére 1932. június 9-én került sor. A város minden egyes egyesületét, társulatát és társaságát meghívták.⁷⁰ Az ünnepélyről a *Székely Nép* is beszámolt. A Hősök Napja „*az évről-évre megújuló, a világháborúban küzdött országok által egyezményesen ünnepelt szép nap: az anyaföldben porladó, hazájuk ügyéért önmagukat áldozó hős katonák emlékezetének [a napja] múlt csütörtökön, jún. 9-én délelőtt (...) mély érzéssel és pompázó külső kerettel lett megtartva. (...) A roppant tömeg, mely a főtéren tartott Istentiszteleten áhítatoskodott, a lehető legkedvezőbb légkörben vonulhatott a Debren-tetői Köztemetőben újonnan berendezett, magasan égfelé nyúló emlékműhöz. A végeláthatatlan menetnek elején a papság, valamint a katonai és polgári előkelőségek haladtak. (...) A város lakosságának apraja-nagyja, aki csak tehetett, mindenki ment, hogy részese lebessen a Hősök Napjában. A hősök sírjánál a felekezetek lelkeszei végezték először a szertartásaikat. Utánuk a díszszónokok: Petrescu Alexandru őrnagy a hadsereg, Petre Marcu lic[eum] igazgató és Ilarie Aleman városi tanácsstag, a kulturális intézmények és Aurel Nistor esperes az egyházak nevében mondtak szép beszédeket...⁷¹*”

A Hősök temetője és az ottani emlékoszlop 1940 után

Az emlékhely sorsa, felújítása – mint azt ezekről szóló rendeletek, jelentések igazolják – szorosan egybekapcsolódnak Sepsiszentgyörgy első emlékműveinek 20. századi viharos sorsával. Trianon után az új impérium (a királyi Románia) Sepsiszentgyörgy területéről – kivéve a Közös temetőben álló „*Német emlékművet*”, ahonnan csupán a körülötte nyugvó katonákat hantolták ki és vitték az új Hősök temetőjébe – a magyarság történelmének, a székelyek hősiességének emléket állító emlékoszlopokat eltávolították. Ezek közé tartozott a város Piacterén 1874-ben állított Honvéd emlék, amelyet Bidu prefektus rendeletére 1934. április 18-án távolítottak el.⁷² Az Eprestetőn, az egykori Méntelep helyébe költöztetett román katonai lövésziskola területén, a cári seregek elleni 1849. július 5-i véres csata mintegy 500 székely hősi halottjának közös sírján 1871-től álló szerény sírkövet prefektusi rendeletre 1936. június 26-án szállították a Közös temetőbe.⁷³ Hasonló sorsra jutott az osztrák önkényuralom ellen szervezkedő, 1854. április 29-én kivégzett Váradi József és Bartalis Ferenc vértanúk sírköve is. A város nyugati végében emelkedő Örkö lábánál – az egykori vesztőhelyen, amelyet a város lakossága mint kegyeleti helyet tartott nyilván – a román hatalom löteret létesített. A román katonák által összelövdözött sírkövet – hiábavaló volt minden tiltakozás – a két exhumált holttesttel együtt 1936 februárjában a Vártemplom cintermébe szállították.

A Hősök temetőjének utolsó rendbetételére 1942-ben, a város műemlékeinek helyre-, illetve visszaállításánál került sor. A magyar állam szorgalmazására a m. kir. Hadimúzeum vezetője mérte fel többek között Sepsiszentgyörgyön is az eltávolított, megcsonkított műemlékek helyreállításának, restaurálásának a helyzetét.

70 SÁL Fond 14. nr. 804/1932. fol. 1–6.

71 *Székely Nép* L. évf. 43. sz., 1932. jún. 12.

72 *Cserey Zoltán – József Álmos: Sepsiszentgyörgy képes története. Sepsiszentgyörgy, 1999. 98–101. pp.*

73 SÁL Fond 14. nr. 191/1936. fol. 1–4.

A fentebb említett eltávolított, illetve a Közös temetőben megmaradt „*Német emlékmű*” és a Hősök temetője emlékoszlopaival kapcsolatban megállapítását, ugyanakkor javaslatait 1941. november 5-én tudatta a város polgármesterével. Szotyori Nagy Áron azt javasolta a városnak, hogy a Honvéd emléket állítsák vissza az eredeti helyére; Váradi és Bartalis vértanúk maradványait pedig temettessék vissza az Őrkő alatti egykori nyughelyükre és hozzák a hant fölé az eredeti sírkövet is. Ha mindez biztonsági, vagy egyéb okokból akadályokba ütközne, a régi nyughely fölé mindenképpen állítsanak emlékoszlopot.⁷⁴ Ami az Eprestemetőn lévő „*szabadságbarci tömegsír körüli területet*” illeti, annak rendbetétele érdekében már felhívással fordultak a magyar Honvédelmi Minisztériumhoz. Az új Hősök temetőjében lévő emlékoszloppal kapcsolatban, amely „*felírás nélküli*” volt, az ezredes azon a véleményen volt, hogy a „*románok által emelt síremlék, mert a régi amúgy is a helyén áll, lebontassék.*”⁷⁵ Ebbe, mint a dokumentum oldalára tett, általunk már említett rövid megjegyzés is igazolja, a városvezetőség nem egyezett bele.⁷⁶

„*A hősi emlékművek és a hősi temető rendbehozatala*” kapcsán a magyar honvédelmi miniszter 1941. december 18-án kelt 634 812/22.-1941. sz. rendeletét a Sepsiszentgyörgyön székelő m. kir. Honvéd Állomásparancsnokság 511/Ápk. – 1941. sz. 1942. január 12-én kelt átiratában tudatta a város polgármesterével. Pontokba foglalva adta tudtára a teendőket. Ezek közül az első három a régi és az új Hősök temetőjére vonatkozott. A két emlékoszlop helyreállításán kívül az itt lévő katonasírok és sírkeresztek rendbehozatalát szorgalmazták. Utasításba adták azt is, hogy az új Hősök temetőjében lévő emlékoszlopra „*magyar feliratok és magyar jellegű díszítések kerüljenek,*” és a sírkereszteken a feliratokat újjáírassák fel, a „*román nyelvű feliratokat pótolassák.*”⁷⁷ Az irat mellé, hogy arról véleményt mondjon a polgármester, az állomásparancsnok a két emlékoszlop helyreállítási tervrajzát is mellékelte.⁷⁸ Azzal a kérdéssel és egyben kéréssel fordult a városvezetőhöz, hogy hozzájárulását adja-e a mellékelt rajzok szerinti helyreállításokhoz, és ha igen, akkor intézkedjék a kellő mesteremberek felől, hogy a munkálatokat sürgősen megkezdhesék.⁷⁹

A Honvédelmi Minisztérium sürgetése ellenére a kemény tél hátráltatta a munkálatok megindítását. Még március végével sem állt be a tavasz, a polgármester 1942. március 21-én arról panaszkodott, hogy „*még mindig tart nálunk a tél, a föld egészen fagyos, így a munkálatok megkezdését balasztanunk kell addig, amíg az időjárás megenyhül.*”⁸⁰ A polgármester az 1700/1942. számú, 1942. március 21-én keltezett átiratában mintegy választ adva a Honvéd Állomásparancsnokság által kiadott 511/1942-es átiratra⁸¹, pontosként válaszolt az abban javasolt helyreállítási és restaurálási munkálatokra.

74 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 5–5v.

75 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 5.

76 Uo.

77 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 3. 3v.

78 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 1., 2.

79 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 3v.

80 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 8.

81 Ld. a 74–76. számú lábjegyzeteket.

„A hősök temetőjében lévő és a románok által felállított obeliszks semmi feliratot, vagy ábrázolatot nem tartalmaz, mert még felavatva nem volt.⁸² Erre magyar címer és megfelelő felirat vésetését, illetve dombormívű kiképzését vettük tervebe. Alezredes úr tervét alkalmasnak találom azzal, hogy még arra rávésendő volna a következő szöveg: „A világháború hősi halottainak emlékére”, vagy „a világháború megdicsőült hőseinek emlékére”, vagy „A Hazáért”.⁸³

*A németek által létesített emlékkövet eredeti helyén kell meghagyjuk, mert az alatt is vannak hősi halottak eltemetve közös sírba. Az emlékkövet már tavaly helyreállítottam és magyar felirattal is elláttam. Alapzatát megfelelő magasságban felhantolni és virágszőnyeggel díszíteni terveztem. Ebhez a felhantoláshoz kérek a munka megkezdésekor honvéd munkaerőt, annál is inkább, mert a követ is valószínűleg meg kell emelni.*⁸⁴

A polgármester ebben az átiratában említette meg, hogy az elkülönített 600 pengő,⁸⁵ amelyet a városban lévő emlékművek helyreállítására, avagy restaurálására különítettek el a Honvédelmi Minisztérium rendeletéből, nem lesz elég, de a város a maga részéről hozzá fog járulni a kiadásokhoz.⁸⁶ Ugyanezen a napon a polgármester, remélve, hogy a rég várt tavaszi enyhülés megérkezik, 1700/1942. számmal ugyancsak meghozta határozatát és arra utasította a városi műszaki ügyosztályt, hogy a „szóban forgó emlékművek helyreállításának előkészítő munkálatait – beleértve a Közös temetőben lévő Hősök temetője obeliszkjét és a „Német emlékművet” is – *haladéktalanul kezdje meg. Mindenek előtt megfelelő mesteremberek bevonásával tárgyalja le a tervezett átalakításokat*” és mindezekről értesítsék a sepsiszentgyörgyi Honvéd Állomásparancsnokságot is.⁸⁷

A városi műszaki ügyosztály nyomban léphetett, mert Puskás István uzoni „kőipari vállalkozó” néhány nap múltán, 1931. március 31-én már benyújtotta a helyreállítási, javítási költségvetését, a feliratok bevésésének betűnkénti árát. Két kimutatása maradt meg. Mindkettőt a m. kir. 27. honvéd gyalogezred I. zászlóalj parancsnokságához címezte. Az egyiket a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban, a másikat a sepsiszentgyörgyi levéltárban őrzik.⁸⁸ A két árlajstrom között 615 pengő különbség van. A budapesti árajánlatban 3568 pengőben, a sepsiszentgyörgyi levéltárban őrzöttben 4183 pengőben állapította meg a munkálatok összértékét. A végösszegek természetesen magába foglalták a fentebb említett, Váradi és Bartalis vesztőhelyére állítandó emlékműnek és az epreszetői síremlék helyreállításának a munkadíjait is.

A Hősök temetőjére vonatkozó két ajánlat közül az illetékesek a sepsiszentgyörgyi levéltárban lévő árajánlat mellett döntöttek. Ezek szerint Puskás István „*az obeliszkra felerősítve, önmagából készített és rozsdamentes fémcsapokkal*” 420

82 Állítása a felavatásról téves, ld. SÁL Fond 14, nr. 1150/1931, fol. 1.

83 Az obeliszkre ez utóbbit vésették fel.

84 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 9r–9v.

85 Mondhatni a teljes összeget a „kőipari vállalkozó” Puskás Istvánnak fizették ki. (SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 12., 12v., 13., 13v.).

86 SÁL Fond 570/1942. fol. 9.

87 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 7.

88 SÁL Fond 14. nr. inv. 22/8., 1-es csomó, nr. 1. fol. 1rv., HL

A helyreállított magyar címeres obeliszka a Hősök temetőjében kevéssel Horthy István kormányzóhelyettes hősi halála előtt. (Horthy István halála után nem sokkal, emlékére az obeliszkra a korona fölé a Vitéz nagybányai Horthy István Magyarország helyettes kormányzója feliratot is bevésztették.)

pengőért a gödemesterházi terméskőből faragott 90×80 cm-es címert, készítette el. A „zoklira”, vagyis az obeliszka alsó részére a mellékelt rajzzal ellentétben nem a sisak-kard-babérleveles dombormű került, hanem egy kard az 1914–1918-as évszámokkal. Ennek „gravírozását” és fekete festékkel való kifestését 50 pengőben számította fel. A címer alatti részre vésendő 16 betűt 48 pengőben,⁸⁹ az obeliszka két oldalára vésendő névsorokat, amelyek karakterszámát az ajánlat szerint mintegy 3000 körülre becsülte, vésésüket, kifestésüket, darabonként 0,5 pengőben számítva, költségét 1500 pengőben állapította meg.⁹⁰

Amit Puskás István nem tüntetett fel az obeliszka költségeivel kapcsolatban, az az obeliszka legfelső részén olvasható „Vitéz nagybányai Horthy István, Magyarország helyettes kormányzója” felirat. Ezt a megkezdett munkálatok során, valamikor augusztus végén, vagy szeptember elején vésztették fel. Horthy Miklós István fia 1942. február 19-én lett kormányzó-helyettes, s mivel rövid időn belül, még abban az évben augusztus 20-án repülőszerencsétlenségben meghalt, nevét – egyfajta kultusként – az akkori Magyarország területén lévő Hősök

89 A ma is olvasható „A HAZÁÉRT” és a kard két oldalán lévő „1914 – 1918” feliratokról van szó.
90 SÁL Fond 14. nr. inv. 22/8., nr. 11., 1-es dosszié, fol. 1r–1v.

*A sepsiszentgyörgyi
Hősök temetőjének
helyreállításra váró
obeliszkje 2010-ben*

emlékműveire mindenhol felvették. Háromszék területén van, ahol máig megmaradt – például Gidófalván –, de legtöbb helyen, ahol hősi halottak emlékműve volt, a Horthy Istvánra vonatkozó feliratot 1945 után eltüntették: esetünkben a Hősök temetőjében lévő obeliszken a megcsonkított magyar címerrel együtt cementes habarccsal takarták el.

A Hősök temetőjében lévő sírkeresztek közül az árajánlat szerint mintegy 60 darabról csiszoltatták le a neveket, írást és festették újra a megmaradottakon lévő nevekkel együtt. Puskás a lecsiszolásokat, illetve a nevek újravésését, festését 600–600 pengőre, a megmaradt feliratok újrafestését 75 pengőre árazta be. Ezen felül a „Német emlékmű” újra alapozásáért 50 pengőt számított fel.⁹¹

Az emlékoszlopra a névsorok felírását az m. kir. Sepsiszentgyörgyi Honvéd Állomásparancsnokság közreműködésével a város polgármestere, Koncz Árpád a magyar Belügyminisztérium 28 282/1942. III. sz. rendelkezése alapján rendelte el.

A Hősök temetőjében lévő sírkereszteken szereplő nevekkel kapcsolatban, pontosabban, hogy azok az obeliszkre is felkerüljenek, elsősorban

91 Uo.

a sepsiszentgyörgyi honvéd állomásparancsnok intézkedett. Az 1942. június 11-én keltezett átiratában arról tudósította a város polgármesterét, hogy „*a hősi halottak eredeti nevének megállapítása*” tárgyában a Közös temetőben lévő hősi sírokat átvizsgálva, arra a megállapításra jutott, hogy „*az ott nyugvó hősi halottak nevét a román parancsnokság, amelyik a hősi sírok rendezésével volt megbízva, elrománosította*”⁹², ugyanakkor a „*temető* [a régi Hősök temetője, vagyis a “Német emlékmű”] *környékén jeltelenül még több hősi földi maradványa fekszik, akiknek tetemeit a románok a hősi parcella rendezésekor nem földelték ki és nem helyezték el a hősi parcellában.*”⁹³ „*Hogy a hősi halottak eredeti nevét megállapíthassam, – tudatta a parancsnok észrevételét és óhaját a polgármesterrel – a mellékelt névjegyeket*”⁹⁴ *azzal a kéréssel küldöm meg, hogy az esetleg rendelkezésére álló okmányok, vagy feljegyzések alapján a névjegyekben feltüntetett nevek mellé, azok eredeti nevét bejegyezni*” és azokat kijavítva visszajuttatni szíveskedjék.⁹⁵ A polgármesteri hivatal az átiratot névsorral együtt, hogy a szükséges javításokat megtegyék, a városi anyakönyvvezetőhöz továbbította. A nevek anyakönyv szerinti átjavítását nem végezték el, mert Bartha alispán, helyettes vármegyei főjegyző szerint irattárában semmilyen erre vonatkozó adat vagy irat nem létezett.⁹⁶ Itt jegyezzük meg, hogy ez azokra az idegen nemzetiségű, ellenséges, illetve szövetséges katonákra vonatkozott, akik fogolyként, sebesültként, súlyos betegeként Sepsiszentgyörgyön hunytak el, és magától értetődően nem a Monarchia területén voltak anyakönyvezve. Azok névsorát, akik „*különféle betegségekben, illetve sebesülés következtében városunkban elhalt osztrák–magyar hadseregbeli*” katonák voltak, már 1942. május 12-ére össze tudták állítani, megjegyezve azonban azt, hogy az anyakönyvvezetés hiányossága miatt a katonák illetőségét, hovatartozását sok esetben nem tudták megállapítani.⁹⁷

Az idegenek, vagyis nagyrészt a román, olasz és orosz hadifoglyok, a cseh, bosnyák, galíciai és német katonák esetében a névjavításokat a polgármester végezte el. Június 23-án keltezett válaszában jelezte, hogy a kék ceruzával megjegyzett nevekre vonatkozólag semmilyen adattal nem rendelkezett, a pirossal megjelölt neveket a rendelkezésére álló adatok alapján helyesbítette.⁹⁸ Ugyanakkor értesítette arról is az állomásparancsnokot, hogy információi szerint „*annak idején, midőn a románok a hősi temetőt felállították, a környéken lévő hősi halottak földi maradványait is bebozták, úgyhogy a Hősi temetőben nemcsak a Sepsiszentgyörgyön, hanem a más helyen elhunyt hősök is pihennek. Ezért van az, hogy oly sok névre semmiféle adattal*” nem bír. Ugyanakkor jelentette a polgármester azt is, hogy „*a hősi temető környékén jeltelenül fekvő hősök maradványaira vonatkozólag semmi*

92 Megállapítása nem teljesen fedi a valóságot.

93 Ezekkel kapcsolatban azt tervezte a polgármester, hogy földi maradványait exhumáltatja és a „hősi parcellában” helyezi örök nyugalomra. (SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 15r–15 v.)

94 Arról a Hősök temetőjében lévő sírkeresztekről összeírt névsorról van szó, amely alapján a Honvéd Állomásparancsnok az „elrománosítást” megállapította. (SÁL Fond 14. nr. 570/1942. 17–18.)

95 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 15.

96 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 19.

97 SÁL Fond 14. nr. 3220/1942. fol. 6.

98 Ez az átjavított névsor sajnos nem maradt meg a Sepsiszentgyörgyi Levéltárban.

okmánnyal nem” rendelkezik, róluk semmiféle feljegyzés nem maradt fenn, így nevük továbbra is ismeretlen marad.⁹⁹

A sepsiszentgyörgyi Honvéd Állomásparancsnokság által 1942-ben összeírt lajstrom, amely a sepsiszentgyörgyi Hősök temetőjében lévő sírkeresztek feliratait tartalmazza, fennmaradt. A lista azt az állapotot örökítette meg, ahogyan a román hatóságok 1931-ben a katonák neveit belevésítették a sírkeresztekbe.¹⁰⁰ Összevetve a 2010 nyarán készített névsorral, megállapítható, hogy bár az 1942-es állításokkal ellentétben a nevek nagy általánosságban való elrománosításáról szó sincs, de több esetben mégis előfordul. Románosítva van a keresztnéve például Fejtkó Joan 12-es huszárnak, Jakabos Iosif 24-es honvédnek,¹⁰¹ az előbbi valójában, amíg élt a János, az utóbbi a József keresztnévre hallgatott. Névelírások is vannak bőven, például Tejkozánus, Balmt János, Gyorogyolt, vagy Kálmán Tuzer Tandori stb. közvitézek esetében.¹⁰² Az elsőről kiderült, hogy ő Tejtkó János népfelkelő, a második Bálint János.¹⁰³ A harmadik, akit Ihász Vendellel közös sírba temettek, az a bizonyos Gyorogyolt, sajnos kideríthetetlen, hogy ki volt valójában. Kálmán Tuzer Tandori neve 1942-ben Kálmán Tüzér Sándorra változott, de valójában ő a nagybodófalvi születésű Tandori Kálmán.¹⁰⁴

Az exhumálásokkor 1931-ben a román hatóságok által megbízottak összekeverhették a névjegyzéket és a neveket, mert nem is egy, hanem több esetben névisméltések fedezhetőek fel a sírkereszteken. Csupán néhány példaképpen: Dr. Berger Dezső őrmester neve, akinek nevét a régi Hősök temetőjében 1921-ben alig olvasható sírkeresztjéről Deborger Dezső(!) névalakban olvasták ki, kétszer szerepeltetik az új Hősök temetőjében egyszer mint Berger Dezső doktort, másodszor, egy másik sírkereszten minden rendfokozat nélkül, mint közvitéz Berger Dezsőt.¹⁰⁵ Jakabos József neve is kétszer szerepel. Megkérdőjelezhető, hogy két azonos nevű baka hunyt volna el szinte ugyanazon időben a város kórházában. A Polgármesteri Hivatal irattárában lévő anyakönyvben csak a 24-eseknél szolgáló Jakabos József neve van bejegyezve.¹⁰⁶ Ennek ellenére a Hősök temetőjében az egyik sírkereszten Jakabos József mint a 24., egy másikon mint a 16. gyalogezred hősi halottja szerepel.¹⁰⁷ Hogy létezett-e egy a 16. honvédezredben szolgáló Jakabos József, azt esetleg hosszas kutatás után Budapesten lehetne kideríteni. Az orosz hadifogoly, Koszterov Péter, helyesebben Pjotr, az egyik sírkereszten az ezrede megjelölése nélkül, a másikon mint a 189. gyalogezred katonája szerepel,¹⁰⁸ holott a városban működő hadikórház kimutatása szerint ezen a néven Sepsiszentgyörgyön egyetlen orosz hadifoglyot jegyeztek be, aki 1917. április

99 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 16. nr. 570/1942, fol. 16r–16v.

100 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 17–18.

101 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 17–18.

102 Uo.

103 SÁL Fond 14. nr. 3220/1942. fol. 6.

104 SÁL Fond 14. nr. 1173/1931. fol. 15., nr. 3220/1942. fol. 6., nr. 570/1942. fol. 17–18.

105 SÁL Fond 14. nr. 1173/1931, fol. 42.

106 Halottak Anyakönyve 1914–1921. ltsz. 79. 109. sz. 141.

107 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 18r.

108 SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 17r.

21-én hunyt el és akit a régebbi Hősök temetőjének 104. sírhantjába – az 1921-es összeírás szerinti kimutatásban a 148. sírba – temettek el.¹⁰⁹

A hibák sorozata nem zárult le 1931-ben. Tetézte mindezt 1942-ben a túlbuzgóság. Sepsiszentgyörgy város polgármestere – zárójelben jegyezzük meg, nem volt háromszéki illetőségű – „*a hősi halottak eredeti nevének megállapítása*” kapcsán az általa „*elrománosított*”-nak vélt hősi halottak neveit kijavította, egyszerűen szólva, elmagyarosította. Csupán néhány példa: Kohler Ernest helyett Kohler Ernő, Constantin Ioan sergent helyett Konstantin János, Gheorghe Alexandru helyett György Sándor.

Összevetve a korabeli dokumentumokat és a Hősök temetőjében a sírkereszteken lévő neveket, arra a megállapításra jutottunk, hogy a kórházi halottnyilvántartástól kezdve, ahol az adminisztráció nyelve a német volt, már voltak névelírások, németesített névátírások. Az Állami Anyakönyvi hivatalnál a csupán magyar nyelvet ismerő anyakönyvvezető is tévedett az idegen nevek és az elhunyt katonák személyi adatainak anyakönyvezésekor: sok esetben elírta a neveket. 1921-ben, amikor az akkor meglévő katonasírok keresztjeiről leírták a neveket, rossz olvashatóságuk miatt hibásan jegyezték le úgy a katonák neveit, miként a személyi adatokat is. Az új Hősök temetője létrehozásakor 1931-ben, – mint fentebb rámutattunk – történtek névelírások, több esetben névromanosítások. 1942-ben a katonák eredeti nevének visszaállítása ürügyén a polgármester „*ügybuzgósága*” során több hősi halott nevét – mert utána sem nézett az ott nyugvó nemzetiségének – egyszerűen magyarra fordította, elmagyarosította.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az obeliszk nyugati oldala – ahová azoknak a katonáknak a nevét írták fel, akiket Sepsiszentgyörgyön, eredetileg a Közös temető régi Hősök temetőjében temettek el, majd az 1931-es román exhumálás után az új Hősök temetőjében letek örök nyughelyet – tele van hibával, elkorcsosított, illetve magyarosított nevekkal.

A Hősök temetőjében az obeliszk keleti oldalán a Sepsiszentgyörgy városából bevonult, első világháborúban hősi halált halt katonák névsora olvasható. Ennek összeállítását ugyancsak 1942 májusának folyamán végezték el. A polgármester május 6-án utasította az anyakönyvvezetőt arra, hogy egyeztetve a Hadirokkantak Országos Egyesülete, valamint a Frontharcosok Országos Szövetsége helybeli vezetőségeivel, állítsák össze „*ABC sorrendben, rangjelzéssel együtt a veszteséglistát*”. Ugyanekkor a sepsiszentgyörgyi Műszaki Hivatal főnökét felkérte, hogy „*az összeállított neveket arányosan ossza be a hősök temetőjében álló emlékoszlopra és azoknak bevésetéséről oly időben gondoskodják, hogy május utolsó vasárnapjára lehetőleg befejezést is nyerjen,*” és tegye ezt olyan formán, hogy „*a most folyó világháborúban elesett sepsiszentgyörgyi hősök neveinek megörökítésére*” hely maradjon.¹¹⁰ A sürgetés oka a közelgő, adott évben május 31-én tartandó Hősök Napja¹¹¹ volt, amelyre

109 SÁL Fond 14. nr. 1173/1931. fol. 11., Fond 14. nr. 1173/1931. fol. 42.

110 SÁL Fond 14. nr. 3220/1942. 7r.

111 Az 1917. évi VIII. törvénycikk és az erre is épülő 1924. évi XIV. törvénycikk minden év májusának utolsó vasárnapját nyilvánította a Hősök Napjának Magyarországon. Romániában a Hősök Napja mindig az Úr Mennybemenetelének Napjával egyszerre volt, tehát aszerint változott, ahogyan az ortodox egyházban a Húsvét, vagyis a Húsvét utáni 40. nap.

nemcsak a városvezetőség, az intézmények, de Sepsiszentgyörgy lakossága is nagyon készült.

Az Állami Anyakönyvvezetői Hivatal 1942. május 12-éről keltezett, polgármesterhez intézett válaszában, amely mellé külön csatolta a sepsiszentgyörgyi első világháborús hősi halottak és külön a Sepsiszentgyörgyön elhalt osztrák-magyar katonák névsorát, megjegyezte, hogy az általuk készített, a város első világháborús halottait tartalmazó névsor nem teljes, de már ennek a veszteséglistának láttán azt írta a *Székely Nép* szerkesztője, hogy „*nekünk van a legnagyobb hadseregünk elesett hősökből*”.¹¹²

A teljesség hiányát az anyakönyvvezető a következőkben fogalmazta meg: „*az anyakönyvekben az összes volt sepsiszentgyörgyi lakos hősi halottak nem szerepelnek, mert előfordulhatott olyan eset is, hogy az illető sebesülés vagy betegség következtében más városban, esetleg más országba halt el és itt anyakönyvezve nincsen. (...) Lehetnek olyan hősi halottak is, akikről hivatalos értesítés soha nem érkezett, de lehetnek olyan eltűntek is, akik nem lettek halottá nyilvánítva.*” Azt javasolta a polgármesternek, hogy amennyiben szándékában áll „*az idevaló hősi halottakról egy megközelíthető pontos kimutatást*” összeállíttatni, a városban „*dobszó útján*” hirdettesse ki. Szólítsa fel a lakosságot arra, hogy akinek családjában első világháborús hősi halott, vagy eltűntnek nyilvánított hozzátartozója van, a rá vonatkozó adatokat a hivatalnál mutassa be, hogy ott nyilvántartásba vehető legyen.¹¹³

A város polgármestere hallgatott az anyakönyvvezetőre, mert 1943. februárjában a 3760/1942. sz. rendeletével felkérte a város egyházainak (sepsiszentgyörgyi református, római katolikus, evangélikus, unitárius, szemetjai református) lelkészeit, valamint a *Székely Nép* szerkesztőségét, hogy „*Sepsiszentgyörgy város hősi halottai emlékének megőrzésére céljából*” hirdessék ki, négy példányban a város területén plakátokon tegyék közzé, a város dobosa dobolja ki, hogy az érintett lakosok „*az 1914–1918 évi világháborúban hősi halált halt hozzátartozóikat 1943. évi február hó 25-ig bezárólag az állami anyakönyvi hivataloknál (...) jelentsék be.*” A felszólítás természetesen csak azokra a hősi halottakra vonatkozott, akik a világháborúba a városból vonultak be és sepsiszentgyörgyi illetőséggel rendelkeztek.¹¹⁴

A véglegesített névsort az anyakönyvvezető 1943. március 2-án terjesztette a polgármester elé. Tudatta, hogy „*a hősök kimutatását a halotti anyakönyvek, felekezeti egyházak, dobszó hirdetemény és a helyi Székely Népben a lakossághoz történt felhívás alapján tett bejelentésekre [állította össze] Bálint Lajos tűzbarcos bajtárs törzsőrmester közreműködésével.*”¹¹⁵ A listán összesen 153 név szerepelt ABC rendben és a rendfokozat feltüntetésével.¹¹⁶

Ez a névsor azonos a Műszaki Hivatal tervei alapján készült rendfokozat szerinti, ABC rendbe szedett lajstrommal, amelyet 1943-ban az obeliszkeleti oldalára felvéstek.

112 *Székely Nép* 1942. június 2.

113 SÁL Fond 14. nr. 3220/1942. fol. 24.

114 SÁL Fond 14. nr. 3220/1942. fol. 8.

115 SÁL Fond 14. nr. 3220/1942. fol. 24v.

116 SÁL Fond 14. nr. 3320/1942. fol. 20–21.

Ezzel az utolsó munkálattal, mellyel a város első világháborús hősi halottainak emléket állítottak, a város Hősi temetőjének obeliszkje elnyerte a végleges formáját. A Hősök temetőjének története is lezárult azzal a pillanattal, mikor 1944 ősze után felsőbb utasításra a magyar címet, ha le nem is verték teljesen, de megcsönkítették és a felette lévő „*valami horthyis*” felirattal együtt betonos habarccsal eltüntették a „kíváncsi szemek” elől. Sorsáról, az elmúlt hatvanöt évről, az obeliszkről 2010 nyarán készített fényképek tanúskodnak.

A név szerint ismert első világháborús hősök névsora, akiknek neve ABC rendben olvasható az obeliszk nyugati, illetve a keleti oldalán, nem teljes. A 2010-ben végzett levéltári kutatások során összesen 243 Sepsiszentgyörgyön eltemetett, és 180 sepsiszentgyörgyi illetőségű különböző harctereken elesett, kórházakban elhunyt hősi halott nevét sikerült kideríteni.

THE MILITARY CEMETERY OF SEPSISZENTGYÖRGY

After the Romanian attack in 1916 military hospitals were established in the city hospital of Sepsiszentgyörgy (today Sfântu Gheorghe, Romania) and later, until the end of the First World War, in the Székely Mikó Dormitory and the Székely National Museum. Of the soldiers treated there approximately 300 died. Most of them were privates of the Royal Hungarian Defence Forces and the common Austro-Hungarian Army, as well as prisoners of war. The deceased were buried in a separate plot of the Common City Cemetery, in orderly, numbered graves with grave markings. In the middle of the plot an obelisk was erected in 1917. From the late 1920s the local representatives of the Romanian authorities celebrated Heroes' Day there, but in the long run the monument was unacceptable for them. Therefore, they established another "honorary" military cemetery, which also had a monument. There the exhumed remains of soldiers from the old cemetery and from the Romanian cemetery were again buried in newly planned graves. The original military cemetery and the new military cemetery were set in order in 1942–1943. The Hungarian coat-of-arms was added to the column in the old cemetery, which is now in a poor state. On the western side of the column a list was added with the names of the soldiers buried there, and on the eastern side a list of residents of the city of Sepsiszentgyörgy can be found who died as heroes on various battlefields.

DER HELDENFRIEDHOF VON SEPSISZENTGYÖRGY

Nach dem rumänischen Angriff im Jahre 1916 wurden Kriegsspitaler im Krankenhaus von Sepsiszentgyörgy (heute Sfântu Gheorghe, Rumänien) und später bis zum Ende des Ersten Weltkrieges im Mikó Székely Studentenheim sowie im Székely Nationalmuseum eingerichtet. Von den hier behandelten Soldaten starben etwa 300. Die meisten von ihnen waren einfache Soldaten des Honvéd-Heer und Soldaten der gemeinsamen österreichisch-ungarischen Armee, sowie Kriegsgefangene. Die Verstorbenen wurden in dem gemeinsamen Friedhof der Stadt in einer separaten gemeinsamen Parzelle, in gerichteten, mit Grababzeichen versehenen nummerierten Gräbern beerdigt; in der Mitte wurde 1917 ein Obelisk aufgestellt. – In den späten 1920-er Jahren feierten die örtlichen Vertreter der rumänischen Machthaber den Tag der Helden, aber auf lange Sicht galt für sie das Denkmal inakzeptabel. Daher gründeten sie einen anderen, "ehrenamtlichen" Heldenfriedhof, der auch ein Denkmal besaß. Hier wurden, in vornherein geplanten Gräbern, die aus dem alten Friedhof der Helden und aus einem rumänischen Friedhof exhumierten, sterblichen Überreste der Soldaten wiederbeerdigt. – Der ursprüngliche Heldenfriedhof und der neue wurden 1942–43 in Ordnung gebracht. Damals wurde der Säule im alten Friedhof, der sich heute in einem schlechten Zustand befindet, das ungarische Staatswappen hinzugefügt. Auf die Westseite kam die Liste der hier begrabenen Soldaten, auf die Ostseite die Liste der Einwohner der Stadt Sepsiszentgyörgy, die auf verschiedenen Schlachtfeldern den Heldentod fanden.

Galván Károly

A HABSBURG BIRODALOM, MAJD OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA
KATONAKARMESTEREINEK – AZ URALKODÓ ÁLTAL ADOMÁNYOZOTT –
KITÜNTETÉSEI 1849–1914 KÖZÖTT

Verőfényes vasárnap délelőtt. Éppen áramlik a hívők serege a miséről, vagy az istentiszteletről. Egy részük a sétatér felé igyekszik, a zenepavilon (kioszk) környékére, mivel a távolból már hallatszik a közeledő katonazenekar pattogó muzsikája. Megérkezik a zenekar és helyet foglal a pavilonban. Tagjai közül valaki felírja egy tábláskára a műsor következő számának a címét. Kezdetét veszi a térzene. Az első szám rendszerint tüzes induló, második számként már lágyabb muzsika szól: valamelyik zenés darab nyitánya. A karmester zeneválasztása igazodik a helyben lakó közönség igényeihez, de azért emeltebb szinten, mert igyekszik fejleszteni a hallgatóság zenei ízlését is. Egy-másfélórás zenélés végén valamilyen friss táncszám, vagy induló zárja a műsort. A program végén a zenekar muzsikálva hagyja el a sétateret.

Vasárnap este még hallható a katonazene, akár nyáron, akár télen. Ilyenkor valamelyik kávéház vagy nagyobb vendéglő helyiségében muzsikálnak fúvós vagy vonós hangszereken: (1945-ig a katonazenekarok mindkét hangszerezen játszottak.)

Nem mindenhol vasárnap van a térzene. Egyes helyeken a hétköznapok valamelyik délutánján csendül fel, helyőrsége válogatja.

Nem közismert, hogy a katonai zenekarok elsődleges feladata a szolgálati zene volt. Ha valamilyen szolgálati érdek úgy kívánta, akkor elmaradt a térzene, de azt lehetőleg másnap pótolták. Régen az élet rendje más volt, mint manapság. Temetést például délelőtt nem tartottak, csak délután. A halott katonának zenés temetés járt.

Nyári nagygyakorlatok idején az ezredek különböző útvonalakon közelítették meg a hadgyakorlatok helyszínét. Ez alkalmakkor olyan községekben is megfordultak, ahol évtizedek óta nem járt katonaság. Ilyenkor az ezred zenekara játékában különösen kitett magáért.¹

1 Pl. 1899-ben Attalán (Tolna vm.)

Térzene Budapesten az Oktogonon, 1900 körül (HTM Fotóarchívum 87.662)

Hány katonazenekara volt a Monarchiának?

1850–1914 között sokféleképpen változott a zenekarok száma. 1857-ben tízérezredek nélkül 141 katonazenekara volt a Monarchiának, amely a gyalogezredek számának 1860. évi növelésével 159-re emelkedett. Az osztrák–porosz vesztés háború után viszont megszüntették az összes lovassági és vadász zenekart, csak a 80 gyalog- és a 14 határőr zenekar maradt meg. Ám 1871-ben a határőrgyalogezred zenekarokat is feloszlatták.

1882–93 közt a gyalogezredek számát 102-re emelték, 1895-ben állították fel a négy bosznia-hercegovinai ezred, valamint a négy tiroli császárvadász ezred zenekarát. 1896-ban kapott végre a m. kir. Honvédség is zenekarokat;² nem ezredenként, hanem kerületenként (hadosztályonként) egyet, így összesen hetet. Ezekon kívül még a haditengerészet is rendelkezett egy több, mint száztagú zenekarral.

Írásunkban nem kívánunk a zenekarok szervezési kérdéseivel foglalkozni – mert rendeletek születtek szép számmal. Lényeg az, hogy a gyalogezredek zenekarának létszáma – már ahol ezt betartották – általában 43 fő volt.³ Ez bizony a gyakorlatban ezredenként változott.

2 1266. eln./1896. sz. körrendelet. Rendeleti közlöny a m. kir. Honvédség számára. Szabályrendelet (továbbiakban: R.K.) 105–111. pp.

3 De inkább nagyobb volt a zenekar létszáma, amint ez a Damański-féle lexikonban lévő fényképekről kitétnék. Ld. *Damański, Josef. Die Militär-Kapellmeister Oesterreich-Ungarns. Illustriertes biographisches Lexikon* (Schematismus). Wien–Prag–Budapest, 1904.

A Monarchiában a szabályokat volt, aki betűhíven betartotta, volt, aki nem. Egy példa a „felsőbb be nem tartásra”. 1895–96-ban Lobkovitz Rudolf herceg volt a budapesti hadtest parancsnoka. Számos esetben járt Székesfehérvárra szemlét tartani, de egyszer sem emelt szót az ellen, hogy az ott állomásozó 12. ulánuszred és a 24. vadászzászlóalj illegálisan működtetett zenekart. Sőt, amikor a tisztikarral ebédelt, ezek valamelyike szolgáltatta az asztali zenét.⁴

Tilos volt a zenekaroknál sramli-zenét, vagy cigányzenét játszani. Egy 1887-ből való tudósítás szerint mindezek ellenére a brucki (Bruck an der Leitha) táborban az uralkodó névnapján egy sajátosan berendezett csárdában a táborban állomásozó magyar ezredek egyesített cigányzenekarai muzsikáltak.⁵

A szegedi és a pozsonyi honvédszenekarnak is volt cigányzenekara, amelyek „vidéki” fellépések alkalmával szerepeltek. A szegedi zenekarról azt is tudjuk, hogy 16 tagból állt, és a „prímásuk” nem volt más, mint a zenekar ezreddobosa, Kraul Antal.⁶ Ugyancsak 1887-ből számos hirdetés maradt fenn arról, hogy a Nagyszébenben állomásozott 31. gyalogezred cigányzenészei rendszeresen szólóesteket rendeztek.⁷

Sajátosan nagy probléma volt a kikülönített zászlóaljok „zenehiány-érzete”. Sokszor évtizedekig voltak távol az ezred törzsétől és így az ezred zenekarától is. Ezek a zászlóaljok romákból szerveztek kis létszámú zenekarokat, amelyeket a zászlóalj tisztikarának áldozatkészségéből szereltek fel.⁸

A katonai karmestereknek és ezreddobosoknak adományozható kitüntetések

Ferenc József trónra lépésének első évfordulóján, 1849. december 2-án kelt pátensével megalapította a Ferenc József Rendet. Ehhez kapcsolták 1850. február 16-án az Arany-, illetve Ezüst Érdemkeresztet, mindkettőt koronás változatban is.

Az Érdemkereszt aranyból vagy ezüsből készült. A kereszt szárait vörös zománc díszítette, fehér zománcú, kör alakú középmezéjének előlapján „VIRIBUS UNITIS” („Egyesült erővel”) felirat övezte az uralkodó „FJ” monogramját. A hátoldalon az „1849” évszám volt olvasható. Az Arany Érdemkeresztben a felirat fehér zománc alapon, míg az Ezüst Érdemkeresztben a fém színében szerepelt. A koronás fokozatokon fent a császári korona díszlett.⁹

Ezzel az Érdemkeresztrel már lehetőség nyílt a tisztek, illetve az alacsonyabb rendfokozatúak differenciált elismerésére is. Arra nem volt szabály, hogy milyen hosszú szolgálati idő után adhatóak ezek a kitüntetések. Az alapítás után tudomásunk szerint közel húsz évig egyetlen karmester sem kapta meg. Az 1870-es évek

4 *Fejér Megyei Napló*, 1895. július 18.

5 *Hermannstädter Zeitung*, 1887. augusztus 15.

6 *Torontál*, 1900. február 14., *Szegedi Híradó*, 1900. február 16.

7 *Hermannstädter Zeitung*, 1887. október 12.

8 Pl.: Eger, 1865. augusztus–1866. február.

9 Részletesebben ld.: A rendjelek és kitüntetések történelmükben. Szerk.: *Felszeghy Ferenc–Rátvay Imre–Petrichovich György–Ambrózy Gyula*. Budapest, é.n. [1943] 410–411. pp.; *Měříčka, Václav*: Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Bécs-München, 1974. 162–167. pp.; *Makai Ágnes–Héri Vera*: Kereszt, érem, csillag. Budapest, 2002. 106., 218. p.

végéig – ismereteink alapján – tíz dirigens részesült ebben a kegyben. A nyolcvanas években már elég szép számmal adományozták a katona-karmestereknek az Érdemkeresztet. Az 1890-es évek első felében is úgy eltelt négy esztendő, hogy egyetlen karmester sem kapott ilyen kitüntetést, ám erre a későbbiekben is akadt példa.

Az adományozások nagy valószínűséggel az ezredparancsnokokon is múltak, azon, hogy ők előjáróként mennyire figyeltek már több évtizede szolgáló és érdemes karmestereikre. Hozzáállásukban valószínűleg az is nagy szerepet játszott, hogy az 1890-es években szép számmal léteztek olyan ezredparancsnokok, akiknek a mellét nem díszítette semmiféle kitüntetés. Akadt olyan ezredes is, aki még elég fiatal volt ahhoz, hogy a 25 év után járó, legalacsonyabb fokozatú Tiszti Szolgálati Jelet megkaphassa. Azt is figyelembe kell venni, hogy a Monarchiának az 1878-as boszniai okkupációt kivéve, évtizedeken keresztül nem volt háborúja.

Miként a korabeli sajtó közleményeiből kiderül – bár nem szívesen foglalkoztak a „közös” ügyekkel – néhol az ezred tisztikara az ezreden belül köszöntötte az arra érdemes karmestert és meg is jutalmazta. Néhány ilyen esetet a későbbiekben ismertetünk.

A kitüntetett katonakarmesterek¹⁰

1861

LEONHARDT, Andreas hadseregkarmester volt az első, aki a címben a szereplő időhatárokon belül uralkodói elismerésben részesült. 1800. április 19-én született Ašban, Cheb mellett Csehországban és 1866-ban halt meg Bécsben. 1818-ban Bécsben belépett a Sándor-gyalozezredbe és ott zenei tanulmányokat is folytatott. 1820-ban az ezreddel Nápolyba került, ahol 1822-ben karmester lett, s további zenei tanulmányokat folytatott Niccolò Antonio Zingarellinél, az ottani konzervatórium igazgatójánál. További tanulóéveit Prágában Václav Jan Tomašeknél töltötte. 1829-től a 27. gyalozezrednél volt karmester Itáliában. Ez időben lett a bolognai Filharmonikus Társaság tiszteletbeli tagja. 1835-ben ezredével Grazba került, ahol átvette a Steiermarki Zeneegylet (Musikverein für Steiermark) igazgatói állását is. 1851-ben meghívták hadseregkarmesternek Bécsbe. E minőségében nagy érdemeket szerzett az osztrák-magyar katonazenei élet átszervezése terén. 1862-ben vonult nyugállományba. Ez alkalomból az uralkodó „*megelégedettségét fejezte ki*”, ami akkor egy nagyon szép pergamenre írott díszes oklevelet jelentett.¹¹

10 A kitüntetések és egyéb személyi adatok összeállításánál a következő forrásokat vettük figyelembe: *Rathner, Fritz: Verzeichnis der Kapellmeister Und Musikdirigenten der K. (u.) K. bewaffneten Macht (Heer, Kriegsmarine, Landwehren) bis 1918.* Salzburg, 1985.; *Hodik, Milan: Aus alten österreichischen Regiments-Matrikeln Teil 1. und 2.* In: *Arbeitsgemeinschaft für Militärmusik Heft* 31. Bécs, 1982.; *Galván Károly: Katonazene történeti gyűjtemény* (a szerző tulajdonában).

11 *Verordnungs Blatt-Personal Angelegenheiten* (továbbiakban: VOB-PA) 1862. október 15.

1867

SCHROLL, Ferdinánd a második karmester volt, aki kitüntetést kapott, de ő hadi érdemekért. Róla keveset tudunk. 1828-ban született és 1901-ben Königrätzben (ma Hradec Králove, Csehország) halt meg. 1858–68 között a 18. vadászászlóalj, majd 1868–87 között a 18. gyalogezred karmestere volt. 1867. január 17-én írta alá Ferenc József az okiratot, miszerint „*Schroll Ferdinándnak, a 18. vadászászlóalj karmesterének az ellenséges tűzben a sebesülteknek nyújtott segítségét elismerve az Arany Érdemkeresztet*” adományozza. Ugyanis azokban az időkben a katonazenészeknek hadikörülmények közepette a sebesültek ellátásában kellett tevékenykedniük.¹²

ZIMMERMANN, Michael 1833-ban született Jöveditsben (Idiciu, Románia), Teplice-Šanovban (Csehország) halt meg 1907-ben. 1857–1882 között nyolc katonazenekarnál tevékenykedett karmesterként. 1864–68 között volt a cseh kiegészítésű 73. gyalogezrednél. 1867-ben a zenekarával részt vett Párizsban egy nemzetközi katonazenei vetélkedőn, ahol július 21-én egy porosz és egy francia zenekarral megosztva I. helyezést ért el. Ezért az érdemért 1867. augusztus 3-án az uralkodótól „*elismerve érdemes művészi működését, a Koronás Arany Érdemkeresztet*” kapta meg.¹³

A franciák ki akarták tüntetni a Becsületrend lovagkeresztjével, de a hazai kormányzat ehhez nem járult hozzá, mivel ő nem volt tiszt. Így a franciáktól a Császári Katonai Érdemkereszt elismerésben részesítették.¹⁴

1869

LEITERMAYER, Alexanderről szinte semmi érdemlegeset nem tudunk. 1826-ban született és Bécsben (?) 1896-ban halt meg. 1848-tól 1883-ig négy gyalogezrednél tevékenykedett. 1869-ben – mint a 2., I. Sándor orosz cár nevét viselő gyalogezred karmesterének – az uralkodó a művésznek „*elismerve mindig lojális felfogású tevékenységét, sikeres művészi és humanitárius működését*” a Koronás Arany Érdemkeresztet adományozta.¹⁵

1873

ASBOTH, Wilhelm 1821-ben a moldvai Radautzban született és 1877-ben Budapesten halt meg. A Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra. Mindvégig – 35 éven át – a galíciai kiegészítésű 58. gyalogezred karmestere volt.

1871. június 11-én, amikor betöltötte 30. szolgálati évét az ezrednél, a következő módon köszöntötték. Reggel lakásának ablakai alatt az ezred zenekara csupa Asbóth szerzeményt játszott, majd egy tisztí küldöttség élén a jubilánst köszöntötte az ezred parancsnoka, és ebből az alkalomból egy nagyon hízelgő hangnemű elismerő oklevelet adott át; a tisztikartól pedig értékes briliánsgyűrűt és egy ajándékot kapott az ünnepelt. Egész napon át érkeztek neki az üdvözlő táviratok számos karmester-kollegától. Másnap a tisztikar díszebédet adott a jubiláns tiszteletére.¹⁶

12 VOB-PA 1867. január 25.

13 VOB-PA 1867. augusztus 4.

14 VOB-PA 1867. szeptember 21.

15 VOB-PA 1869. október 2.

16 *Pester Lloyd*, 1871. június 16.

1873 márciusában Asbóthnak, az 58. Ludvig Salvator főherceg nevét viselő gyalogezred karmesterének „*sokéves, mindig lojális szellemű és sikeres művészi és humanitárius tevékenységéért*” Ferenc József a Koronás Arany Érdemkeresztet adományozta.¹⁷

1874

WOLF, Peter 1814-ben született és 1885-ben halt meg. 1843 és 1876 között négy különböző ezrednél irányította a katonai zenekart. 1874 szeptemberében az uralkodó Wolfnak, mint a 29. Thun gróf gyalogezred karmesterének „*sokévi szolgálatáért és művészi tevékenységéért*” a Koronás Arany Érdemkeresztet adományozta.¹⁸

1876

POSPISCHILL, Florian karmester 1824-ben a csehországi Vyškovban született és 1898-ban halt meg. 1846-1892 között 46 éven át karmesterkedett négy különböző ezrednél, két ezrednél is 20-20 évet töltve el. 1876 májusában az uralkodó Pospischill a 43. Freiherr von Alemann gyalogezred karmesterének „*elismerve sokéves és különösen érdemleges működését, a Koronás Arany Érdemkeresztet*” adományozta.¹⁹

1889. június 10-éről írja a sajtó: „*A legöregebb karmester a hadseregben. Püünkösdi vasárnapján ünnepelte a Temesváron állomásozó 43. gyalogezred karmestere, Pospischill Florian, az ő ötvenéves szolgálati jubileumát. A jubiléum az osztrák–magyar hadsereg legöregebb karmestere, és Albrecht főherceg mellett az egyik legöregebb tényleges katonája. Ötvenéves szolgálati ideje alatt öt hadjáratban vett részt és az Osztrák–Magyar Monarchia minden részén szolgált. Mellét díszíti a koronás arany érdemkereszt, valamint a hadiérem ... Pospischill a katonai karmesterek nyugdíjalapjának is az alapító tagja és több mint nyolcszáz kompozíciónak a szerzője, melyek nagy részét még ma is minden katonazenekar műsorán tartja.*”²⁰

FRITON, Gottfried 1824-ben Bécsben született és ugyanott halt meg 1904-ben. 1851-től 1878-ig a magyar kiegészítésű cs. kir. 6. gyalogezred karmestereként tevékenykedett.

1876-ban az uralkodó „*mint a 6. (Graf Coronini) gyalogezred karmesterének, elismerve sokévi és különösen érdemes karmesteri tevékenységét a koronás arany érdemkeresztet*” adományozta neki.²¹

1879

TISCHLER, Wilhelm 1822-ben született és 1891-ben halt meg. 1851-től 1890-ig a győri kiegészítésű 19. gyalogezred karmestere volt. A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében van az általa 1880-ban komponált zászlószentelési

17 VOB-PA 1873. március 27.

18 VOB-PA 1874. szeptember 18.

19 VOB-PA 1876. szeptember 11.

20 *Temesvári Zeitung*, 1889. június 12.

21 VOB-PA 1876. március 30.

induló partitúrája. 1879-ben az uralkodó Tischlernek „*sokévi hasznos és kifogástalan szolgálatáért*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.²²

HOPF, Johann 1826-ban született és 1887-ben halt meg. 1855-től 1885-ig hat zenekarnál működött. 1879-ben az uralkodó „*mint az 55. (Graf Gondrecourt) gyalogezred karmesterének sokévi, különösen hasznos szolgálatáért*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.²³

KAPLON, Michael 1824-ben született és 1892-ben halt meg. 1851-től 1891-ig három alakulatnál, legutóbb a sziléziai kiegészítésű 1. gyalogezrednél 34 évig volt karmester. Az uralkodó „*elismerve sokévi, nagyon hasznos szolgálatát*” 1879-ben neki is az Arany Érdemkeresztet adományozta.²⁴

1880

CZIBULKA, Alfons 1842-ben Szepesváralján (Spišske Podhradie, Szlovákia) született és aránylag fiatalon, 1894-ben Bécsben halt meg. Már ifjú korában megmutatkoztak zenei adottságai. Húszas évei elején többfelé volt színházi karmester. Először 1866-ban öltötte magára a katonakarmesteri öltözetet, mint a 17. gyalogezred zenekarának vezetője. Összesen hét katonai zenekar vezetését látta el haláláig.

1880-ban nyolcvan válogatott muzsikusból álló zenekar – mint a 35. gyalogezred zenekara – Czibulka vezetésével részt vett Brüsszelben a nemzetközi katonazenei versenyen, ahol I. helyezést ért el. Ebből az alkalomból komponálta a Stefánia-gavottot, a belga királynak, Habsburg-Lotharingiai Rudolf trónörökös menyasszonyának ajánlva.

E diadal után néhány nappal az uralkodó „*a brüsszeli katonazenei verseny alkalmából a 35. (Freiherr von Philippović) gyalogezred karmesterének érdemes művészi működését elismerve a Koronás Arany Érdemkeresztet*” adományozta.²⁵

1882

BERNARD, Josef 1834-ben született és 1897-ben halt meg. 1876–1890 között a szegedi kiegészítésű 46. gyalogezred karmestere volt. Állomáshelyei: Trieszt, a bosznia-hercegovinai Travnik, Gyulafehérvár, a horvátországi Ogulin, Arad és Szeged. 1882-ben az uralkodó „*a 46. Herzog von Sachsen-Meiningen) gyalogezred ezred-zenéjének vezetésével megbízott Bernard Josef őrmesternek elismerve sokévi, lojális és hasznos szolgálatát az Arany Érdemkeresztet*” adományozta az uralkodó.²⁶

ROSENKRANZ, Anton Prágában született 1827-ben és Sopronban halt meg 1888-ban. Negyvenéves karmesteri pályafutása alatt 1848-tól haláláig négy alakulatnál vezényelt zenekart. A még élő tíz gyermekéből hat fia a magyar

22 VOB-PA 1879. május 10.

23 VOB-PA 1879. július 10.

24 VOB-PA 1879. december 29.

25 VOB-PA 1880. augusztus 15.; *May, Josef: Geschichte des kaiserlich und königlichen Infanterie-Regimentes No 35. (1683–1901). Pilsen, 1901. 24. p.*

26 VOB-PA 1882. augusztus 12.

kiegészítésű 76. gyalogezred zenekarában – az ő vezetése alatt – működött. 1882-ben az uralkodó „*Rosenkranz Antonnak a 76. (Freiherr von Knebel) gyalogezred karmesterének sokévi és hasznos szolgálatáért*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.²⁷

1883

HIKL, Josef 1825-ben született és 1910-ben halt meg a csehországi Olomoucban, azaz Olmützben. Életének nagy részében cseh ezredeknél szolgált, csupán 1865–1869 között vezette a 69. (Graf Jellačić) ezred zenekarát. 1866-ban egy lánya született Székesfehérváron. 1850–1899 között volt karmester, leghosszabb ideig – 1870–1899 között – az olmützi kiegészítésű 54. gyalogezred zenekarát vezényelte.

Az uralkodó először 1883-ban tüntette ki, mint az 54. (Graf Thun-Hohenstein) gyalogezred karmesterét, „*elismerve sokévi és hasznos szolgálatát az Arany Érdemkereszttel.*”²⁸ Másodszor 1899-ben, amikor is Hiklnek, mint „*az 54. (Alt-Starbemberg) gyalogezred karmesterének, több mint 54 éves szolgálatáért a Koronás Arany Érdemkeresztet*” adományozta. Itt valószínűleg beszámították a karmestersége előtti szolgálati éveit is.²⁹

CZANSKY, Franz 1832-ben született és 1905-ben halt meg. 1867–1893 között három ezred zenekarát igazgatta. Az uralkodó 1883-ban „*hosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálatáért*” az Arany Érdemkereszttel tüntette ki.³⁰

1884

DUBEZ, Josef 1824-ben Bécsben született és 1900-ban ugyanott halt meg. 1847-től 1880-ig a bécsi kiegészítésű 4. (Hoch- und Deutschmeister) gyalogezred karmestere volt. 1859-ben Budapesten házasodott meg és több gyermeke is itt született. 1882–94 között a 32. gyalogezred zenekarát vezényelte. Az ezredparancsoknak ajánlotta a róla elnevezett indulót 1884-ben. Az uralkodó 60. születésnapja alkalmából „*a 32. gyalogezred karmesterének, Dubez Józsefnek hosszú, kötelességtudó, az ellenség előtt is bizonyított szolgálatáért*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.³¹

STREBINGER, Josef 1819-ben született Baden-Badenben és 1885-ben halt meg. Még az észak olasz tartományokban kezdte katona-zenekarmesteri pályáját. Összesen öt ezrednél szolgált. Az uralkodó „*a 10. (Freiherr von Handel) gyalogezred karmesterének, Josef Strebingernek hosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálatának elismeréseként az Arany Érdemkeresztet*” adományozta.³²

LEIBOLD, Karl 1827-ben a Karlsbad melletti Lichtenstadtban született és 1887-ben Budapesten halt meg. 1848–1879 között a magyar kiegészítésű 37.

27 VOB-PA 1882. december 27.; *Oedenburger Zeitung*, 1888. július 4.

28 VOB-PA 1883. július 10.

29 VOB-PA 1899. október 13.

30 VOB-PA 1883. december 13.

31 VOB-PA 1884. január 25.

32 VOB-PA 1884. február 23.

*Josef Dubez (1824–1900),
a bécsi kiegészítésű
gyalogezred karmestere
(HTM Fotóarchívum 86.298)*

gyalogezred, míg 1880–1887 között az ugyancsak magyar 69. gyalogezred zenekarát vezette. Székesfehérvári tevékenységéről több adat is maradt ránk. Az uralkodó „a 69. (Graf Jellačić) gyalogezred karmesterének Karl Leiboldnak hosszú, hasznos és az ellenség előtt is megvédett szolgálati tevékenységéért az Arany Érdemkeresztet adományozta.”³³

A Székesfehérvár és Vidéke 1884. március 25-én ezt írta róla: „Kitüntetett katona. Ő Felsege az uralkodó, Leibold Károlynak, a 69. Jellačić seregzred derék karmesterének 36 évi szolgálati érdemei elismerésüül az arany érdemkeresztet adományozta.

E hó 23-án reggel tábori mise volt a ferenciek templomában. A szent misét Sztányai Ferencz áldozár, tábori lelkész végezte, mely után a katonaság a kaszárnya mögött levő térre vonult, hol Woinovics ezredes a tisztikar és a legénység jelenlétében saját kezűleg tűzte fel a kitüntetett mellére az érdemkeresztet. Ezután a legénység elléptetett Leibold előtt. E nap elsején fényes bankettet rendezett a Jellačić ezred tisztikara a kitüntetett karmester tiszteletére.”³⁴

MELUSIN, Rudolf 1826-ban született és 1887-ben hunyt el. 1859–1875 között az osztrák 59., majd 1875–1885 között a magyar kiegészítésű 78. gyalogezred zenekarát vezette. Az uralkodó „a 78. (Freiherr von Sokčević) gyalogezred karmesterének, Rudolf Melusinnak elismerve hosszú és hasznos szolgálatát az Arany Érdemkeresztet” adományozta.³⁵

33 VOB-PA 1884. március 10.

34 Székesfehérvár és Vidéke, 1884. március 25.

35 VOB-PA 1884. június 20.

SCHLACH, Johann 1827-ben született és 1910-ben halt meg. 1859–1885 között a cseh kiegészítésű 28. gyalogezred karmestere volt. Az ezred Magyarországon nem állomásozott. Az uralkodó Schlachnak 1884-ben „*elismerve hosszú és hasznos szolgálatát*”, az Arany Érdemkeresztet adományozta.³⁶

WIEDEMANN Josef a csehországi Kvítkovban született 1828-ban és Prágában hunyt el 1919-ben. 1857-ben Pozsonyban házasodott. 1848-tól szolgált a hadseregben és 1854-ben lett a cseh 42. gyalogezred karmestere és az is maradt 1896-ig. Az uralkodó 1884-ben „*a 42. (Ernst August Herzog von Cumberland) gyalogezred karmesterének Josef Wiedemann-nak hosszú és kötelességtudó szolgálatáért az Arany Érdemkeresztet*”,³⁷ 1896-ban „*tényleges szolgálatból való kilépése alkalmából a Koronás Arany Érdemkeresztet*” adományozta.³⁸

SCHUBERT, Johann 1836(?)-ban született és Péterváradon halt meg 1899-ben. 1871–73-ban a 9. határőrezredben, majd 1873–96 között a péterváradi 70. gyalogezredben karmesterkedett. Utána nyugdíjasként élt Péterváradon. Az uralkodó 1884-ben „*elismerve hosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálatát*” az Arany Érdemkeresztet adományozta neki.³⁹

SCHEIBELREITER, Franz 1826-ban született és 1908-ban a galíciai Lembergben halt meg. 1851–68 között a 19. vadászászlóalj, majd 1871–1898 között a galíciai kiegészítésű 15. gyalogezred karmesterként tevékenykedett. Az uralkodó 1884-ben „*hosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálata elismeréseként*” az Arany Érdemkeresztet adományozta neki.⁴⁰

1885

BLASCHKE, Franz 1831-ben született a csehországi Wessiedel bei Odrauban és 1912-ben Grazban halt meg. 1851-ben kezdte meg katonazenészi szolgálatát és 1860-ban lett az 52. gyalogezred karmestere. Az ő karmestersége idején az ezred Magyarországon nem állomásozott. 1882–94 között a stájer 87. gyalogezrednél karmesterkedett. Az uralkodó 1885-ben „*a 87. (Prinz zu Hohenlohe-Schillingsfürst) gyalogezred karmesterének, elismerve hosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálatát*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁴¹

FAULWETTER, Anton Prágában született 1840-ben és – valószínűleg – ott is halt meg. Részletes önéletrajzi írásával a Damański-féle lexikonban találkozhatunk.⁴² Tevékenységét 1861-ben a közös hadseregben mint huszárezred-karmester kezdte meg, ezt az alakulatot 1863-ban a 11. tábori tüzérezreddel cserélte fel.

36 VOB-PA 1884. augusztus 30.

37 VOB-PA 1884. november 30.

38 VOB-PA 1896. május 29.

39 VOB-PA 1884. december 31.

40 VOB-PA 1885. január 9.

41 VOB-PA 1885. január 26.

42 *Damański*: i. m. 138–141. pp.

1868-ban valamennyi lovasított ezred és a vadászok zenekarát feloszlatták, így 1868-tól a 7. gyalogezred zenekarát dirigálta. 1871-ben elvállalta a 68. gyalogezred zenekarának vezetését. Ezzel az ezreddel vett részt a bosznia-hercegovinai harcokban. 1881-ben az ezreddel Miskolcra került, de az alakulattal még abban az évben Budapestre helyezték és 1889-ig, nyugalomba vonulásáig itt is maradt. Leghíresebb indulója az „Éljen a haza”, melyet az ezred tisztikarának ajánlott. Az uralkodó 1885-ben elismerve „*kötelességtudó és kiváló szolgálatát*” Faulwetternek az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁴³

MAHR, (Franz) Anton 1830-ban a csehországi Žatec melletti Tleskben született és 1891-ben Prágában halt meg. 1849-ben a 4. könnyűlovas ezred karmestere lett és 1868-ig az is maradt. Akkor feloszlatták a lovasezredek zenekarait. 1868-tól 1891-ig a 75. gyalogezred zenekarát irányította. Az uralkodó 1885-ben „*elismerve hosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálatát*” az Arany Érdemkereszttel tüntette ki. Legidősebb fia, Gustav is katonakarmesterként tevékenykedett.⁴⁴

1886

PEKAREK, Ignaz 1871–93 között volt a morvaországi Kremsier-beli, azaz a kromeřízi 3. gyalogezred karmestere. Az uralkodó 1886 januárjában az Arany Érdemkereszttel tüntette ki.⁴⁵

MILIER, Hermann 1840-ben született és 1898-ban horvátországi Károlyvárosban halt meg. Milier 1874–81 között a 49. és 1881–97 között pedig a 79. gyalogezred karmestere volt. 1885-ből származik az a tudósítás, amely szerint a pozsegai záró-hadgyakorlat alkalmából a 79. (Jellačić) ezred zenekara három napra az udvari ebédhez volt vezényelve. Ez az alkalommal az uralkodó kinyilvánította, hogy – véleménye szerint – az ezred zenekara szolgáltatta a hadsereg legjobb zenéjét.⁴⁶ Egy évvel később, 1886-ban Ferenc József Milier Hermann-nak „*hosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálatát elismerve*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁴⁷

1887

SCHAROCH, Franz 1836-ban Gyulafehérváron született és az alsó-ausztriai Mühldorfban hunyt el 1899-ben. Csak egy ezrednél, a pozsonyi kiegészítésű 72. gyalogezrednél töltött be karmesteri állást 1864-től 1898-ig. Brixel több cikket is idéz az 1864-es dániai hadjárat idejéből a 72. gyalogezred zenekarának a brémai és hamburgi lakosság körébeni népszerűségéről.⁴⁸ Scharoch összes szolgálati idejéből 18 évet Pozsonyban töltött és ott is igen nagy közkedveltségnek örvendett.

43 VOB-PA 1885. december 23.

44 VOB-PA 1885. május 13.

45 VOB-PA 1886. január 31.

46 *Kaschauer Zeitung*

47 VOB-PA 1886. március 5.

48 *Brixel, Eugen–Martin, Gunther–Pils, Gottfried: Das ist Österreichs Militärmusik. Von der „Türkischen Musik” zu den Philharmonikern in Uniform.* Bécs, 1982. 186–195. pp.

Az uralkodó 1887-ben „*bosszú és kötelességtudó szolgálatának elismeréseképpen*” Scharochnak az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁴⁹

NOVOSAD Johann a morvaországi Znojmban született 1839-ben és Grazban hunyt el 1934-ben, 95 éves korában. 1856-ban kezdte meg katonazenészi szolgálatát. 1863-ban lett a 4. utászászlóalj, majd 1867-ben az utászezred karmestere. 1868-ban azonban ezt az ezredzenekart is megszüntették. Utána a 11. határőrezred zenekarát vezette. 1869-ben vette át a 22. gyalogezred, majd 1882-ben a 96. gyalogezred zenekarát, ahol 1898-ig tevékenykedett. A 22. ezrednél több indulót is komponált. Az uralkodó 1888-ban „*bosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálata elismeréseként*” az Arany Érdemkeresztet tüntette ki.⁵⁰

SCHUBERT, Franz életrajzi adatait még eddig nem sikerült kideríteni. Karmester volt 1869–1883 között a 45. gyalogezrednél, majd 1884–1901 között a 93. gyalogezrednél.

Az uralkodó 1888-ban „*bosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálata elismeréseként*” Schubertet az Arany Érdemkeresztrel,⁵¹ majd 1901-ben „*az aktív szolgálatból való kilépése alkalmából*” a Koronás Arany Érdemkeresztrel tüntette ki.⁵²

idősebb KOMZÁK Karl a csehországi Netehoviceben, Týn nad Vltavou közelében született és ott is halt meg 1893-ban. Tanítóként kezdte pályafutását, majd Prágába ment orgonistának. 1865-ben lett karmester a 11. gyalogezrednél és ott is maradt 1880-ig. Ezután két éven át a 74. gyalogezrednél szolgált, majd 1882-től 1888-ig a 88. gyalogezred karmestere volt. Mintegy háromszáz kompozíció került ki tolla alól. Az uralkodó „*tudomásul véve, hogy magas életkora és rokkantsága miatt a szolgálatból kiválik, elismerve kötelességtudó és nagyon hasznos szolgálatát*” az Arany Érdemkeresztet adományozta a 88. gyalogezred karmesterének.⁵³

1889

CZERNY Karl a csehországi Kouřimban született 1838-ban és az isztriai Polában (Pula) halt meg 1891-ben. 1862-től 1868-ig a 4. tábori tüzérezred karmestere lett volt. Azután bő egy évig a 67., majd 1869-től 1885-ig a 26., 1885–89 között pedig a 10. gyalogezrednél szolgált. 1889-ben lett a Haditengerészet karmestere és az is maradt 1891 októberében bekövetkezett haláláig. Az uralkodó 1888. december 30-án írta alá az Arany Érdemkereszt adományozásáról a legfelsőbb elhatározását.⁵⁴

PATZKE, Edmund 1844-ben a csehországi Mikuloviceben született és Luxemburgban 1903-ban halt meg. 1876-tól karmesterkedett a 14., 40., 12., 100., és végül egy évig 1896-ban a 84. gyalogezrednél. Azután Luxemburgba ment,

49 VOP-PA 1887. október 17.

50 VOP-PA 1888. március 10.

51 VOP-PA 1888. március 10.

52 VOP-PA 1901. augusztus 10.

53 VOP-PA 1888. április 20.

54 VOP-PA 1889. január 8.

ahol udvari karmesterként működött. Az uralkodó mint a 40. gyalogezred karmesterét 1889-ben tüntette ki az Arany Érdemkereszttel.⁵⁵

KOVÁCS (eredetileg Schmitz) József 1825-ben Pozsonyban egy muzsikusi gyermekeként született, s 1892-ben távozott az élők sorából (Bécsben?). Első karmesteri állása a 2. gyalogezrednél volt 1851–56 között. Utána 1857–68 között a 27. gyalogezrednél, majd rövid ideig (1869–70) az 56-osoknál tevékenykedett. Magyarországi helyőrségekben csak 1866–68 között munkálkodott. 1873-tól 1889-ig a haditengerészet karmestereként szolgált.

Az uralkodó „*Kovács József hadi tengerész-karmesternek a szolgálatból való távozására alkalmából, elismerve sokévi és kiváló szolgálatát*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁵⁶

LANGER, Josef született 1840-ben és 1899-ben halt meg, valószínűleg Krakóban. A galíciai kiegészítésű 56. ezrednél szolgált 1865–1892 között. Közben 1865-ben Lőcsén, majd 1866–67-ben Marosvásárhelyen állomásozott az ezred. Az uralkodó 1889-ben Langer karmesternek „*hosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálata elismeréseként*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁵⁷

1890

ANTOŠ, Anton 1838-ban Treboratisban született és 1908-ban Žižkovban halt meg. 40 éven át (1860–1900) volt a magyar kiegészítésű 66. gyalogezred karmestere. Az ezred 1871-ben került Magyarországra és egy-két – néhány éves idegenben állomásozástól eltekintve – hazai állomáshelyeken tartózkodott. Főbb helyőrségei voltak: Lőcse, Budapest, Ungvár és Kassa. 1873. március 22-én tartott koncertjének műsora fennmaradt és nagyon figyelemreméltó:

„1. R. Genèe koncert nyitánya. 2. Mozart: Jupiter-szimfóniája. 3. Gounod átdolgozásában Bach 1. zongora prelűdje. 4. Meyerbeertől a Hugenották opera fináléja. 5. Beethoven septettjének két tétele. 6. Wagner Tannhäuseréből a Zarándok-kórus. 7. J. Vlogt-tól az éji zene vonósnyegyesre és 8. Haydn G-dúr Katona-szimfóniája.”⁵⁸

Nemcsak ekkor, hanem minden alkalommal igényes műsorral lépett a közönség elé. Az uralkodó 1890-ben „*a 66. (Erzherzog von Toscana) gyalogezred karmesterének elismerve hosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálatát*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁵⁹ Megbecsülését az is jelzi, hogy amikor 1897-ben súlyosan megbetegedett, az ezred tisztikara Antoš karmesternek teljes fizetéssel egy évi szabadságot adott egészsége helyreállítása céljából.⁶⁰

ifjabb KOMZÁK, Karl Prágában 1850-ben született és Baden bei Wienben hunyt el 1905-ben. A prágai konzervatórium elvégzése után a linzi színház

55 VOP-PA 1889. május 12.

56 VOP-PA 1889. június 29.

57 VOP-PA 1889. december 10.

58 *Oberungarischer Lloyd*, 1873. március 26.

59 VOP-PA 1890. január 22.

60 *Kaschauer Zeitung*, 1897. október 21.

karmestere lett és 1869-ig az is maradt. Akkor bevonult a 11. gyalogezredbe, ahol az ezreddobosságig vitte. 1871-ben a 7. gyalogezredhez került karmesternek Innsbruckba, ahol a Liedertafel kórust is vezette. 1883-tól 1892-ig vezényelte a 84. gyalogezred zenekarát Bécsben és Mostarban. 1893-tól a badeni gyógyfürdő zenekarát vezette. Gazdag életművében között 66 induló szerepel, amelyekből néhányat még a mai napig is játszanak. Az uralkodó 1890-ben „*Karl Komzáknak, a 84. (bárá Bauer) gyalogezred karmesterének érdemekben gazdag művészeti tevékenységéért a Koronás Arany Érdemkeresztet*” adományozta.⁶¹

KRAUS, Alois 1840-ben született Bécsben és ott is halt meg 1923-ban, mint nyugdíjas karmester. Már 20 éves korában belépett az éppen Bécsben állomásozó Heves megyei kiegészítésű 60. gyalogezredbe, ahol ezreddobos, majd 1869-ben az ezred karmestere lett és az is maradt 1897-ig. Az alakulat akkor Aradon, majd Brassóban és végül 1891-ig Fogarason állomásozott. Kraus két indulót is komponált az ezrednek, amelynek tisztikara 1885-ben megünnepelte a karmester 25 éves szolgálati jubileumát: az ezredparancsnok ebédet adott, amelyen beszédet mondott az ünnepelt tiszteletére és a tisztikar nevében egy láncon függő arany órát nyújtott át.⁶² Az uralkodó 1890-ben „*hosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálatának elismeréseként Alois Kraus karmesternek*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁶³ 1896-ban II. Sándor orosz cár bécsi látogatása alkalmával egy drága arany órát ajándékozott Kraus karmesternek és azért nem kitüntetés, mivel olyat már három évvel korábban kapott.⁶⁴

OBHLIDAL Thomas 1843-ban született dél-morvaországi Vyškovban és 1908-ban hunyt el ugyanott. 1860-ban kezdte szolgálatát a hadseregben, közben pedig a budapesti Nemzeti Konzervatóriumban folytatta a tanulmányait, ahol is zeneszerzést, szóló hegedűt és eufoniumot⁶⁵ tanult. 1875-ben lett a magyar kiegészítésű 65. gyalogezred karmestere és e helyen maradt 1907. június 1-jéig. Több mint harminc éves katona-karmesteri szolgálata alatt 26 évet magyarországi helyőrségekben tevékenykedett, így Budapesten, Miskolcon, Egerbe, Kasán, Ungváron és ismét Miskolcon. Az uralkodó 1890-ben „*a 65. (Erzherzog Ludwig Victor) gyalogezred karmesterének hosszú, kötelességtudó és hasznos szolgálata elismeréseként*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁶⁶ „*Obhlidal karmester 1900. május 30-án töltötte be katonai szolgálatának 40. évét. E napot nemcsak a 65. gyalogezred tisztikara tette emlékeztetéssé a jubiléumnak, hanem maga az ezredtulajdonos, Lajos Győző főherceg is, aki a jubiléumtávíratilag üdvözölte s elismerése jeléül egy értékes aranyórával tisztelte meg. A jubileumi ünnepély fél tíz órakor vette kezdetét a 65. gyalogezred tiszti étkezőjében, ahol a jubiléumtávíratilag üdvözölte s elismerése jeléül egy értékes aranyórával tisztelte meg. A jubileumi ünnepély fél tíz órakor vette kezdetét a 65. gyalogezred tiszti étkezőjében, ahol a jubiléumtávíratilag üdvözölte s elismerése jeléül egy értékes aranyórával tisztelte meg.*”

61 VOB-PA 1890. október 23.

62 *Hermannstädter Zeitung*, 1885. november 5.

63 VOB-PA 1890. november 12.

64 *Kolozsvár*, 1896. szeptember 16.

65 A rézfúvós hangszerek közé tartozik. Hangfekvése a trombita és a tuba között van. A baritonkürthöz, illetve tenorkürthöz hasonlóan alaphangja B, ami a szárnykürt alatt egy oktávval szól.

66 VOB-PA 1890. június 30.

jelenlétében Nestor Emil ezredes, ezredparancsnok üdvözölte s átnyújtotta elsőbben az ezredtulajdonos emléktárgyát: az aranyórát, majd az ezred tisztikarának ajándékát: 1000 korona értékét képviselő értékpapírt. Déli 12 és fél órakor Obhlidal tiszteletére díszebéd volt a tisztai étkeződőben, amikor a Nestor Emil ezredparancsnok igen szép és tartalmas beszédben emlékezett meg a jubiláns érdemeiről... A díszebéd du. 5 órakor ért véget, amikor is a tisztikar a 65. gyalogezred zenekarának hangjai mellett lakására kísérté a közkedvelt s általános tiszteletnek örvendő karmestert. Este a Koronán volt társasvacsora, melyen a tisztikar ismét teljes számban vett részt...⁶⁷

A megyei újság, az „Ung” tudósítása 1900. július 1-jén: „...Obhlidal Tamásnak ... karmesteri szolgálatának 40. évfordulója alkalmából ő Felsője a király a negyven évi hű szolgálat elismerésére alapított díszérmét adományozta.”⁶⁸ Az uralkodó 1907-ben „Obhlidal karmesternek 1907. június 1-én az aktív szolgálatból való kilépésekor, elismerve szokatlanul hosszú szolgálati idejét és kiváló szolgálatát” a Koronás Arany Érdemkeresztet adományozta.⁶⁹ – Obhlidal valamivel több mint egy évig élt nyugdíjasként.

1891

KOPECKÝ Vendelin a csehországi Jičínben 1844-ben született és 1899-ben halt meg. Rövid ideig működött a 29. vadászszázalójnál, majd két évig a haditengerészetnél. 1871-től haláláig a 73. gyalogezred karmestereként tevékenykedett. Ennél az ezrednél sok indulót is szerzett. Leghíresebb közülük az „Egerländer-Marsch”, amelyet még ma is gyakran előadnak. Az uralkodó 1891-ben „bsszú, kötelességtudó és hasznos szolgálatának elismeréseként” Kopecký karmesternek az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁷⁰

1892–1895 között senki nem kapott kitüntetést.

1896

HOCK, Johann Nepomuk Pesten született 1850-ben. Halála helyéről és idejéről nincs adatunk. Jó nevű tanároktól tanulta a zenélést. Először a 13. gyalogezrednél volt karmester 1870–73 között, utána a 39-eseknél 1874–1883 között, majd ismét a 13. ezrednél 1883–1917-ig. Mint a 37. ezred karmestere kétszer állomásozott Magyarországon: Eszéken és Nagyváradon. Számos indulót is komponált, a két leghíresebb a „Brucker Lager Marsch” és a „Viribus Unitis Marsch”. Ezeket még napjainkban is műsorra tűzik. Az uralkodó 1896-ban „a 13. (Jung. Starhemberg) gyalogezred karmesterének az Arany Érdemkeresztet” adományozta.⁷¹

HORNY, Edvard a dél-csehországi Bechyněben született 1838-ban és Bécsben halt meg 1907-ben. 1860-tól volt katonakarmester, először 1868-ig a 29.,

67 Ung, 1900. június 3.

68 Ung, 1900. július 1.

69 VOB-PA 1907. július 8.

70 VOB-PA 1891. március 14.

71 VOB-PA 1896. január 29.

majd 1879-ig a 71., utána 1890-ig a 37. és végül 1900-ig a 28. gyalogezrednél. Az uralkodó 1896-ban Arany Érdemkeresztet adományozott neki.⁷²

PEŘINA, Georg a csehországi Cvikovban született 1849-ben és 1913-ban Wiener-Neustadtban halt meg. 15 éves korában lett zenenövendék a 10. gyalogezredben, ahol lépésről-lépésre előrehaladva végül is az ezreddobossáig vitte. Mindkét ezred, amelyiknél szolgált magyar kiegészítésű volt: a 26. gyalogezred esztergomi, a 31. pedig gyulafehérvári és ott is állomásozott. A 26. ezrednél 1885–1898 között, a 31. ezrednél pedig 1903–1909 között tevékenykedett. Az uralkodó 1896-ban a 26. gyalogezred karmesterének az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁷³

BERGER, Eduard Wenzel 1833-ban született. További életrajzi adatai nem ismeretesek. Csak azt lehet róla tudni, hogy 1853-ban a 6. ulánus ezredben, 1854–1868 között a 6. vadászászlóaljnál, és 1874–1897 között a magyar kiegészítésű 64. gyalogezrednél karmesterkedett. Ez utóbbinál Fehértemplomban, a boszniai Bijeljjinában, Szászvárosban, Szarajevóban és Bécsben állomásozott.

Az uralkodó Berger karmesternek 1896-ban az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁷⁴

1897

REZEK, Franz 1847-ben Prágában született és Linzben halt meg 1912-ben. 16 éves korában belépett egy vadászászlóaljhoz zenenövendékként, de azt a zenekart 1868-ban feloszlatták. 1874-ben belépett a 14. gyalogezredbe, ahol Zimmermann karmester jobb keze lett, akinek a távozása után ő lépett a helyébe és 1911-ig ott is maradt karmesterként. Az ezrednek 29 indulót is komponált. Az uralkodó 1896-ban „a 14. (Grossherzog von Hessen) ezred karmesterének, Franz Rezeknek” az Arany Érdemkeresztet adományozta,⁷⁵ 1911-ben pedig „a több mint 44 éves szolgálat lezárása alkalmából” a Koronás Arany Érdemkeresztel tüntette ki.⁷⁶

RICHTER, Caspar 1847-ben született és Trencsénben, 1902-ben hunyt el. Csak a magyar kiegészítésű 71. gyalogezrednél volt karmester. 1879-ben lépett az ezredbe, amikor az ezred a boszniai Mostarban állomásozott. 1882–93 között Trencsénben, majd 1894–98 Bécsben állomásozott az ezreddel, utána három évig volt Pozsonyban, majd 1901-től ismét Trencsénben, ahol a következő évben el is hunyt. Ő szerezte az ezredindulónak számító Galgótzty-Marschot. Az uralkodó 1897-ben az Arany Érdemkeresztel tüntette ki.⁷⁷

72 VOB-PA 1896. szeptember 16.

73 VOB-PA 1896. június 27.

74 VOB-PA 1896. január 8.

75 VOB-PA 1897. január 12.

76 VOB-PA 1911. június 8.

77 VOB-PA 1897. május 15.

FRIDRICH, Anton 1849-ben a csehországi Hrusiceben született és 1924-ben Grazban halt meg. 1861–67-ben a prágai konzervatóriumban szárnykürtön kapott kitűnő képzést. 1873–1885 között a cseh 12., majd 1886–1913 között a karintiai 7. gyalogezrednél volt karmester. Az uralkodó 1897-ben az Arany Érdemkereszttel,⁷⁸ majd 1909-ben a Koronás Arany Érdemkereszttel tüntette ki.⁷⁹

ŽEROWNICKÝ, Emanuel 1849-ben a csehországi Ružkovyban született. Zenei tanulmányait Prágában folytatta. 17 éves korában lépett be a Budapesten állomásozó 4. tüzérezredbe. A lovassági ezredzenekarok feloszlata után áthelyezték a galíciai 57. gyalogezredbe, ahol hegedűszólistaként és karmester-helyettesként szolgált. 1886-ban lett az ezred karmestere és 1908-ig maradt az ezrednél. Az uralkodó 1897-ben „az 57. (*Sachsen-Coburg*) gyalogezred őrmesterének rokkantnyugállományba helyezése alkalmából” a Koronás Ezüst Érdemkeresztet adományozta a részére.⁸⁰

1898

SOMMER, Franz 1852-ben a morvaországi Angertben született és 1908-ban Bécsben halt meg. Az első alapvető zenei képzését a morvaországi Unicovban kapta. További 3 évig képezte magát jeles cseh zenészeknél. Végül a prágai konzervatóriumban hegedű, fuvola és szárnykürt hangszereken kapott magasabb képzést. Az utóbbi hangszereken karmesterként is szólójátékot mutatott be. Hat alakulatnál töltött be karmesteri állást, a 61. gyalogezrednél kétszer is volt a zenekar vezetője. Számos magyarországi helyőrségben is szolgált, de az ezrednek gyakori áthelyezése miatt nem sokáig. Az uralkodó 1898-ban Franz Sommer karmesternek az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁸¹

PRETL, Adalbert a csehországi Vřeskoviceben született 1848-ban és Lőcsén hunyt el 1907-ben. Képzéséről nem tudunk semmit, karmesterré történt kinevezése előtt a komáromi várban a 34. ezred ezredbosa volt. 1883. január 1-jétől lett a magyar kiegészítésű 85. gyalogezred karmestere, haláláig. Először Kassán, majd 1889–1893 között Bécsben, ezután ismét Kassán és 1896-tól Lőcsén vezette a 85-ösök zenekarát. 1884-ben Pretl karmester a kassai Férfi Dalegylettől egy ébenfa karmester pálcát kapott, amelyen „*Kassai Dalegylet, Pretl Adalbert karmesternek elismerése jeléül 1884. évben*” feliratos szalag volt.⁸² 1886-ban a kassai polgárságtól kapott egy újabb karmester pálcát.⁸³ Az uralkodó 1898-ban a 85. gyalogezred karmesterének az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁸⁴

78 VOB-PA 1897. november 27.

79 VOB-PA 1909. április 23.

80 VOB-PA 1897. december 23.

81 VOB-PA 1898. január 11.

82 *Kaschauer Zeitung*, 1884. július 17.

83 *Kaschauer Zeitung*, 1886. június 29.

84 VOB-PA 1898. február 26.

Dezséri Bachó István (1858–1915), a magyar királyi I. honvédkerületi zenekar karmestere (HTM Fotóarchívum 86.299)

BACHÓ István (dezséri) 1858-ban Pozsonyban született és 1915-ben Budapesten halt meg. 1872–74 között a budapesti Nemzeti Konzervatóriumban tanult, majd utána a bécsi Konzervatóriumot elsődíjasként végezte. Az éppen Bécsben állomásozó 32. gyalogezred zenekarában fuvolásként szolgált. Közben néhányszor Pozsonyban is fellépett fuvolistaként. 1882-ben meghívták a Lembergben (Lwów) állomásozó galíciai 55. gyalogezredbe karmesternek. Ezzel az ezreddel néhány évet Boszniában is töltött, majd Bécsbe került az ezred, ahol az elegáns karmesternek nagy sikere volt. 1890-ben a nagyváradi kiegészítésű és Nagyváradon állomásozó 37. (József főherceg) gyalogezredhez került. A város zenei életének élénkítésében Bachónak jelentős szerepe volt. A „Nagyváradi Zenekedvelők Egyesülete” hangversenyein igen tevékenyen vettek részt a katonazenekar tagjai. 1896. február 1-jétől meghívták Bachót Budapestre, hogy legyen az I. honvédkerületi zenekar karmestere. Tizennyolc éven át irányította ezt a zenekart. Abban az időben még hét másik katonazenekar is működött Budapesten. Hamar elérte, hogy a honvédek zenekarát a legjobbak között emleghessék. Az uralkodó 1898-ban Bachó karmestert az Arany Érdemkereszttel tüntette ki.⁸⁵ Számos művet komponált és igen sok alkotást írt át fúvós, illetve vonós zenekarra. A mai napig is a legjobb magyar marsokat Bachó szerezte: az 1. gyalogezred indulóját, valamint a „Ludovica-indulót”. 1910-ben az uralkodó Koronás Arany Érdemkereszttel tüntette ki.⁸⁶ Bachót 1914. január 1-jével az egyiptomi alkirály, a kedive az ottani udvari zenekar karmesterének szerződtette, azonban az I. világháború kitörése

85 RK 1898. december 2.

86 RK 1910. április 18.

miatt ott kellett hagynia állását. Elég kalandos úton sikerült hazatérnie. Ekkor már fülbaja miatt betegeskedett, a legjobb orvos meg is operálta, de állapota rohamosan romlott. 1915. június 10-én hunyt el. Síremléke a Fiumei úti Nemzeti Sírkertben ma is megtalálható.

MÜLLER, Franz karmesterről egyelőre semmiféle életrajzi adatot nem találunk. Katonazenészi szolgálatát 1878-ban kezdte és 1880-ban lett az 51. gyalogezred karmestere. Az uralkodó 1898-ban e minőségében adományozta neki az Arany Érdemkeresztet.⁸⁷ 1899 legvégén baleset miatt az egyik lábát amputálni kellett. Emiatt a szolgálatra alkalmatlanná vált, s 1900 nyarán felmentették állásából.

ROLL, Karl 1849-ben az alsó-stájerországi Altenmarktban született és utolsó szolgálati helyén halt meg 1913-ban, Lembergben (Lwow). Szárnykürtösként szolgált a 17. és 30. gyalogezrednél, ahol is ezreddobosként is tevékenykedett. 1887-ben lett a lembergi kiegészítésű 30. gyalogezred karmestere és az is maradt haláláig. Az uralkodó 1898-ban az Arany Érdemkeresztet adományozta neki.⁸⁸

1899

PITSCHMANN, Joseph 1847-ben született a morvaországi Vodňanyban és 1917-ben a tiroli Hallban halt meg. Tanulmányai befejezése után 1868-ban lett a cseh kiegészítésű 11. gyalogezred első oboása, majd 1880-tól karmestere és 1912-ig megmaradt ebben a minőségében. Több indulót is komponált – közülük leghíresebbek az Andreas Hofer-Einzugs-Marsch és a Friedländer-Marsch.

Az uralkodó 1899-ben „*Pitschmann Josefnek, a 11. Prinz von Sachsen gyalogezred karmesterének*” az Arany Érdemkeresztet,⁸⁹ majd 1908-ban „*elismervé kiváló szolgálatát*” a Koronás Arany Érdemkeresztet adományozta.⁹⁰

KOCOUREK, Alois a csehországi Rewnikben (?) született 1853-ban és 1911-ben a galíciai Jaroslawban hunyt el. 1892-től haláláig vezette a 89. gyalogezred zenekarát. Az ezred indulóját a „82-es Regiments-Marsch”-ot ő komponálta. Az uralkodó 1899-ben „*a 89. gyalogezred karmesterének*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁹¹

MAŠA, Karl 1850-ben Prágában született, halála körülményeiről egyelőre nincs adatunk. Már 1870-ben a galíciai 77. gyalogezredben katonazenészként szolgált és 1872-ben lett ugyanott karmester. Harmincnégy évig töltötte be ezt a pozíciót. Az uralkodó 1899-ben „*a 77. gyalogezred karmesterének*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁹²

87 VOB-PA 1898. december 17.

88 VOB-PA 1898. december 17.

89 VOB-PA 1899. március 10.

90 VOB-PA 1908. augusztus 18.

91 VOB-PA 1899. július 29.

92 VOB-PA 1899. november 11.

DORFNER, Felix 1851-ben Grazban született és Baden bei Wienben halt meg. Első és alapvető zenei képzését még Stájerországban kapta. Később a bécsi Stadttheaterben alkalmazták, egyidejűleg jó nevű bécsi zenészek képezték tovább. 1879-ben vette át a 27. stájer gyalogezred zenekarának vezetését. 1882-ben a dalmáciai 22., majd 1886-ban a cseh kiegészítésű 91. gyalogezred karmestere lett. Ennél az ezrednél 1906-ig teljesített szolgálatot. Indulókat és tánczenét komponált. Az uralkodótól 1900-ban kapta meg az Arany Érdemkeresztet.⁹³

SWOLBA, Alois 1851-ben született és 1918-ban halt meg. 1885 előtt a 14. gyalogezredben helyettes karmester volt. 1885-ben lett a galíciai 58. gyalogezred karmestere és az is maradt egészen 1900-ig. Az uralkodótól 1900-ban kapta meg az Arany Érdemkeresztet.⁹⁴

Ismeretlen csapattest ezredzenészei a századfordulón (HTM Fotóarchívum 55.417)

1901

PICHL, Eduard a dél-csehországi Bechynèben született 1852-ben. Haláláról nincs adat. 1870-ben lépett a horvát kiegészítésű 16. gyalogezred kötelékébe, ahol a zenész közlegénységtől a karmesterségig vitte. 1885-ben lett az ezred karmestere, amely beosztásban 1905-ig tevékenykedett. 1895-ben megünnepelték az ezrednél a 25 éves szolgálati jubileumát. Akkor a tisztikartól egy „ezüst vezénylőbotot”, a legénység egy értékes gyűrűt kapott.⁹⁵ Az uralkodó 1901-ben „a 16. varasdi gyalogezred ezreddobosa Pichl Eduard”-ot a Koronás Ezüst Érdemkereszt kitüntetésben részesítette.⁹⁶

93 VOB-PA 1900. július 13.

94 VOB-PA 1900. július 13.

95 *Damaňski*: i. m. 39. p.

96 VOB-PA 1901. február 19.

KOSTELECKY, Victor 1851-ben a csehországi Jilekben született. Haláláról nincs adat. 1867-ben lépett be a bukovinai kiegészítésű 41. gyalogezredbe primhegedűsként, húsz évvel később pedig 1887-ben ő lett az ezred karmestere. Ő komponálta a hadsereg valamennyi altisztjének ajánlott Subaltern-Marsch-ot. Magáénak tudhatta az I. Ferenc József által 1898-ban megszakítás nélküli 40 évi szolgálat elismerésére alapított Hű Szolgálatért Érmét is. Az uralkodó „a 41. (Erzherzog Eugen) gyalogezred karmesterének” az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁹⁷

1902

SVOŽIL, Johann 1854-ben született. További életrajzi adata nem ismert. 1889–1911 közt vezette a galíciai kiegészítésű 9. gyalogezred zenekarát. Az uralkodó 1902-ben „a 9. (Graf Clerfayt) gyalogezred karmesterének Johann Svozil-nak” az Arany Érdemkeresztet adományozta.⁹⁸

KALENSKÝ, Johann 1855-ben a csehországi Jičín melletti Tuřban született és 1917-ben Prágában hunyt el. 1869-ben lett a 47. gyalogezred zenenövendéke. 1887-ben került a cseh kiegészítésű 88. gyalogezredhez ezreddobosnak. 1892-ben az ezred tisztikara karmesterré⁹⁹ választotta és haláláig az is maradt. Az ezrednek több indulót is komponált. Az uralkodó 1902-ben „a 88. ezred karmesterének” az Arany Érdemkeresztet,¹⁰⁰ majd 1912-ben „Johann Kalensky katonakarmesternek elismerve kiváló szolgálatát” a Koronás Arany Érdemkeresztet adományozta.¹⁰¹

ZINK, Eduard életrajzi adatai ismeretlenek. Katonazenei szolgálatát 1873 körül kezdte meg. 1885-ben a morva kiegészítésű 99. gyalogezred karmestere lett és 1912-ig az is maradt. Két indulót is komponált az ezrednek. Az uralkodó 1902-ben „Eduard Zinknek, a 99. (Georg I. König der Hellenen) gyalogezred karmesterének” az Arany Érdemkeresztet,¹⁰² majd 1912-ben „Eduard Zink ... katonakarmesternek egy 39 éves szolgálat lezárása alkalmából” a Koronás Arany Érdemkeresztet adományozta.¹⁰³

1903

FRYDRICH, Franz 1856-ban született és 1933-ban halt meg. Az 1870-es évek elején lépett be valamelyik ezred zenekarába zenenövendékként. Már 1914-ben a 40 évi Hű Szolgálatért Emlékérem birtokosa volt. 1888-tól a galíciai kiegészítésű 80. gyalogezred karmestere lett és a háború végéig az is maradt.

Az uralkodó 1903-ban „a 80. (Prinz von Bayern) gyalogezred karmesterének kötelességtudó és hasznos szolgálatáért” az Arany Érdemkeresztet, 1913-ban „Franz

97 VOB-PA 1901. március 19.

98 VOB-PA 1902. június 10.

99 *Damański*: i. m. 106. p.

100 VOB-PA 1902. június 27.

101 VOB-PA 1912. október 28.

102 VOB-PA 1902. december 14.

103 VOB-PA 1912. február 8.

*Frydrich karmesternek*¹⁰⁴... *elismerve nagyon hasznos szolgálatát*” a Koronás Arany Érdemkeresztet adományozta.¹⁰⁵

1904

KOHOUT, Leopold a csehországi Josefovban született 1857-ben, Franz Kohout katonakarmester fiaként. Az első zenei oktatást édesapjától kapta. 1869-től a prágai Konzervatóriumban orgonát és zeneelméletet tanult. 1872-ben önként belépett a 67. gyalogezredbe. 1880–81-ben a Budapesti Operaházban első hegedűsként tevékenykedett. 1882-ben lett a magyar, Eperjes környéki kiegészítésű 67. gyalogezred karmestere. 1883–1907 között az ezred Eperjesen állomásozott. A fennmaradt „Széchenyi kör”-műsorlapokból megállapítható, hogy Kohout karmester nem szokványos műsorral lépett a közönség elé. Zongorakísérőként és hegedűsként is szerepelt, néha még felesége is közreműködött az előadásban az előbbi két hangszeren. Kohout Eperjesen évenként négy filharmonikus koncertet is rendezett. 1908-tól Bécsben állomásozott az ezrede. 1911-ben már nyugdíjas. Az uralkodó 1904-ben „a 67. (Freiherr Kray) gyalogezred karmesterének Leopold Kohoutnak kötelességtudó és nagyon hasznos szolgálatáért” az Arany Érdemkeresztet adományozta.¹⁰⁶

1905

MAHR, Gustav Mahr Anton katonakarmester legidősebb fiaként 1858-ban látta meg a napvilágot a csehországi Brandysban és 1930-ban hunyt el a felső-ausztriai Hargelsberg bei St. Florianban. A prágai Konzervatórium elvégzése után belépett az atyja által vezetett katonazenekarba. 1878-ban vette át a 60. gyalogezred zenekarának vezetését, ezzel egy mozgalmas katonakarmesteri pálya kezdődött el, amelyet ő hét különböző ezrednél töltött le. 1918-ig volt katonakarmester. Az uralkodó 1905-ben „a 4. Tiroli Császárvadász ezred karmesterének”, *Gustav Mahr-nak*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.¹⁰⁷ Számos indulója közül az Österreichischer Generalmarsch-ot, a Fennerjäger-, az Andreas Hofer-, és Hoch Tirol-Marschot kell feltétlenül megemlítenünk.

1906

KRÁL Josef 1860-ban a csehországi Pilsenben született és 1920-ban halt meg szülővárosa közelében, Starý Plzenecben. Zenei tanulmányait Prágában végezte. Speciális hangszere a zongora és a hegedű volt. 1877-ben lépett be a hadseregbe; 1887-ben lett a magyar kiegészítésű 69. gyalogezred karmestere és 1906-ig maradt az ezrednél. Főként Budapesten állomásozott, kivéve 1890–94 közti éveket, amikor az ezredet Bécsbe vezényelték. Érdemes kiemelni *Nach Budapest* című indulóját, mert ezt abból az alkalomból szerzett, hogy az ezredet visszahelyezték Bécsből Budapestre. Az uralkodó 1906-ban „a 69. (Ritter von Pitreich) gyalogezred karmesterét kiváló szolgálata elismeréseként” az Arany Érdemkeresztet tüntette ki.¹⁰⁸

104 VOB-PA 1903. március 7.

105 VOB-PA 1913. szeptember 20.

106 VOB-PA 1904. augusztus 9.

107 VOB-PA 1905. április 18.

108 VOB-PA 1906. október 8.

MATYS, Joseph 1851-ben született a csehországi Velké Petroviceben és Terezínben halt meg 1937-ben. Már kisgyermekként megkezdődött zenei képzése. Iskolás korában éneket és hegedűt tanult, amihez később még a zongora járult. Ezután kitanulta a hangszerkészítés mesterségét is. 1871-ben bevonult katonának és leszolgált tényleges idejét a hadseregben, majd a prágai orgona-iskola növendéke lett, amelyet el is végzett. 1877-ben belépett az 55. gyalogezred zenekarába, ahol három évet töltött el. Utána még a cári orosz hadseregben is szolgált karmesterként. 1882-ben tért vissza osztrák szolgálatba, lett a cseh kiegészítésű 94. gyalogezred karmestere és az is maradt 1911-ig. Csak 1883-ban szolgált magyar helyőrségben (Lőcsén), többi évét cseh városokban töltötte. Számos indulót komponált. Az uralkodó 1906-ban: „a 94. (*Freiherr von Klobus*) gyalogezred karmesterének, *Josef Matysnak*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.¹⁰⁹

1907

WETASCHEK, Karl Bécsben született 1859-ben és ott is halt meg 1936-ban. 12 éves korától nyolc éven át a bécsi Konzervatórium növendéke volt, azután még Josef Fahrbačnál tanulta a katonakarmesteri szakmát. 1881-től a magyar kiegészítésű 25. gyalogezred karmestere lett Losoncon, egészen 1890-ig. 1890-től a 8., 1904-től a 60., 1908-tól a 19. és végül 1912–18 között a budapesti 32. gyalogezrednél vezette a zenekart. A különböző ezredeknel számos indulót komponált. Az uralkodó 1907-ben Karl Wetaschek karmesternek az Arany Érdemkeresztet adományozta.¹¹⁰

1908 márciusában egy rendelettel négy karmestert tüntetett ki az uralkodó: Ignaz Sveč, Johann Pavlis (jun.), Josef Neuner és Karl Mühlberger urakat.¹¹¹

SVEČ, Ignaz 1858-ban született és 1910-ben halt meg. 1890-től a galíciai kiegészítésű 90. gyalogezred karmestere volt 1902-ig. Ezután a cseh kiegészítésű 92. ezredben vezényelte a zenekart haláláig.

PAVLIS, Johann (ifjabb) 1858-ban született Prágában és 1915-ben hunyt el Győrben. Első zenei képzését a prágai Konzervatóriumban kapta, majd szólóhegedűsként működött a galíciai-bukovinai kiegészítésű 24. gyalogezrednél 1876–1879 között. 1880–1895 között az atyja által alapított prágai katonazenész növendék iskola igazgatója volt. 1895-ben lett a 4. bosznia-hercegovinai gyalogezred karmestere. Ő írta az ezred indulóját is 4-er Bosniaken Marsch címmel. Az ezred Bécsben állomásozott, de a háborús években Győrbe helyezték át.

NEUNER, Josef 1864-ben született a Torontál megyei Nagytószeg (Novi Kozarci, ma Szerbia) községben. Bánáti sváb fiú volt, 1891-ben Budapesten házasodott zenész őrmesterként – szülőhelye az anyakönyvből vált

109 VOB-PA 1906. október 18.

110 VOB-PA 1907. október 3.

111 VOB-PA 1908. április 1.

ismertté.¹¹² 1895-ben lett a szegedi kiegészítésű 46. gyalogezred karmestere. Élénk zeneszerzői munkásságot fejtett ki Szegeden. A város zenei életében is vett tevékenyen részt. Magyar hangvételű indulók sorát komponálta. 1898-ban lett az ugyancsak magyar kiegészítésű 68. gyalogezrednél a zenekar vezetője és 1911-ben Zimonyban bekövetkezett haláláig az is maradt.

MÜHLBERGER, Karl 1857-ben az alsó-ausztriai Spitz an der Donauban született és 1944-ben Bécsben halt meg. A bécsi Konzervatórium elvégzése után 1882-ben lépett be a 82. gyalogezred zenekarába, 1885-ben átment a 4. (Hoch- und Deutschmeister) ezredhez, ahol később ezreddobos lett. 1890-ben ezreddobosként a 49. gyalogezredhez szerződött. 1898-ban lett az 1. tiroli császárvadász ezred karmestere Innsbruckban és a háború végéig az is maradt. Tőle származik a *Kaiserjäger-Marsch*.

FRICSAY (eredetileg Fryčaj) Richárd 1867-ben a morvaországi Kroměřížben született és 1945-ben Budapesten halt meg. Szülőhelyén, majd a csehországi Olmützben kapott zenei képzést. 1888-tól egy ideig hegedűszólistaként a 100. gyalogezredben szolgált. 1897-ben lett a székesfehérvári, V. honvédkerületi zenekar karmestere. Amikor Fricsay átvette a zenekart, az cseh zenészekből állt, de tíz év alatt elérte, hogy zenekarának tagjai 90 százalékban már magyar muzikusok voltak. 1906-ban ezért is részesült miniszteri dicséretben.¹¹³ Ugyancsak ebben az évben kapta meg a „Pro Ecclesia et Pontifice” pápai kitüntetést, mert az egyházi énekek fúvószenekari átíratát is elkészítette.¹¹⁴ – Székesfehérvár abban az időben, bár még mezőváros volt, megyeszékhelyként azonban rendelkezett a zene iránt fogékony értelmiséggel. Noha Fricsay a katonazenekarral és a város Zenekedvelő Egyletével karöltve évente több szimfonikus koncertet rendezett, hogy a zenekara „keresni” tudjon, számos vidéki városban is fellépést kellett vállalnia. Az uralkodó 1908-ban „*legkegyelmesebben adományozni méltóztatott a Koronás Arany Érdemkeresztet Frycsaj Ribárdnak, székesfehérvári V honvéd kerületi zene karmesterének.*”¹¹⁵ A honvédzenekarokat 1913 elején átszervezték. A fehérvári zenekart – mint területen kívülit – áthelyezték Nagyváradra, ott a zenekar tagjai sokkal több jövedelemhez jutottak. Ám Fricsay karmestert az a megtiszteltetés érte az év végén, hogy a távozni készülő Bachó István helyére, a budapesti Honvéd Zenekarhoz helyezték. A világháború végéig ott is maradt.

Az uralkodó 1908. augusztus 12-i „*legfelsőbb elhatározásával kiváló szolgálataukért az Arany Érdemkeresztet adományozta a következő karmestereknek: Eduard Hötzel (az 1.), Wenzel Janda (a 44.), Anton Blaton (a 82.), Franz Schmid (a 73.), Wenzel Heller (a 29.) és Alois Neidhart (a 34.) gyalogezred karmestereinek.*”¹¹⁶

112 HL Regiments-Matrikel k. u. k. IR 68. Trauung 171. f.

113 *Fejér Megyei Napló*, 1906. május 26.

114 *Fejér Megyei Napló*, 1906. június 13.

115 RK 1908. augusztus 18.

116 VOB-PA 1908. augusztus 18.

HÖTZEL, Eduard 1866-ban az alsó-ausztriai Persenburgban született és 1931-ben halt meg. 1885-ben végezte be tanulmányait a prágai Konzervatóriumban, és utána belépett a 61. gyalogezredbe szólófuvolásnak. 1889-ben nevezték ki a galíciai-bukovinai kiegészítésű 24. gyalogezred karmesterének. 1891-ben lecserélte ezt a helyet a sziléziai kiegészítésű 1. gyalogezred karmesteri helyére, amelyet 1918-ig töltött be. Az ő kitűnő teljesítményének köszönhetően zenekarát számos elismerés érte.

JANDA, Wenzel 1867-ben Prágában született és ott is halt meg 1931-ben. Először 1893–97 között a galíciai kiegészítésű 45. gyalogezrednél szolgált, majd az erdélyi kiegészítésű 64. (1897–1901), és végül a kaposvári 44. ezrednél karmesterkedett 1901–1918 között. Szolgálatát alatt 1901–1914 között az ezredével Budapesten állomásozott.

BLATON, Anton (Antal) 1862-ben a sziléziai Petrowitzben született és 1940-ben Budapesten hunyt el. 1876–78 között a prágai Konzervatóriumot és 1879–80-ban a Budapesti Zeneakadémiát végezte. 1881-től az 57. gyalogezrednél volt szóló szárnykürtös és hegedűs, később ugyanezen minőségben működött a 38., 23. és 44. ezredeknél is. 1896-ban lett az erdélyi kiegészítésű 82. gyalogezred karmestere és 1918-ig az is maradt. Az első években ezredével Gyulafehérváron és Besztercén állomásozott. Alakulatának számos, köztük kifejezetten magyar hangvételi indulót komponált.

SCHMID, Franz Prágában született 1841-ben és ugyanott halt meg 1921-ben. A prágai Konzervatóriumban 1852–58 között hegedű szakon végzett. 1863-tól szolgált a hadseregben. 1869-től 1886-ig volt karmester a cseh kiegészítésű 35. (Philippović) gyalogezredben. Ott komponálta a – később ezredindulóvá lett – *Philippović Marschot*. 1891-től a galíciai kiegészítésű 90. ezrednél volt 1895-ig. Egy kis szünet után 1899-ben vállalt karmesteri állást a cseh kiegészítésű 73. gyalogezrednél, ahol 1909. december 31-ig maradt.

NEIDHART, Alois 1856-ban az alsó-ausztriai Matzenben született és ott is halt meg 1935-ben. Hangszere a szárnykürt volt. 1875-től az 50., 1879-től, mint őrmester a 34. gyalogezredhez került, ahol 1883–95 között ezreddobosként szolgált, utána rövid ideig a 4-es gyalogezredben szolgált. 1895-től 1912-ig, nyugdíjazásáig a kassai 34. gyalogezred karmestere volt. Élénk zeneszerzői tevékenységet folytatott. Az ezrednek több mint tíz indulót komponált, köztük az ezredindulóvá kinevezett *Historischer Fest- und Defiliermarsch des k. u. k. Infanterie Regimentes Nr. 34.* címűt.

HELLER, Wenzel Josef a csehországi Dobroměřiceben született 1849-ben és Bécsben hunyt el 1914-ben. A prágai Orgonaiskolában tanult egy évig, majd 1871–1873 között a lipcsei Királyi Konzervatóriumot látogatta. 1873-tól a nagyszabeni városi plébániatemplom karmestereként és orgonistájaként dolgozott, 1875–1877 között ugyanott a városi zenekar karmestere volt. 1877-től

1883-ig a nagyszzebeni kiegészítésű 31. gyalogezred karmestereként tevékenykedett. Ennél az ezrednél komponálta 1878-ban az *Einzugs-Marsch in Sarajewo* című művét. 1885–1914 között a Torontál megyei kiegészítésű 29. gyalogezrednél vezette a zenekart. Vele egy időben állomásozott a 61. gyalogezred is Temesváron. A két zenekar között egészséges versengés folyt a nagyközönség kegyeiért. – Heller 1914 elején gyógykezelés céljából Bécsbe utazott, de ott sajnos február 3-án meghalt. Utolsó kívánságának megfelelően március 28-án, Temesváron helyezték végső nyugalomra.

KONOPASEK, Franz 1861-ben a dél-csehországi Chlumban született és 1911-ben Lembergben (Lwow) hunyt el. 1881-ben lett katonazenész, később ezreddobos és végül 1901-ben katonakarmester. Az uralkodó 1908-ban adományozta „*Franz Konopasek ezreddobosnak, a prágai katonai rokkantbáz nyugdíjasának, a 15. (Grossherzog von Luxemburg) gyalogezred karmesterének*” a Koronás Ezüst Érdemkeresztet.¹¹⁷

MAZÁK, Johann 1859-ben született és 1920-ban halt meg. A galíciai kiegészítésű 55. gyalogezred karmestere volt 1893-tól 1918-ig. Az ezred mindig különböző galíciai helyőrségekben állomásozott. Az uralkodó 1908-ban adományozta „*Johann Mazák őrmesternek, a leMBERGI katonai rokkantbáz nyugdíjasának, az 55. (Freiherr von Merkl) gyalogezred karmesterének*” a Koronás Ezüst Érdemkeresztet.¹¹⁸

1910

BOBEK, Karl a Prága melletti Unhoštban született 1853-ban és Prágában halt meg 1926-ban. 1885-ben lett a tenger melléki kiegészítésű 22. gyalogezred karmestere, amely állását a csehországi kiegészítésű 102. gyalogezred karmesterével cserélte fel, ahol 1918-ig maradt. Az uralkodó 1910-ben: „*a 102. (Doliorek) gyalogezred karmesterének Karl Bobeknek*” az Arany Érdemkeresztet adományozta.¹¹⁹

WAČEK, Wilhelm a csehországi Soběslavban született 1864-ben és Bécsben halt meg 1944-ben. A prágai Konzervatóriumban tanult 1879–82 között. A 73. gyalogezredben szolgált, utána a tiroli Brixenben volt a városi zenekar vezetője. 1894-től lett a 4. (Hoch- und Deutschmeister) gyalogezred karmestere és az is maradt 1918-ig. Hosszas működése idején több mint egy tucat indulót komponált ezredének. Az uralkodó 1910-ben adományozta „*a 4. (Hoch- und Deutschmeister) gyalogezred karmesterének, Wilhelm Wačeknek elismerve különösen érdemes működését*” az Arany Érdemkeresztet.¹²⁰

ZELLNER, Alexander 1861-ben Bécsben született és ott is hunyt el 1940-ben. Leopold Alexander Zellner neves zenetudós fia volt. A bécsi Konzervatóriumot

117 VOB-PA 1908. augusztus 18.

118 VOB-PA 1908. augusztus 18.

119 VOB-PA 1910. április 8.

120 VOB-PA 1910. szeptember 28.

végezte el. 1884-től Prágában színházi karmesterként működött. 1886-ban lett a kecskeméti kiegészítésű 38. (Mollináry) gyalogezred karmestere. Az első 14 évben Budapesten vezényelte a zenekart, a további négy évben pedig Szarajevóban. 1904-ben vált meg a Mollináry-zenekartól. Ennél az ezrednél több indulót is komponált. 1906-ban került az aradi kiegészítésű és Aradon állomásozó 33. (Kaiser Leopold II.) gyalogezredhez. 1906 őszétől az „Aradi Filharmonikusok” karmesteri teendőit is ellátta.¹²¹ A filharmonikusok nagyobb részt amatőr muzsikusokból tevődtek össze (csak vonósok) és ehhez nagyon jól jött a katonazenekar együttműködése. Így már komoly szimfonikus műveket is felvehettek a műsorukba. Nehéz lenne felsorolni a műveket, amelyeket a katonazenekarral együtt működő filharmonikusok nyújtottak a közönségnek. Az uralkodó 1910-ben adományozta Alexander Zellner karmesternek az Arany Érdemkeresztet.¹²² Zellner a világháború végéig maradt ennél az alakulatnál.

1911

ŽIŽKA, Johann 1859-ben született és 1913-ban halt meg. 1889-ben lett a morva kiegészítésű 81. gyalogezred karmestere és az is maradt 1893-ig. Ezredének írta a *81-es Defiliernmarsch*-ot. Később Mostarban és Bécsben állomásozott. 1894-ben a Pozsega és Verőcze megyei kiegészítésű szlávón 78. gyalogezred karmestere lett és az is maradt haláláig. Az ezred Eszéken állomásozott. Az uralkodó 1911-ben adományozta „a 78. (Gerba) gyalogezred karmesterének, Johann Žižkának elismerve sokévi nagyon hasznos szolgálatát” az Arany Érdemkeresztet.¹²³

1912

STRICZL, Josef (József) Wiener-Neustadtban született 1873-ban és Sopronban hunyt el 1949-ben. Zenei alapképzését még szülővárosában kapta. Felsőfokú zenei képzettséget a Bécsi Konzervatóriumban kapta. Megtanult hegedülni, brácsázni és természetesen zongorázni is. 1898-ban lépett a Magyar Királyi Honvédség kötelékébe, a pozsonyi IV. honvédkerület karmestereként. A zenekarnak versenyezni kellett az ugyancsak Pozsonyban állomásozó a közös hadseregbeli 72. gyalogezred zenekarával. Évenként egyszer a katonakarmesterek nyugdíjalapjára rendeztek közös hangversenyt, amelyen felváltva vezényelt a két karmester. Pozsonyban élénk zenei élet folyt, amelyből a honvéd zenekar sem vonhatta ki magát. A honvédkerület más helyőrségeiben, városaiban is igény volt a magyar katonazenére. Pozsonyban – szerencsére – a német napilapok részletesen tájékoztatták a széles közönséget mindkét zenekar fellépéseiről. Striczl legfontosabb szerzeményeit, köztük a *IV. honvédkerületi indulót* a burgenlandi osztrák katonai zenekar még ma is műsorán tartja. Az uralkodó 1912-ben adományozta „hosszú és kötelességtudó szolgálataiért Striczl József, a pozsonyi IV kerületi zenekar karmesterének” az Arany Érdemkeresztet.¹²⁴

121 Az Aradi „Philharmónia”-Egyesület huszonöt éves működésének ismertetése 1890–1915. Szerk.: *Wagner József*. Arad, 1916. 47. p.

122 VOB-PA 1910. október 8.

123 VOB-PA 1911. december 27.

124 RK 1912. május 30.

POCHMANN, Wilhelm 1869-ben a csehországi Jablonecban született és 1947-ben halt meg. Zenei képzettséget a prágai Konzervatóriumban kapott. Eleinte mint zenetanító működött. 1889-ben önkéntesként lépett a 102. ezred zenekarába, ahol komponálta a *Meergrasgrün, 102-es Defiliermarsch*-ot. 1894-ben ment át a cseh 74. gyalogezredhez karmesternek, ahol több indulót is szerzett. 1918-ig maradt az ezrednél. Az uralkodó 1912-ben „*elismerve kiváló szolgálatát*” az Arany Érdemkereszttel tüntette ki.¹²⁵

HEYDA, Max Budán született 1867-ben. Zenei képzését köszönhette elsősorban atyjának, aki a morvaországi Šumperkben volt városi karmester. Ezt követően a bécsi Konzervatóriumban fejezte be zenei tanulmányait. 1893-ban először a galíciai kiegészítésű 56. gyalogezred karmestere lett, majd ezen állását feladva a mladá boleslavi, cseh kiegészítésű 36. gyalogezrednél vállalt karmesteri állást 1910-ig. Ekkor az ugyancsak csehországi, terežini kiegészítésű 42. gyalogezred karmestere lett és ezt az állását 1918-ig meg is tartotta. Az uralkodó 1912-ben „*elismerve kiváló szolgálatát*” az Arany Érdemkereszttel tüntette ki.¹²⁶

JAKSCH, Franz 1851-ben született, feltehetőleg a csehországi Nová Bystřiceben, de vannak, akik vorarlbergi, bregenzi születésűnek tartják. Bregenzben halt meg 1931-ben. Életrajzírói is csak az idősebb koráról tudnak adatokat. Az kétségtelen, hogy körülbelül 1876-tól 1883 elejéig Pécsen tevékenykedett, mint hegedűs és a városi zenekar karmestere. Hogy mikor kapta meg az Arany Érdemkeresztet, nem tudni. Az 1915. évi nyugdíjas évkönyvben már szerepel neve mellett a kitüntetés.¹²⁷

Id. Lebár Ferenc karmester (1838–1888)
(HTM Fotóarchívum 71.493)

125 VOB-PA 1912. október 28.

126 VOB-PA 1912. október 27.

127 Übersicht der Gebarung Militär-Kapellmeister-Pensionsfond pro 1915. 61. p.

Az Érdemkereszt alapításától számított első harminc évben mindössze tízen voltak olyan szerencsések, hogy elnyerték e kitüntetését. A következő évtizedben számuk már emelkedett, és végül is 92 karmesterről tudjuk, hogy megkapták az Érdemkereszt valamely fokozatát.

Mint a fentiekből látható, sokan kaptak kitüntetését az uralkodótól, ám a legalább 30 évet, vagy még többet szolgált karmesterek száma elég jelentős ahhoz, hogy úgy véljük: még jó néhányan érdemesek lettek volna az elismerésre. A kimaradottak közül két személyt feltétlenül meg kell említenünk: idősebb Lehár Ferencet és Hajek Ignácot. Mindketten 36-36 évet töltöttek el karmesterként a hadsereg kötelékében.

Idősebb Lehár Ferenc (1838–1888) életpályájának feltárása már egy ideje tart – de mert tevékenysége nagy része magyar helyőrségekben zajlott, az ausztriai kutatás a magyar nyelvű források ismerete és kiértékelése nélkül nem hozhat végleges és teljes körű eredményt.

A másik méltatlanul elfeledett karmester, Hajek Ignác (1830–1902), a brassói és egri újságokban olvasható adatok szerint messze az átlagon felüli zenekari tevékenységet folytatott mindkét városban. A többi városban végzett művészi munkájáról feltételezhető, hogy hasonló színvonalú volt, mint a brassói és egri tevékenysége.

DECORATIONS AWARDED BY THE MONARCH TO THE MILITARY BANDMASTERS OF THE HABSBURG EMPIRE (LATER THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY) BETWEEN 1849 AND 1914

The study gives a brief description of the military bands of the Habsburg Empire, which were active during the period of 1849–1914, as well as the practice of distinguishing the military bandmasters (and regimental drummers).

The author presents in a chronological order the biographies of military bandmasters who received decorations from the Monarch, the locations of their professional careers, and the date and reason for awarding to them the Golden Cross of Merit with Crown, the Golden Cross of Merit, the Silver Cross of Merit with Crown, or the Silver Cross of Merit – all of which medals were instituted in 1850, as lesser degrees attached to the Order of Franz Joseph. Based on the author's research, it can be proved that military bandmasters received the above decorations in 92 cases. The author considers it regretful that the great military bandmasters Ferenc Lehár Senior and Ignác Hajek, both of whom served for 36 years with the armed forces, did not receive any of the above decorations.

DIE VON DEN HERRSCHERN VERLIEHENEN AUSZEICHNUNGEN DER MILITÄRKAPPELLMEISTER DES HABSBURGERREICHES, UND SPÄTER DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE AUS DER PERIODE 1849–1914

Die Abhandlung gibt eine kurze Beschreibung über die Militärkapellen des Habsburgerreiches, die in der Periode 1849–1914 tätig waren, sowie über das Auszeichnungsverfahren für Soldatendirigenten (und Regimenttrommler).

In einer jährlichen Aufteilung werden die biografischen Daten der von den Herrschern ausgezeichneten Militärkapellmeister, die Standorte ihrer beruflichen Karriere, beziehungsweise die Zeit und die Begründung des Verleihens des Goldenen und silbernen Verdienstkreuzes mit oder ohne der Krone mitgeteilt. Aufgrund der Forschung des Autors kann man im Falle von 92 Militärkapellmeistern mit zeitgenössischen Daten belegt wissen, dass sie eines der Grade des 1850 in Zusammenhang mit dem Franz Joseph-Orden gegründeten Verdienstkreuzes empfingen. Der Autor bedauert, dass die auf jeden Fall der Anerkennung würdigen Militärkapellmeister Franz Lehár der Ältere und Ignatius Hajek, die beide 36 Jahre im Verband der Armee dienten, diese Auszeichnung nicht erhielten.

KÖZLEMÉNYEK

Kedves Gyula

KÖZÖS ERŐVEL AZ EGYKORI ARADI EREKLYEMÚZEUM
GYŰJTEMÉNYÉNEK MEGISMERTETÉSÉRE

2000. október 6-án Magyar Golgota címmel a Magyar Televízióban bemutatott dokumentumfilm villantotta fel a nemzeti kulturális örökségünk iránt fogékony érdeklődők tömegei előtt, hogy milyen kincset is rejt az aradi Kultúrpalota raktára. Talán ez a pillanat adott lökést annak a tervnek, amelyet a hadtörténet-sz-muzeológus már évek óta formált, de egyetértő s mégis lemondó hümmögésen túl más támogatást nemigen tudott hozzá szerezni. A film a szakértő magyarázaton túl azt is érzékeltette, hogy nem csak méltatlan a helyzet, de a legkülönfélébb károsodás lehetőségének is ki van téve ez a páratlan gyűjtemény, így néhány szakember figyelme felélénkült a téma iránt.¹ Több kudarcba fulladt próbálkozás után 2007 végére formálódott ki egy reálisnak tűnő elképzelés, ami az anyag tudományos alaposágú feldolgozására és közzétételére irányult, ebben látva a legbiztosabb módját a kultúrkinccs megmentésének. A megvalósítás kulcsa egy Európai Unió pályázat támogatásának megszerzése volt, amelynek megszervezésére Csongrád Megye Önkormányzata vállalkozott, amennyiben a megfelelő szakmai háttér kialakul. A muzeológiai szakmai kapcsolatok másfél évtizedes elmélyülése Arad vonatkozásában lassan beérett, s Csongrád Megye Közgyűlésének alelnöke, Zakar Péter koordinálásával néhány muzeológus megszervezte a lehetetlennek látszó dolgot: magyar–román történész-muzeológus együttműködés létrehozását az Aradi Erekllyemúzeum gyűjteményének feldolgozására. 2008. június 13-án együttműködési szerződés, valamint közös pályázat benyújtására vonatkozó szándéknyilatkozat aláírására került sor Budapesten a Csongrád Megyei Múzeumi Igazgatóság, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Complexul Muzeal Arad közgyűjteményeket őrző intézmények között. A munka innentől kezdve felgyorsult. 2008. augusztus 4–6. között Aradon projekt előkészítő találkozóra került sor. A találkozó célja az együttműködési szerződésnek megfelelően az aradi múzeum által őrzött egykori ereklyemúzeumi anyag tudományos feldolgozására és katalógusban történő megjelentetésére irányuló pályázat szakmuzeológiai előkészítése volt. Ennek során teljes mélységében átvizsgálták a gyűjtemény szerkezetét, amelynek során elhatározták annak három szekcióra bontását a tudományos feldolgozás során. Ez mindvégig meghatározta közös

1 A film szerkesztő-forgatókönyvírója Szakály István, rendezője Varga Zs. Csaba, szakértő-narrátora Kedves Gyula voltak.

munkánkat. A három szekció: tárgyi gyűjteményi anyag, képzőművészeti alkotások; kéziratok, fotók, nyomtatványok és adattári anyag.²

Szeptemberben elkészült a pályázat benyújtásához szükséges történelem- és muzeológiai szakanyag, a műtárgyvédelmi tevékenység hatékonyabb ellátásához szükséges közös munkaterv, decemberben pedig sor került Szegeden a program finanszírozásához tervezett pályázatra vonatkozó megyei közgyűlési előterjesztés megtárgyalására és elfogadására. Ennek nyomán készült el a pályázat, amit 2009. január elején nyújtottak be a „Magyarország–Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013” Európai Unió támogatottságú vállalkozás keretében, amely részét képezte a Csongrád és Arad megye önkormányzatai közötti stratégiai együttműködésnek.³

2009 májusában a benyújtott pályázat elnyerte a támogatást, de a partnereségi megállapodások, valamint az állami társfinanszírozási szerződés aláírásának elhúzódása miatt csak az év végén indulhatott meg a konkrét munka. A projekt időtartamát 2009. december 1. – 2010. november 30. között határozták meg, de az indulás csúszása miatt azt 2011. január 30-ig meghosszabbították. Teljesen nyilvánvaló volt, hogy az idő rövidsége miatt csak a legszükségesebb dolgokra koncentrálnak a tudományos feldolgozás, amely az alábbi fő területekre terjedt: a tárgyak állagvédelmi szempontból való tételes átvizsgálása, javaslatok készítése műtárgyvédelmi beavatkozásra; a gyűjteményi anyag képi dokumentálása a tárgyak fotózásával és a dokumentációs anyag szkennelésével; a tárgyak és dokumentumok leírása, történeti információkkal történő kiegészítése.

E munkálatok elvégzését követően kerülhetett sor a digitális adatbázis létrehozására, amely a közös tevékenység első fázisának lényegét jelentette és a gyűjtemény kutathatóvá tételét szolgálta. A program fő célkitűzésének megfogalmazása szerint: „*A munka magyar és román szakemberek alkotó együttműködésével folyik, amely jól szolgálja az eltérő kultúrák egymással történő megismertetését és befogadását célzó európai akaratot*”.⁴

A program befejező részében, 2009 decemberében Szegeden tudományos konferenciát rendeztek, amelyen a tudományos feldolgozást végző és a műtárgyvédlemben szerepet vállaló szakemberek (muzeológusok, történészek, restaurátorok) mutatták be tevékenységüket, illetve ismertették annak eredményeit.⁵

2 HURO 0801/029 pályázat 2008. augusztus 6-i projekttervezeti jegyzőkönyve.

3 A muzeológiai szakanyagot Kedves Gyula, a közgyűlési előterjesztést Zakar Péter, a pályázati anyag összeállítását Miskolczi Ferenc végezte. A pályázatban az eredeti elképzelésnek csak az első fázist célozták meg a felek azzal a szándékkal, hogy közös tevékenységüket siker esetén tovább folytatják újabb pályázat keretében.

4 Az „Aradi Ereklyemúzeum gyűjteményének közkinccsé tétele” projektátjékoztató. Szeged–Arad 2009. december 2–3.

5 A nemzetközi tudományos konferencián előadást tartott a Complexul Muzeal Arad munkatársaként Georgehe Petrisor, a Móra Ferenc Múzeum állományából Katkóné Bagi Éva és Újszászi Róbert, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumból Hermann Róbert, Kedves Gyula, Ságvári György, Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Závodi Szilvia, továbbá Lengyel Beatrix és Zakar Péter. Az előadások anyagát közreadta Az aradi emlékmúzeum anyaga az aradi Complexul Muzeal-ban (szerk.: *Zombori István*). Móra Ferenc Múzeum Szeged, 2011. 1–88. pp.

Már a konferencia alatt elkezdődött az együttműködési projekt továbbfejlesztése, második fázisának előkészítése. Míg a 2011. január 30-án lezáruló program a gyűjteményi anyag kutatás számára történő hozzáférést biztosította, az új fázis a „gyűjtemény rendkívül gazdag anyagának a nagyközönség elé tárását célozta meg”. Ennek a két legfontosabb összetevője a gyűjteményi anyag publikálása – katalógus, ismertető, kiállításvezető, dokumentum- és okmánytár formájában –, illetve a kiállítások megrendezése, elkészítése (reprezentatív kiállítások és vándorkiállítás formájában). A munka továbbra is a program megvalósítására vállalkozó három közgyűjtemény együttműködésével folyt ezúttal már Csongrád Megye Önkormányzatának közvetlen bekapcsolódásával, amely átvette a pályázatgazda szerepkörét az általa fenntartott Csongrád Megyei Múzeumi Igazgatóságtól, mint a program vezető partnere. Az újabb sikeres pályázást követően 2011. február 1-jén megindulhatott a már összeszokott munkacsoportokkal „A nyilvánosságtól elzárt 1848–49-es kultúrkincsek bemutatása a nagyközönségnek” címet viselő projekt végrehajtása. Az elfogadott szakmai terv a program második fázisának alapvető célkitűzését az alábbiakban fogalmazta meg: *„A Hadtörténeti Múzeum kezdeményezésével kötött együttműködési szerződés az európai kulturális sokszínűség tudatosítása és népszerűsítése gondolatkörben fogant a különösen jelentős – ám a közönségtől, sőt még a tudományos kutatástól is elzárt – kulturális értékek megmentése és közkinccsé tétele szándékával az egykori Aradi Erekllyemúzeum gyűjteményének feltárására, tudományos alaposágú feldolgozására és közzétételére. Az eddig elvégzett munka során egyértelműen kiderült, hogy a pótolhatatlan műkincsek és történeti-kulturális ereklyetárgyak jelentős részének állagromlása olyan mértékű, hogy a visszafordíthatatlan károsodás (esetenként pusztulás!) bekövetkezte előtti utolsó másodpercekben vagyunk. Tehát a programunk második fázisában kiemelt jelentőséggel kell bírnia a tudományos feldolgozás mellett a műtárgyvédelemnek is. Mindazonáltal a gyűjteményi anyag európai közös kultúrkincsbe való beemelésének, tudatosításának és utódainkra történő örökül hagyásának legfontosabb eleme a feldolgozott anyag kiadványokban történő közzététele, s ezzel megőrkítése lesz.”*⁶

2011. január 31-én került sor Szegeden az új projektindító értekezletre, s bár a szerződések megkötése ezúttal is elhúzódott, a munka február közepétől a kiállítások előkészítése vonatkozásában teljes intenzitással folyt. Az aradi projektértekezleten február 15-én megállapodás született a kiállítások ütemezéséről, és a tárlatokra bevonható múzeumi tárgyak és kiállítási anyagok köréről. Aradon 2011. október 5-ei, Szegeden a Móra Ferenc Múzeumban 2012. január 3-ai, Budapesten a Hadtörténeti Múzeumban 2012. március 15-ei megnyitóval terveztünk kiállítási programot. A kiállításokra 215 múzeumi tárgyat és dokumentumot választottunk ki, amelyeknek rövidesen elkezdődött a restaurálása, illetve konzerválása a Complexul Muzeal Arad műhelyeiben. Kisebb problémát jelentett a kiállítási program végrehajtásában egy – akkor felmerült – új kiállítási igény. Arad és Pécs testvérvárosi kapcsolatára alapozva és értesülve a kiállítási tervekről Pécs Önkormányzata is az aradi ereklyemúzeumi tárgyakból rendezendő kiállítással szeretett volna október 6-án megemlékezni az aradi vértanúkról, ez azonban ütközött a pályázati programmal.

Az aradi kiállítási anyag minimális mértékű csökkentésével, illetve más tárgyakkal történő kiváltással egy olyan kiállítás megszervezésére került sor Pécssett, ami egyedülállónak bizonyult az aradi vértanúkról rendezett kiállítások sorában. A Hadtörténeti Múzeum koordinálásával sikerült a magyarországi közgyűjtemények és magángyűjtők őrzésében lévő aradi vértanú-ereklyetárgyak szinte minden hozzáférhető darabját a pécsi kiállításra biztosítani, ami az aradi tárgyakkal kiegészülve az eddigi legteljesebb ilyen témájú kollekciónak tárta az érdeklődők elé. „A Magyar Golgota mártíremlékei” című, 2011. október 6. – november 20. között megvalósult kiállítás ugyan nem tartozott a projekthez, de szervesen kötődött az együttműködés kiállítási programjához, és ami még fontosabb, annak szellemiségében készült komoly látogatói és szakmai elismerést kiváltva.⁷ A történeti kiállítás jelleget az aradi vértanúk históriájának felelevenítése adta, új hozadékként a 13 ismert vértanú mellett tudatosítva az érdeklődő közvéleményben azt is, hogy nem csak az 1849. október 6-án mártírhalált halt hőseink jelentik az ARADI VÉRTANÚKAT, de közéjük tartozik az elsőként (1849. augusztus 22-én) kivégzett Ormai (Auffenberg) Norbert és a tizenötödikként (1849. október 25-én) kivégzett Kazinczy Lajos honvéd ezredes is. Továbbá a huszárait elsőnek hazavezető Lenkey János tábornok, aki tábornoktársaival együtt állt a hadbíróság elé, de betegsége miatt nem került sor ítélethozatalra. Ezzel együtt ő is részese az aradi vértanúk históriájának, és 1850. február 7-én az aradi várbörtönben szörnyű körülmények között bekövetkezett halála talán még megindítóbb, mint tábornoktársaié, életpályája, szabadságharcos tevékenysége pedig mindenképpen méltóvá teszi arra, hogy az aradi mártírok között tart-suk számon.⁸ A kiállítóterem bolthajtásos kialakítása emlékeztetett az aradi vértanúk és más '48-as honvédtisztek aradi fogva tartási helyszíneire (a kazamatákban létesített cellákra), emellett az egységes nagy légtér ideális volt az ereklyetárgyak háttéranyagainak elhelyezésére. A kiállítás meghatározó eleme a relikviákat befogadó 13 asztali tárló és egy állóvitrin volt. A vitrinek melletti falszakaszon helyeztük el Kiss Tibor festménysorozatát az aradi vértanúkról, az egyes tárlók anyagához igazodva. A belső teret a szabadságharc csatajeleneteiből válogatott, textíliára nyomott képekkel tettük mozgalmassabbá. Meghatározó látványként pedig a terem végében helyeztük el az aradi percek során életben hagyott honvéd-tábornok, Pikéty Ágoston celláját ábrázoló akvarellnek a teljes falszakaszt kitöltő felnagyított másolatát, amely különleges történelmi miliőt kölcsönözött a kiállításnak.

A projekt által kitűzött kiállítások legfontosabb célja a figyelemfelkeltés volt, a nagyközönségnek az egykori Aradi Ereklyemúzeum gyűjteményeiben rejlő

7 A kiállításról hírt adó helyi és országos média mellett a kiállított tárgyak válogatott részét is bemutatta az egyik legnépszerűbb történelmi szakmai folyóirat – *Kedves Gyula: Tábornokok ereklyéi – Relikviák az aradi Golgotáról. Rubicon* 2011/9–10. sz. 80–87. pp. A pécsi Városi Galériában bemutatott kiállításban a projekt együttműködő partnerei mellett az alábbi közgyűjtemények működtek közre műtárgykölcsönzéssel: a sátoraljaújhegyi Kazinczy Ferenc Múzeum, a szombathelyi Savaria Múzeum Smidt Lajos Gyűjteménye és három magántulajdonban lévő gyűjtemény, illetve hagyatékok. A kiállítást Kedves Gyula rendezte.

8 Sajnálatos módon a 16. aradi vértanú Alois Hauk alezredestől nem sikerült semmilyen tárgyi emléket felkutatni.

páratlan muzeológiai értékekkel való megismertetése. Olyan válogatott anyagot kívántunk bemutatni, amely betekintést nyújt az egykori közgyűjtemény szerkezetébe, információkat ad annak keletkezési körülményeiről, de mindenekelőtt kulturális élvezetet nyújt és történetet mesél. Ezeket a célokat maradéktalanul a szegedi és budapesti kiállításokban tudtuk megvalósítani. A kiállítások olyan – a magyar múzeumlátogatók elől gyakorlatilag elzárt – történelmi relikviákat mutattak be, amelyek – a XIX. század végén az aradi vértanúk legendáriumának jelképeiként – a magyar nemzettudat fejlődésében meghatározó szerepet játszottak. Továbbá olyan – az Aradi Erekllyemúzeum gyűjteményéből származó – tárgyakat vonultattak fel, amelyeknek múzeuma az első tematikus '48-as gyűjteményként jött létre az aradi lokálpatrióták társadalmi kezdeményezéséből kiindult országos összefogás segítségével, az akkor születő új tudományág, a muzeológia legmodernebb elképzeléseinek és kívánalmainak megfelelően.

A „Volt egyszer egy múzeum – válogatás az egykori Aradi Erekllyemúzeum kincseiből” című kiállításnak a szegedi Móra Ferenc Múzeumban bemutatott változata az egykori közgyűjtemény szerkezetének megmutatására koncentrált, amire a hatalmas, egybefüggő kiállítási tér tökéletesen alkalmas volt. Itt külön blokkban be tudtuk mutatni Arad '48-át is, demonstrálva az alapítók azon szándékát, hogy a helytörténeti kutatásnak, illetve gyűjtésnek meghatározó szerepet kell kapnia a vidéki közgyűjteményekben, még ha azok tematikus múzeumok is. A Hadtörténeti Múzeumban megvalósult változat a teljesen más kiállítási tér szerkezet miatt olyan tárlatot mutatott be, amely két vonalra fűzte fel mondanivalóját. Az első teremben kis részekre bontva történetiségében ábrázolta a gyűjtemény kialakulását és fejlődését, amellet úgy csoportosította a kiállítási tárgyakat, hogy azok a szabadságharc legfontosabb csomópontjaira irányítsák a látogatók figyelmét. A második teremben a kultusz kialakulását érzékeltettük, amelynek fejlődése Aradot avatta a XIX–XX. század fordulójára az 1848–49-es szabadságharc talán legfontosabb, de muzeológiai tekintetben mindenképpen az elsőnek számító kultuszhelyévé: egy lelkes lokálpatrióta helytörténész szellemes megalapítása szerint az Emlékező Várossá.⁹ Ebben a teremben találtunk módot arra is, hogy igazi hadtörténeti csemegeként a korabeli katonai életmódot mutassuk be. A honvédsereg parancsnoki szállását megjelenítő enteriört úgy rendeztük be, hogy tárgyait a legjelesebb honvédtisztek és tábornokok (köztük Damjanich, Vécsey, Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Leiningen, Dessewffy) személyes eszközeiből válogattuk. A megvalósított kiállítási program közönséget megmozgató mértékét mindennél jobban jellemzi az a sok kérés, amely a tárlatok idejének meghosszabbítását, illetve az újabb hasonló tematikájú kiállítás rendezését firtatta, továbbá a műtárgyakat bemutató kiadványokat kereste.¹⁰

9 A folyamatot kitűnően bemutatja *Kovács Géza*: Az emlékező város. Arad, 1999.

10 A nagy médiaérdeklődés valamennyi kiállításra jellemző volt, a pécsi kiállításról élő televíziós híradás tudósított az MTV reggeli hírműsorában, a szegediről hasonló a helyi televíziós csatornán, illetve rádióközvetítés. A szegedi kiállítást a nemzetpolitikát felügyelő miniszterelnök-helyettes, Semjén Zsolt, a Hadtörténeti Múzeumban bemutatottat pedig Hende Csaba honvédelmi miniszter nyitotta meg. A pécsi kiállítást 6000 főt meghaladó, a szegedit mintegy 4000, a budapestit közel 28.000 látogató tekintette meg. Valamennyi kiállítást Kedves Gyula rendezte.

Sajnálatos problémát jelentett, hogy az aradi múzeum nem tudott megfelelő textilrestaurátort bevonni a műtárgyvédelmi munkálatokba, így a kiállításokhoz kiválasztott textilalapú tárgyak, továbbá néhány iparművészeti tárgy kimaradt a bemutatókból.

A kiállítások előkészítésével párhuzamosan folyt a kiadványok szerkesztése és megjelentetése, amelynek során a következő fő feladatok megoldására volt szükség:

1. A múzeumi tárgyak és dokumentumok tárgyleírásainak elkészítése a katalógus számára.

2. A korabeli kézirat- és nyomtatványanyagból válogatás készítése egy '48-as okmánytár számára, azok szöveghű közlésének előkészítése.

3. Az Aradi Ereklyemúzeum alapításával és működtetésével összefüggő dokumentumok összegyűjtése a jelenlegi adattári anyag megrostálásával egy múzeum-történeti dokumentumgyűjtemény részére.

Ezt követően kerülhetett sor az egyes kötetek szerkesztésére, amelyeknek háttér munkálataiban gyakorlatilag a tudományos program teljes munkacsoportja részt vett.

A legnagyobb muzeológiai kihívást a katalógus elkészítése jelentette. A szerzői gárda gyakorlatilag a gyűjtemények tudományos feldolgozását a program első fázisában ellátó tudományos munkatársakból, muzeológusokból és történészekből állt össze, akik a katalógus kívánalmainak megfelelően készítették el a tárgyleírásokat. Három önálló nyelvi változatban szerkesztettük meg az egyenként kétkötetes katalógusokat – magyarul, románul és angolul.¹¹ Az első kötetben a tárgyakat mutattuk be a következő csoportosításban:¹²

1. Fegyverek és tartozékok (feldolgozó és a tárgyleírások készítője Kedves Gyula)
2. Szimbólumok – zászlók, zászló- és koszorúszalagok, pecsétek, egyenruha és öltözeti darabok (feldolgozó és a tárgyleírások készítője Ságvári György)
3. Emléktárgyak (feldolgozó és a tárgyleírások készítője Závodi Szilvia)
4. Numizmatikai anyag (feldolgozó és a tárgyleírások készítője Újszászi Róbert)
5. Falerisztikai anyag (feldolgozó és a tárgyleírások készítője Makai Ágnes)
6. A képzőművészeti gyűjtemény festmény és szobor anyaga (feldolgozó és a tárgyleírások készítője Szántó Nóra)

A kötetben szereplő közel 2000 tárgyleírást 168 kitűnő minőségű kép egészíti ki, döntő többségük olyan tárgyról készült, amelyek soha nem voltak még publikálva. A szabadságharc legismertebb hőseihez kötődő tárgyakat az elmúlt két évtizedben megszervezett kiállításokon már bemutatták a nagyközönségnek, bár ez sem érintette a szóba jöhető tárgyi anyag egészét. A válogatásnál két szempont játszott meghatározó szerepet: a tárgyak kiállítható állapota és jeles személyiséghez kötődése vagy látványossága.¹³ A katalógus ezeken a korlátokon túllépve olyan

11 Aradi Ereklyemúzeum – Gyűjteményi katalógus. 1–2. kötet. Szerk.: *Kedves Gyula*. Szeged, 2012. (a továbbiakban Katalógus) Román nyelvű változata: Muzeul de Relicve din Arad – Catalogul colecției de relicve. Redactor *Kedves Gyula*. Szeged, 2012. Angol nyelvű változata: Relics Museum Arad – Collection catalogul. Editor *Kedves Gyula*. Szeged, 2012.

12 A kötet szerkesztésében társszerkesztőként közreműködött Závodi Szilvia.

13 Először Szegeden, a Móra Ferenc Múzeumban szerveztek egy ad-hoc válogatással összeállított tárlatot 1990-ben az Aradról néhány hétre áthozott tárgyakból. Ezt követően 1998-ban az 1848–

tárgyakat emelt most a szakma és az érdeklődők szeme elé, amelyek – akár „névtelenségük” ellenére is – az 1848–49-es szabadságharc tárgyi kultúrájának meghatározó jelentőségű, sok esetben egyedi darabjai. Ezek között névhez köthetőek is vannak – a gyűjtemény egyik legfontosabb értékét éppen az adja, hogy minden más közgyűjteménynél magasabb számban őriz hiteles personalitát – ám ezek gyakorta olyan nevek, amelyek történelmi emlékezetünkben már erősen megkoptak, talán már csak a hadtörténész szakma tartja számon őket. Ilyen az a tárgyegyüttes, amely Hruby Gyulához, az 1849. augusztus 20-án Temesváron kivégzett 23 éves huszárőrnagyhoz, a honvédsereg legfiatalabb vértanújához kötődik.¹⁴ Egyúttal a korabeli huszártiszti felszerelés és fegyverzet felvonultatója is ez a hagyaték, amelynek sorsáról és a fiatal katona utolsó napjainak kálváriájáról pontosan beszámol ifj. Kristyóri János sütőmester 1892-ben a múzeumba juttatott visszaemlékezése.¹⁵ A tárgyegyüttesben megtalálható honvédtiszti szolgálati öve,¹⁶ derékszíjának csatja,¹⁷ sarkantyúja,¹⁸ vállszíjas töltéstáskája,¹⁹ nyeregtekercse²⁰ és lovának nyaklója.²¹ Fegyverzetéből lovastiszti szablyája²² és egy általa használt golyóöntő forma²³ maradt meg.²⁴

49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójához kötődő rendezvények keretében mutattak be a gyűjteményhez tartozó tárgyakat a Hadtörténeti Múzeumban és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban, illetve 1999-ben Aradon. A két magyarországi kiállításhoz katalógus, illetve kiállításvezető is készült. A „Fényesebb a láncnál a kard...” Emlékkiállítás az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. Szerk.: Cs. Kottva Györgyi. Budapest, 1998. című kötet 48 aradi tárgyat írt le négy fotóval kiegészítve, a „Rabok legyünk vagy szabadok. Kiállítás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára.” Szerk.: Kocsor János. Békéscsaba, 1998. című kiadvány 33 fotóval ellátott tárgyat és egy tárgyegyüttest mutatott be az Aradi Erekllyemúzeum gyűjteményéből. 2006-ban Kolozsváron a „Rememorând Revolutia 1848–2008” című, a Muzeul National de Istorie a Transilvaniei által megvalósított kiállításon mutattak be jelentősebb aradi gyűjteményi anyagot, amelyet katalógus is kísért. Az aradi, illetve romániai kiállításokról bővebben *Zakar Péter– Oarcea, Felici Aneta: Istorie „Muzeului Revolutiei 1848–1849” din Arad – „Az 1848–1849-es Forradalom Múzeumának” története Aradról.* Arad 2011. 134–136. és 292–294. pp.

14 Mártíromságára Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 2007. 201–203. pp. (az életrajz írója Kedves Gyula)

15 Aradi Erekllyemúzeum Okmánytár. Szerk.: Hermann Róbert. Szeged, 2012. 387–388. pp. (az iratot sajtó alá rendezte Tóth Orsolya, leltári száma: 1207)

16 Leltári száma: 1205

17 Leltári száma: 1211, a derékszíj múzeumi nyilvántartásban regisztrált 56 cm-es darabja sajnálatos módon elkallódott.

18 Leltári száma: 1213

19 Leltári száma: 1214

20 Leltári száma: 1206

21 Leltári száma: 1209, a felszerelés valamennyi darabjának leírása Katalógus I. k. 113. p. (Ságvári György)

22 Leltári száma: 1215

23 Leltári száma: 1212, a fegyverzeti tárgyak leírása Katalógus I. k. 52–53. pp. (Kedves Gyula)

24 Az egykori Aradi Erekllyemúzeum gyűjteményének feldolgozása, majd katalogizálása során nagyon sok segítséget kaptunk román és magyar múzeumi munkatársaktól egyaránt. A szerző, úgyszólván mint a program tudományos vezetője ezúton mond köszönetet Bartha Józsefnek, Natalia Dascalnak, Delia Kelemennek, Felicia Oarceanak, Luminița Padoreannak és Adriana Pantazinak (Complexul Muzeal Arad) értékes közreműködéséért a gyűjteményi anyag feldolgozásában; Kerekes Lászlónak (HM HIM Hadtörténeti Múzeum), Császár Attilának (Móra Ferenc Múzeum), Emanuela Bundeának, Florin Hornoiunak, Florin Margineannak, Adelina Stoenescunak

Aulich Lajos szablyája

A fegyverek között különös figyelmet érdemel az a magyar műhelyben készült négyélű döfőszurony, amely kézzelfogható bizonyítéka annak, hogyan tették alkalmassá a polgári lakosság által felajánlott vadászfegyvereket katonai célokra. A szuronyt ugyanis duplacsövű puskához készítették, amilyen formával nemigen lehet találkozni.²⁵ A fegyvergyűjtemény egyik leglátványosabb darabja Aulich Lajos honvédtábornok szablyája, amely igazi fegyverremek, az aradi ereklyetárgyak egyik legkiemelkedőbb darabja. Nem csak egykori tulajdonosának személye teszi azzá, egy különleges, egyedi készítésű fegyverről van szó. A szablya ugyanis eredetileg egy XVIII. századi, fringia típusú huszárszablya volt, amelyet az 1840-es években (talán éppen 1848-ban) az 1845-ben rendszeresített lovastiszti szablya markolatát mintául vevő díszes markolattal szereltek. Az összeépítés oly módon történt, hogy az új típusú markolattól idegen, de a fegyver hüvelybe történő szoros illeszkedéséhez szükséges eredeti vezetőtüskét is meghagyták, ami teljességgel egyedi formát adott ennek a kevert stílusa ellenére is gyönyörű kardkovács remeknek. Figyelemre méltó, hogy a szablya ebben a formájában is ízig-vérig lovassági fegyver, míg Aulich Lajos sohasem szolgált lovasságnál. 37 évet felölölő katonai szolgálata alatt mindvégig gyalogsági tiszt volt. Jelképes értékű, hogy ezt a fegyvert használta a szabadságharcban: a pozsonyi német kereskedő familia sarjadéka a megszülető modern, polgári nemzethez való tartozását kívánta hangsúlyozni ezzel a tipikusan magyar szablyával. A rendkívül becses múzeumi relikvia különben egyik dísze volt a Hadtörténeti Múzeumban megrendezett Fényesebb a láncnál a kard című nagyszabású szabadságharcos emlékkiállításnak 1998–99 folyamán Budapesten, ahol Aulich ott őrzött hadügyminiszteri kinevező oklevelével együtt került a tárlóba. Tudomásunk szerint ez a szablya az egyetlen tárgyi emlék, amely Aulich Lajos aradi vértanú tábornokhoz, a szabadságharc utolsó hadügyminiszteréhez kötődve közgyűjteményben ránk maradt.²⁶

(Complexul Muzeal Arad), Lendvai Beatrixnak és Rotár Krisztinának (Szeged), továbbá dr. Pálfi Sándornak (Pécska) komoly technikai segítségéért; a restaurátorok George Petrisornak, Grigore Chesanak, Ioan Paul Coltának, Calina Comarnescunak, Michai Martinnak, Alina Mladinnak, Radu Tunarunak (Complexul Muzeal Arad) és Katkóné Bagi Évának (Móra Ferenc Múzeum) gondos műtárgy-előkészítő munkájáért. Külön köszönet illeti a projektmanagert, Oláh Imrét.

25 Leltári száma: 1059, leírása Katalógus I. k. 32. p. Egyetlen ehhez hasonló fegyvert ismerünk a miskolci Hermann Ottó Múzeum őrzésében.

26 Leltári száma: 1243, leírása Katalógus I. k. 53. p. (Kedves Gyula)

Pikéty Ágoston kartusa

Hasonló remekművek más gyűjteményrészekből is előkerültek, mint a felszerelések köréből egy tamburmajorkot. Az egykori aradi ereklyemúzeum egyik legdíszesebb műtárgya, igazi ötvösremek. A 125 cm hosszú vezénylő eszköz feje ezüstből készült, igen gazdag kagyló-, levél- és indamotívumokat tartalmazó domborított díszítéssel. A fej egyik oldalán a magyar államcímert, a másikon Arad város címere van kiverve. A sima fanyelet piros-ezüst-zöld textilfonattal díszítették. A zenekari vezénylőeszközhöz széles, vörös színű bőr-textília díszöv tartozik, amelyet ezüsthímzésű levélmotívumok és egy ezüstlemezből kialakított államcímert díszít. A zenekarvezető ezt az övet a vállán átvetve viselte. A tamburmajorkot fején bevéselt felirat tájékoztat a remekmű keletkezésének körülményeiről. Felirata: Az Aradi Nemzeti Őr-Seregnek EMLÉKŰL CSERNOVITS PÉTER ŐRNAGY. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy készíttetésének ideje 1848 nyara lehet, amikor a Délvidék királyi biztosává kinevezett Csernovics Péter elhagyta Aradot, s ezzel nemzetőr őrnagyi hivatalát. A szabadságharc idejéből ez az egyetlen fennmaradt zenekari eszköz, az aradi nemzetőrségen kívül más nemzetőri zenekarról pedig nem is tudunk.²⁷

A katonai felszerelések egyik legértékesebb darabja a történeti kutatás számára Pikéty Ágoston honvédtábornok kartusa, vagyis vállszíjas töltéstáskája, ami egyúttal szolgálati jelvény is volt. Fedelén már a trónfosztás után alkalmazott

27 Leltári száma: 315, leírása Katalógus I. k. 89. p. (Ságvári György)

Batthyány Lajos házisapkája

ország címet találhatjuk, ahol a korona helyére a babérkoszorúval övezett szabalya, mint a fegyverrel kivívott szabadság jelképe került.²⁸

A gyűjteményrész legszívbememorablebb történetét hordozó tárgya minden bizonnyal gróf Batthyány Lajos mártír miniszterelnök házi sapkája. Finoman kidolgozott, kék-fekete színösszeállítású kerek sapka, a XIX. századi úri házi viselet kedvelt kelléke. Aranyzsinóros gombbal díszítették, amely már erősen megfakult, illetve elszíneződött.²⁹ A sapka belsejében elhelyezett, Walther Gézától származó kézírás arról tudósít, hogy rendkívül becses ereklyével van dolgunk. Az első felelős magyar kormány miniszterelnöke újépületbeli cellájában ezt a házisapkát viselte, még utolsó éjszakáján is. A kötél általi halálra ítélt Batthyány, hogy elkerülje a szégyenletes akasztást, egy becsempészett papírvágó törrel súlyos sebeket ejtett a nyakán és csuklóján 1849. október 6. késő délutánján, így az ítéletet golyó általi halálra változtatva kísérték a kivégzőosztag elé Pesten. Féltérden ereszkedve ebben a sapkában maga vezényelt tüzet az ítéletet végrehajtó császári vadászoknak. A sapkában elhelyezett szöveg: „Dzwonkowsky, Gróf Károlyi György könyvtárnoka 1849-től, mint ereklyét őrizte, s kevéssel halála előtt nekem ajándékozta, azt állítván, hogy ez volt szegén Batthyány Lajos fején kivégeztetéskor.”

Az emléktárgyak között egész kis kollekción fedeztünk fel a különféle pipákból, amelyek kiemelkedő darabjai a tajtékpipák. A kiállításokban ezek közül Desseffy Arisztid honvédtábornok pipáját szerepeltettük. A XIX. század első felének legkedveltebb nemzeti divatkellékei közé tartoztak a tajtékpipák. Különösen a középbirtokos vidéki udvarházak pipatóriumai voltak a nemzeti érzelmű politizálástól sem idegenkedő társas élet helyszínei. A habkőnek is nevezett tajtékkő, ez a könnyű, porózus, vulkanikus eredetű kő (egy magnéziumszilikát)

28 Leltári száma: 1122, leírása Katalógus I. k. 111. p. (Ságvári György)

29 Leltári száma: 1522, leírása Katalógus I. k. 118. p. (Ságvári György)

Dessewffy Arisztid pipája

könnyen faragható. Ez a példány viszonylag egyszerű, kevésbé a faragással, inkább az ezüst pipakupak domborított alakjaival díszítették. A kupakba vésett D. A. monogram szerint kifejezetten Dessewffy Arisztid számára készítették, aki a tajtékkő elszíneződésének tanúsága alapján rendszeresen használta a pipáját.³⁰

A gyűjteményrész egyik legszebb darabja Leiningen tábornok szívurnája. A rendkívüli szépségű, mives ötvösremek ezüstből készült talpas serlegforma, amely spiáteröntvény díszítésű fedéllel záródik. Felülete domborítással gazdagon díszített. Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok szívének ereklyetartóját özvegye, Sissány Eliz haláláig, 1898-ig magánál tartotta. A vértanú holttestét sógora, Urbán Gyula még október 6. éjjelén titokban kiásatta, majd monyorói birtokán temette el négy fiatal fa közé. A helyet Leiningen határozta meg augusztus közepén, amikor az oroszok egy napra becsületszóra elengedték fogságából. Valószínűleg eltemetésekor emelhették ki szívét, amit özvegye ebben a díszes ereklyetartóban őrzött, majd halála után végrendelete szerint vele temették. A különleges műtárgyat pedig az aradi ereklyemúzeumnak adományozta.³¹

Talán még megrázóbb történeteket hordoz két gyűrű. Lázár Vilmos féldrágakövel díszített arany pecsétgyűrűjének a kövébe van bevésve a vértanú kicirkalmazott monogramja. A vitéz honvédezedesnek október 5-én éjjel a feleségéhez írott utolsó leveléből tudjuk, hogy „kis gyűrűjét” elküldte neki a mellette tartózkodó pappal. Ezt Vinkler Brúnó minorita szerzetes visszaemlékezése is megerősítette, aki azt másnap át is adta a Prohászka-házban tartózkodó

30 Leltári száma: 1216, leírása Katalógus I. k. 153 p. (Závodi Szilvia)

31 Leltári száma: 1499, leírása Katalógus I. k. 168. p. (Závodi Szilvia)

*Leiningen-
Westerburg
Károly szívurnája*

özvegynek.³² A gyűjtemény másik darabja egy tizennégy karátos aranyba foglalt acélgyűrű az aradiak mártírookra való emlékezésének megindító tárgyi emléke, ugyanakkor az ereklyegyártás sajátos terméke. A karikagyűrű belső oldalára vésett szöveg szerint a hadbírószági eljárás alatt megőrült, majd az aradi várbörtönben elhunyt Lenkey János honvédtábornok rabláncából készült, akit az aradiak tömegének néma tüntetése mellett temettek el 1850. február 9-én. A gyűrű felirata: „Lenkey tábornok rabláncából. Szakáts Gyulától.” A kísérő tábla szövege: „Kaptam néhai Dr. Barabás Béla hagyatékából özvegyétől, 1934 év június 17-én. Dr. Matakovits.” Barabás Béla az aradi ereklyemúzeum létrehozásának egyik tevékeny aradi előmozdítója volt.³³

A numizmatikai anyag különlegességei a nagy számban megtalált amerikai Kossuth-bankók. Az 50 és 100 dolláros bankjegyek, az ún. Kossuth-dollárok a magyar emigráció vezetőjének az Amerikai Egyesült Államokban tett útja során keletkeztek. A szabadságharc újrakezdésén fáradkozó és ahhoz szövetségest kereső Kossuth a fegyverbeszerzések finanszírozására nyomtatta ezeket a kölcsönjegyeket. Az amerikai polgárok azonban – bármennyire is rokonszenveztek a magyarokkal s lelkesedtek a magyar államférfi beszédein – a Kossuth-dollárokat nem nagyon vásárolták. Ezek az 1852-ben nyomtatott példányok is

32 A levelet és a visszaemlékezést közreadta *Katona Tamás* (szerk.): *Az aradi vértanúk*. Budapest 1983. I. k. 290–291. pp. és 355. p.

33 Leltári száma: 6444, leírása Katalógus I. k. 205. p. (Závodi Szilvia)

Búsuló Arad

a hazatérő emigránsok által jutottak a gyűjteménybe. Kossuth-dollárokat 1 és 5 dolláros címletekben is nyomtattak.³⁴

A szobrok közül a legelső szabadságharcra emlékeztető alkotást szükséges mindenképpen kiemelni, amelyet a lokálpatrióták csak Búsuló Aradnak neveztek. A fehér márványból faragott, fél térdre ereszkedő, fejét lehajtó, bal kezéből a földre babérmkoszorút ejtő, fehér ruhás nőalak. Aradi Zsigmond aradi születésű, Velencében és Milánóban dolgozó művész munkája. Sajnos a szoboralak arcvonásai mára elmosódtak, orra csonka, jobb alkarja könyöke alatt hiányzik. A felavatásakor Honvédelemlékműként számon tartott alkotást Arad főterének felső szakaszán állították fel 1873-ban, majd a régi városi temetőbe helyezték. A számos '48-as honvédsírt tartalmazó Otemetőt az első világháború után felszámolták, onnan csak néhány síremlék került át az ún. Felsőtemetőbe. A szobor valószínűleg lebontásakor vagy szállítás közben sérült meg, és az 1930-as évek elején került a múzeum raktárába.³⁵

A forradalom és szabadságharc kiemelkedő személyiségeinek tucatjairól készült portré, a hadtörténeti kutatás számára mégis legalább olyan értékes egy alig ismert honvédorvos, Darányi Jánosról készült alkotás. Azon ritka képek egyike, amelyek honvédorvost ábrázolnak a szabadságharcból. Az ismeretlen művész által festett, de jó stílusú arckép híuen adja vissza a '48-as honvédorvosok

34 Leltári számuk: 473, 477, ill. 471 és 474, leírásuk Katalógus I. k. 238–239. pp. (Újszászi Róbert)

35 Leltári száma: 6407, leírása Katalógus I. k. 252. p. (Szántó Nóra)

elhíresült lezser öltözködését, ugyanakkor komolyságát.³⁶ Darányi János egy hevesi kőművesmester fiaként tanult ki orvostudornak, ízég-vérig a magyar reformkor gyermeke, így nem csoda, hogy a polgári haladás tántoríthatatlan híve lett. Egri orvosként érte a szabadságharc kitörése, s előbb az egyik hevesi nemzetőr zászlóalj orvosa lett, majd a 49. honvéd zászlóalj főorvosa. Alakulatával végigküzdötte a tavaszi hadjáratot, majd a II. hadtestben hadosztályrendező főorvos, végül a komáromi hadikórházak igazgató főorvosa lett. 1849 áprilisában rövid ideig Aradon is tartózkodott, ahol gyógykezelte magát. A szabadságharc leverése után nem kapott orvosi állást, Balassa professzor vette maga mellé segédnek. 1858-ban Aradon telepedett le, számos orvosi újítás és sikeres műtét fűződik a nevéhez, ő az első aradi magánkórház megalapítója. Emlékét 1901-től az 1920-as évek közepéig mellszobor őrizte Aradon a Kultúrpalota mögötti parkban.

A katalógus második kötete a papír alapú gyűjteményi anyagot vette számba az alábbi csoportosításban:

1. Grafikák (feldolgozó és a tárgyleírások készítője Szántó Nóra)
2. Fényképek (feldolgozó és a tárgyleírások készítője Lengyel Beatrix)
3. Kéziratok
4. Nyomtatványok

A két utóbbi gyűjteménycsoport feldolgozását koordináló Tóth Orsolya, illetve Szoleczky Emese mellett a Hermann Róbert, Pelyach István, Zakar Péter történészcsoport készítette a tárgyleírásokat, a kéziratoknál Makai Ágnes, a nyomtatványoknál Kemény Krisztián kapcsolódott még be a munkába. A mintegy 3000 leírást 147 képpel egészítettük ki, amelyek nagyobb része a tárgyi anyagról készült, de az iratokhoz valamilyen tartalmi szempontból kötődik.³⁷

A grafikai anyag különleges érdekességét jelentik a honvédsereg 28 katonai vezetőjéről korabeli vázlat után készült 1853-as ceruzarajzok, amit az idő vasfoga által alaposan megtépázott két lap hordoz.³⁸ A legnagyobb jelentőségű azonban az eddig ismeretlen és sehol sem publikált arcképsorozat, amelyet Rákóczy-Parchetich Hugó Aradon raboskodó nemzetőr őrnagy és országgyűlési képviselő készített fogolytársairól. A 77 képből álló sorozat a szabadságharc olyan jelentős vagy kevésbé fontos szereplőit mutatja meg, akiknek nagyobb részéről ez az egyetlen ránk maradt ábrázolás. Ilyen például Csunkó Antalnak a Sándor-huszárok vitéz őrnagyának portréja, aki 1851-ben 37 évesen halt bele az aradi várbaörtön megpróbáltatásaiba.³⁹ Nagyobb számban vannak a gyűjteményben Berzsenyi Lénárd huszár ezredes által készített arcképek, de ennek a sorozatnak a darabjai több más közgyűjteményben is megtalálhatóak.

A fénykép-gyűjtemény különleges darabjai a dagerrotípiák, közülük három is honvéd öltözetben ábrázolja tulajdonosát, ami kitűnő, forrásértékű anyag

36 Leltári száma: 873, leírása Katalógus I. k. 262. p. (Szántó Nóra)

37 A kötet társszerkesztői Szoleczky Emese és Závodi Szilvia voltak.

38 Leltári számuk: 2500., ill. 2500/a, leírásuk Katalógus II. k. 27. p. (Szántó Nóra). Érdekességük, hogy a tábornokok mellett Földváry Károly és Stein Miksa ezredek is szerepelnek, Damjanich és Nagysándor pedig két változatban is elkészült.

39 Leltári száma: 1620, leírása és a többi Rákóczy-Parchetich képé Katalógus II. k. 52-58. pp. (Szántó Nóra)

a szabadságharc uniformisait és öltözeti sajátosságait kutatók számára. Igen érdekes dokumentumok és fotótörténeti ritkaságok a Vécsey exhumálását rögzítő üvegnegatívok.⁴⁰

A nyomtatvány- és kéziratanyag feldolgozása során elsősorban a regisztrálásra és az alapadatok megadására koncentrált a munkacsoport, ezeket tartalmazzák a katalógus rövid leírásai. Az anyag történeti kutatás számára legértékesebb részének kiválogatásával azonban elkészült egy önálló kötet, mintegy a katalógus kiegészítéseként, amely szöveghű formában, jegyzetekkel ellátva ad közre 234 iratot. A kötet szerkesztője Hermann Róbert bevezető tanulmányában alapos elemzést ad a feldolgozott iratanyagról, amely német fordításban is olvasható. A sajtó alá rendezésben a feldolgozást végző munkacsoportból Pelyach István, Szoleczky Emese és Tóth Orsolya működött közre.⁴¹ A kötet időrendben mutatja be a feltárt iratokat: Kossuth Török Gáborhoz 1836. október 9-i, a Törvényhatósági Tudósítások ellen intézett kormányzati támadásokról tudósító levelétől a már említett Hruby tárgyak felajánlását tartalmazó 1892-es Kristyóri-leveléig. Az okmánytár kiemelkedő darabjai a mártírokhöz – és nem csak az aradi vértanúkhöz – kötődő iratanyagból válogatott több tucatnyi dokumentum. Közülük fontos forrásértékkel bír Damjanich legendás, a kivégzés hajnalán írt imája, mert eddig csak a másolatait ismertük, ami a szöveg fiktív voltára utaló feltételezéseknek adott tápot. A Damjanich kézírását tartalmazó eredeti irat ékes cáfolatot nyújtott erre.⁴² Hasonló kétkedést, Vécsey házasodásának megtörténtét vitató álláspontot cáfol meg gróf Vécsey Károly honvéd tábornok 1849. szeptember 27-én írott végrendeletének 1850. május 26-án készített hiteles másolata, amely Duffoud Karolinát teszi meg örökösének „hű feleségnek” titulálva meine Frau Caroline Gräfin Vécsey-Duffoud néven említve.⁴³ Ennek az iratcsoportnak a kiemelkedő darabja a méltatlanul elfeledett, Pesten kivégzett vértanú Karol d’Abancourt huszárkapitány búcsúlevele. A Dembinski altábornagy parancsörtisztjeként fogságba esett tiszt a szabadságharc kezdetén Fehértemplom nemzetőrségében védte a települést, így családja mellett a város polgáraitól is búcsúzott.⁴⁴

A válogatás másik jelentős csoportját Kossuth és a honvédsereg tábornokainak iratanyaga adta. Ezek közül komoly forrásértékű Kossuth eddig ismeretlen 1849. február 4-i Vécseyhez írott levele, amely a bácskai hadtestben lezajlott tisztí váltság kezeléséhez nyújt fontos adalékokat a kilépését bejelentő, ám februárban újra

40 A dagerrotípiák a honvéd gyalogságnál szolgáló Vörös Benő századosról (leltári szám: 1098), a huszártiszt Hortobágyi Jakab másodkapitányról (leltári szám: 1100) és a tüzér Herzfeld Sándor tüzemesterről (leltári szám: 1099) készültek, leírásuk Katalógus II. k. 79–81. pp. (Lengyel Beatrix). Az üvegnegatívok leltári szám: 7175/1-7, leírásuk Katalógus II. k. 108. p. (Lengyel Beatrix).

41 Aradi Ereklýmúzeum – Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi Ereklýmúzeum iratanyagából (1836–1892). Szerk.: *Hermann Róbert*. Szeged, 2012. (a továbbiakban: Okmánytár)

42 Leltári száma: 1385 (cutia 13.), leírása Katalógus II. k. 181. p., teljes terjedelmében történő közreadása Okmánytár 300–301. pp. (Hermann Róbert)

43 Leltári száma: 1342 (cutia 25), leírása Katalógus II. k. 181. p. teljes terjedelmében történő közreadása Okmánytár 296–297. pp. (Pelyach István), egyházi jelentés is, Zakar Péter szíves közlése.

44 Leltári száma: 722 (cutia 13.), leírása Katalógus II. k. 182. p. teljes terjedelmében történő közreadása Okmánytár 302–305. pp. (Hermann Róbert)

szolgálatra jelentkező Vojnits Lajos ezredes alkalmazási feltételeinek közlésével.⁴⁵ Görgeitől származik a nyomtatványgyűjtemény egyik legérdekesebb darabja, a Bányavárosok lakosságát ellenállásra buzdító német és szlovák nyelvű kiáltvány eredeti példánya, amelyből eddig egyetlen darabról sem tudunk a különféle gyűjteményekben, bár tartalma ismert volt.⁴⁶

Értékes adalékokkal szolgálnak a szabadságharc hétköznapjaira a gyűjteményben feltárt visszaemlékezések és naplók, valamint a parancs- és levelezőkönyvek. Utóbbiak közül legfontosabbként közreadásra került a 95. honvéd zászlóalja parancskönyve, amit 1849. július 16. – augusztus 8. között vezettek. Ez volt az az időszak, amely nagyon kevés forrással bír, különösen az augusztusi napok, amikor az alakulat már a Szegednél koncentrálódott főszeregbe volt beosztva.⁴⁷

45 Leltári száma: 1319 (mapa 11.), leírása Katalógus II. k. 166. p. (Szoleczky Emese), teljes terjedelmében történő közreadása Okmánytár 206–207. pp. (Hermann Róbert)

46 Leltári száma: 808, leírása Katalógus II. k. 290. p., teljes terjedelmében történő közreadása Okmánytár 194–197. pp. (Hermann Róbert)

47 Leltári száma: 2718 (mapa 11.), leírása Katalógus II. k. 178. p., teljes terjedelmében történő közreadása Okmánytár 258–283. pp. (Hermann Róbert)

A JOINT EFFORT FOR THE PUBLICITY OF THE RELICS' MUSEUM OF ARAD

The Military History Institute and Museum, the Directorate of Museums of Csongrád County and the Complexul Muzeal in Arad signed a memorandum of co-operation in the Military History Museum, Budapest in 2008, for the collection of the old Relics' Museum of Arad to be investigated with academic thoroughness and published so that its cultural heritage can be preserved and made open to the public. It was meant to promote and raise awareness in the spirit of European diversity. With the support of the County Council of Csongrád several successful EU contests made the success possible.

In the first phase of the academic program (2009–2010) the collection was assessed and works to preserve the items were carried out with the support of the *0801/029 Interreg* project. A digital database was created which made the objects and documents in the collection available to the scientific research.

In the second phase of the scientific programme (2011–2012), with the support of *0901/237/2.5.1. Interreg* project, the objective was to publish the materials in the collection in exhibitions and publications. In the spirit of the above many objectives had been selected for an exhibition and restored to be shown in October 2011 in Arad and Pécs. The Relics' Museum of Arad was established at the beginning of the 20th century, on the basis of modern ideas that were to become the new science of museology. No other public collection was specially established to collect and exhibit relics of the War of Independence of 1848–1849. The scientific programme provided a selection of the museum's material to the public in the Móra Ferenc Museum and later from March in the Military History Institute and Museum in Budapest. A collection of documents that introduce the history of the Relics' Museum of Arad; another collection of sources that contains the most important text documents; and a two-volume catalogue that includes the artefacts in the collection have been published in Hungarian, Romanian and English.

EINE GEMEINSAME ANSTRENGUNG FÜR DAS BEKANNTMACHEN DES EINSTIGEN
RELIQUIENMUSEUMS VON ARAD

2008 unterzeichneten das Institut und Museum für Militärgeschichte, die Direktorat der Museen von Komitat Csongrád und das Complexul Muzeal in Arad in dem Budapester Museum für Militärgeschichte ein Memorandum über die Zusammenarbeit im Zeichen der Förderung und Bewusstmachung der europäischen Vielfalt, um die Sammlung des ehemaligen Reliquienmuseums von Arad mit wissenschaftlicher Gründlichkeit zu untersuchen und zu veröffentlichen, ihre kulturellen Schätze errettet und der Öffentlichkeit zugänglich macht. Mit der Unterstützung des Selbstverwaltungsamtes des Komitates Csongrád machten erfolgreiche EU-Wettbewerbe die Tätigkeit möglich.

In der ersten Phase des wissenschaftlichen Programms (2009–10) konnte mit der Unterstützung des *HURO 0801/029 Interreg*-Projekts die Sammlung erfasst, und Kunstwerkschutzarbeiten durchgeführt werden. So entstand eine digitale Datenbank, die die Objekte und Dokumente der Sammlung der wissenschaftlichen Forschung zur Verfügung stellt.

In der zweiten Phase des wissenschaftlichen Programms (2011–12) war mit der

Unterstützung des *HURO 0901/237/2.5.1. Interreg*-Projektes die Zielsetzung, die Materialien der Sammlung in Ausstellungen und Publikationen zu veröffentlichen. Im Geiste dieser Zielsetzung wurden die für die Ausstellungen ausgewählten Objekte restauriert, und im Oktober 2011 in Arad und Pécs ausgestellt. Das Reliquienmuseum von Arad entstand Anfang des 20. Jahrhunderts, den Forderungen und modernen Ideen der damals entstehenden neuen Wissenschaft, der Museologie, entsprechend. Auch seit dem ist keine andere öffentliche Sammlung entstanden, die sich ausgesprochen auf das Sammeln und Ausstellen der Reliquien des Freiheitskampfes von 1848–1849 spezialisierte. Das wissenschaftliche Programm zeigt dem Publikum eine Auswahl dieses Materials in dem Móra Ferenc Museum, und dann ab März im Museum für Militärgeschichte in Budapest. Fertiggestellt wird die Sammlung von Dokumenten, die die Geschichte des Reliquienmuseums von Arad aufarbeiten, das Urkundenarchiv, welches die wichtigsten Textdokumente veröffentlicht, sowie der zweibändige Katalog auf Ungarisch, Rumänisch und Englisch, der das Material der Sammlung aufarbeitet.

Süli Attila

ADALÉKOK A 11. (VÖRÖS SIPKÁS) HONVÉDZÁSZLÓALJ TÖRTÉNETÉHEZ

Csikány Tamás a 2001-ben megjelent *A „vörös sipka”, mint a kollektív helytállás jelképe* című tanulmányában alapos elemzés után átfogó képet nyújtott az 1848–49-es forradalom és szabadságharc egyik legfontosabb katonai jelképének, a vörös sipkának történetéről. A szerző tanulmányából megismerhetjük azt a folyamatot, hogy a 9. honvédszászlóalj vörös sipkája hogyan vált a kollektív vitézség jelképévé, illetve azon alakulatok sorát, amelyek 1849 tavaszától e kitüntető egyenruha darab viselésére méltóvá váltak. Az erdélyi 11. honvédszászlóaljról értekezve Csikány Tamás megjegyzi, hogy a köztudat szerint az 1849. február 9-én vívott piski-i ütközetben tanúsított bátorságáért nyerte el azt a megtisztelő jogot József Bem vezérőrnagytól, az erdélyi magyar hadtest parancsnokától. Ennek azonban ellentmond, hogy az erre vonatkozó hadügyminiszteri rendelet csak később, 1849. április 11-én jelent meg. Tekintettel arra, hogy a probléma egy 2011 szeptemberében tartott erdélyi konferencián is felmerült, ösztönözve éreztem magamat a kérdéskör vizsgálatára.¹

A 11. honvédszászlóalj vázlatos története

A kolozsvári székhelyű 11. honvédszászlóalj szervezése 1848 júniusától indult meg, az alakulat szeptember végére érte el a rendszeresített létszámot. Tisztszei a sorkatonaságtól áthelyezett, vagy nyugalmazott tisztek közül kerültek ki, állománya elsősorban a kolozsvári református, katolikus és unitárius főiskolák ifjúságából, kevés számú kormánybizéki hivatalnokból és céhlegényből állt. Fegyverzetét és egyenruházatát a gyulafehérvári raktárból nyerte.

Szeptember közepétől a 11. honvédszászlóaljat egyre gyakrabban vetették be a román mozgalmak ellenében. Október elején egy századot Bánffyhunyadra

¹ Csikány Tamás: *A „vörös sipka”, mint a kollektív helytállás jelképe*. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítéje. 4. „Kard és Koszorú”. Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei. 2001. 149–150. pp.; Az alakulat „veres sipkás” jellege hamar a köztudatba került. Szinte az összes megjelent visszaemlékezés és Kővári László történeti műve is említi. Ezekre a későbbiek folyamán utalni fogok. Emellett az alábbi munkákban található még utalás: *Orbán Balázs*: Torda város és környéke. I–II. Budapest, 1986. II. k. 152. p.; *Barczy Zoltán–Somogyi Győző*: A szabadságharc hadserege. Budapest, 1986. 228. p.; *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. 661. p.

vezényeltek, amely október 10-én tért vissza Kolozsvárra. Kolozs megye alsó kerületeibe szintén egy századot rendeltek ki br. Bánffy János százados vezetésével a román felkelők megfékezésére. A mezőségi román mozgalmak miatt báró Vay Miklós, királyi biztos a Szamosújváron állomásozó századot Désre rendelte október 27-én. Innentől kezdve a helyi nemzetőrséggel együtt állandó készségben álltak. Mivel a város vezetése a rendelkezésre álló erőket sikeres védelemhez kevésnek találta, a megyeszékhely november 9-én kapitulált Urbán előtt, így a század visszatért Kolozsvárra.

A Nagyenyedre vezényelt honvédek a nagylaki és marosszentkirályi ütközetekben meghatározó szerepet játszottak, azonban a székely tábor marosvásárhelyi veresége után visszarendelték őket Kolozsvárra. Ezt az indokolta, hogy Karl Urban alezredes császári soralakulatokkal és román felkelőkkel már Désen volt. A zászlóalj részt vett a Kolozsvár körüli szamosfalvi ütközetben, és komoly szerepe volt abban, hogy a nagyobb katasztrófát sikerült elkerülni. Kolozsvár feladása után, november 17-én, az állandó visszavonulások következtében a zászlóalj fegyelme meglazult, ezért Bánffy őrnagy javasolta az alakulat felszámolását. Az események hatására az Országos Honvédelmi Bizottmány tervbe vette az alakulat feloszlását, erre a lépésre azonban mégsem került sor.

A zászlóalj ezután végigharcolta az erdélyi felszabadító hadjáratot. Egyik legnagyobb fegyverténye a piski-i ütközetben való helytállása volt, amikor a hidat a többszörös túlerővel szemben keményen védelmezte 1849. február 9-én. 1849 áprilisában részt vett Bem temesközi hadjáratában, majd a nyáron a dévai hadosztály kötelékében harcoltak. A fegyvert 1849. augusztus 18-án Dévánál tették le.

A legendás alakulat parancsnokai báró Bánffy János, Inczedy Samu, gróf Bethlen Olivér és Csehi Szigeti Miklós voltak.²

A zászlóalj „vörös sipkája”

A bevezetőben már utaltunk arra, hogy a piros sapka eredetileg a kassai 9. honvédzászlóalj egyenruházati darabja volt. Bár a honvédek kék posztóból készített tábori sipkát viseltek, a 9. honvédzászlóalj külön hadügyminiszteri engedéllyel jogot nyert a piros sapka viselésére, azzal a kitételrel, hogy erre az engedélyre később a vitézségével szolgáljon rá. A Délvidékre kerülő alakulat a magyar és német lakosú Fehértemplom hősi védelmében tűnt ki, vitézsége már országos hírnévnek örvendett. A „vörös sipka” rövidesen a bátor helytállás szimbólumává vált. A 11. honvédzászlóalj dévai százada Székely Elek százados vezetésével 1848

2 Az alakulat története nincs feldolgozva. A szervezését és a Kolozsvár feladásáig történt harcait ismerteti: *Süli Attila: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011. 111–145. pp.*; A zászlóalj későbbi harcairól és tevékenységéről a legteljesebb képet adja Csehi Szigeti Miklósnak az 1868-ban, Kolozsváron név nélkül megjelent visszaemlékezése. (*Csehi Szigeti Miklós: Adatok a XI. honvédzászlóalj történetéhez. Egy honvéd magánjegyzetei. Kolozsvár, 1868. 28–120. pp.*); Bánffyra: *Bona: 2000. i. m. 229. p.*; Inczedyre: *Bona: 2000. i. m. 401–402. pp.*; Bethlenre: *Bona: 2000. i. m. 248–249. pp.*; Csehi Szigeti Miklósról: *Bona: 2000. i. m. 660–661. pp.*

októberében a Bánságba vonult vissza, így a 9. honvédszászlóalj vitéz tetteiről az első kézből értesülhetett. Ez az egység 1849. február elején, a piski-i ütközet előestéjén került vissza Erdélybe, a Bem részére erősítésképpen küldött dandár részeként. A Szászsebesről visszavonuló Bem tábornok áthaladt Piskin, Déván egyesült a Magyarországról kapott erősítésekkel. A lengyel tábornok a piski-i híd védelmére báró Kemény Farkas alezredest rendelte a 11. honvédszászlóaljjal, egy osztály Mátyás-huszárral és négy löveggel. Az ellenséges erők február 7-én érkeztek meg a hídhöz, a csatározások rögtön megkezdődtek. Másnap Kemény sürgős segítséget kért Bemtől, a seblázban szenvedő tábornok utasításba adta neki, hogy a hidat az utolsó emberig védje, „mert ha a híd elvész, egész Erdély elveszett.” Egyidejűleg Czetz János alezredest egy zászlóaljjal, két lovas századdal és hat löveggel Kemény segítségére küldte. Az ütközet 9-én reggel kezdődött, rövid tüzérségi párbajjal. Ennek két magyar löveg áldozatául esett, mire Kemény hátrébb vonta csapatait. Ez követte a Kalliány-dandár rohama, amely a magyar erőket kiszorította a hídról, mire Kemény a Mátyás-husárokat rohamra küldte az ellenséges gyalogságra. Ez megállította az osztrák előnyomulást, majd a 11. honvédszászlóalj szuronyrohama visszafoglalta a hidat. Hamarosan megérkezett Czetz az erősítésekkel, majd a magyar csapatok irányítását Bem vette át. Bem rohamra vezényelte a lovasságát, majd intézkedett a reggel óta harcoló honvédszászlóaljak felváltásáról. Az utóbbi azonban káoszt idézett elő, mivel az átrendezést sokan visszavonulásként értékelték, így a seregben pánik tört ki. Az alakulatok a hídon keresztül menekültek, Bem azonban kordont vont a menekülők elé és rendezte a sorait. Estefelé az ellenséges ágyúk lőszerkészlete kimerült, így Bem, aki maga is tüzér volt, kihasználva ezt a gyalogságot rohamra küldte, a honvédek visszafoglalták a hidat és környékét.

A piski-i győzelem kivívásában a kortársak szerint a 11. honvédszászlóaljnak, amely több mint 300 főt veszített az állományából, döntő érdeme volt. A győzelmes ütközetről a kolozsvári Honvéd hasábjain 1849. február 21-én jelent meg tudósítás „Egy szemtanú” tollából, „Csatamezei reminiscenciák” címmel. A 11. honvédszászlóalj vitézségéről a szerző az alábbi sorokkal emlékezett meg: „*Hazám fiai! Nézzetek e' magasztos példányaira a' hazafiságnak s tiszteljétek őket! Hazám leányjai! Készítetek babérkoszorút a XI. zászlóalj számára; ők megérdemlik, hogy a magyarhoni IX. zászlóaljjal egy helyen emlegetessenek.*” Azaz a 11. honvédszászlóalj bátorságát már közvetlenül a piski-i ütközet után a 9.-éhez hasonlították a kortársak. A neves történétíró, Kövári László az 1861-ben megjelent, Erdély 1848–49-es történetét feldolgozó művének vonatkozó fejezetében így fogalmazott: „*A baza szívében Kolozsvárt felcsapott XI. zászlóalj itt szerzé igényét a vörössípkához.*” Ehhez az eseményhez köti a zászlóalj egykori századosa, Wass Pál a visszaemlékezésében a kitüntetés elnyerését.³

A „vörös sípka” adományozásának ceremóniájáról egyetlen leírás maradt ránk, amelynek a szerzője Wass János, a 11. honvédszászlóalj egykori főhadnagya. E szerint

3 A piski-i ütközetre: *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 215–218. pp.; *Honvéd*, 48. sz. 1849. február 21. 192. p.; *Köväri László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861. 181. p.; *Wass Pál*: Fegyver alatt. Egy honvéd százados naplója Bem erdélyi hadjárataról. Sajtó alá rendezte: *Csetri Elek*. Budapest, 1998. 76. p.; *Wass Pálra*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2008–2009. II. k. 508. p.

az ünnepélyes esemény az alábbiak szerint történt: „A medgyesi csatát megelőző napon a 450 főre lepadott 11-ik zászlóalj medgyesi piacon felállítva lenne, Bem tábornok szekeren, Czecz már akkor tábornok, lóháton a zászlóalj élébe jönnek. Czecznek kardja hegyén egy földig, lova lábáig érő nemzeti szalaggal ellátott koszorú levén, jelenti, vagy is a zászlóaljjal inkább tudatja, miként tábornok Bem üdvözlővén a zászlóaljat, értesíteni kívánja, hogy bátrabb, jobb és elszántabb katonája még a lengyelboni osztrolenkai csatában sem volt. A legénység minden tagjának érdemjelt adna, ha annyi érdemjel birtokában volna; de azt nem tehetvén érdemül a zászlóaljnak, ezen nemzeti szalaggal ellátott koszorút adja, egyszersmind a magyarországi 3-ik és 9-ik zászlóaljak példájára veres sipkával ajándékozván meg, megkívánja, hogy valamint eddig minden általa vezetett csatákban elől és győzelmesen harczolt, úgy most is menjen előre, megmutatván a zászlóalj, hogy haza és Bem tábornok bizalmát nem méltatlanokra rubázta át.” Ennek a magasztos előadásnak mindössze egy szépséghibája van: szinte biztos, hogy nem igaz. Március 2-án a zászlóalj, Bem és Czetz valóban Medgyesen volt, azonban Czetz csak májusban lett tábornok. Az 1850-ben, Hamburgban megjelent visszaemlékezésében Czetz az eseményt nem említi. Már utaltunk arra, hogy a veres sipka viselésére vonatkozó rendelet csak áprilisban jelent meg, ráadásul a 3. honvédzászlóalj soha sem viselte azt. Az esemény feltehetőleg úgy történt, ahogyan azt Csehi Szigeti Miklós a visszaemlékezésében leírta. E szerint: „Március 2-án reggel indulóképpen állt az egész had a medgyesi piacon; de minekelőtte az ellenség élébe indíttatnánk, tábornok Bem tulajdon kezeivel díszítette fel zászlóaljunk zászlóját az érdemjellel, a zászlóalj elismert vitézségének jeléül, és különösen a piskii csatában kitüntetett bátor s önfeláldozó magaviseletéért.” Vagyis az alakulat március 2-án feltehetőleg csak a III. osztályú érdemjelet kapta meg.⁴

Ennyi ellentmondás után felmerülhet a jogos kétely, hogy a zászlóalj valóban viselte e a vörös sipkát, vagy mindez csak az utókor szüleménye? A kérdés megválaszolásához szerencsére két korabeli forrás is rendelkezésemre áll. Az egyik a Honvéd 191. számában (1849. augusztus 7.) megjelent cikk, amelyben a cikkíró ismerteti 15. Mátyás-huszárezred és a 11. honvédzászlóalj katonáinak panaszát, amelyekben a folyamodók a méltatlan tiszti kinevezésekre panaszkodnak. A Bem által „megkoszorúzott 11-ik zászlóalj tisztikara” amiatt méltatlankodott, hogy az egyik előléptetett tiszt, „ki a medgyesi csatában kapott könnyű sebet, felgyógyulása után is folyvást Kolozsvártt betykélkedik a vörös sipkával.” A másik forrásom egy levél, amelyet Velics Lajos, a zászlóalj tisztje intézett a szüleihez a dévai fegyverletétel után, 1849. szeptember 4-én Nagyszebenről. A hazafelé induló Velics a piros sapkáját felcserélte fehér kalapra. A fentiek alapján nincs okunk abban kételkedni, hogy a zászlóalj valóban „vörös sipkás” alakulat volt.⁵

Ezután már csak az a kérdés merülhet fel, hogy a zászlóalj mikor és kitől szerezte meg a jogosítványt. A választ Kővári László történeti munkájából tudhatjuk

4 Wass János: A XI. honvédzászlóalj. *Történeti Lapok*, 1876/34. 540. p.; Czetzre: *Bona*: i. m. 2000. 148–149. pp.; Czetz, *Johann*: Bem's Feldzug in Siebenbürgen. Hamburg, 1850. 221–234. pp.; *Csehi Szigeti*: i. m. 70. p.

5 Velics Lajos levele szüleihez. Nagyszeben, 1849. szeptember 4. (Magángyűjtemény) Hermann Róbert szíves közlése.; Velics Lajosra: *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998–1999. III. k. 440. p.

meg, pontosabban annak a dévai fegyverletételt ismertető fejezetében. A kapitulált alakulatok felsorolásában megtaláljuk a „*Szigethy Miklós őrnagy alatt veres sipkát nyert XI.*” honvédszászlóalját. Csehi Szigeti Miklósról tudjuk, hogy 1849. április 7-én lett őrnagy és a zászlóalj parancsnoka, és ezt a beosztását a szabadságharc végéig megtartotta. Fentebb már utaltam rá, hogy a hadügyminiszteri rendelet a tárgyban április 11-én látott napvilágot. Ezt megelőzően Kossuth Lajos – elfogadva Görgey Artúr vezérőrnagy, fővezér javaslatát – elrendelte, hogy a „veres sapkát csinos alakban” magyarországi és erdélyi településeken, köztük Kolozsváron és Nagyszebenben kezdjék el készíteni. Csehi Szigeti Miklós szerint a gyulafehérvári ostromsereghez rendelt alakulatáról megfélekedtek, a honvédek annyira elhasználták az egyenruhájukat, hogy „*míg az ujoncz zászlóaljakat czifrán kiöltöztették, díszes csáköval ellátták, addig minket, kiknek soba egy szünnapunk nem volt, folytonosan a legfáradalmasabb badjártokban résztvettünk, mikor kellett az ellenséggel vitézül megküzdöttünk – minket veres sipkánk mellett rongyokban felejtettek.*”⁶

Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a veres sipka viselési jogának adományozására 1849. április-július között kerülhetett sor az erdélyi hadsereg parancsnokság részéről. A 11. honvédszászlóalj a vitézségét a piski-i ütközetben alapozta meg, az alakulatot már ekkor a 9. honvédszászlóaljhoz hasonlították. Így nem lehet véletlen, hogy a vonatkozó rendelet megjelenése után Bem azonnal élt e megtisztelő kitüntetés adományozásának jogával.

6 *Kővári*: i. m. 270. p.; *Csikány*: i. m. 149. p.; *Csebi Szigeti*: i. m. 105. p.

ADDITIONS TO THE HISTORY OF THE 11TH HONVÉD BATTALION (THE “RED CAPS”)

In the 2001 Yearbook of the Military History Museum, in his study titled “The Red Cap as a Symbol of Collective Tenacity” Tamás Csikány gave a comprehensive picture of the history of one of the most important military symbols of the 1848–1849 Revolution and War of Independence, the “Red Cap.” From the study one can learn how the garment of the 11th Honvéd Battalion became a symbol of collective bravery. The 11th Honvéd Battalion from Kolozsvár was one of the bravest units of the Transylvanian Army Corps. Traditions claim that the soldiers of the unit wore the famous “Red Cap,” although there are no period sources that support assumption. The study attempts to shed light on the issue by analysing new sources. It proves that the tradition in this case is not mistaken because soldiers of the battalion had actually earned the right to wear the “Red Caps.”

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DES 11. ROTKÄPPLER HONVÉD-BATAILLONS

Im Jahrbuch 2001 des Museums für Militärgeschichte gab Tamás Csikány in seiner Abhandlung “Die rote Kappe – ein Symbol der kollektiven Standhaftigkeit“ nach eingehender Analyse ein umfassendes Bild über die Geschichte eines der wichtigsten militärischen Symbole der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–49, der Rotkämppler-Feldmütze. Die Abhandlung des Verfassers stellt den Prozess vor, wie ein Kleidungsstück des 11. Honvéd-Bataillons zu einem Symbol der kollektiven Tapferkeit wurde. Das 11. Honvéd-Bataillon aus Kolozsvár (heute: Kluj, Rumänien), welches als eine der tapfersten Einheiten des siebenbürgischen Armeekorps galt, trug der Überlieferung nach auch die berühmte rote Kappe, obwohl bis jetzt keine zeitgenössischen Quellen bekannt waren, die diese Annahme stützen würden. Die Studie in unserem neuen Band versucht mit der Analyse von neuem Quellenmaterial eine Antwort auf diese Fragen zu finden. Sie beweist, dass die Überlieferung in diesem Fall nicht falsch ist, da Soldaten des Bataillons tatsächlich das Recht erwarben, die roten Kappen tragen zu dürfen.

Baczoni Tamás

ÖLTÖZKÖDÉSI PROBLÉMÁK A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGNÉL

„Láthatjuk a Honvédség tisztikarát és legénységét társaságban, kimenőn, szolgálatban, gyakorlaton és a fronton ... megelevenedik apáink, nagyapáink ifjúsága, a snájdig magyar katonatiszt ...” – írta e sorok szerzője néhány év előtt, amikor a Magyar Királyi Honvédség egyenruháiról szóló könyv szövegét készítette.¹

Minden mostanában divatos deheroizáló szándék nélkül kérdés azonban, hogy valóban annyira snájdigak voltak derék elődeink, amennyire hajlamosak vagyunk hinni? A mai katonai egyenruhákat és viselőiket látva ugyan még a téma iránt legkevésbé érdeklődőnek is feltűnhet, hogy „valami nem stimmel”, hogy az „egyenruha becsülete” odalett, s egy mai katonatiszt és 1945 előtti elődjének megjelenése között ég és föld a különbség.²

Ugyanakkor a Hadtörténelmi Levéltárban fellelt egykori irat tanúsága szerint már 1945 előtt is bőven akadtak problémák az öltözködés területén. Beregfy Károly tábornok (később vezérezredes, honvédelmi miniszter és főparancsnok³) a Hadiakadémia parancsnokaként 1940 decemberében küldött egy levelet a Honvéd Vezérkar főnökének, melyben a Hadiakadémiára vezényelt tisztelnél tapasztalt öltözködési problémák kapcsán az egész rendszer gyenge pontjaira hívja fel a figyelmet, illetve újlag sürgeti egy öltözködési szabályzat kiadását.⁴ A tábornok

- 1 *Baczoni Tamás–Tóth László: A magyar királyi honvédség egyenruhái 1926–1945.* Budapest, 2009. hátsó borító
- 2 Ehhez természetesen maguk az egyenruhák is jócskán hozzájárulnak, hiszen az eltelt majd hét évtized alatt a tiszt egyenruhák kivitele az igényes kézimunkától az igénytelen, olcsó konfekció irányába tolódot, s a felhasznált anyagok minősége sem pozitív irányban változott.
- 3 Beregfy (Berger) Károlyt 1912-ben avatták hadnaggyá. Az I. világháborúban súlyosan megsebesült. 1919-ben százados a Vörös Hadseregben. 1937. május 1. és 1938. március 15. között a Honvédelmi Minisztérium anyagi, június 15-ig III. csoportfőnök-helyettese. 1939 – 1941 között a Magyar Királyi Hadiakadémia parancsnoka. 1941. november 1-től altábornagy, a VI. hadtest parancsnoka, 1943. június 12-től a 3. magyar hadsereg megbízott parancsnoka is. 1943. augusztus 1. és 1944. május 15. között a 3., augusztus 1-ig az 1. magyar hadsereg parancsnoka. Augusztus 1. és október 16. között a Honvédelmi Minisztériumban a központi átszervezéssel megbízva póthadsereg parancsnok. 1944. október 16. és december 20. között honvédelmi miniszter és a Honvéd Vezérkar főnöke, december 20-tól honvédelmi miniszter és a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka. 1944. november 4-től a Kormányzótanács tagja. 1945. május 1-én került amerikai hadifogságba. Kiadták Magyarországnak és a Szálasi-per vádlottjaként 1946. március 12-én kivégezték.
- 4 Amivel érthetetlen módon az egész korszakban adósak maradtak az erre hivatott szakemberek, hiszen a „Szabályzat a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg új egyenruházatáról” 1920-as kiadása (majd 1924-es újrakiadása) után ilyen jellegű szolgálati könyv nem jelent meg, az aktuális módosításokat a Honvédségi Közlöny adta hírül, a helyesbítő szelvényeket pedig be kellett ragasztani a szabályzatok példányaiiba, illetve sokhelyütt csak tintával vezették át a javításokat.

levelét érdemes szó szerint közölni, hiszen jól mutatja, hogy egy parancsnok milyen kérdésekkel szembesül akkor, amikor a katonai fegyelemhez nélkülözhetetlen egyöntetűség megvalósítása számtalan akadályba ütközik azért, mert a jogszabályi háttér hiányos vagy zavaros. A problémák okai részben természetesen a gyors háborús fejlesztésekben, változtatásokban gyökereznek, hiszen gyakran nem volt elegendő idő vagy anyag a változtatások következetes véghezvitelére – például a határ vadászok hajtókacseréjére és új jelvényeik kiadására –, ugyanakkor a „zavarosban való halászás” lehetősége sok egyénieskedésre hajlamos tisztet megszédíthetett, hiszen nehezebb az öltözködési szabályok betartatása akkor, ha az előjárónak nincs mihez igazodnia, ha maga sem tudja eldönteni, hogy mit, mikor és hogyan kellene viselnie alárendeltjeinek.

„M. kir. honvéd hadiakadémia

1221. szám/kt.-1940

Öltözködési szabálytalanságok sürgős megszüntetésére javaslat

M. kir. honvéd vezérkar főnökének

Budapest, 1940. évi december hó 9-én

I./ Jelentem, hogy a tanév második napján, december 3-án az összes hallgatókat rend- és soronkívüli díszben megsemléltem. Egyesek kivételével a felszerelés nem felelt meg a követelményeknek (elhasznált zubbony, nadrág, csizma, teljesen fekete kardbojt, rozsdás kardok és sarkantyúk). E hiányok kiküszöbölésére intézkedtem.

II./ Jelentem, hogy a hallgatók felszerelése díszben nem volt egyöntetű. Ez a rendtelenség azonban nem a hallgatókon múlt, hanem a hiányos öltözeti szabályzatokon.

1./ A hajtóka tekintetében zűr-zavar áll fenn. A határ vadász csapatoktól származó hallgatók még mindig a kettős hajtókát viselik annak dacára, hogy tulajdonképpen a kettős hajtóka már megszűnt. Ezzel szemben azonban nincsen szabályozva, hogy ezek a hallgatók, akik annakidején a határ vadászoknál szolgáltak és még mielőtt a hajtókára és vadászjelvényekre vonatkozó rendelet megjelent, a hadiakadémiára helyezték át, milyen hajtókát viseljenek. Kérek erre döntést.

A gyors fegyvernemekre vonatkozólag a szervezési rendelet jelzi, hogy a gyors fegyvernemek egyöntetű (buszár) hajtókát kapnak. A ruházatra vonatkozó rendelkezés a valóságban még nem jelent meg. Ezzel szemben az egyik páncélos csapatától származó főhadnagy már buszár hajtókával megjelene, jelenti, hogy a gépkocsi dandáron belül már az új hajtóka felvarrását elrendelték és így ő is így járt el. Ezzel szemben a másik páncélos csapatától származó főhadnagy még a régi hajtókával jelent meg. Kérek erre döntést.

2./ Vállszíjak. Az egyik a régi, a másik az új típust használja. A felszerelési és málbázási utasításokban már az új típus szerepel. Ezzel szemben tudomásom szerint ennek rendszeresítése a rendeleti közlönyben még mindig nem jelent meg. Kérem a rendszerezést kihirdetni.

3./ Kardbojt. *A hány kardbojt, annyi féle hosszúságú. Szükséges volna a kardbojt készítőket és árusítókat kötelezni, csak az előírt hosszúságút előállítani, illetőleg árusítani. Ez ellen vétőktől el kellene venni az árusítási, illetőleg előállítási engedélyt.*

4./ Sarkantyú. *A gyalogságtól, tüzérségtől, műszakitól és híradó csapatoktól származó egyik főhadnagy sarkantyút hord, a másik nem. Indoklásuk: az egyik legutolsó beosztásában lovasítva volt, a másik nem. Elrendeltem, hogy a badiakadémiába áthelyezett összes hallgatók – kivéve a repülő és folyamerőktől származókat – sarkantyút kötelesek viselni, tekintettel arra, hogy lovas kiképzésben részesülnek és mint leendő vezérkari tisztak, lovasítva vannak. Tudomásom szerint a volt badiiskolában is sarkantyú volt rendszeresítve a hallgatók részére.*

III./ *Végeredményben jelentem, hogy mint parancsnok, teljesen bizonytalanságban vagyok, hogy tulajdonképpen mi az előírás és mi a szabálytalanság. De véleményem az, hogy a honvédségen belül senki nem látja tisztán az öltözködés terén a helyzetet. Az A-26 öltözeti szabályzat teljesen elavult és meggyőződésem szerint a honvédségen belül nincs egyetlen egy példány sem, amely tökéletes volna. Legalább is erre vall az a tény, hogy a 2. R. osztály nyilvántartási példánya sem helytálló, az osztályvezető helyettes kijelentése szerint, mert számtalan rendelkezés történ anélkül, hogy elrendeltetett volna a szabályzat helyesbítése, illetőleg ottani előjegyzése. Többszöri érdeklődésem alapján benyomásom az, hogy a budapesti városparancsnokság sem biztos az öltözködésben. Megerősíti ezt a véleményemet, hogy a budapesti városparancsnokság folytonosan magyarázó rendelkezéseket ad ki az öltözködésre. Véleményem szerint ilyen körülmények között fegyelmet és rendet fenntartani nem lehet. Feltétlenül szükséges volna a legsürgősebben az öltözködési szabályzatot kiadni, a legegyszerűbb rendelkezésekkel. Feltétlenül törölni kellene a sokféle öltözködési lehetőséget és a sokféle kivételezéseket. Meg kellene szüntetni a rendeletekkel való intézkedést ezen a téren. Ez meg is szűnhetne, ha egyszerű, érthető szabályzat állna rendelkezésre. Jelenleg a budapesti hadtestparancsnokság egyik előadója, Futó gt. tiszttel által szerkesztett öltözeti táblázat forog közkézben, amelyet az I. hadtestparancsnokság adott ki. Véleményem szerint azonban ez a táblázat sem lehet mindenki részére hivatalos, legfeljebb csak az I. hadtestparancsnokságnak alárendelték részére és kérdéses, hogy nem tér-e el a szabályzattól. Például az öltözeti szabályzat szerint szolgálatban csak barna kesztyű viselhető. Ezzel szemben a táblázatban szerepelnek különböző öltözködési lehetőségek, melyekben szolgálat teljesíthető és melyeknél az áll, hogy vagy barna vagy fehér kesztyű viselhető.*

IV./ *A fegyelem, a rend, az egyszerűség és tisztánlátás érdekében javasolom:*

- 1./ *Az öltözeti szabályzat a legsürgősebben adassék ki.*
- 2./ *Legfeljebb 2-3 féle öltözködési lehetőség engedessék meg, nem úgy, mint most.*
- 3./ *Csak egy féle díszöltözet legyen. Ha renden- és soronkívüli dísz is akarunk, úgy az a kivonuló csapattól teljesen eltérőnek kellene lennie, vagyis sisak nélkül. De ebben az esetben is barna kesztyű.*

4./ *Szolgálatban csak barna kesztyű volna viselendő. Fehér kesztyű kizárólag magánéletben.*

V./ *Jelentem, hogy mint anyagi csoportfőnök helyettes, annakidején az A-26 öltözeti szabályzatban dolgoztam. Távozásomkor a szabályzat már teljesen kész volt.*

Annakidején arra törekedtünk, hogy minél előbb kerüljön ki a szabályzat, minél egyszerűbb és egyszerűsített öltözködési lehetőségekkel. E szabályzatnak a fogalmazványa meg kell, hogy legyen. A rend és a fegyelem érdekében kérem, hogy e szabályzat legsürgősebben adassék ki, éppen úgy, mint annakidején kiadtuk levelezések nélkül, egyszerű bizottsági bemutatásokon hozott döntések alapján a felszerelési és málbázási utasításokat.

*Beregfy tbk.*⁵

Nézzük milyen változások történtek a következőkben, még ha nem is tudjuk pontosan, hogy ezekben mekkora szerepe volt konkrétan a Beregfy-levélnek, s mennyiben csak „általánosan jelentkező” probléma mivoltuk miatt keresték az illetékesek a megoldást. Mindenesetre a levélhez fűzött megjegyzések – sajnos a vezérkari főnök esetleges válaszáat nem sikerült fellelni – arra engednek következtetni, hogy a levél mégsem volt hatástalan:

„Osztálymegjegyzés: A haked. általános öltözködési szabálytalanságokat jelent, melyek egyedüli oka az, hogy erre szabályzat nincsen. Kéri a rend és fegyelem érdekében ezen ügy legsürgősebb rendezését. Az osztály a javaslattal egyetért.”

*„2. r. oszt. részéről: Az új öltözeti táblázat szerkesztésénél az oszt. a javaslatot figyelembe vette. 1941. IX. 16.”*⁶

„Az elintézés 19.125/el. 2. r. 1940 sz. alatt folyamatban. (Új öltözeti táblázat kiadása.) Egyelőre intézkedést nem igényel. Irattárba. Bp. 941. XI. 20.”

Az I. pontban megjelölt hiányosságok egyértelműen arra utalnak, hogy bizony dicső eleink – legalább is közülük elegenden ahhoz, hogy az akadémia-parancsnoknak szemet szűrjön – nem fordítottak kellő figyelmet a díszöltözethez tartozó felszerelési és fegyverzeti cikkek megfelelő karbantartására. Ennek nyilván az is oka lehetett, hogy ezekre a cikkekre (kard, kardbojt, sarkantyú) a mindennapi szolgálat ellátása során (hadiakadémiára való kerülésükig legalábbis) nem volt túl sokszor szükségük, így aztán a szekrényben álló kardoknak volt idejük megrozsdásodni, a kardbojtoknak megfeketedni. Kissé más kérdés már az „elhasznált zubbonyok” esete, hiszen itt egyrészt az akadémia-parancsnok túlzottan éles szeme is oka lehet annak, ha egy zubbonyt „elhasználnak” minősít, másrészt az sem elképzelhetetlen, hogy voltak olyan tiszték, akik valóban nem fordítottak kellő gondot elhordott zubbonyaik cseréjére, hiszen e nem olcsó ruhadarabok pótlására ugyancsak mélyen kellett a zsebükbe nyúlniuk.

A II. pontban jelzett hajtóka-problémák már jóval kevésbé foghatók a viselőkre, hiszen itt (a határvadászoknál és a gyorsfegyvernemnél is) olyan hirtelen változásokról volt szó, amihez nehéz volt alkalmazkodni, ráadásul a vonatkozó

5 HIM Hadtörténelmi Levéltár 1941. HM Elnökség 20645

6 Tintával utólag ráírva.

körrendeletek csak az új hajtókaszíneket adták tudtul, a régi hajtókák kihordásának időpontját nem. A 46.785/Eln.oszt. – 1940. (HK 23. sz.) számú körrendelet írta elő a határvadász alakulatok részére az eddigi kettős hajtóka helyett egységesen a fűződet. Mint azonban a rendelet a többi ekkor bevezetett határvadász-jelvény kapcsán írta: „*A vadász tollforgó anyaghiány miatt egyelőre nem kerülhet beszerzésre. A különböző jelvények a központi készletek kiutalásának időpontjától lesznek kötelezők, addig e cikkek nem viselhetők.*” – azaz a csere időhatáráról nem szól. A valóságban pedig a tollforgókat például sokan beszerezték és hordták is, a régi kettős hajtóka pedig még 1942-es dátumozású fényképeken is feltűnik, tehát a csere egyáltalán nem zajlott gyorsan.

Az egységes búzavirágkék gyorsfegyvernemi hajtókaszínt a 113.899/el.n.2.r. – 1940 (HK 5. sz.) számú körrendelet írta elő, de időpontot ez a rendelet sem adott meg. A búzavirágkék szín korábban csak a huszároké volt, az 5562/el.n.1. – 1929. (HK 17. sz.) számú körrendelet a honvéd páncéljárműves osztag tisztjei és legénysége számára honvédségi egyenruhát írt elő, sötétkék hajtókaival.

A vállszíjak tekintetében (II./2.) sem volt egyszerű a helyzet. Az egyenruházati szabályzat eredeti 1920-as rajza olyan vállszíjas bőrvet mutat, ahol a vállszíj-tartó D-gyűrűket eltolható bőrcsukrok tartják, a vállszíjat varrással rögzítették a csukrok D-gyűrűihez, csatja ovális formájú.⁷ Jóllehet a bőrveteket a tisztek többnyire egyedileg készítették, így többé-kevésbé eltérő formákkal és színekkel találkozhatunk, jelentősebb változás valószínűleg 1935-ben következett, amikor az Anyagi csoportfőnökség 858/Bbk.1.c.-1935 számú átirata a tisztek számára új felszerelési és ruházati darabok rendszeresítését írta elő, többek között egy újfajta bőrvet.⁸ Ennek árusításáról a Honvédségi Közlöny is hírt adott (1938. évfolyam, 30. szám, 307. oldal), de sem ábrát, sem leírást nem közölt, így csak a fennmaradt eredeti darabok, illetve az 1936-os Felszerelési és málházási utasítás⁹ ábrái alapján következtethetünk az „*újmintájú*” bőrvet kinézetére. A legfőbb eltérés, hogy az új bőrvetön alul is voltak sárgaréz D-gyűrűk (kengyelek), méghozzá a tisztí tarsoly rögzítésére,¹⁰ a felső (vállszíjat tartó) D-gyűrűket pedig az övtestre rögzítették, a vállszíjat a két végén alkalmazott füles gombbal lehetett a D-gyűrűkre gombolni.

A vállszíj-kérdést végül a 22.888/el.n. 2. r. – 1941. sz. körrendelet (HK 37. sz.) oldotta meg, a vállszíj hordásának megszüntetésével. Arra hivatkoztak (német példára), hogy a vállszíj alapján az ellenséges orvlövészek messziről megismerik a tiszteket.

A kardbojtok kérdésében (II/3.) az is elképzelhető, hogy valójában nem eltérő hosszúságú, hanem csak másféleképpen megkötött kardbojtokat látott Beregfy

7 Szabályzat a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg új egyenruházatáról. (Egyenruha szabályok A-26., 3. függelékhez, Budapest, 1924.)

8 Barczy-gyűjtés.

9 Felszerelési és málházási utasítás a gyalogság számára. Budapest, 1936.

10 A tisztí tarsoly a XIX. század második felétől elterjedt Gyulay-táska utóda, egy kisebb bőrtáska, mely a tisztek személyes holmijának elcsomagolására szolgált. Noha az I. világháborúban a Gyulay-táska rendkívül népszerű volt, a II. világháború idejére már divatjamúlttá vált, így a tisztí tarsolyt nem nagyon használták, annál is kevésbé, mivel a legtöbb tiszt eleve hordott térképtáskát is, így két táskát már túl sok lett volna egyszerre cipelni.

tábornok, mindenesetre ez a dolog másoknak is föltűnt s végül a 31.761/el.n.2.r. – 1940. sz. körrendelet szabályozta a kardbojt szabályos megkötését („*minthogy „az utóbbi időben a kardbojt viselésénél eltéréseket tapasztaltak*”).

IV./3. Díszöltözetben maradt a fehér kesztyű. Lásd: Öltözeti táblázat a m. kir. honvédség tagjai számára. (A HM 4629/el.n.14. – 1931. sz. körrendelettel kiadott „Öltözeti táblázat” alapján. Kiegészítve az 1943. évi június hó 20-ig megjelent rendeletekkel. Összeállította: József Ákos alezredes és Molnár Sándor g. őrnagy. Kolozsvár, Lengyel nyomda) – mely egyébként semmivel sem „könnyebb olvasmány”, mint elődei, rengeteg kiegészítéssel és alponttal.

Összességében a III. pontot kezdő két mondat eléggé sarkosan és keserűen összegzi Beregfy tábornok véleményét a Magyar Királyi Honvédség öltözködéséről: „*Végeredményben jelentem, hogy mint parancsnok, teljesen bizonytalanságban vagyok, hogy tulajdonképpen mi az előírás és mi a szabálytalanság. De véleményem az, hogy a honvédségen belül senki nem látja tisztán az öltözködés terén a helyzetet.*”¹¹ A probléma természetesen örök és egyben emberi, hiszen amióta katonai egyenruha létezik, amióta az állami alkalmazottak számára szükséges szabályozott, egységes öltözeteket kitaláltak, megjelentek a szabálytalanságok is. Mindazonáltal érthető a parancsnok zavara, amikor azzal szembesül, hogy ő maga sem tudja, mit is kellene tennie...

11 Szomorú aktualitása az ügynek, hogy úgy tűnik, a tábornok szavai ma is érvényesek. Dacára a konfekcionálásból és tömegöltöztetésből származó kétségtelen előnyöknek, a Magyar Honvédség is hasonló öltözködési problémákkal küszködik.

PROBLEMS WITH THE WEARING OF UNIFORMS IN THE ROYAL HUNGARIAN DEFENCE FORCES

The officers of the Royal Hungarian Defence Forces were considered to be elegant, smart looking, dashing gentlemen. Today everyone remembers them that way. The author of the treatise did not have any bad intentions when he raised the question based on period documents from the archives: to what extent do our memories deceive us? General Károly Beregfy, Commander of the Military Academy (1940) sent a “letter of complaint” to the Chief of Staff, in which he asked his superiors to pay attention to the variety of anomalies and problems regarding the clothing of the military personnel. In his rather polarized summary he wrote the following: “Essentially, as the commander I can only report the fact that I am completely uncertain as to what is according to the regulations and what is not. In my opinion there is no-one in the Hungarian Defence Forces who can see the situation in the field of uniforms clearly.”

BEKLEIDUNGSPROBLEME DES KÖNIGLICHEN UNGARISCHEN HONVÉD-HEERES

Die Offiziere der königlichen ungarischen Armee galten als elegante, tadellos auftretende, schneidige Herren. Die heute lebenden Menschen erinnern sich mindestens auf diese Weise auf sie. Der Autor der Abhandlung wurde keinesfalls von irgendwelchen entheroisierenden Absichten geführt, als er sich – auf Grund von zeitgenössischen Dokumenten in den Archiven –, die Frage stellte, wie weit unsere Erinnerungen uns betrügen? General Károly Beregfy, Kommandant der Militärakademie schickte 1940 einen Brief an den Chef des Generalstabes, in dem er seine Vorgesetzten auf die Vielzahl von Anomalien und Problemen in Bezug auf die Bekleidung der Heeresangehörigen aufmerksam machte. In seiner Zusammenfassung schrieb er auch die folgenden Sätze: „Im Grunde genommen kann ich als Kommandant nur über die Tatsache berichten, dass ich völlig unsicher bin, was eigentlich die Vorschrift ist, und was als vorschriftswidrig gilt. Meine Meinung ist, dass niemand im Heer die Lage auf dem Gebiet der Dienstbekleidung klar sieht.“

Cs. Kottra Györgyi

KÖLCSÖNKÉRT JELKÉPEK¹

E kis írás címe kissé megtévesztő. Valójában a legtöbb, ma használatos jelkép valamilyen módon eredeti „kitalálójától” kölcsön vagy átvétel útján terjedt el az adott kultúrkörökben. Népcsoportok egymás mellett élése, érintkezése vagy dekulturizáció, illetve asszimilációja révén. Alább a jelképeknek egy speciális csoportjáról, a katonai zászlókról lesz szó. Azok elemeinek, illetve egész zászlók átvételéről. Az első esetben a zászlót, mint jelhordozót tekintjük, a másodikban az „alakulatot önmagában is megtestesítő” szimbólumnak. Kölcsönzésről pedig akkor beszélhetünk, ha valamilyen sürgető helyzetben vagy egy meglévő zászló egy régebbi elemét felhasználva készül egy új: ez esetben inkább újrahasznosítás a megfelelő kifejezés; vagy egy régi, már jeleiben, jelképeiben sem időszzerű zászlót önmagában, általában politikai okokból, inkább többé, mint kevésbé tudatosan használnak. Különösen helytálló a „kölcsönvett” kifejezés, ha az utóbbi esetben a zászlót állandó őrzési helyéről veszik el. Létezik egy enyhébb módja is a „kölcsönvételnek.” A jogelőd vagy annak tekintett alakulat zászlójának újra használása, amely gyakorlat az állandó hadseregekre a jellemző. A magyar honvédség 1848-as megszületésétől mindhárom esetre volt példa.

1848/49-ben legismertebbek az „újrahasznosított” zászlók. A márciusi forradalom után lázas sietséggel készült nemzetőr zászlók esetében nem mindig volt idő újat gyártani, így régebbi zászlókat is felhasználtak, mint a Pest vármegyei nemzetőr zászló esetében, amelynél a régi, festett megye címeres zászlót szétbontva, annak címeres oldalához csak hozzávarrtak egy új nemzeti színű zászlólapot, amin az ország koszorúkkal övezett, hímzett címere volt. A két zászlólap teljesen „ütötte” egymást, de ezzel senki nem törődött. Mint ahogy senkit nem zavart a 85. honvédzászlóalj 1849-ben Benkőné Rafael Rozália által, kivételesen valóban saját kezűleg átalakított zászlója esetében az, hogy a zászlóanya egy régi, vélhetőleg gazdakör zászlóját hasznosította újra. A korona nélküli kiscímert körbefogó koszorú ugyanis búzakalászból és szőlőágakból áll. Valószínűleg ez volt az egyetlen eset, amikor a katonák Ceres és nem Mars jelei alatt vonultak hadba.

A szabadságharc alatt igazi „kölcsönvett” zászlót is használtak. Nevezetesen a 14. (Lehel) honvéd huszárezred, amely 1848 októberében jászkun önkéntesekből alakult és a későbbiekben is a Jászkun kerület volt a kiegészítője helye. A Kerület

1 A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum *A második világháború hátrészága* című tudományos konferenciáján, 2011. szeptember 27-én megtartott előadás szerkesztett változata.

A 85. honvéd zászlóalj zászlaja

magisztrátusa 1848 decemberében az alakulatnak egy régi, az 1741-es nemesi felkeléskor használt fecskefarkú zászlót adományozott az ezrednek, rajta Mária Terézia 1741–45 között használt királynői címerével. A Kerület vezetése nyilvánvalóan eszmei okokból adományozta ezt a jeleiben rég okafogyottá vált zászlót: a régi jászkun dicsőséget és bátorságot kívánta jelképezni és katonáiban a jászkun összetartozás érzését erősíteni.²

Jogelőd zászlójának használata 1848/49-ben nem volt divat, annál inkább a császári-királyi és császári és királyi hadseregben,³ illetve az 1868-ban felállított magyar királyi Honvédség zászlóaljainál. A Honvédségnél a helyzet bonyolultabb volt. 1868 és 1873 között felállt 92 zászlóaljat előbb 29 feldandárba (1886), majd ezredbe szervezték. 1890-től az ezredzászló az első zászlóalj zászlaja lett, a többit 1901-ig az ezredtörzseknél, majd a Ludovika Akadémia kápolnájában őrizték. 1912/13-ban az újonnan szervezett 29–32. honvéd gyalogezerdek innen kaptak számukra új, valójában régi zászlót. Mivel ezeknél az ezredknél nem volt jogelőd, már valódi „kölcsonvett” zászlóknak minősülnek.⁴

Az első világháború végén, a Monarchia hadseregeinek gyakorlati szétesésével annak zászlai elvesztették szerepüket. A Tanácsköztársaság alatt a régi jelképek újrahaználásáról szó sem eshetett, ezért az 1919 júniusában megalakult Magyar

2 A zászló leírását és történetét, valamint rajzát ld. *Kozicz János*: 1848-as zászlók. Thorma János Múzeum Füzetei 2. Kiskunhalas. 1999.

3 A császári-királyi 48. gyalogezered II. zászlóalja pl. az 1860-ig az 52. gyalogezered III. zászlóalja által használt zászlót kapta meg, függetlenül attól, hogy a zászló 1836-os címere nem a korabeli állapotokat tükrözte.

4 Senkit nem zavart, hogy a zászlók címere még a régi, és nem az új 1874-es címer, valamint az sem, hogy a zászlócsúcsok köpjűjén az eredeti zászlóalj, illetve a feldandár megnevezése található.

*Vitézavatás
az 1920-as évek
elején, jobbra
az 1869M
honvédzászló*

Nemzeti Hadsereg Fővezérének így a csapatzászlók kérdésével is foglalkoznia kellett, különös tekintettel a novemberi budapesti bevonulásra. Horthy Miklós ezért személyesen rendelte el, hogy egy gyalogezrednél csak egy zászló lehet, amely vagy valamilyen újonnan kapott és felszentelt darab, vagy a területilletékes volt honvéd gyalogezred zászlaja.⁵ A volt honvéd csapatzászlók azonban sem morfológiailag, sem szemiotikailag nem feleltek meg a kor valóságának és elvárásainak. A fehér zászlók túl nagyok (130 × 150 cm) és túl egyszerűek voltak. A korszak ízlése és lelkivilága sokkal „magyarosabb”, azaz nemzeti, népi motívumokkal dekorált zászlókat akart és készített is. Jelei pedig egy fél évszázados állapotot tükröztek régi címerükkel és azzal, hogy a magyar csapatzászlók kötelező eleme, a Magyarok Nagyasszonya ábrázolása helyett hátsó lapjukon a már halott császár, I. Ferenc József névjele volt beszöve. Ezt az anakronizmust a hadvezetés is érezte és megnyugtatót mindenkit, hogy a megoldás csak ideiglenes és a rendelkezésre álló pénz függvényében – ezeket a zászlókat le fogják cserélni, illetve az ad hoc megalkotott keretrendelet helyett egy igazi, hivatalos zászlórendelet fog születni, amelyben szabványosítják a zászlókat.

Pénz azonban soha nem volt elég így a „semmi nem olyan állandó, mint az ideiglenes” szellemében a zászlók maradtak. Így állt elő az a történelmünkben példátlan helyzet, hogy egy állandó hadsereg részint összevissza, az adományozók jobb vagy rosszabb ízlését tükröző, illetve „kölcsonvett” zászlók alatt parádézott.⁶

A helyzet a harmincas évek közepétől kezdett elmérgesedni. A már megszületésükkor (1869) rossz megtartású zászlók a hosszú, a frontszolgálatot⁷ is

5 A húszas évek zászlóhasználatát ld. Cs. Kottra Györgyi: Szabálytalan szabályosok. Gyalogsági zászlók a két világháború között 1919–1938. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 6. Szerk.: Hausner Gábor. Budapest. 209–217. pp.

6 Az öt huszárezred esetében jobb volt a helyzet. Mivel a császári–királyi haderőnél 1869-ben a lovasság zászlóhasználatát megszüntették, a magyar honvédség huszárezredeinek sem voltak zászlói. Ezért 1920-ban egy új, korszerű és igazán magyar zászlót terveztek és osztottak szét. Ez a zászló lett a későbbi 1938M csapatzászlók mintaképe.

7 Az első világháborúban a zászlók csak 1916 végéig voltak a harcolóknál, ekkor kivonták azokat és a hátszágban helyezték el. Helyüket a menetzászlók vették át.

tartalmazó, használatban kezdtek teljesen tönkremenni. 1935-ben, majd ismételtén 1938 tavaszán a magyar királyi székesfehérvári 2. honvéd vegyesdandár felterjesztést nyújtott be a Honvédelmi Minisztériumba, amelybe a m. kir. „Szent László” 4. honvéd és az magyar királyi „Szent István” 3. honvéd gyalogezredek zászlainak kicseréléséért esdekelt. Ezek a zászlók ugyanis annyira tönkrementek, hogy a mondott alakulatok szégyelltek velük kivonulni Székesfehérvárról.⁸ A Minisztérium a Hadimúzeummal konzultálva miniszteri döntéssel elrendelte, hogy – új zászló rendszeresítéséig – a Ludovika Akadémia I. főcsoportja utaljon ki két régi, használható honvéd zászlót, míg a teljesen szétmállott darabokat adja át a Hadimúzeumnak. Ismételtén, de most már szó szerint is kikölcsonzött zászlók kerültek alakulatokhoz. A megszületendő zászlórendelet pedig, amint láttuk már tizennyolc éve folyamatosan készült. Maga Aggházy Kamil, a Hadimúzeum a parancsnoka, látván a tarthatatlan helyzetet, hiszen pontosan a székesfehérváriaktól már 1935-ben kapott segélykérő levelet, még abban az évben előállt egy új, egységesített csapatzászlóra vonatkozó tervvel. Ez azonban ad acta került.⁹

A helyzet akkor éleződött ki, amikor az első bécsi döntés értelmében visszacsatolt felvidéki területekre bevonuló alakulatok zászlaja került terítékre. A bevonulás hírére először az Országos Frontharcos Szövetség lépett és kért a Hadimúzeumot (mi mást!), hogy bajtársi egyesületei a kassai bevonulásra megkaphassák régi, császári és királyi, illetve magyar királyi zászlajaikat; majd a kerékpáros alakulatok fordultak az illetékesekhez, hogy az év elején – új csapatzászló reményében leadott – régi zászlajaikat a Hadimúzeumból kikölcsonzódhassék. Végül a miskolci 7. honvéd vegyesdandár parancsnoksága kért zászlót a 21. gyalogezred és ikerezredei (34., 35., 42.) számára. Kérte továbbá a volt 39. honvéd hadosztály kereteibe tartozó 9., 10., 11. és 16. gyalogezredek régi zászlóinak kiadását is. A minisztérium Elnöki A. osztálya ezek után javasolta, hogy minden, zászlóval nem rendelkező ezred (iker és volt határőr) ily módon kapjon zászlót a megszállás végéig.¹⁰ Mit tehetett a Hadimúzeum? Semmit. Aggházy, mint a zászlókkal is foglalkozó történész és múzeumparancsnok helyteleníthette bár a kérést, de mint katona és hazafi azt meg nem tagadhatta. Még akkor sem, ha a rendelkezésére álló, használható 1869M zászlókból a múzeumban csak tizenkét darab volt, azok is egy kivételével az alig egy évvel korábban (1937. Hősök Napja) megnyílt állandó kiállításban szerepeltek. Csak annyit tehetett, hogy kikötötte: a zászlókat teljes épségben és mihamarabb vissza kell szolgáltatni a Múzeumnak.

Így esett meg, hogy a ma már, tekintetbe véve a terület nagyságát illetve kicsiségét és a döntően magyar lakosság eufórikus hangulatát, szinte nevetségesen gondosan, lépésről-lépésre megtervezett „hadművelet”, és az operációt döntően olyan zászlók kísérték, akárcsak a november 11-i ünnepélyes bevonulást Kassára,

8 A 4. honvéd gyalogezred zászlaja eredetileg a nagykanizsai 20. honvéd gyalogezred II. zászlóaljé volt és 1919 novemberében a Nemzeti Hadsereg Fővezérsége adományozta. A 3. honvéd gyalogezredé pedig a volt 17. gyalogezred azelőtt magyar királyi 65. honvéd zászlóalj csapatzászlója. A mellékelt fénykép és a leírás alapján mindkét zászló teljesen elrongyolódott.

9 Az általa tervezett zászló lett volna egyébként az első a magyar zászlótörténetben, ahol a csapatzászló mindkét oldalán az országcímer szerepelt.

10 HL HM 1938. Eln. A. o. i. t. 50.477. 1938. X. 22.

amelyeknek nemcsak állapota volt avítt, de jelképei is. Ez azonban senkit nem zavart, amint azt a korabeli sajtóból és filmhíradókból is tudhatjuk. A következő alkalom, amikor ismét előkerültek a régi jelképek 1940-ben történt. Ekkor a már Magyar Tűzharcos szövetségként szereplő frontharcosok az erdélyi területekre történő bevonuláshoz kértek négy régi honvédzászlót és kaptak is.¹¹ Pedig Aggházinak rossz tapasztalatai lehettek. Egyrészt a Magyar Frontharcos Szövetség egy önfeledt pillanatban a múzeum állományába tartozó kölcsönvett zászlót Kassa városának adományozta és csak határozott fellépésre hivatkozott félreértésre,¹² másrészt a többi zászló is csak sokszori sürgetésre került vissza őrzési helyére. Ugyanez a huzavona játszódott le az erdélyi bevonulást követően is.¹³

A Hadimúzeumból a felvidéki bevonulásra kiadott zászlók, 1938. november

Sorsz.	M. kir. leltári szám	Eredeti alakulat	Kiadva	Megjegyzés
1.	103	12. honv. gye.	16. honv. gye.	
2.	45.176	16. honv. gye. 1. zlj.	21. honv. gye	Raktárból
3.	123	19. honv. gye.	24. honv. gye	
4.	789	23. honv. gye.	22. honv. gye.	
5.	24.022	1. honv. gye.	23. honv. gye	
6.	42.058	8. honv. gye. 3. zlj	37. honv. gye.	
7.	42.075	Ismeretlen honv. gye.	34. honv. gye.	
8.	42.062	24. honv. gye. 1. zlj.	33. honv. gye.	A 24. ungvári gyalogezred csapatzászlója 1941-ig.
9.	42.067	10. honv. gye. 3. zlj.	35. honv. gye.	
10.	42.063	11. honv. gye.	42. honv. gye.	
11.	42.075	21. honv. gye. 1. zlj	25. honv. gye.	
12.	42.059	Ismeretlen honv. gye.	36. honv. gye.	

Az 1938 végén megszületett zászlórendelet azután pontot tett az áldatlan gyakorlat végére. Szinte szélsébesen készítették és szentelték fel az új 1938M csapatzászlókat.

A világháború után még csak álmában sem gondolt senki arra, hogy bármiféle régi zászlót használjon. Csak az 1948-ban visszakapott zászlókat, abból is az 1848/49-es honvédzászlókat lengették újra, meg újra a díszszemléken. Természetesen a Hadtörténeti Múzeumból kikölcsönözve. De ez már nem a klasszikus „kölcsönvett” jelképek kategóriájába tartozott, a „haladó” hagyományokat reprezentálta. Az ötvenes, hatvanas években még egyszer-egyszer előfordult, hogy egy

11 HL HM.1940. Eln. o. I. t. 56.803. 1940. IX. 30.

12 A zászló csak 1941-ben, a területről összegyűjtött magyar történelmi emlékekkel tért haza.

13 Aggházynak ekkor már nagy gyakorlata lehetett a visszakövetelésben. 1939-ben a szegedi zászlóbontás évfordulójára a város elkérte a Múzeumban őrzött első zászlóját a Nemzeti Hadseregnek. Soha nem került vissza a gyűjteménybe, ma sincs meg.

új alakulat, egy megszűnt zászlaját kapta meg. Ezeken az 1950M, illetve módosított 50M zászlókon azonban már semmi, még csak zászlószög felirat sem utalt az eredeti használóra. Azután a gyakorlat elhalt és manapság a jogelőd csapatzászlaját a csapatmúzeumokban őrzik, illetve bajtársi egyesületek alkalmanként egy-egy ünnepségre kikölcsönzik régi zászlóikat a gyűjteményből.

Kérdés csak az, hogy a nagy kölcsönvételi hullámkor, az 1938-as bevonulás alkalmával vajon miért ragaszkodtak annyira a régi zászlók használatához. A bajtársi egyesületek esetében ez érthető. Ők azok alatt a zászlók alatt akartak parádézni, amire felesküdték, és ami alatt az adott területen állomásoztak. A honvédségnél azonban más a helyzet. Lehetőségük lett volna az első világháborús gyakorlat követésére. Akkor, az újonnan a frontra vezényelt pótalakulatok menetzászlókat kaptak a lelkes közönségtől. Ezek általában nemzeti színűek voltak, néha lelkesítő feliratokkal, de mindig dúsan felpántlikázva és virágozva. A csapatzászlók kivonása után ezek a zászlók helyettesítették az eredetieket. Ezt 1938-ban is megtehették volna. Hogy nem tették, annak tudatos vagy tudat alatti oka volt. Ezeknek a régi, a Monarchia jeleit viselő zászlóknak a használatával azt üzenték, üzenhették, hogy minden a régi mederbe tért vissza és ott folytathatják, ahol 1918-ban abbamaradt. Erről az illúzióról azonban a „kölcsönvett” jelképek nem tehetnek.

BORROWED SYMBOLS

When, as a result of the First Vienna Award, the Hungarian troops marched in the town of Kassa (today Košice, Slovakia) on 11 November 1938, the enthusiastic audience receiving Regent Miklós Horthy and the parade of the Royal Hungarian Defence Forces units had probably no idea that the arriving soldiers marched under the banners of a state, the Austro-Hungarian Monarchy, which had ceased to exist 20 years before. These flags were provided to the army by the Royal Hungarian Military Museum.

The author examines the historical origins of this “borrowing” of flags, from 1848, when the Hungarian Honvéd Army was established, to the end of the Second World War. It highlights the difference between flags that, out of necessity, were “recycled,” and those that were kept and sometimes purposefully borrowed from their storage. It deals with the causes of the occurrence in the period between the two World Wars and in the focus of the analysis investigates the time of reoccupation of parts of Transylvania and Upper Hungary.

The author is attempting to prove that the cause of this phenomenon was not simply the lack of flags, but, albeit implicitly, a political message behind it, as well.

GELIEHENE SYMBOLE

Am 11. November 1938. zogen die ungarischen Truppen in die Stadt Kassa (heute: Košice, Slowakei) ein. Dieser Einmarsch war eine Folge des ersten Wiener Schiedspruchs. Das begeisterte Publikum, das Reichsverweser Miklós Horthy und die Parade der königlichen ungarischen Honvéd-Einheiten empfing, ahnte wahrscheinlich nicht, dass die einrückenden Soldaten unter den Fahnen eines Staatsgebildes, der Österreichisch-Ungarischen Monarchie marschierten, das seit 20 Jahren nicht mehr existierte. Diese Fahnen wurden dem Heer von dem Königlichen Ungarischen Kriegsmuseum zur Verfügung gestellt.

Die Abhandlung untersucht die historischen Ursprünge von diesem “Ausleihen“ der Fahnen, und zwar ab 1848, als die ungarische Honvéd-Armee entstand, bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. Man unterscheidet zwischen aus Notwendigkeit sozusagen “wiederverwendeten“ Fahnen, und den bewusst beibehaltenen Fahnen, die manchmal zielbewusst von ihrem Aufbewahrungsort ausgeliehen wurden. Sie befasst sich mit den Ursachen dieser Praxis in der Periode zwischen den beiden Weltkriegen, der Schwerpunkt der Analyse liegt bei der Zeit der Rückanschlusses von Siebenbürgen und Oberungarn.

Die Verfasserin unternimmt den Versuch, zu beweisen, dass die Ursache dieses Phänomens nicht einfach der Mangel an Fahnen war, sondern dass sich - wenn auch implizit - eine politische Botschaft dahinter verbarg.

Reider Mónika

A MAGYAR KIRÁLYI 2. HONVÉD GYALOGEZRED
ZÁSZLÓSZENTELÉSI ÜNNEPSÉGE

1922. január 1-jén létrejött a Magyar Királyi Honvédség. Májusban lépett életbe az a honvédelmi miniszteri rendelet, amelynek megfelelően a honvédség új hadrendjébe hét vegyesdandárt hoztak létre. A vegyesdandárok alapvető alkotó eleme volt a tizennégy felállításra kerülő gyalogezred, melyek 1922-ben kapták meg a hadrendi számaikat, 1-től 14-ig sorszámozva. A haderő dandáronként két-két gyalogezredből, egy kerékpáros zászlóaljából, valamint egy gépkocsizó osztagból állt.¹ A Magyar Királyi 2. honvéd gyalogezred I. zászlóalja Szolnokon, míg a II. zászlóalj Budapesten, a III. zászlóalja Cegléden került elhelyezésre 1922-ben. A gyalogezred parancsnoka pávai vitéz Mátyás Sándor ezredes lett. A következő évben pedig megkapták a csapatzászlójukat is.²

Mivel az I. világháborút követően az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének gyakorlati szétesésével annak zászlói elvesztették szerepüket és a gyalogsági zászlókra is kiterjedő szabályozás csak 1938 végén látott napvilágot, így az 1919 júniusában megalakult Magyar Nemzeti Hadsereg fővezérségének a csapatzászlók kérdésével is foglalkoznia kellett. De csak nagy vonalakban történt szabályozás, ezért a frissen adományozott zászlóknál a viszonylagos méretazonosság és az azonos jelképrendszer mellett a legváltozatosabb zászlók megszületését eredményezte. A Magyar Királyi 2. honvéd gyalogezred zászlaja bár követi az előírásokat, de a zászlólapot az előírásnál túl hímzéssel is díszítették.³ Előlapján lángnyelves mandorlában álló Szűz Mária látható a kiseddel, fején a magyar koronával. A teljes zászlólap kalocsai hímzéssel borítva. Hátlapja hímzés nélküli, elnagyolt magyar középcímerrel, mivel vélhetőleg nem tudták befe-

1 *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2005. 241. p.

2 Habár a gyalogezred korábban már kapott egy csapatzászlót (mégpedig a vasi gyalogezred egyik zászlóaljának félig kész állapotban lévő zászlaját), amelyet a váci püspök fel is szentelt, de az átadás nem a szolgálati szabályzatban előírt módon történt. Az esküdtétel és a zászlószegek beverése is elmaradt. Erre hivatkozva 1921 márciusában a gyalogezred parancsnoka levélben fordult a honvédelmi miniszterhez és engedélyt kért, hogy a szolnoki hölgyek által felajánlott – kimondottan a gyalogezred részére saját kezűleg hímzett – zászlót ünnepélyes mise keretében újból átvehessék. Az engedélyt még ebben az évben megadták, de végül is – a hosszadalmas levelezéseket és a trianoni békeszerződést követően az 1922-es a hadrendi átszervezések után – csak 1923-ban kerülhetett sor az ünnepségre. Vö. HIM Hadtörténelmi Levéltár HM eln. 1.o. 11220/1097

3 A Magyar Királyi 2. honvéd gyalogezred zászlószentelési ünnepsége rekonstrukciójához a Hadtörténelmi Múzeum Fotóarchívumában található fényképeket használtam fel.

jezni a zászlót az avatásra, felszentelés után pedig nem volt ildomos módosítani a zászlón.⁴

A zászlószentelés előkészületei

A zászlókat már az ókortól kezdve különös, vallásos tisztelet övezte. A közép-korban ez a tisztelet még tovább erősödik. Ebből következik, hogy az újonnan kiosztott zászlókat a kora újkortól kezdődően mindig ünnepélyesen felszentelték, megáldották. A zászlószentelések ceremóniája nem sokat változott az idők során: zászlószög beverés, felszentelés, felmutatás a csapatnak. Az így megkeresztelt zászlóra tettek esküt, vitték a harcmezőre és a katonák temetése is a felszentelt zászló jelenlétében zajlott.⁵ A felavatott zászlót különös tisztelet illeti meg és az avatást követően a katonai szervezetet önmagában is képviselő jelképpé vált.

Nem meglepő, hogy a Magyar Királyi 2. honvéd gyalogezred milyen gondos előkészületeket követően kapta meg a Szolnok város hölgyei által készített zászlót az örkénytábori zászlószentelési ünnepség keretében, amelyen a kormányzó Horthy Miklós is részt vett 1923. május 14-én.⁶

A zászlószentelési ünnepségekre a Honvédelmi Minisztérium külön forgatókönyveket adott ki, ami szintén jelzi az esemény kiemelt szerepét. A zászlóavatás dokumentumai a zászlógyűjtemény iratai között található, így rekonstruálni

tudjuk az ünnepség előkészületeit és magát az avatási ünnepséget is. Az eseményről több napilap is beszámolt, ezáltal számos részletről a korabeli újságcikkekből is értesülhetünk.

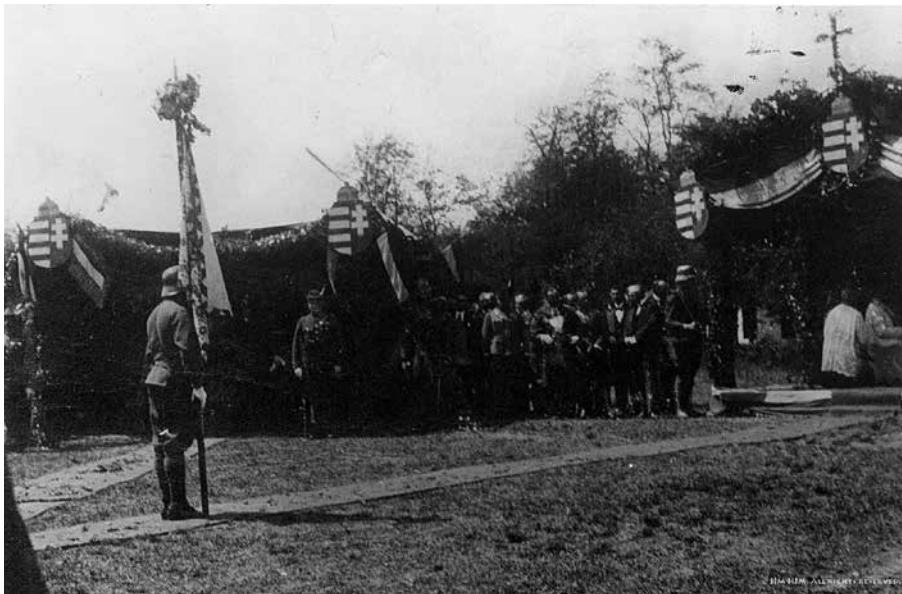
A zászlószentelési ünnepségek egyik kiemelt résztvevője a zászlóanya személye, hiszen az általa adományozott zászlószalag fontos információk hordozója lett. Mivel a XVIII. század végére egységesültek a csapatzászlók és megkülönböztető felíratot már nem tüntettek fel rajtuk, így a zászlószalagokra került az alakulat neve, az adományozás időpontja, az adományozó neve és az alakulat jelmondata egyaránt.⁷ Továbbá a zászlóanya

4 Cs. Kottra Györgyi: Szabálytalan szabályosok. Gyalogsági zászlók a két világháború között, 1919–1938. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. Budapest, 2003. 214. p.

5 Cs. Kottra Györgyi: Magyar zászlók. A honfoglalástól napjainkig. Budapest, 2011. 69–70. pp.

6 Örkénytábor ma Táborfalva, mivel 1949-ben a három településrész Örkénytábor, Telep és a vasútállomás környéke egyesül és megalakul az önálló Táborfalva. *Gyalay Mihály*: Magyar igazgatástörténelmi helységnévtaxon. 2. k. Budapest, 1997. 1134. p.

7 Cs. Kottra: 2011. i. m. 70. p.

A képen jól kiivehető a zászlón lévő kalocsai hímezés motívumai

személye azért is fontos, mert jelképesen összeköti a katonai alakulatot a civil világgal. A zászlók keresztanyái mindig magas társadalmi állású hölgyek voltak, így a Magyar Királyi 2. honvéd gyalogezred a zászlóanyai tisztségre Horthy Miklósnét kérte fel, aki el is vállalta – a történelem folyamán nem először – a zászlóanyai feladatokat és ezzel mintegy lelki patrónusságot vállalt a csapat felett.

A forgatókönyv szerint kiemelt figyelmet fordítottak a kormányzó Horthy Miklós különvonata menetidejére is, amelyet a szervezők úgy intéztek, hogy a személyvonat érkezését követően legalább 10 perccel később fusson be a Csurgói major állomására, annak érdekében, hogy a személyvonattal érkező katonai elöljárók és a meghívott vendégek már Horthy érkezése előtt a helyszínen lehessenek. A forgatókönyv utasítása értelmében a kormányzót a következő személyek várták az állomáson: a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka, Nagy Pál honvéd tábornok; a honvédelmi miniszter, Belitska Sándor altábornagy; a vezérkarfőnök, József királyi herceg, valamint a meghívott ezred- és táborparancsnokok.

A kormányzó és kísérete az állomástól a zászlószentelés helyszínére két négyes és három kettes fogaton utazott tovább, melyet az eseményre való tekintettel egy korábbi kérelem értelmében, Andorka Zoltán a pusztavacsi Coburg hercegi uradalom jószágfelügyelője biztosított, aki – az uradalom tisztikarával együtt – meghívót is kapott a rendezvényre.⁸ József királyi herceg és Augustza

⁸ A kocsikat még a kormányzó érkezése előtt Örkénytáborba szállították, hogy azokat gondosan feldíszíthessék a jeles esemény tiszteletére. A négyes fogatok egyikét Horthy, a másikat a felesége részére készítették elő. A három kettes fogat valószínűleg az állomásra kirendelt fogadóbizottságot szállította a táborba.

*Nagyvár királyi államvasutak.
Budapesti üzlethelyiség 38050/922 sz.*

*„Párán” Különvonatok
Közelednek 1923 évi május hó 14 én*

Oda. Sebességi csoport 30/30.

Állomás	Kiszáml.		Közvetlen		Járatok		Szélesítések száma vonatnál.	Közvetlen menetidő	Állomás
	egy. assz.	Nettó	a.	p.	a.	p.			
Budapesti nyugati p.u.					8	15	106 nem tárt felvétel		
Fűzőtér f. m. e. h.	33	13	-	-	8	26		13	
Kőbánya alsó p.u.	40	13	8	41	7	46	6562 vár	13	
Óbányai átraktódó	18	7	-	-	8	49		7	
Soroksárpéteri	37	12	-	-	9	01		12	
Ócsa	61	17	-	-	9	18		17	
Ócsa	44	32	9	59	15	05	6563 vár	32	
Ócsa	44	32	-	-	10	46	6525 nem tárt felvétel	32	12
Ország	26	27	11	09	4	08	6526 6594 6561 várak	27	
Ország	11	11	11	20	5	45		11	
Dajkaszé.	94	22	4	49	-	-		22	

Menetidő 3 óra 11 percz Tartózkodás 21 percz.

*Jegyzet: 4771 sz. vonat vár Tűstos rendező p. udvaron
* A Párán vonat Országról csak az 6522 sz. vonat visszajelentése után indulhat.*

Vissza

Sebességi csoport 30/30

Állomás	Kiszáml.		Közvetlen		Járatok		Szélesítések száma vonatnál.	Közvetlen menetidő	Állomás
	egy. assz.	Nettó	a.	p.	a.	p.			
Dajkaszé.					13	38			
Ország	24	22	14	09	30	14	30	22	
Ország	24	12	14	46	2	14	44	12	
Ócsa	44	28	-	-	15	16	-	28	
Ócsa	44	40	15	58	15	16	09	40	
Soroksárpéteri	26	31	-	-	16	38	6528 vár	31	12
Ócsa	61	15	-	-	16	53	-	15	
Ócsa	37	10	-	-	19	03	-	10	
Kőbánya alsó p.u.	18	8	17	09	2	17	6528 vár	8	
Fűzőtér f. m. e. h.	40	10	1	-	17	21	-	10	
Budapesti nyugati p.u.	25	22	9	19	30	-	134 vár	22	

Menetidő 3 óra 03 percz Tartózkodás 49 percz.

*Jegyzet: 4715 sz. vonat vár Tűstos rendező p. udvaron.
* 19 sz. vonat vár Tűstos rendező p. udvaron.*

hercegné rendszeresen megjelentek a jelentős vagy különleges kulturális eseményeken, így mindketten a kiemelt vendégek között szerepeltek. Mellettük természetesen meghívást kapott (a forgatókönyvben feltüntetett sorrend alapján) báró Than Károly altábornagy, a budapesti 1. vegyesdandár parancsnoka; a miniszterelnök, gróf Bethlen István,⁹ Ravasz László református és Raffay Sán-

9 A forgatókönyvben szereplő meghívandó vendégek között, bár az utolsó oldalon, de feltüntették a kormány többi tagját is: Rakovszky Iván belügyminiszter, Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter, Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter, Kállay Tibor pénzügyminiszter, Daruváry Géza igazságügyi miniszter, Valkó Ferenc kereskedelmi miniszter, valamint Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter. A miniszterelnök Kállay Tiborral együtt biztosan nem vettek részt az ünnepségen, mivel ezzel egy időben külföldön tartózkodtak Magyarország pénzügyi egyensúlyának helyreállítását szolgáló kölcsön miatt. Nagyatádi pedig vidéken helyszínbemjárásán vett részt egy mintagazdaságban ugyanebben az időben. *Vö. Nemzeti Újság*, 1923. május 15. A népszövetségi kölcsön ügye és az élelmiszerárak folyamatos drágulása mindennapos témát szolgáltatott az akkori sajtónak. Érhető, hogy a zászlószentelési ünnepségre alig találunk utalásokat az akkori újságokban, hiszen kölcsön nélkül az ország nem tudta a gazdaságát talpra állítani és a jóvátételeket fizetni, ezért minden figyelem a miniszterelnök külföldi útjára irányult.

Meghívók
szászlószenteléshez

Én	Név	Lakhely
1	Szászlószentelési bizottság elnöke Koröthy Miklós vez. Agorasztó Kormány tagja	✓ Jp. var
2	Koröthy Miklós vez. Agorasztó Kormány tagja mint szászlószentelési	✓
3	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
4	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
5	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓ Jp. kel
6	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓ Jp.
7	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
8	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
9	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
10	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
11	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
12	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
13	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
14	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
15	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
16	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
17	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓
18	Szász, kir. herceg Öfens- iget	✓

dor evangélikus püspökök, Sipőcz Jenő Budapest főpolgármestere, Nádassy Imre országos rendőrfőkapitány, Preszky Elemér főispán és Agorasztó Tivadar alispán, valamint Zadravec István tábori püspök. A zászlóaljak tisztikarán kívül meghívót kapott többek között Perényi Zsigmond, a Friedrich kormány korábbi belügyminisztere vagy a Ludovika Akadémia és a Magyar Királyi Testőrség tisztikara, de a környező települések (Túrkeve, Szolnok, Karcag) vezetői és kiemelt tisztségviselői (ügynökök, közigazgatók) nevei egyaránt szerepelnek a forgatókönyv névjegyzékében. A jeles eseményről nem hiányozhattak a sajtó akkori képviselői sem. Meghívást kapott a Nemzeti Újság, a Magyarság, a Nép, a Szózat, a Honvédelem és az Új Nemzedék, a Társaság, valamint az Új idők szerkesztője.

A zászlószentelés napjára – a meghívók elkészítésén és szétküldésén kívül – számos dolgot elő kellett készíteni, ami szintén egy gondosan összeállított lista alapján történt. A munkálatokból az ezred parancsnoka, Mátyás Sándor ezredesen kívül de Sgardelli Caesar őrnagy és Weisserberg János főhadnagy egyaránt oroszulról vállalt. A zászlószegek beszerzése a kiemelt feladatok között szerepelt. Ezek információhordozók is egyben, mivel a zászlószeget beverők

neveit is belevesték, amit később meghatározott sorrendben vertek be. Először a Szentháromság három szegét verték be, majd társadalmi és katonai rangjuknak megfelelően következtek a többiek.

Ezen kívül gondoskodni kellett a zászlódísz beszerzéséről, valamint két díszszázad biztosításáról és a tábor feldíszítéséről, a zászló előkészítéséről, illetve a kápolna felállításáról is. A vendégek szállítását is meg kellett szervezni még az ünnepély előtt, amelyben Szánthó Pál főszolgabíró működött közre. Gondos előkészületek előzték meg az ünnepélyt záró díszbeétedet, akárcsak az azt követő sportünnepélyt.¹⁰ Az előmunkálatok közötti listában találjuk a biztonsági intézkedések (államrendőrség, csendőrség, detektívek) megszervezésén túl a kormányzó feleségének szánt virágcsokor beszerzését,¹¹ az étkezde feldíszítését, illetve a fényképészek és a távirati iroda értesítését is. Ezeken kívül a díszbeéted alatti hangverseny és műsor megtervezéséről sem feledkeztek meg. Gondos előkészítést követően, mire május 14-én 11 óra 20 perckor a Nyugati pályaudvarról megérkezett a kormányzót és családját szállító „Turán” különvonat, minden elő volt készítve, a zászlószentelés helyszínére megérkeztek a vendégek, így kezdetét vehette az ünnepély.

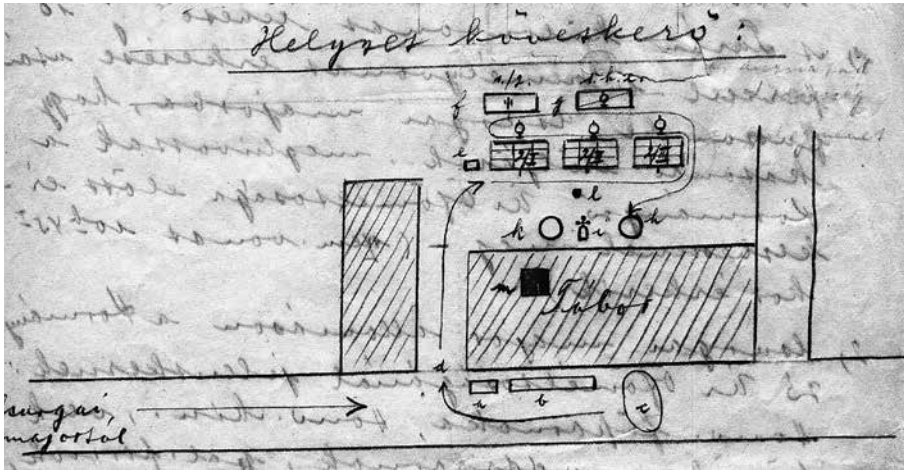
Az ezredzászló szentelése

Az Örkénytáborban gyakorlatozó Magyar Királyi 2. honvéd gyalogezred Mátyás Sándor ezredes személyes felügyelete alatt napokon át készült az ünnepélyre. Már a kora reggeli órákban az állomásról a táborba vezető úton megkezdődött hintókon a vendégek szállítása. A kormányzó megérkezését követően a kocsik előre meghatározott sorrendben indultak a táborhoz, amelynek a bejárata előtt már felállt a díszszázad és a Ludovika Zászlóalj. A kocsik a következő sorrendben indultak az állomásról a tábor felé: elől haladtak a biztonsági szervek, utánuk a testőrsegédek parancsnoka és az első szárnysegéd. Ezt követte a kormányzó és Nagy Pál honvéd tábornok, mögöttük a kormányzó feleségét és Than Károly altábornagyot szállító kocsi haladt. Őket a szárnysegédek követték,¹² mögöttük haladt Beleznay András Fischer Lajos alezredessel, a katonai iroda képviselőjével, Zadravec püspök Vámos Béla ezredessel, Raffay püspök és Taubinger ezredes lelkész Hadnagy Domokos ezredessel, Almássy Sándor főispán Szvastits Imre ezredessel, Preszly Elemér főispán és Agorasztó Tivadar alispán Vécsey őrnaggyal. A menet a vonat érkezését követően körülbelül negyed óra múlva érte el a tábor bejáratát. A kocsisort két oldalról mindvégig huszárok

10 Az ünnepi ebéd után a kormányzó megszemlélte az ezred sportcsapatát, amely stafétafutást és szabadgyakorlatokat mutatott be.

11 A csokrot Mátyás Magduska (Mátyás Sándor ezredes lánya) adta át a kormányzó feleségének a díszsátor bejáratánál. *Vö. Szózat.* 1923. május 15.

12 Magasházy László első szárnysegéd, Koós Miklós és Vetter Antal századosok, szárnysegédekén kívül Beleznay András a kabinetiroda tanácsosa, Görgey György alezredes, a testőrsegédek parancsnoka, valamint Kutassy János főhadnagy tartoztak még a kormányzó kíséretéhez. *Vö. Szózat.* 1923. május 15.

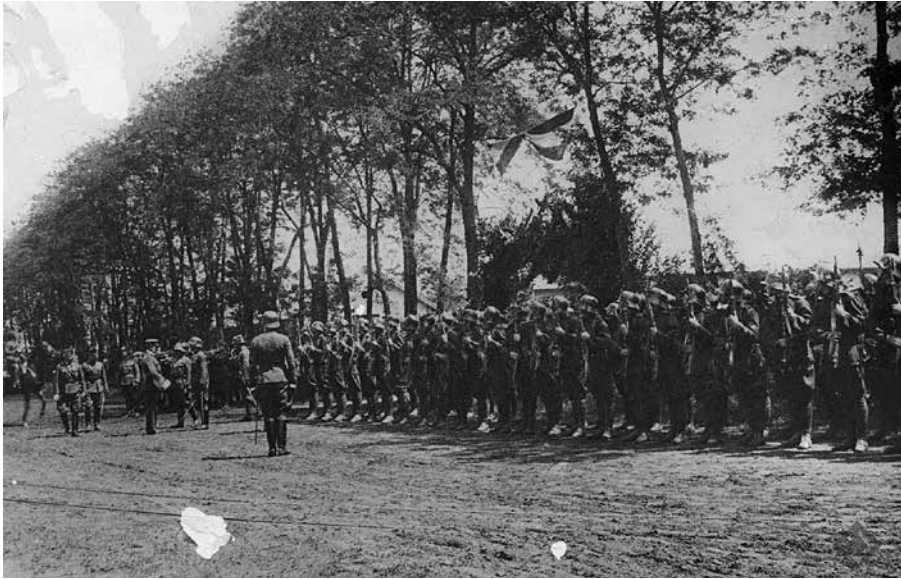
A forgatókönyvében található ceruzarajz Örkénytáborról az ünnepség ideje alatt: a-b: díszszázad helye, c: főszolgabíró a küldöttséggel, d: díszkapu, e: a Magyar Királyi 2. honvéd gyalogezred I. II. III. zászlóalja, f: 1/2 ágyús üteg, g: 1. huszár ezred, h: a kormányzó díszsátra, i: kápolna, k: vendégek sátra, l: a kormányzó helye a díszmenet alatt, m: tiszti étkezde

kísérték. A díszszázad Ilk István főhadnagy, díszszázadparancsnok vezénylete alatt tisztelegve várta a kormányzót, akit Szánthó Pál főszolgabíró üdvözölt az alsótabasi járás közönségének nevében. A Himnuszot követően a kormányzó és családja elfoglalta helyét és meghallgatták Németh Imre hadnagynak a zászlóanyához címzett alkalomra költött üdvözlő versét:

„ (...) Nagyasszonyunk oly rég vártunk reá
S most szívünk boldog és örömteli.
Oh legyen áldott jószágos keze,
Mely jött e zászlót feldíszíteni (...)”

A kormányzó először megszemlélte a tábor. Ez idő alatt feleségét Alexander Imréné, Szolnok vármegye alispánjának felesége, valamint Mátyás Sándorné, az ezredparancsnok felesége kísérte a kápolna jobb oldalán lévő díszsátorhoz. A tábori misét Zadravecz püspök celebrálta. A zöld gallyakkal feldíszített kápolna előtt helyezték el a felszentelésre váró zászlót, melyet a tisztikar vett körül. A felszentelést megelőzően, még a tábori mise keretein belül, a kormányzó felesége a „Hazádnak rendületlenül”, a Szolnoki Zászlóbizottság egyik hölgye pedig az „Istennel Hazáért” szöveggel ellátott zászlószalagokat kötözték a zászlórúdra. Ezen kívül zászlószalagot adományozott Nagykőrös, Abony, Alberti és Irsa, valamint Vecsés község hölgyei is.

A zászlószegyek beverésénél vitéz Falka Ferenc alezredes és de Sgardelli Caesar őrnagy segédkezett. Zadravetz István tábori püspök három szeget vert be „Isten dicsőségére”, a kormányzó és a felesége, valamint vitéz Nagy Pál honvéd

Örkénytábor a zászlószentelés napján, háttérben a kormányzó

tábornok egyet-egyét, míg báró Than Károly altábornagy három szeget¹³ vert be. A továbbiakban Takácsy György ezredes, Zdravec püspök, Taubinger Rezső tábori esperes, Borha Olivér, Mátyás Sándor ezredes, Pethes Miklós százados, Grosz Ernő százados, a szolnoki zászlóbizottság képviselője, vitéz Henyei Emil ezredes következtek. Őket Shvoy István ezredes, vitéz Hadnagy Domokos ezredes, táborparancsnok követte. Végül Szolnok és Pest vármegye fő- és alispánjai, majd az országos főkapitány, Szolnok polgármestere, a ceglédi állomás parancsnoka és az ezred valamennyi tisztje és a századok legénységei verték be a szegeket.

Ezt követően Zdravec püspök megáldotta a zászlót. Magasan szárnyaló ünnepi beszédében kitért a „viaskodásban szinte kifáradt” magyar nép küzdelmeire, majd felszólította a katonákat, hogy „kik ma átveszitek e szent zászlót, hűséggel, becsületességgel és kitartással váltsátok valóra a benne rejlő szent szimbólumot”. A püspököt Taubinger esperes követte, aki a protestáns egyházak nevében megáldotta a zászlót. A felszentelt és megáldott zászlót ezt követően a szolnoki alispán felajánlotta a kormányzónak és megköszönte a szolnoki hölgyek adományát, hiszen „tanúságot tettek arról, hogy a magyar társadalom megértő szeretettel viseltetik a Haza védelme iránt.” Majd a kormányzó átadta a zászlót a 2. honvéd gyalogezred parancsnokának, aki azt magasba emelését követően, mint „2. gyalogezred dicsőségének jelképét” átnyújtott az ezrednek. A zászlószentelést az ezred esküje zárta. A mintát de Sgardelli őrnagy olvasta fel.

13 Egyet a honvédelmi miniszter, egyet Janky Kocsárd altábornagy (1925–30-ig a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka) nevében és egyet, mint a budapesti 1. honvéd vegyesdandár parancsnoka vert be.

Horthy Miklós a dízsátor előtt beveri a kormányzói zászlószeget

Végül az ezred díszmenetben vonult el a kormányzó előtt. A forgatókönyv szerint az ünnepélyt a díszebéd követte a tiszti étkezőben. Itt Mátyás ezredes köszöntötte a kormányzót. Az ebéd végeztével, az ünnepély zárásaként, a kormányzó megsejmelte a sportünnepélyt és délután a 14 óra 20 perces különvonattal visszaindult Budapestre.

A következő napokban – az ezred zászlószentelése kapcsán – az ünnepélyen jelen lévő előjárók elismerésükben részesítették a rendezvény lebonyolításában résztvevőket. Visszaemlékezésében Mátyás ezredes kiemeli törzstisztjei és tisztikara, valamint zászlóaljparancsnokai felelősségteljes munkáját, amelynek köszönhetően mintaszerűen zajlott az ünnepély. Végül reményét fejezi ki, hogy a magas szintű elismerések erőt adnak ezredének az előttük álló feladatok elvégzésére, amely „megcsonkított hazánk újból való feltámadására fog vezetni”.

THE CONSECRATION OF THE FLAG OF THE ROYAL HUNGARIAN 2ND INFANTRY REGIMENT

The Royal Hungarian Defence Forces were established on 1 January 1922. In May the Ministry of Defence ordered the creation of seven new “mixed brigades” in the new army order. Thus fourteen infantry regiments were set up, and in 1922 they received their order of battle numbers from 1 to 14. In 1922 the first battalion of the Royal Hungarian 2nd Infantry Regiment was settled in the town of Szolnok, while the second battalion was stationed in Budapest, and the third one in the city of Cegléd. Colonel Mátyás Sándor of Páva, member of the Vitéz Order was appointed as regimental commander. The regulation about infantry flags was only adopted at the end of 1938, and the flags were regulated only in a broad outline, so the newly issued flags offered a rather varied picture, with only a relative standard size and system of symbolism. The flag of the Royal Hungarian 2nd Infantry Regiment was in line with the regulations, but the obverse of the flag was also decorated with embroidery.

From the carefully crafted event planning one can find out how the celebration of the flag inauguration was planned in Örkénytábor on 14 May 1923. The flag was offered by the ladies of the town of Szolnok, who created it by their own hand embroidery for the infantry regiment. Regent Miklós Horthy and his wife attended the celebration. She was the symbolical mother of the flag. The ceremony of the consecration of the flag, which has not changed much with the passage of time, was strictly followed in this case, too: first the flag nail was hammered in, the flag was inaugurated, and then it was presented to the troops. The soldiers made their oaths to the consecrated flag, which was then considered a symbol, capable of representing the military organisation on its own.

DAS FAHNENWEIHFEST DES KÖNIGLICHEN UNGARISCHEN 2. INFANTERIE-REGIMENTS

Am 1. Januar 1922. entstand das königliche ungarische Honvéd-Heer. Im Mai trat die Anordnung des Verteidigungsministers in Kraft, die in der Heeresordnung des Honvéd-Heeres sieben neue gemischte Brigaden ins Leben rief. So entstanden vierzehn Infanterie-Regimente, die im Jahr 1922 ihre Heeresordnungsnummern 1 bis 14 erhielten. 1922 wurde das erste Bataillon des zweiten königlichen ungarischen Infanterie-Regiments in der Stadt Szolnok, das zweite Bataillon in Budapest und die dritte in der Stadt Cegléd untergebracht. Regimentskommandeur wurde Oberst Sándor Mátyás von Páva, ein Mitglied des Vitéz-Ordens. Die Regelung, die auch die Fahnen der Infanterie betraf, wurde erst am Ende des Jahres 1938 erlassen. Sie wurden aber nur in groben Zügen geregelt, so entstanden neu verliehene Fahnen, die ein ausgesprochen vielfältiges Bild boten, wobei nur die relative Größe und das System der Symbolik einheitlich war. Die Fahne des königlichen ungarischen 2. Infanterie-Regiments entsprach zwar den Vorschriften, die Vorder- und Rückseite wurde aber auch zusätzlich mit Stickerei dekoriert.

Aus dem sorgfältig zusammengestellten Drehbuch kann man erfahren, wie die Feierlichkeiten zur Fahnenweihe vom 14. Mai 1923 in Örkénytábor geplant wurden. Die Fahne wurde von den Damen von der Stadt Szolnok offeriert, die eigenhändig die Stickerei für das Infanterie-Regiment entworfen hatten. Reichsverweser Miklós Horthy nahm mit seiner Frau am Fest teil, die die Würde der Fahnenmutterschaft annahm. Die Zeremonie der Fahnenweihe, die sich im Laufe der Zeit nicht viel veränderte, wurde auch in diesem Fall genau befolgt: die Fahmennagel wurde eingeschlagen, die Fahne eingeweiht und dann den Truppen aufgezeigt. Die Soldaten legten ihren Eid auf die so eingeweihte Fahne, die danach als ein Symbol galt, welches die militärische Organisation selbstständig repräsentieren konnte.

Soós Péter

EGY MAGYAR FEGYVERTERVEZŐ SVÁJCBAN – KIRÁLY PÁL
TEVÉKENYSÉGE AZ SIG-BEN

A XX. század magyar fegyvertervezőinek nem túl népes taborára egyaránt jellemző, hogy életük jó részét homály fedi, múltjuk fontos részletei mára ködbe vesztek. Nyilván ez munkájuk természetéből is adódik, amelyet a nyilvánosságtól elzárva kellett végezniük.

Király Pál ebből a szempontból kétség kívül az egyik legrejtélyesebb magyar fegyvertervező. Az írott és elektronikus formában meglévő életrajzai rendkívül hiányosak, feltételezéseken, találgatásokon és ferdítéseken alapulnak.¹ Élete és munkája utáni majd' három éves kutatómunka során egyetlen hivatalos személyi okmányt vagy fényképet sem sikerült róla előtalálni. Iskolájában, katonai szolgálati helyén, munkahelyein éppen csak keze nyomát lehet felfedezni, igazi alakja csak halványan körvonalazható.

Király Pál 1880. május 16-án született Budapesten, Király Pál és Tóth Etelka gyermekeként. A család őse, Király Bálint 1626. július 13-án kapta meg II. Ferdinándtól a köznemesi rangot jelképező címerlevelet és vele a dadai előnév használatára jogosító tiszadadai uradalmat.² Az Abaúj és Szabolcs vármegyei család nemes származása Király Pál számára igen nagy presztízst jelentett, még az Egyesült Államokban 1952-ben megjelent szabadalmi leírás is ez áll: Paul de Kiraly.³

Mérnöki tanulmányait a budapesti József Nádor Műszaki Egyetem Gépész-mérnöki Karán végezte, diplomáját 1902-ben kapta kézhez. Ez után egyéves önkéntes katonai szolgálatát teljesítette, képzettségének megfelelően a császári és királyi tüzérségnél. Leszerelése után, 1903-tól Alma Materében vállalt tanársegédi állást, 1800 koronás fizetéssel. Tartalékos hadnagyi rendfokozatát 1909. január 9-én kapta meg a cs. és kir. 6. Ferenc Ferdinánd főherceg tábori tarackos tüzérezredben.⁴

1 MANOWAR'S AUSTRO-HUNGARIAN WEAPONS - DESIGNERS' & BUILDERS' BIOGRAPHIES, Pál Dedai Király (1880–1965?) <http://sunblest.net/gun/Bio.htm>, Király Pál (gépészmérnök) [http://hu.wikipedia.org/wiki/Király_Pál_\(gépészmérnök\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Király_Pál_(gépészmérnök)), (megtekintés dátuma: 2012. augusztus 23.)

2 *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VI. kötet. Budapest, 1913. 16. p.

3 Az Egyesült Államok Szabadalmi Hivatalának 2,613,577-es számú Szabadalmi Leírása (1952. október 14.)

4 Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine. K.K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1909. 933. p.

1910. november 24-én jelentette be első szabadalmát „Önműködő kézi lőfegyver rúgózott el nem reteszelt závarzattal” témában.⁵ Király a benyújtott leíráson technikusként szerepel a szabadalom másik tulajdonosával, Lovász Józseffel együtt.

Az első világháború kitörése után 1914 augusztusában Király megkapta behívóját ezredéhez. Katonai pályája röviden összefoglalva a következőképpen alakult: 1914 decemberében előléptették főhadnaggyá, 1915. március 1-én ezredét átszervezték, Királyt pedig áthelyezték a 27-es számú táborigazdálkodás tüzérezredéhez. 1917. november 1-jén századossá léptették elő, de ekkor már a 127-es számú táborigazdálkodás tüzérezredénél szolgált, egészen a háború végéig.⁶

Az első világháborút követően 1921-ig maradt tényleges, utána pedig átmeneti állományban. Az ez után keletkezett iratokban Király, mint szolgálton kívüli tüzér százados szerepel. A katonai „kaszthoz” való, még ha nem is tényleges, tartozását Király ez után is szerette kihangsúlyozni. Nyilván úgy gondolhatta, hogy ez megkönnyíti a kapcsolatépítést az új fegyverek szolgálatba állításával, hadiipari üzletek megkötésével foglalkozó katonai szakemberekkel és döntéshozókkal.

Sajnos azt pontosan nem tudni, hogy Király Pál mikor került kapcsolatba a Honvédelmi Minisztérium (HM) illetékeseivel, személye mikortól került fegyvertervezőként előtérbe. Annyi bizonyos, hogy a HM megbízásából már 1921-ben végzett kutató-fejlesztői tevékenységet, méghozzá nem is kis összegből gazdálkodva! A Technikai Kísérleti Intézet⁷ (TEKI) által a HM felé 1924 júniusában felterjesztett titkos minősítésű ügyiratban olvasható, hogy Király 1921-ben 3000 aranykoronát kapott, hogy egy „kézipuska” modellt alkosson. Erről a fegyverről a TEKI jóvoltából csak azt tudjuk, hogy závarzat rendszere „megvalósította a tökéletes működési biztonságot.”⁸ Az is kiderül, hogy a fegyvermodellt Király a bolgár-török származású Borisz Aiváz-féle üzemben készítette el, az 1910-es szabadalomból már ismert Lovász József technikus vezetésével. Az Aiváz üzem neve jól ismert lehet a rejtett haditechnikai fejlesztéssel foglalkozók körében, hiszen itt kezdték el fejleszteni Gebauer Ferenc, szintén tiltó listán szereplő, motormeghajtású repülőgépgéppuskáit is.⁹ A TEKI jelentésében szerepel, hogy Király zárrendszerére alapozva egy golyószóró modellt hoznának létre, amelytől azt várták, hogy a kitűnő dán Madsen rendszerű fegyvernél is tökéletesebbre sikerül. Király Pál 1924 júniusában a TEKI számára jelentette, hogy golyószórójának elkészítési helyeként továbbra is az Aiváz-féle üzemet javasolja, amelyet a békeszerződés katonai korlátozásait ellenőrző antant vegyes bizottság ellenőreinek rajtaütése miatt, időközben egy Kemény Miklós nevű vállalkozó üzembérletévé mentettek át. A golyószóró elkészültéről nincsenek

5 A Magyar Királyi Szabadalmi Hivatal 59550. sz. Szabadalmi Leírása (1913. május 21.)

6 Ranglisten des kaiserlichen und königlichen Heeres. K. u. K. Hof- und Staatsdruckerei Wien, 1918. 1220. p.

7 A Haditechnikai Intézet elődszervezete, amely a rejtés időszakában polgári kutatóintézetként a m. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem részeként, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetési alárendeltségében dolgozott.

8 HL HM 31.802/9/eln. 3/a oszt. -1924.

9 *Gáspár Ferenc–Mann Miklós*: Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyár története. Budapest, 1971. 14. p.

A Rajna vízese fölé balra az SIG gyárépületei magasodnak (a szerző felvétele)

biztos információk, ahogy arról sem, hogy az újabb 3.000 aranykorona végül kiutalásra került-e. A TEKI 1928-as összefoglaló jelentésében akadhatunk csak egy újabb nyomra, amely dokumentumban írták le azoknak az 1922-től 1927-ig végzett kísérletek eredményét, amelyek célja rendszeresítésre alkalmas géppisztoly, öntöltő puska, golyószóró, és repülő megfigyelő géppuska kiválasztása volt.¹⁰ Az utóbbi fegyverféle fejlesztését 1926-ban a Légügyi Hivatal¹¹ kérésére kezdték meg. E célra akkor a HM leginkább egy Király-féle golyószórót tartott alkalmasnak, melynek kísérleti példányával meg is kezdték a próbákat. Sajnálatosan ma már nem tudni, hogy ez a fegyver azonos-e az 1924-ben megálmodott golyószóróval, vagy Királynak már a svájci munkássága alatt kifejlesztett egyik típusa lehetett. Mindenesetre a HM így foglalt mellette állást: „*Megfigyelő-géppuskává való alakításra csak a Király-féle golyószóró jöhet számításba, ez nem tehető függővé egy magáncég kétes kilátású, előreláthatólag hosszadalmas kísérletétől*”¹² – célozva Gebauer Ferenc és a Danuvia évek óta elhúzódó próbálkozásaira. Gebauer konstrukcióját – a gázdugattyús golyószórót – 1929-ben jelentették be, valamint azt, hogy a Danuvia egész fegyvercsaládot kíván belőle kifejleszteni. A versenyt 1934-ben – a repülő megfigyelő géppuska létrehozása terén – végül mégsem Király golyószórója, hanem a Gebauer-féle szerkezet nyerte meg.

Király Pál svájci feltűnésének legkorábbi idejét 1924-re lehet datálni. Ekkortól kezdve állhatott a neuhausen-i (ma Neuhausen am Rheinfall, Schaffhausen Kanton) Schweizerische Industrie Gesellschaft, vagyis a Svájci Ipar Társaság, röviden az SIG szolgálatában. A Rajna vízese feletti hegyoldalon található gyárat 1853-ban alapították, első termékeik vasúti kocsik voltak. A cég fegyvergyártó profilja akkortól vált jelentőssé, amikor 1864-ben a cég alkalmazásába lépett Johann-Friedrich Vetterli puskaműves, aki később a fegyvergyár igazgatója lett.

¹⁰ *Gáspár-Mann*: i. m. 23. p.

¹¹ A Légügyi Hivatal (LÜH) a légiő fedőszerve volt a tilalmi évek idején.

¹² *Gáspár-Mann*: i. m. 23. p.

Az SIG fegyvertörténeti gyűjteményének egyik raktára (a szerző felvétele)

Az 1870-es évek elejétől a svájci és az olasz hadsereg Vetterli egylövetű hátultöltő puskáját rendszeresítette, utóbbi helyen, többlövetűvé alakítva és modernizálva, még az első világháború időszakában is használták. Az első világháború után a SIG főleg félautomata és sorozatlövő fegyverek előállításával foglalkozott, több sikeres külföldi fegyvertípus gyártási jogait megvásárolva (pl.: P-08 Parabellum pisztoly, MP-18 géppisztoly). Az 1940-es évekre sikerült megalapozni a cég máig legendásnak számító örökségét, a kiváló minőségű, igen pontos és megbízható, saját fejlesztésű kézilőfegyverekkel. Elég csak a világ egyik legjobbjának számító SIG-Sauer pisztoly márkát említeni, vagy a svájci haderő Stgw-57, vagy Stgw-90 rohampuskáit.

Az SIG fegyvergyártási profilját mintegy tíz évvel ezelőtt egy amerikai cég megvásárolta és a tengeren túlra költöztette, Neuhausenben napjainkban már csak gépkarabélyok összeszerelése folyik. Az SIG tekintélyes múltjának gondozása, emlékeinek őrzése egy céges alapítvány (Stiftung Historische Waffensammlung der SIG) feladata. A történeti fegyvertárat a gyár egykori főmérnöke és konstrukciós osztályának vezetője, Eduard Brodbeck gondozza. Az egyik alagsori raktárban őrznek egyet-egyet az SIG által az 1870-es évektől gyártott valamennyi fegyvertípus kísérleti, minta- és sorozatgyártásban készült példányából. A gazdag anyaggal és precíz nyilvántartással rendelkező kollekciónban mintegy 12 olyan fegyver található, amelyek fejlesztésén Király Pál is dolgozott. 2010-ben Eötvös Péter fegyvergyűjtő és fegyvertörténeti kutató segítségével és közreműködésével lehetőség nyílt a fegyverek tanulmányozására, dokumentálására és Király svájci tevékenységének megismerésére.

Király pontos jogviszonya a gyárhoz nem ismert, a meglévő dokumentáció alapján az automata fegyverek fejlesztésével foglalkozó részlegen dolgozott Gotthard

End igazgató kezei alatt.¹³ Király Pál svájci tartózkodásának a neuhauseni városi nyilvántartásokban semmilyen nyoma nincsen, hivatalosan bejelentett lakcímmel, tartózkodási hellyel nem rendelkezett.¹⁴ Feltehetően nem lakott életvitelszerűen az alpesi országban, vagy legalábbis nem szigetelte el magát teljesen Budapesttől.

A történeti gyűjteményben a legkorábbra datálható Király-féle fegyver egy 7×57 mm-es Mauser űrméretű rövid csőhátrasiklásos működésű, forgó reteszelésű zárral ellátott öntöltő puska. A kartotékok szerint a SNr. 1454 nyilvántartási számú fegyvert Király Pál Lovász Józseffel együtt készítette 1924-ben. A Svájci Államszövetség Szabadalmi Hivatalához a fegyvert „önműködő lőfegyver” néven 1925. szeptember 22-én jegyezték be. A szabadalom tulajdonosai Király Pál, Budapest Kende u. 12., Lovász József, Budapest Egressy út 104. szám alatti lakosok és az SIG voltak. A szabadalmi oltalom Németországban 1924. október 6-ától volt érvényben.¹⁵ Ez alapján elég valószínű, hogy a fegyvert az alkotópáros az Aiváz-féle üzemben legyártott puska alapján szerkesztette meg, de nem azonos a magyar „kézipuska modellel”, hiszen mind az alkalmazott puskatöltény, mind az irányzék típusa alapján egyértelmű, hogy a Király/Lovász öntöltő puska már Svájcban készült. Ez a fegyver volt az SIG számára az első világháború után készült első sikeres fegyverprototípus.¹⁶

Király/Lovász öntöltő puskája 1924-ből (SHW SIG, SNr. 1454, a szerző felvétele)

A fegyver technikai adatai a következők:¹⁷

Űrméret:	7 mm-es Mauser
Működési elve:	rövid csőhátrasiklású, forgó reteszelésű
Tömege (üresen):	4700 g
Teljes hossza:	1135 mm
Cső hossza:	655 mm
Tár kapacitása:	15 darab
Irányzék osztása:	300–2000 m

13 Schweizerische Industrie- Gesellschaft, Waffenfabrik-Kommission für automatische Waffen, 402.006. sz. jegyzőkönyv 1928. (a továbbiakban: SIG WKAW) oldalszám nélkül

14 Eduard Brodbeck kutatásai és szóbeli közlése alapján.

15 A Svájci Államszövetség Szabadalmi Hivatalának 121840. sz. szabadalmi bejegyzése (1925. szeptember 22.)

16 Reinbart, Christian-Rhyn, Michael: Am Bewaffnung und Ausrüstung der Schweizer Armee seit 1817. Automatenwaffen, Maschinenpistolen, Selbstladegewehre. Zürich, 1972. 119. p.

17 Ugyanott.

A zár érdekessége, hogy a derékszögben megtört felhúzókar közvetlenül a zárfejhez csatlakozik, illetve, hogy a reteszelő szemölcsök kettős sorban helyezkednek el. A fegyver bal oldalán található a háromállású biztosító, amely egyben a puska szétszedő karjaként is funkcionál. A fegyver belső kialakítása

A Király/Lovász puska zárszerkezete (SHW SIG, SNr. 1454, a szerző felvétele)

rendkívül összetett, elkészítésének munka- és anyagigénye óriási lehetett. A szerkezet bonyolultságára jellemző, hogy a fotódokumentálás után jó egy órájába telt a fegyver összerakása a SIG nagy tapasztalatú egykori főmérnökeinek, akik nemes egyszerűséggel az „ördögglakat” kifejezéssel illeték a puskát.

1925-ben Király a fegyvert tovább tökéletesítette, de már Lovász József nélkül, akinek nevével többet munkáival kapcsolatban nem találkozhatunk. A 6-os gyári számú modell működési elve az előzőhöz hasonló, de kialakításában már letisztultabb, kevésbé összetett. A fegyver felülete kezeletlen, teljesen fémszínű, az irányzék hiánya miatt a puska egy félbehagyott prototípusnak tűnik.

A fegyver technikai adatai a következők:¹⁸

Űrméret:	7,92 mm-es Mauser
Működési elve:	rövid csőhátrasiklású, forgó reteszelésű
Tömege (üresen):	4960 g
Teljes hossza:	1110 mm
Cső hossza:	605 mm
Tár kapacitása:	10 darab

18 *Rheinbart–Rhy*: i. m. 120. p.

A forgó reteszelésű öntöltő puskák megszerkesztése után Király jórészt a sorozatlövő fegyverekre koncentrált. Az SIG vezetői ebben az időben, a nemzetközi értékesítés reményében nagy energiát fordítottak egy jól eladható könnyű géppuska, magyar terminológia szerint golyószóró, kifejlesztésére. 1925-re datálható az első ilyen fegyver prototípusa, amely a két alkotó nevének kezdőbetűiből (Király/End) a KE típusmegjelölést kapta. A történeti gyűjtemény ebből a fegyverből a 3-as számú példányt őrizte meg. A golyószórók fejlesztésében világviszonylatban ebben az időben kezdődött el egy új korszak, amikor már a géppuskák méretének, súlyának és kapacitásának csökkentése helyett teljesen új konstrukció létrehozásán fáradoztak.¹⁹ A KE golyószórók első mintája teljesen megfelelt az akkori modern elvárásoknak, mind paramétereit, mind műszaki megoldásait tekintve. A fegyver rövid csőhátrasiklásos működése és billenő tömbzárás rendszere lehetővé tette a viszonylag alacsony súly mellett a kezelhetőség megtartását. A golyószóró fából készült puskatussal, pisztolymarkolattal és alsó ágyazattal rendelkezik. A mozgó cső egy perforált csőköpenyben helyezkedik el, a zár, az elsütő- és az adogatószerkezet pedig egy mart acéltokban. Az alsó ágyazatra behajtható, kétlábú villaállványt szerkesztettek, az irányzék elemei közül csak a célgömb található meg a fegyveren. A felhúzókar a baloldalon, a kétállású biztosítókar és a szétszedő kar pedig a tok jobb oldalán helyezkedik el. A fegyverhez tárat nem őrzött meg a gyűjtemény. A tok alkatrészeinek felülete kezeletlen, illetve nyers acélszínű.

A golyószóró késleltetett reteszelésű, billenő tömbzárás működésű, a cső hátrasiklása 6 mm. A fegyver egyes és sorozatlövések leadására alkalmas. Az egyes lövés kiváltásához a kétállású elsütőbillentyűt az első, sorozatlövéshez a hátsó helyzetig kell hátrahúzni.

Ebből a prototípusból került kifejlesztésre 1925-ben a KE-7 golyószóró első változata, amely a svájci gyár egyik legismertebb és legkeresettebb terméke lett az 1920-as évek végén.

Az SIG történeti gyűjteményében a KE-7-esből többféle változat is megtalálható. A SNr. 2013 leltári számú fegyver abban különbözik az alaptípustól, hogy a kétlábú villaállványt magából az alsó ágyazatból alakították ki. A SNr. 2014-es nyilvántartási számú golyószórót pedig felcsapható körcélgömbbel és a hozzá megfelelő irányzótüskével látták el, így alkalmassá tették légvédelmi feladatok ellátására. A KE-7-hez egy könnyű, összehajtható, háromlábú állványt is szerkesztettek, melynek súlya 12 kg volt.

A KE-7 főbb technikai paramétereit:²⁰

Űrméret:	7 mm-es, 7,65 mm-es és 7,92 mm-es Mauser, .303 inches (7,62 mm-es) Lee-Enfield
Működési elve:	rövid csőhátrasiklású, billenő tömbzárás

19 Kortársnak lehetne említeni Browning BAR-ját (1918), Degytarjev DP-jét (1928), vagy a csehszlovák Václav Holec ZB 26-osát (1926).

20 Light machine gun Neuhausen KE 7. Swiss Industrial Company, Neuhausen Rheinfalls, Switzerland. <http://www.forgottenweapons.com/wp-content/uploads/KE7/KE7%20pamphlet%20-%20English.PDF> – 2012. november 12., 2–3. pp.

Tömege (üresen):	7820 g
Teljes hossza:	1190 mm
Cső hossza:	600 mm
Tár kapacitása:	25 darab
Tűzgyorsasága:	550 lövés percenként
Írányzék osztása:	100–2000 m

A KE-7 golyószóró M 1:2 méretarányú gyári modellje (SHW SIG SNr. 2051, a szerző felvétele)

Az Automata Fegyverek Fegyvergyári Bizottságának jegyzőkönyvei alapján elmondható, hogy az SIG világszerte igen aktív marketingtevékenységet folytatott a KE-7 golyószóróval. Tárgyaltak, brosúrákat küldtek, vagy demonstrációt szerveztek többek között a Balti államokban, Lengyelországban, Peruban, Romániában, Chilében, Olaszországban, az Egyesült Államokban, Csehszlovákiában, Afganisztánban, Perzsiában, Belgiumban és Spanyolországban.²¹ Az önműködő fegyverekkel foglalkozó részleg hármas szervezetben működött, külön igazgatósága volt a fejlesztéseknek, a gyártásnak és külön a propagandának. Ennek ellenére a KE-7-est nem rendszeresítették a svájci haderőben, de még csak Európában sem sikerült rá vevőt találni. Szép sikereket értek el vele azonban a Távol-Keleten és Dél Amerikában. 1928-tól 1938-ig a kínai hadsereg számára mintegy 3105 darab 7,92 mm-es KE-7 golyószórót, tárat és egyéb alkatrészt sikerült értékesíteni, összesen 6.382.000 svájci Frank értékben. Ezen kívül 50 darabot Etiópiába, 1000 darabot pedig Kolumbiába adott el az SIG.²²

²¹ SIG WKAW, oldalszám nélkül

²² Hug, Peter: Schweizer Rüstungsindustrie und Kriegsmaterialhandel zur Zeit des Nationalsozialismus, Unternehmensstrategien – Marktentwicklung – politische Überwachung, Unabhängige Expertenkommission Schweiz – Zweiter Weltkrieg – Commission Indépendante d'Experts Suisse - Seconde Guerre Mondiale, Band 11. Zürich, 2002. 11. táblázat

A KE-7 megalkotását követően, illetve azzal párhuzamosan Király End igazgatóval és Andreas Gaetzi főmérnökkel folytatta az öntöltő puskák fejlesztését. Közös fegyvereik, amelyeken az 1930-as évek elejéig együtt dolgoztak, neveik kezdőbetűiből a KE és K.E.G. típusjelzéssel lettek ellátva. A történeti gyűjteményben őrzött öt különböző mintapéldányból végül csak igen alacsony széria készült. Király feladata a puskák zár- és adogatószerkezetének megtervezése volt, amelyek a legfontosabb működtető elemei a félautomata fegyvereknek. Valamennyi puskafélénél a KE-7-eshez hasonló billenő tömbzárás megoldást alkalmazták, amely az egyszerű kialakítás mellett lehetővé tette a puskatöltény kilövésekor keletkező gáznyomás maximális kihasználása mellett a hátralökés erejének csökkentését. Király Pál utolsó svájci szabadalma is valószínűleg egy ilyen zármegoldást igyekezett levédeni.²³

Az öntöltő puskák iránt a magyar és a német kormányok mutattak érdeklődést. 1928 márciusában öt darab Király-féle fegyver volt gyártás alatt, amelyet a magyar kormány megrendelésére készítettek, további két darabot pedig a német haderő, a Reichswehr számára kívántak átadni. Ezen kívül további 20 ilyen fegyver gyártását tervezték, amely 40.000 svájci Frank beruházást igényelt a cégtől. A tervek megvalósulásáról nincsenek további adataink.²⁴

A SNr. 1391 leltári, 8-as gyári számú KE-9 öntöltő puska jellegzetessége, hogy felhúzókarja a tokfedéllel egybe van építve. Kétsoros szekrénytára fixen rögzített, töltését felülről kellett végezni. Biztosítóberendezése szinte teljesen megegyezik a KE-7-sével. Az alkatrészeinek kopásán jól látszik, hogy egy több ezer lövést leadott kísérleti mintapéldányról van szó. A cső hátrasiklásának hossza például a felső ágyazat előtti részen tisztán kivehető. A fegyverből 1929–30 körül mintegy öt darabot állítottak elő.²⁵

A KE-9 öntöltő puska hátrabúzott zárral (SHW SIG SNr. 1391, a szerző felvétele)

23 A Svájci Államszövetség Szabadalmi Hivatalának 147493. sz. szabadalmi bejegyzésében (1930. június 11.) a feltaláló Paul von Király Artilleriehauptmann-ként, azaz Király Pál tüzér századosként szerepel.

24 SIG WKAW, oldalszám nélkül

25 *Rheinbart–Rbyn*: i. m. 121. p.

A fegyver technikai adatai a következők:²⁶

Űrméret:	7,92 mm-es Mauser
Működési elve:	rövid csőhátrasiklású, billenő tömbzárás
Tömege (üresen):	4720 g
Teljes hossza:	1110 mm
Cső hossza:	600 mm
Tár kapacitása:	10 darab
Írányzék osztása:	100–2000 m

A három konstruktőr együttes munkájából született meg a K.E.G. öntöltő puskák négy változata. Ezek a fegyverek kialakításukat, megmunkálásuk minőségét és műszaki megoldásaikat tekintve igen magas színvonalon álltak. Valószínűleg pontosan ezért igen drágák is lehettek, és nem hoztak üzleti sikert az SIG-nek.

Az A, B, C, és E modellek közös jellemzője, hogy tervezésükkor szakítottak a rövid csőhátrasiklásos rendszerrel, és a közvetlen zárhátrasiklásos működést választották. Ezzel a fegyverek kialakítása némileg egyszerűbb lett, de számolni kellett a rendszer hátrányaiból származó következményekkel, a lövés kiváltásakor fellépő hátralökési impulzus direkter érvényesülésével. E miatt a K.E.G. puskák tömbzárát viszonylag súlyosra, a helyretolórugót pedig erősebbre kellett méretezni. A négyféle puska működési elve, szerkezeti felépítése gyakorlatilag meggyezik, eltérést űrméretükben, külső kialakításukban, tárcapacitásukban és a kezelő berendezések elhelyezésében találhatunk.

A SNr. 1545 leltári számú K.E.G. „A” modell biztosító berendezése egy fellecsúszatható gomb, amely a tokfenék jobb oldalán, a tusanyakat átmarkoló jobb kéz hüvelykujjának közelében található. E mellé került egy rögzítő gomb, amely kioldásával a tokfedél levehetővé, és így a zár hozzáférhetővé válik. A tíz darabos kapacitású tár kivehető, a kioldógombot a sátorvas belső oldalára tették. A felhúzókar lapos kialakítású.

A SNr. 1546 nyilvántartási számon szereplő, 7×57 mm-es Mauser űrméretű „B” modell biztosító berendezése egy kétállású, elforgatható kar a tokfenéken, ugyancsak a lövész jobb hüvelykujjának közelében. A tokfedelelet szintén egy kis kar elfordításával lehet levenni. A felhúzókar fogantyúja zömök, henger alakú, a svájci hadseregben rendszeresített ismétlőpuskáéhoz hasonló. A fegyverhez a gyűjteményben egy tízes és egy húszas tár maradt fenn, amelyeket a sátorvas elején található emelővel lehet rögzíteni, illetve kioldani.

A „C” modell, amelyet a 1544-es számon tartanak nyilván, annyiban különbözik az előzőtől, hogy a biztosító berendezése egy kétállású eltolható gomb, amely a tok bal oldalára került. A fegyverből mindösszesen egy darab készült, 1931-ben.²⁷

²⁶ Ugyanott.

²⁷ *Rheinbart-Rhyn*: i. m. 123. p.

A puska technikai adatai a következők:²⁸

Űrméret:	7 mm-es Mauser
Működési elve:	közvetlen zárhátrasiklásos, billenő tömbzárás
Tömege (üresen):	3970 g
Teljes hossza:	1090 mm
Cső hossza:	600 mm
Tár kapacitása:	10 darab
Írányzék osztása:	100–2000 m

A K.E.G. öntöltő puska utolsó modellje, az „E” változat, vitathatatlanul a legkifinomultabb darab. Már külsőre is azonnal könnyen megkülönböztethető a többitől, mert alsó és felső ágyazata nem illeszkedik teljes hosszában, a felforródott cső hűtése érdekében mindkét oldalon öt-öt szellőzőnyílást hagytak közöttük. A felső ágy emellett teljes egészében ketté van választva, a két fél szegecsekkel van a csőhöz rögzítve. A legérdekesebb része a fegyvernek a zárat eltakaró tokfedél, amely egyben a puska biztosító berendezése is. Biztosított helyzetben a fedél rá van hajtva a kivető nyílásra, amely így pormentesen eltakarja a zárszerkezetet. A tokfedél, mint egy púp, ebben a helyzetben eltakarja az irányzék nézőkáját. A fedél hátrahajtása után lehet a fegyvert tűzkészé tenni, és szabaddá válik az irányzóvonal is. Az irányzóberendezés elemei alapesetben a célgömbből, a fixen rögzített nézőkéből, és a tokfedél belsejében lévő diopterből állnak. Amennyiben a lövész az alapirányzéktől eltérő távolságra kíván lőni, úgy a tokfedélből ki tudja hajtani a csúsztatható nézőkével ellátott keretirányzékot. A fegyverhez két tár is megmaradt, az egyikbe tűz, a másikba húsz darab 7,92 mm-es Mauser töltényt lehet tárazni. Az öntöltő puskából valamikor 1932–33 folyamán egy darab készült.

A K.E.G. „E” öntöltő puska kihajtott keretirányzékkal (SHW SIG SNr. 1391, a szerző felvétele)

²⁸ Ugyanott.

A puska technikai paraméterei a következők:²⁹

Űrméret:	7,92 mm-es Mauser
Működési elve:	közvetlen zárhátrasiklásos, billenő tömbzárás
Tömege (üresen):	4640 g
Teljes hossza:	1100 mm
Cső hossza:	600 mm
Tár kapacitása:	10, illetve 15 darab

Valamennyi KE és K.E.G. puskát úgy alkották meg, hogy szuronyt lehessen rájuk tűzni, legtöbbjüknél a svájci 1918 M bajonettet.

Abesszín katonai küldöttség az SIG löterén, 1930-as évek közepe. A képen látható fegyverek felülről lefelé: két MKMS géppisztoly, MP-18 géppisztoly, K.E.G. „E” öntöltő puska, két KE-7 golyószóró, KE-7 golyószóró állványon. (SHW SIG SNr. 6024, a szerző felvétele)

Egy 1928. augusztus 18-ai bizottsági ülésen felvett jegyzőkönyv rávilágít Király Pál személyiségére és az SIG-hez való viszonyára. Gotthard End így panaszkodott Királyról: „End igazgató úr megjegyzi, hogy Király századossal nem jut előbbre. Az általa megfogalmazott egyértelmű tanácsokat többször nem követi, nem tartja be. Előfordul, hogy a Király századossal közösen megbeszélte és rögzített

²⁹ Rheinbart–Rhy: i. m. 124. p.

*elképzeléseken ő magától változtat. ... óvakodik attól, hogy Király működésébe beavatkozzon. Előbb-utóbb meg kellene neki mondani, hogy tevékenysége valahol gátlón hat a gyártásra és nem fog okot adni a meglegedettségre. ... Frey igazgató úrnak az a véleménye, hogy Király százados End igazgató úrnak van alárendelve és utasításait követnie kellene. Annamann elnök úr teljes mértékben egyetért ezzel.*³⁰

Talán ennek a súrlódásnak is köszönhető, hogy Király 1929 őszén visszatelepült Magyarországra. Tervező mérnökként a Danuvia fegyvergyárban foglalkoztatták, de kapcsolatai az SIG-vel nem szűntek meg teljesen. Seiberth Sándor, a Danuvia akkori vezérigazgatója, egy magánlevélben megemlítette, hogy Királyt a svájci gyárhoz lehetetlen szerződés köti, „semmilyen irányban szabad keze nincsen”, és hogy majd igyekezni kell számára emberségesebb feltételeket teremteni.³¹

Talán ez a „lehetetlen szerződés” lehet a magyarázata annak, hogy az SIG-ben 1929 után is készült még olyan fegyver, amelynek alkotói között Királyt is szerepeltetik. Így nem lehetetlen, hogy az SIG első saját konstrukciójú géppisztolyainak tervezésében is részt vehetett. Az MKMO és MKMS³² típusjelű fegyverek End és Gaetzi neve alatt készültek, de egyes források szerint a tár-fészket és a lőszer-adogató rendszert még Király szerkesztette svájci tartózkodása alatt.³³ Tény, hogy a fegyver külsejében szinte teljesen megegyezik Király 1939-es géppisztoly modelljével, amelynél a hosszú cső, a puskafarmájú ágyazat, az alsó ágyazatba behajtható, 40 lőszer befogadására alkalmas szekrénytár mind az MKMS-re hajaz. Szintén hasonlóságnak számít a nagy teljesítményű lőszer használata miatt alkalmazott késleltetett tömegzár, amely a lövéskor fellépő hátrarúgást hivatott enyhíteni. A svájci géppisztoly zárszerkezete azonban eltérő elképzelésen alapult, mint későbbi magyar utóda, hiszen a két zárttest egymással nem állt összeköttetésben, csupán elcsúsztak egymáson.

Nem csak külsőségeken hasonlít a két fegyver. A HM számára az SIG budapesti képviselőjétől 1934 áprilisában érkezett egy ajánlás és egy tájékoztató füzet, amellyel a svájci gyár új géppisztolyára próbálták felhívni a figyelmet.³⁴ A brosúrában olvasható leírás egyes részletei, az állítás, amely szerint e fegyver a teljesítménye alapján már nem is géppisztoly, hanem egyenesen gépkarabély, a magyar Király géppisztolyokról szóló későbbi hivatalos jelentésekben, rendszeresítési indoklásokban szinte szóról-szóra visszaköszönnek: *„A világháborúban igény támadt egy, a géppuskák tüzelési sebességével rendelkező, de könnyebb és a rohamozó által minden helyzetben jól használható fegyverre..., ...egy megfelelő hosszúságú cső a felhasználásra kerülhető összes fajta pisztolytöltény teljes kihasználására, az egyes lövések precizitásának elérésére, megfelelő átütközésre és ezzel teljes taktikai használhatóságra a közelharcban, ...Összefoglalva az előnyöket:1. a szóba jöhető löszerek jobb*

30 SIG WKAW, oldalszám nélkül

31 *Gáspár-Mann*: i. m. 23. p.

32 *Maschinenkarabiener für Militär mit Hülsenauswurf oben/seitlich* = katonai gépkarabély felső/oldalsó hüvelykivetéssel.

33 *Lindschun, Reiner-Wöllert, Günter*: *Infanteriewaffen gestern (1918–1945)*. Illustrierte Enzyklopädie der Schützenwaffen aus aller Welt: 2 Bände. Berlin, 1998. 525. p.

34 HL HM 438.230/el. 3/a. oszt. -1934.

Az SIG MKMS géppisztolya (fent) és a magyar 1939 M. Király géppisztoly (SHW SIG SNr. 1468, HTM gysz.: A 7654, a szerző felvételei)

*kibaszálása, tehát: nagyobb pontosság és a lövések nagyobb hatásfoka, 2. a lövésre kész fegyver jobb kezelhetősége, a tár elhelyezése által, 3. állandó tüzékenység, 4. könnyebb és gyorsabb átállás egyes- és sorozatlövés között, 5. mellékfegyver használatának lehetősége (bajonett), 6. rendőrségi felhasználásban nagy jelentőséggel bír a pisztolylőszer használata, kiváltképp lakott területen, ahol a gurulat, vagy átlövés esetén kevésbé veszélyezteteti az esetleges civilt, mint a puska lőszer, 7. nagy előnynek számít – rendőrtisztek elmondása szerint – hogy a fegyver nem géppisztoly-, hanem puskaformájú.*³⁵

Király Pál a második világháború befejeztével kiesett a hazai fegyverfejlesztés és gyártás világából, ezért anyagi gondjai támadhattak. Ebből a helyzetből szabadalmainak külföldi értékesítésével próbált kievickélni. Valószínűleg sejtette, hogy ezzel a ténykedésével hamar felhívja magára a hatóságok figyelmét, ezért 1947 őszén újra Svájcba távozott. 1948 januárjában Király Zürichben találkozott Kovács Sándorral, a dominikai fegyvergyár megteremtőjével.³⁶ A Rafael Trujillo elnök kezdeményezésére létrehozott, San Cristobal-ban működő *La Armeria* a dominikai iparosodást hivatott szolgálni. Királlyal már kezdetektől fogva úgy számoltak, mint a könnyűfegyverzet tervezésében és gyártásában jártas szakemberrel. Király a felkérésnek nem állt azonnal kötélnek, bizonytalanak érezve a közép-amerikai beruházás sikerét. Több vasat is tartott a tűzben, svájci és francia cégekkel is kapcsolatban állt: „...Az én dolgaim iránt két szomszédos ország érdeklődik.

35 HL HM 438.230/el. 3/a. oszt. -1934

36 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTTL) 3.1.9. V-121702/c 29.

*Addig nem megyek el innen, amíg ezekkel a tárgyalásokat le nem folytattam....*³⁷ – írta 1948. április 5-én Genfből egyik magyar barátjának. Ugyanitt utalást tett egy helyi gyárra, amely a „festőgép” iránt érdeklődött, amelynek részletes terveit csak a svájci szabadalmi költségek befizetése után hajlandó megmutatni. Nyilvánvaló, hogy Király ez alatt, virágnyelven fogalmazva, egyik fegyverét értette. Kovácsék számára mindenesetre világossá tette, hogy addig nem hajlandó Dominikára utazni, míg a visszautazáshoz szükséges pénzösszeg nincs a zsebében. Otthonról ugyanekkor értesült arról, hogy lakásában a Gazdasági Rendészeti Ügyosztály nyomozói házkutatást tartottak, rajzait pedig elvitték. A hazafelé vezető hidat ezzel Király számára felégették.³⁸

Végül a dominikai utazást sikerült nyélbe ütni, és az első Király-féle fegyverek már 1948 végén elhagyhatták a gyártósort. Dadai Király Pál, a XX. század magyar fegyveriparának egyik jeles képviselője, az SIG sikeres, ám renitenskedő konstruktőre a Dominikai Köztársaságban ismeretlen időpontban és helyen vesztette életét, valószínűleg a helyi titkosrendőrség által szervezett merényletben.³⁹

37 ÁBTL 3.1.9. V-121702/c 77.

38 ÁBTL 3.1.9. V-121702/c 78.

39 *Domingo, Lilón: A magyar bevándorlók szerepe a Dominikai Köztársaság iparosításában. Tanulmányok a diaszpóráról. Szerk.: Kovács Nóra. Budapest, 2005. 140. p*

A HUNGARIAN WEAPON DESIGNER IN SWITZERLAND – THE ACTIVITY OF PÁL KIRÁLY
IN THE SIG WORKS

Pál Király was born in 1880 in Budapest. He earned a university degree in mechanical engineering. Pál Király is regarded as one of the most significant weapon designers of the first half of the 20th century. In Hungary he owes his fame to the eponymous submachine gun family, but even the superficial biographical works about him do not forget to mention the fact that after the First World War he worked in an arms factory in Switzerland. The Hungarian sources describe his work during this time rather taciturn, one could say, almost meaningless. The experts of the Hungarian Military History Museum specialised in the history of arms, began to explore the life and impact of his work in 2010. The results of this research will hopefully appear in a monograph in the near future. On the basis of documents preserved in the Hungarian Military History Archives and a study tour in the SIG arms plants it was possible to create a picture of the activities of Pál Király in Switzerland, which is more accurate than the previous studies.

EIN UNGARISCHER WAFFENKONSTRUKTEUR IN DER SCHWEIZ – DIE TÄTIGKEIT
VON PÁL KIRÁLY IN DEN SIG-WERKEN

Pál Király, geboren 1880 in Budapest, gelernter Maschinenbauingenieur, gilt als einer der einflussreichsten Waffenkonstruktoren in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In Ungarn verdankt er seine Bekanntheit in erster Linie der nach ihm benannten Maschinenpistolenfamilie, aber selbst die oberflächlichsten biographischen Werke über ihn vergessen nicht die Tatsache zu erwähnen, dass er nach dem Ersten Weltkrieg in einer Schweizer Waffenfabrik arbeitete. Die ungarischen Quellen berichten über seine Arbeit während dieser Zeit ziemlich wortkarg, sind eigentlich fast nichtssagend. Die Fachleute des ungarischen Museums für Militärgeschichte, die sich mit Waffengeschichte befassen, fingen 2010 an, das Leben und die Wirkung seiner Arbeit zu erforschen. Die Ergebnisse dieser Forschung werden hoffentlich in naher Zukunft in einer Monographie erscheinen. Während der Forschungsarbeit gelang es aufgrund von Dokumenten im Archiv für Militärgeschichte, sowie einer Studienreise in die SIG-Waffenwerken ein genaueres Bild über die Tätigkeit von Pál Király in der Schweiz zu schaffen.

Jakusch Gabriella

95 ÉVE EMLÉKEZÜNK KATONAHŐSEINKRE

A Magyar Hősök Emléknapján megemlékezéseket tartanak országszerte, így tisztelegnek azok előtt a magyar katonák előtt, akik az Árpád-kortól kezdve az 1848–49-es szabadságharc, az első és a második világháború, valamint az 1956-os forradalom idején, egészen napjainkig védték az országot a külső ellenségtől.

A Hősök Emlékünnepének eredete

A Hősök tere Budapest legtágasabb, legnagyobb hatású tere. A Hősök tere az előtte fekvő Andrassy úttal együtt ma már a Világörökség része. 1895-ben született meg a döntés, hogy a Gloriette¹ helyén egy millenniumi emlékművet, egy Pantheont kell építeni. Wekerle Sándor miniszterelnök Zala György² szobrászt és Schickedanz Albert³ építész-t bízta meg a feladattal. A két oszlopcsarnok később készült el és a királyszobrokat csak 1905 és 1911 között készítették és helyezték el bennük. Eredetileg 14 király – kilenc magyar és öt Habsburg uralkodó – szobra állt az emlékműben.

A Tanácsköztársaság alatt, 1919. május 1-jén az egészet vörös drapériával vonták be, Gábriel arkangyal szobrát obeliszkké alakították, és eléje Marx hét méteres gipszből öntött alakját állították. A Habsburg királyok (I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József) szobrát kiemelték és Vignali Rafael öntődei vállalatához szállították. Ekkor tört össze az eredeti Ferenc József szobor, amelyet pár proletár vert szét. A két világháború között ezeket a szobrokat ismét felállították. Az új Ferenc József-szobor (immár nem katonaruhában, hanem koronázási ruhában, azonban korona nélkül) 1926-ra készült el.

A tér 1932-ben a Hősök Emlékkövérről kapta ma is használatos nevét. Aki itt megfordul, gyakran csak a Millenniumi Emlékmű együttest csodálja meg, észre sem véve az egyszerű kőtömböt a Hősök Emlékkövért.

- 1 A Gloriette nevű építmény egy 2,5 m magas, hatszögletű, balluszteres korláttal keretezett terasz volt, aminek a közepén egy 24 m magas zászlótartó rúd állt és két oldalról lépcső vezetett fel.
- 2 Zala György (Alsólendva, 1858. április 16. – Budapest, 1937. július 31.) szobrászművész, a századforduló hivatalos művészetének jelentős képviselője, a neobarokk emlékműszobrászat legjelentősebb mestere.
- 3 Schickedanz Albert (Biala, 1846. október 14. – Budapest, 1915. július 11.) műépítész, festő, az eklektikus építészeti jeles képviselője. Többek között a Millenniumi emlékmű, a Műcsarnok és a Szépművészeti Múzeum tervezője.

Az Emlékkő, amely más fővárosokban az ismeretlen katona sírjaként ismert, az alkotók megfogalmazásában egy monumentális tömegsírt szimbolizál, azt sugallva, hogy a honfoglaló vezérek, a magyar királyok és fejedelmek előtt a magyar nemzet függetlenségéért és szabadságáért elesett hősi halottak pihennek. Így őrzí a két műalkotás a magyar történelem ismert és ismeretlen hőseinek emlékét, mindazokét, akiknek helyállása, áldozatvállalása biztosította a magyar nép fennmaradását.⁴

Az Ismeretlen Katona eszméjének kialakulása

Az Ismeretlen Katona eszméjének gondolata Franciaországból eredt. A francia Frédéric Simon, több hazafias társaság elnöke 1916-ban beszédet tartott Rennesben, egy ott elhunyt ismeretlen személyazonosságú katona sírjánál. Itt hangzott el először az Ismeretlen Katona, a Névtelen Hős későbbiekben világhírűvé lett neve. Frédéric Simon többek között a következőket mondta:

„Miért ne nyithatná meg Franciaország Pantheonjának kapuit egy ismeretlen harcos előtt, aki a hazáért halt meg? Sírkövére csak ezt írhatná: Egy katona / 1914–1916

Az egyszerű katonának ez a temetése abban a domban, hol annyi dicsőséges és lángelméjű ember nyugszik, nemcsak szimbólum lehetne, hanem bódolat az egész francia hadsereg előtt is.”⁵

A civil gondolat a katonahősök halálának elismeréséről megelőzte a hivatalos álláspontot. A háború után a törvényhozás is reagált a nagy társadalmi nyomásra, amely szinte kikövetelte a hősök hivatalos elismerését, az áldozatokra és hősökre emlékezők kegyeleti helyeinek kialakítását. A francia parlament 1920. november 9-én az alábbi törvényt hozta:

„1. §. 1920. november 11-én a Pantheonban nemzeti gyászünnepe lesz egy ismeretlen katonának, aki a világháborúban elesett a becsület mezején.

2. §. Ugyanazon napon e katona földi maradványai ünnepélyesen átszállíttatnak az Arc de Triomphe-hoz, ahol azokat eltemetik.”⁶

Az ismeretlen katona kijelölésére a verduni erőd⁷ egy föld alatti helyiségében került sor. Az arcvonal különböző helyeiről nyolc azonosítatlan katona maradványait ásták ki, majd tölgyfakoporsóba tették őket.

4 Helgert Imre: Nemzeti Emlékhely a Hősök tere. *Bolyai Szemle*, 2001/3. 7–33. pp. (<http://193.224.76.4/download/bjkmk/bsz/bszemle/hadtort0103t.html>)

5 Hogyan született az ismeretlen katona eszméje? in: *Magyar Katonai Szemle*, 1934. II. évnegyed 5. füzet 219. p.

6 Hogyan született az ismeretlen katona eszméje? i. m. 220. p.

7 A Maas folyó partján fekvő francia város. „Verduni vérszivattyú” helyszíne – így nevezte el a köznyelv a francia és a német csapatok közötti legvéresebb ütközetet, az 1916. február 21. és december 19. között lezajlott verduni csatát. Utólag már tudjuk, hogy az első világháború leghosszabb és a Somme-i után második legvéresebb csatája a nyugati front legfontosabb fegyveres összecsapása lett. Ma már a francia elszántság jelképének tekintik, a védők önfeláldozása miatt. Az első világháború leghosszabb csatájában 65 francia hadosztály (a teljes francia haderő fele) vett részt. A legfrissebb kutatások szerint a franciák vesztesége 460 ezer fő volt, csak a hadifoglyok száma meghaladta a 65 ezret. Ezzel szemben a németek 280 ezer katonát veszítettek el a „verduni vérszivattyúban”.

November 10-én nagy katonai ünnepség keretében kijelölték az „Ismeretlen Katonát”. A francia 132. gyalogezred egy önkéntesét bízták meg válassza ki piros-fehér szekfűcsokornak a koporsóra való helyezésével. A szertartás végeztével a koporsót különvonaton Párizsba szállították, hogy másnap nagy ünnepséggel eltemessék.

November 11-én – a fegyverszünet megkötésének második évfordulóján – 11 órakor Londonban is sor került az ismeretlen brit katona ünnepélyes temetésére a Westminster apátság templomában. A brit ismeretlen katona a Westminster apátságban van eltemetve, de ezenkívül létezik a Whitehallban felállított emlékmű is a Cénotaphé,⁸ melyet 1919–20-ban Edwin Lutyens építtetet. Nem igazi sír, hanem a háborúban eltűnt elesett katonák emlékműve, akiknek teteme nincsen meg és azoké is, akiknek a sírja megvan. Felirata az alábbi: *„a birodalom mindazon polgárainak, akik életüket adták a háborúban.”*

Belgiumban 1922-ben a király rendeletet írt alá, amely szerint egy ismeretlen belga katona testét, aki a világháború alatt a becsület mezején elesett, Brüsszelben kell eltemetni a kongresszus oszlopának lábánál.

Az olaszok a római Piazza Venezián lévő Monumento Nazionaleban helyezték el az Ismeretlen Katonát, olaszul Milite Ignoto-t, aki a Haza oltárában, egy Róma szobor lábánál nyugszik. A sír mellett állandóan két katona áll díszőrséget.

A németek nem vették át az Ismeretlen Katona eszméjét. 1934. február 25-én tartották meg először egységesen a Hősök Emléknapiját. Az Unter den Linden⁹-en lévő emlékműnél tartottak gyászünnepélyt, melyet valamennyi német rádióadó közvetített.

Az Osztrák–Magyar Monarchia Európában volt az első, amely törvénybe iktatta a háborús hősokról való megemlékezést.

IV. Károly az 1917. évi VIII. törvénycikkben határozta meg, mikor az akkor dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megörökítéséről rendelkezett.

„Mindazok, akik a most dúló háborúban a hadrakelt sereg kötelékében híven teljesítették kötelességeiket, a nemzet osztatlan, hálás elismerésére váltak érdemesekké. Őrizze meg a késő utókor hálás kegyelettel azok áldott emlékezetét, akik életükkel adóztak a veszélyben forgó haza védelmében.

Minden község (város) anyagi erejének megfelelő, méltó emléken örökíti meg mindazoknak nevét, akik lakói közül a most dúló háborúban a hazáért életüket áldozták fel.”

A 1920-as évek kezdetétől sorra avatták fel az I. világháborús emlékműveket. 1923. november 13-án az országban a Hősök emlékoszlopaiknak leleplezéséhez elrendelték a m. kir. Honvédség részére, hogy a leleplezés helyéhez legközelebb

8 Az I. világháborús emlékmű, a londoni Cenotaph a Whitehall közepén található. Az eredetileg fából és gipszből készült, ideiglenesnek szánt emlékművet az 1918-as fegyverszünet első évfordulójára állították fel. A jelenleg is látható síremléket 1920-ban avatták fel a „Hősi halottak” („The Glorious Dead”) emlékére. A második világháború után rávésték az 1939–1945 évszámokat is és így 1946 óta egységesen állít emléket mind az I., mind a II. világháború hősi halottainak.

9 Az Unter den Linden (Hársfák alatt) Berlin nevezetes bulvára, a Brandenburgi kapu és a Párizsi tér közvetlen szomszédságában.

eső honvéd csapattól a vegyesdandár¹⁰ parancsnokságok által a következő összetételű küldöttségek rendelhetőek ki:

Egy törzstiszt (alezredes vagy őrnagy), főtsiszt, altiszt, illetve közkatona.¹¹

1924. május 20-án lépett életbe az 1924. évi XIV. törvénycikk az 1914–1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről:

„1. § *A magyar nemzet mélyes szeretettel, magasztaló elismeréssel és bálával emlékezik meg azokról a hősi fiairól, akik az 1914–1918. évi világháború alatt a hazáért vívott súlyos küzdelmekben a magyar nemzetnek dicsőséget és hírnevet szerezve életüket feláldozták. A nemzet soha el nem múló bálája és elismerése jeléül, az élő és jövő nemzedékek örök okulására és hősi halottaink dicsőségére minden esztendő május hónapjának utolsó vasárnapját nemzeti ünnepé avatja. Ezt az ünnepnapot – mint a „Hősök emlék-ünnepét” – a magyar nemzet mindenkor a hősi halottak emlékének szenteli.*”¹²

1925-ben kormányrendelet szabályozta, hogy a Hősök emlékünnepének a pünkösd vasárnapjával való egybeesése úgy az egyházi, mint nemzeti ünnep jelentőségének kidomborítására zavarólag hat. Az egyházi és nemzeti ünnep egybeesése esetén a Hősök emlékünnepé a pünkösd vasárnapját megelőző vasárnap tartassék.¹³

A törvény beiktatása után minden évben a Hősök Napján megemlékezéseket tartottak. 1927. május 29-ei programot az 1924. évi XIV. tc. és annak végrehajtása tárgyában a m. kir. minisztérium részéről kiadott 2519/1925. M. E. számú rendelet értelmében tartották meg.

Az ünnepély helye a X. kerületi temetőben a Hősök Temetőjében az emlékmű körüli rész, Farkasréti katonai temetőben, az izraelita hitközség rákoskeresztúri temetőjében, Névtelen hős emléksobránál a Ludovika Akadémián. Elrendelték az összes felekezeti templomban az ünnepi istentiszteletet, az összes iskolában a világháború folyamán tanúsított önfeláldozó magyar hősiesség méltatását. 11 és 12 óra között Budapesten három alkalommal megkondultak a harangok.¹⁴

A Hősök Emlékköve

1929. május 26-án a Hősök Napján hatalmas tömeg jelenlétében katonai tiszteletadás mellett avatták az Ezredéves Emlékművet. A nemesen egyszerű alkotás Kertész K. Róbert tervei alapján készült. A 470 mázsa súlyú durván megmunkált három méter széles és 6,5 méter hosszú, mészkből faragott sírkő tetjét kereszt

10 A hadseregről szóló 1921. évi XLIX. tc. értelmében az 1922. január 1-től m. kir. Honvédségnek nevezett magyar haderő alapegységeit 1922. május 1-től a hét vegyesdandár alkotta, amelyek átvették a katonai körletek és az egykori hadosztályok funkcióit. A felszámoló körletparancsnokságok helyén az alábbi vegyesdandár parancsnokságok alakultak: 1. vegyesdandár Budapest, 2. vegyesdandár Székesfehérvár, 3. vegyesdandár Szombathely, 4. vegyesdandár Pécs, 5. vegyesdandár Szeged, 6. vegyesdandár Debrecen, 7. vegyesdandár Miskolc székhellyel.

11 HL HM 1923 Elnökség 19300 Hősök emlékoszlopainak leleplezéséhez.

12 Magyar Törvénytar 1924. évi XIV. törvénycikk az 1914/1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről.

13 Rendeletszám: 2519/1925 M. E. kormányrendelet I. pontja.

14 HL HM 1927 Eln. I. tétel 7115 Hősök Emlékünnepének megtartása 1927.

*Hősök Emlékkövének
felavatása,
1929. május 26.*

díszítette, melyet I. Endre király tihanyi síremlékén lévő keresztből formáztak. Előlapján az 1914–1918 felirat volt olvasható. Hátlapjára „Az ezeréves határokért” szöveg került. A jelképes síkővet lejjebb helyezték el a tér szintjénél. Három lépcsőfokot megtéve lehetett az előlaphoz lejutni.¹⁵ Köréje nagyjából félkörívben, pázsitot telepítettek.

Az emlékkő az alkotók megfogalmazásában egy monumentális tömegsirt szimbolizál, azt sugallva, a honfoglaló vezérek előtt a magyar nemzet függetlenségéért és szabadságáért elesett hősi halottak pihennek. A sírfedőlapot formáló kő alá a világháborúban elesett katona hamvait nem helyezték el, ezért nem is nevezzük ismeretlen katona sírjának. Eszmeiségének legtalálhatóbb kifejezése: Hősök Emlékköve.¹⁶

Az 1914–1918-iki nagy háborúban a haza védelmében elesett hős katonák emlékére az ezredéves emlékmű előtt elhelyezett emlékkő és azzal egyidejűleg az ország ezeréves fennállásának emlékére az 1896. évi VIII. törvénycikk értelmében emelt millenáris emlékmű ünnepélyes felavatásának programja: Az ünnepélyre meghívottak az Andrássy út végén felállított Ezredéves emlékmű területén, a részükre kijelölt helyeken délelőtt 10 óráig gyűltek össze. Az I. számú emelvényre meghívottak 10 óra 15 percig foglalhatták el helyüket. Kormányzó úr 10 óra 30 perckor érkezett meg, fogadta az Andrássy úton kivonult m. kir. honvédség csapatai parancsnokának jelentését, majd a Himnusz alatt a díszemelvényre ment.

A Himnuszt a Millenáris emlékmű köré elhelyezett énekkarok énekelték, majd gróf Bethlen István magyar királyi miniszterelnök emlékbeszédet mondott. Miután a Hősök Emlékkövét takaró nemzeti színű zászlót kürtjelre eltávolították a zászlótartók zászlóikat meghajtották, a Gellérthegyén ágyúlövések dördültek el és Budapest összes templomában megkondultak a harangok. Dr. Sipőcz Jenő Budapest székesfőváros polgármestere beszéd kíséretében átvette az 1914–1918. években a nagy háborúban elesett hősök emlékkövét, valamint a haza ezeréves fennállására emelt ezredéves emlékművet a főváros gondozásába.

¹⁵ *Probászka László: A Milleniumi Emlékmű. Budapest, 1988. 19. p.*

¹⁶ *Helgert: i. m.*

*Hősök Emlékköve
a leleplezés után, 1929.
május 26.*

Ezután koszorút helyezett el Horthy Miklós kormányzó, Frigyes királyi herceg tábornagy, József királyi herceg tábornagy, gróf Bethlen István miniszterelnök, báró Wlassics Gyula a magyar felsőház elnöke, Almássy László a képviselőház elnöke, vitéz Jánky Kocsárd lovassági tábornok, a m. kir. honvédség főparancsnoka, Dr. Sipőcz Jenő polgármester és Dr. Presszly Elemér Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja.

A koszorúk elhelyezése közben az énekkarok a Nemzeti Hísekegyet énekeltek. Az utolsó koszorú elhelyezése után a Kormányzó elhagyva az emelvényt és az Andrássy út és Aréna út kereszteződéséig gyalog távozott a m. kir. honvédség főparancsnoka, a kormányzói katonai iroda főnöke, a testőrség parancsnoka és szárnysegédei társaságában. Kíséretével együtt lóra ült, a kivonult csapatok élére állt, és a kivonult katonai csapatok díszelvonulását személyesen vezette el a háborúban elesett hősök emlékköve és az ezredéves emlékmű előtt. A Kormányzó kivont kardjával a katonai tisztelgést megadván a hősök emlékköve előtt lóháton kíséretével együtt jobbkéz felől megkerülte Árpád és a hét vezér lovascsoportját. A csapatok elvonulása után távozott.

A megjelenést is előírták az ünnepi alkalomra, magyar nemzeti díszruhában a nagykeresztek szalagjai viselésével. Azok, akik díszmagyarral nem rendelkeztek, fekete ünnepi öltözetben cilinderrel, vagy nemzeti viseletben jelentek meg. A tábori csapatok tábori díszöltözetben, a magyar királyi honvédség többi tisztjei díszöltözetben. A régi katonai egyenruha viselésére jogosítottak díszöltözetben, fekete sapkával, a külföldi képviselők tagjai díszruhában jelentek meg a nagykeresztek szalagjaival.¹⁷

Az 1930-as évek elejétől az állami protokoll részévé vált a Hősök Emlékkövének megkoszorúzása. Minden magas rangú külföldi vendég vagy delegáció elsőként látogatott el a Hősök terére, kifejezve kegyeletét és tiszteletét a magyar hősök előtt. Előbb-utóbb szabályozni kellett a különböző szintű látogatások pontos protokollját, ezért 1934-ben a Budapesti Hadtest Parancsnok parancsot adott ki a Hősök Emlékkövének való koszorúzások rendjét illetően.¹⁸

17 HL HM 1929 Eln. I. tétel 4049.

18 HL I. hdt. pság. 1934, 12932 Koszorúzás hősök emlékkövének.

A koszorúzó személyiség rangja	Polgári vagy katonai méltóság	Küldöttség honvédség képviselőiben	Csapat	Az idegen személyiséget vezető	Magatartás koszorúzás tételénél
1. idegen államfőknél	Korm. úr katonai képviselője M. E. ¹⁹ úr, KÜM, ²⁰ főpolgármester, polgármester, rendőrfőkapitány, HFP, ²¹ Vdd, pk.	esetenként KÜM	protokoll: kormányosság/szert. ig./elnökség külön megbeszélése szerint		
2. idegen uralkodó családok tagjai	a KÜM illetve képviselője a Főpolgármester, vagy polgármester	Vdd, pk. 6 tisz (hdgy-ezr)	díszszázad zene 4 koronaőr, lovas rendőrség 4 szakasz	külön intézkedés	külön vázlat szerint
3. idegen állam követe	A külföldi személyek állásának, ill. rangjának megfelelően, ill. segédtsíjával	6 tagú tiszti küldöttség	rendőrszenekar, lov. rendőr/2 szakasz 4 gyalogos rendőr	KÜM protokoll	
4. magas rangú idegen katonai méltóság (Hadügymin. Hds. fpk. Vkf) és egyéb magas rangú katonai méltóság, ha tábornoki rangban van	–	6 tisz (hdgy-ezr)	esetenkénti HM döntés szerint, melynek alapjául különlegesen kiemelő alkalm. személy vagy reciprocitás szerint	A hm elnökség külf. csop. vez.	
5. idegen katonai atasék tábornok (nem hivatalosan) tiszti küldöttségek	–	3 tagú tiszti küldöttség a legmagasabb rangú azonos a koszorút letevő rangjával	2 lovas rendőr 2 gyalogos rendőr	a HM elnökség külf. csop. 1 tiszte	felállítás a vázlat szellemében. A gépkocsiból kiszálláskor az idegen tisztt egyenesen az emlékműhöz megy, azután a tiszti küldöttséghez, majd aláírása után a gépkocsijához.
6. egyéb idegen tisztek	–	–	2 gyalogos rendőr	frontharcosok részéről	
7. idegen frontharcosok	–	frontharcos küldöttség	2 gyalogos rendőr	frontharcosok részéről	
8. egyéb polgári személyek, küldöttségek, utazó csoportok	–	–	a szóban forgó idegenekkel korrespondáló társadalmi egyesületek, rendőrség	–	

19 Miniszterelnök

20 Külügyminiszter

21 A Honvédség Főparancsnoka

1938-ban tovább pontosították a Hősök Emlékkövének külföldi személyiségek által történő megkoszorúzásának szertartási rendjét.²² A gyakorlatban ez az új szabályzórendszer az 1934-es parancs végrehajtási utasításaként írta elő a pontos tevékenység rendjét, a koszorúzás első lépésétől az utolsóig.

A koszorúzások menete az alábbi volt:

„1. Fogadás jobbról. A század parancsnok tiszteletadást vezényel, de jelentést nem tesz. Zene a koszorúzó nemzetének himnuszt egyszer játsza. A koszorúzó ezalatt ellép a díszszázad előtt, majd a vázlaton O-jellel megjelölt helyen megáll, és úgy a katonai-, mint a polgári méltóságok és küldöttségek felé köszön. Erre a zene az idegen állam himnuszában játszását beszünteti. A díszszázad a tiszteletből visszakozik.

2. Ekkor a koszorút a várakozási helyről előreviszik és midőn azzal a koszorúhoz érnek, a kivonult csapat újból tiszteletadást teljesít, a zene a magyar himnuszt egyszer játsza. A koszorúzó megindul és tisztelegve, vagy levett kalappal az emlékműhöz közeledik, a koszorút lehelyezni és tisztelegve az emlékkő előtt a himnusz befejezéséig áll.

3. Ezután megfordul és a megjelent polgári és katonai méltóságokhoz megy – kölcsönös bemutatkozások – majd előttük elhaladva a megjelentektől elbúcsúzik. A zene a Rákóczi indulót játsza addig, míg a koszorúzó gépkocsin a teret el nem hagyja.

4. A koszorúzó eltávozásakor a díszszázad „vigyázz”-ban áll, de tiszteletadást nem teljesít, hanem csupán a díszszázadparancsnoka személyére nézve tiszteleg.

5. Ha koszorúzásnál a Hf.p. vagy más katonai előjáró megjelenik, a díszszázad ez esetben is zászlólehajtással és díszjellel (himmusszal) csak a koszorúzó előtt teljesít tiszteletadást.”

1939-ben részletes útmutatást dolgoztak ki a katonai hagyományok ápolására a különböző alkalmakkor, többek között a Hősök Emlékünnepére, melyet május havának utolsó vasárnapján tartottak.²³ Erre a napra minden katonai szervezetnek meghatározták, azt a vezérfonalat, amely tiszteletben tartásával kellett megszervezni az ünnepet.

A Hősök Emlékünnep nemzeti ünnep és egyben katonai szünnap is volt. Az egész napot a hősi halottak emlékeztetéhez méltó nyugodt magatartás mellett a bajtársiasság fejlesztése jellemezte. A laktanyákat az ünnephez illő komoly csend szállta meg. A helyőrségek katonai objektumai napfelkeltétől-napnyugtáig zászló-díszbe öltöztek. A laktanyák legénységi elhelyezési körleteiben, étkezdéiben elhelyezett első világháborús emlékgyűjteményeket zöld lombbal díszítették fel.

A napon az ébresztőt és utána az „Ima” jelet a laktanyában lévő összes kürtös egyesítve fújta. (Ahol zenekar volt ott az ima jel helyett a Hiszekegyet játszották.) A délelőtt folyamán ünnepélyes istentisztelet tartottak vallásfelekezet szerint, melyen a honvédség küldöttségileg vett részt. Utána a hősök temetőjében vagy a hősök emlékművénél is tartottak megemlékezést, melyen a honvédség szintén küldöttségileg vett részt és itt a rangban legidősebb, a honvédség nevében a hősök emlékművét megkoszorúzta. Lehetőség szerint az egész helyőrséget kirendelték. Az ünnepélyt és az istentiszteletet a városi tanács, illetve a községi előljáróság az állomásparancsnoksággal közösen rendezte meg.

22 HL 48.064/Elnökség B.-1938.

23 HL 4.574/Elnökség-A.-1939. számhoz

A csapatoknál e nap délelőttjén házi ünnepeket tartottak. A parancsnok által megbízott tiszt rövid emlékbeszédben lelkesítően ismertette a legénységgel az alakulat egy kiemelkedő első világháborús fegyvertényét, azon belül is egy-egy legénységi állományú katona – lehetőleg hősi halott – hőstettét domborította ki. Amennyiben a helyőrségben katonazenekar is volt, ott annak elrendelték az ünnepség kezdetén a Szózatot, a végén pedig a Himnusz eljátszását.

Kizárták a programból az olyan a hősök ünnepével semmiféle összefüggésben nem lévő elemeket, amelyek nem tartoztak szorosan az ünnepség részéhez. Abban az esetben, ha a Hősök Emléknapja pünkösdi ünnepével egy napra esett, akkor az emlékünnepet pünkösödöt megelőző vasárnap tartották meg.

A napon tisztí és legénységi közös ebédet rendeztek, a csapatoknál a tisztí ebéden a nőstiszteknek is részt kellett venniük. Kedvező időjárás esetén a legénység a tiszték vezetésével csoportos kiránduláson vettek részt. A kiránduláson előre beosztott terv szerint a helyőrség nevezetességeit, hadigyárat, faiskolát, kerteszetet, mintagazdaságot látogattak meg. A kirándulás után szabad kimenőn vettek részt a parancsnok által meghatározott időpontig. A nap végén a takarodót az összes kürtös egyesítve fújta.

A második világháború során is gondot fordítottak a hősi kultusz ápolására. 1942. április 25-én kelt körrendelet kimondta, hogy 1938 óta új hősök áldozták életüket a hazáért és emléküket ugyanolyan kegyelettel és tisztelettel kell őrizni, mint a korábban elesettekét.

A háború során a Hősök Emlékköve és a Milleneumi Emlékmű nagy része jelentős károkat szenvedett. A viláégést követően a kommunista fordulat a műemlék-együtttest (a Millenniumi Emlékmű Habsburg uralkodóházából származó királyok szobraival együtt) megsemmisítette. Bár a szobrokat hamar visszahelyezték (a Habsburg királyok szobrai helyére a magyar nemzeti szabadságháborúk vezető alakjai kerültek), a Hősök Emlékköve csak 1956 tavaszán nyerte el ismét eredeti helyét. A Gebhardt Béla tervei nyomán készült 2,4 méter széles, 4,5 méter hosszú és 0,5 méter magas monolit kőtömböt 1956. április 3-án avatták fel katonai tiszteletadás keretében. Az emlékmű elkészítésekor törölték az első világháborúra utaló jelképeket, a szimbolikus sír tetejére pedig babérágat és feliratot faragtak: *„A hősök emlékének, akik népünk szabadságáért és a nemzeti függetlenségért áldozták életüket.”* Az új kialakításban a kovácsoltvassal körülvelt emlékkő a tér szintje fölé került. Az eseményről tudósító újságok egy szóval sem említették, hogy korábban is létezett ezen a helyen emlékmű, az előzményekkel semmilyen formában nem vállaltak azonosságot. *„Dolgozó népünk a Hősök terén emlékművet emelt a hazánk szabadságáért és függetlenségéért elesett hősök emlékére.”*²⁴ – írta a Néphadsereg 1956. április 4-ei száma.

A felavatáson jelen voltak a Budapesten akkreditált diplomáciai testületek vezetői, valamint a katonai és légügyi attasék.²⁵ Megjelentek a párt és a kormány vezetői közül Dobi István, Erdei Ferenc, Hegedűs András, Kovács István, Mekis József, Rákosi Máttyás, Bata István, Piros László, Egri Gyula. Az ünnepségen

24 *Néphadsereg*, 1956. április 4. 3. p.

25 *Néphadsereg*, 1956. április 4. 3–4. pp.

Hősök Emlékkövének felavatása, 1956. április 3.

beszédet mondott Mihályfi Ernő, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtítkára, Hazai Jenő vezérőrnagy, honvédelmi miniszterhelyettes, Pongrácz Kálmán, a fővárosi tanács elnöke, aki Budapest lakossága nevében vette át az emlékművet. A Himnusz hangjai mellett leplezték le az emlékművet. A fegyveres testületek Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter, Piros László altábornagy, belügyminiszter, Gábri Mihály a belügyminiszter első helyettese, Hazai Jenő vezérőrnagy, a honvédelmi miniszter helyettese, Dékány István vezérőrnagy a belügyminiszter első helyettese és Gyurkó Lajos vezérőrnagy helyezték el koszorút. Az Internacionálé hangjai után a díszőrség díszmenetben vonult el a hősi emlékmű előtt.²⁶

Bár 1945-ben még országsszerte megtartották a hősök napját, de szerényebb keretek között és már nem számított nemzeti ünnepnek. Később politikai és szimbolikus tartalma miatt tilalommal sújtották, eszmei üzenetét diszkreditálták, a szocialista Magyarországon e napot nem ünnepelték. A Magyar Néphadsereg tisztjei, tiszthelyettesei és sorkatonái nem is tudták, hogy ez a nap valaha létezett, sőt a május utolsó vasárnapjára datált gyereknappal még az egykori ünnep jelentőségét tovább csökkentették. A rendszerváltás után először 1989 májusában tarthatták meg ismét nyilvánosan a hősök napi megemlékezést.

2000–2001-ben a teljes millenniumi emlékmű a hősök emlékkövével együtt teljes rekonstrukción esett át, és 2001. augusztus 18-án ismét felavatták, ekkor került az oldalára a következő felirat: Hőseink Emlékére.

26 Ugyanott.

2001. évi LXIII. törvény újra megerősítette a szándékot a magyar hősök emlékének megörökítéséről és a Magyar Hősök Emlékünnepéről. *„A magyarság bosszú, nehéz történelme során, különösen a bonfoglalás és Szent István király ezer esztendővel ezelőtt történt államalapítása óta a haza megszámlálhatatlan fia és leánya harcolt fegyverrel vagy anélkül Magyarország, a magyar nemzet védelmében, illetve vállalt vértanúságot a hazáért. Tetteik nagyban hozzájárultak abhoz, hogy fennmaradt a magyar nemzet és a magyar állam.*

A Magyar Köztársaság Országgyűlése kötelességének érzi, hogy tisztelettel adózzék azok emléke előtt, akik a vérüket ontották, életüket kockáztatták vagy áldozták Magyarorszáért. Emlékük megörökítésére, a ma élő és a jövő nemzedékeknek példájuk felmutatására a következő törvényt alkotja:

1. *§A Magyar Köztársaság Országgyűlése - tisztelettel adózva a hősök emléke előtt - a haza szabadságáért és függetlenségéért, a nemzet fennmaradásáért küzdött hazafiak emlékét e törvényben megörökíti.*

2. *§A Magyar Köztársaság Országgyűlése a magyar nemzet soba el nem múló hálája jelül, a ma élő és a jövő nemzedékek okulására, a hősök dicsőségére minden esztendő május hónapjának utolsó vasárnapját a Magyar Hősök Emlékünnepévé nyilvánítja.*

3. *§A Magyar Köztársaság Országgyűlése kifejezi azon meggyőződését, hogy az állami szervek, a helyi önkormányzatok, az egyházak, a társadalmi szervezetek, a magyar nemzet fiai és leányai minden évben, a Magyar Hősök Emlékünnepén méltó megemlékezés keretében leróják hálájukat és kegyeletüket az elmúlt ezredév magyar hőseinek.*

4. *§(1) A Magyar Köztársaság Országgyűlése elismeréssel adózik az elődöknek, akik a budapesti Hősök terén a Millenniumi Emlékmű és a Hősök Emlékköve felállításával méltó emléket állítottak a Haza megmentőinek, megtartóinak és hőseinek.*

(2) A Magyar Köztársaság Országgyűlése a Millenniumi Emlékművet és a Hősök Emlékkövét nemzeti emlékhellyé nyilvánítja.

(3) Felbatalmazást kap a Fővárosi Közgyűlés, hogy a budapesti Hősök tere közterület-használati rendjét rendeletben oly módon szabályozza, hogy a tér köznapi, ünnepi, idegenforgalmi és protokolláris használati módja összhangban álljon a tér műemléki védettségével, a nemzeti emlékhely szellemével, továbbá kifejezésre juttassa a nemzet kegyeletét hősei iránt.”

A törvény szellemében a Honvédelmi Minisztériumban és a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban is felgyorsult az a folyamat, amely a katonahőseinkről való megemlékezést tűzte ki céljául. Számos olyan intézkedés született, amely hazánk területein kívül hősi halált halt és eltemetett katonák nyughelyeinek ápolására intézkedik. Ennek keretében több tízezer hősi halott vagy eltűnt katonánk neve vált ismertté, és került síremlékekre, vagy központi emléktáblákra.

Különösen figyelmet érdemlő a Honvédelmi Miniszter 2010-ben tett intézkedése, amellyel külön Hadisírgondozó osztályt állított fel, feladatául szabva a magyar és idegen földben nyugvó katonáink sírjainak azonosítását, ápolását, a háborús veszteségeink adatbázisának létrehozását.

Érdekes és különös figyelmet érdemlő, a hősök iránti tisztelet példájául szolgál vitéz nemes barankai Barankay József százados a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem 5. kitüntetettjének régi katonai hagyományok szerinti újratemetése a Fiumei úti sírkert 52. Katonai Parcellájában 2012. november 6-án.

A Hősök Emlékköve ma

Sírhelyét a HM Katonai Hagyományörző és Hadisírgondozó Osztály munkatársai idén nyáron találták meg és azonosították az ukrain Ivano-Frankivszk magyar-német hősi temetőjében. Ekkor döntöttek a magyarországi hazaszállítás és újratemetés mellett.

Barankay József figyelőhelyét 1944. július 13-án a galíciai Targowicza nevű település határában egy Il-2-es szovjet csatarepülő támadta meg, aminek következtében a százados és két másik tüzére hősi halált halt. Augusztusban a kormányzó posztumusz Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel tüntette ki, amelyet csupán huszonnégy kiváló magyar tiszt érdemelt ki, közülük is nyolcan csak a haláluk után.²⁷

Az elhunyt hősöket egykor, akik Mária Terézia-érdemrenddel vagy a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel rendelkeztek, ágyútalpon vitték a sírhelyhez. Ehhez a hagyományhoz ragaszkodtak az újratemetésen is. A ravatalt görög katolikus szertartás szerint áldották meg, majd vitéz Barankay Józsefet ágyúlövés és díszsortűz mellett helyezték végső nyugalomra.

Napjainkban minden évben országsszerte megemlékezéseket tartanak május utolsó vasárnapján, a magyar hősök emléknapján, hogy emlékezzenek „az elmúlt ezredév magyar hőseire”.

²⁷ Kovács Vilmos: vitéz nemes Barankay József. In: *Illésfalvi Péter–Kovács Vilmos–Maruzs Roland: „Vitézségért” A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban.* Szeged, 2011. 53–59. pp.

95 YEARS OF COMMEMORATING OUR HEROIC SOLDIERS

On the Day of Hungarian Heroes memorial services are held across the country to honour and pay tribute to the Hungarian soldiers who, since the age of Prince Árpád, then during the Revolution and War of Independence of 1848–1849, in the First and Second World Wars and in the time of the 1956 Revolution and War of Independence, have defended our country against external enemies.

The present publication recalls the events during the last 95 years; the reader can learn how the Memorial Day of Hungarian Heroes was introduced, which cult is associated with the Monument of Heroes. It also discusses the legal provisions regulating the memory of the heroes.

WIR GEDENKEN SEIT 95 JAHREN UNSERER SOLDATENHELDEN

Am Gedenktag der Ungarischen Helden werden im ganzen Land Gedenkfeiern abgehalten, so ehrt und würdigt man die ungarischen Soldaten, die seit der Arpaden-Zeit, dann während der Revolution von 1848–49, im Ersten und Zweiten Weltkrieg, zur Zeit der Revolution von 1956 und bis heute unser Land gegen die äußeren Feinde verteidigten.

Die Abhandlung ruft die Ereignisse der letzten 95 Jahre in Erinnerung. Wir erfahren, wie der Gedenktag eingeführt wurde, welcher Kult zum Gedenkstein der Helden gehört. Sie zeigt, welche gesetzlichen Bestimmungen die Erinnerung an die Helden regulieren.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA

Hermann Róbert–Kincses Katalin Mária

ÍGY LÁTTA AZ ELLENSÉG – AZ 1848–1849. ÉVI OSZTRÁK
ARMEE-BULLETIN SOROZAT

A katonai propaganda hatásával már a XVI–XVII. század óta tisztában voltak az egyes európai udvarok és kormányok. A hadi sikerek, illetve az ellenesség kudarcainak megörökítése, az erről szóló hírek közzététele szempontjából óriási jelentősége volt a XV. századtól kezdve mind nagyobb és nagyobb körben elterjedő nyomdai eljárásoknak. A röpiratok, aprónyomtatványok révén az olvasni tudó nagyközönség egyre szélesebb rétegeit lehetett tájékoztatni az eseményekről, s a mind jelentősebb szerephez jutó közvélemény befolyásolásában ennek komoly szerepe volt.

Nem véletlen, hogy az abszolutisztikus hatalomgyakorlással szembenálló rétegek és csoportok oly nagy vehemenciával követelték a sajtó, azaz az információ terjesztésének szabadságát; s nem véletlen, hogy az ellentámadásba lendülő abszolutizmus erői az elsők között mindig a szabad sajtó működését korlátozták, s a cenzúrát állították vissza.

A modern tömegtájékoztató eszközök használatában azonban az abszolutizmus erői ugyanúgy nagy jártasságot árultak el, mint ellenfeleik. Ennek jellemző példája, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakában az uralkodó, a császári királyi hadsereg főparancsnoksága és más hatóságok által kibocsátott nyomtatványok száma bizonyosan elérte a szabad sajtó termékeinek számát; s a kibontakozó ellenforradalom sikereinek propagálása érdekében százszámra készültek a császári királyi csapatok hadi sikereit megörökítő különböző ábrázolások.

Ezek legjelentősebbike az illusztrált hadijelentések: *Armee-Bulletin* összesen 42 darabból álló gyűjteménye,¹ amely 37 magyarországi és öt itáliai eseményt, többnyire csaták és ütközetek ábrázolásait tartalmazza. Az *Armee Bulletin* ábrázolásai a XIX. század közepén legkorszerűbb technikának számító litográfiai eljárással készültek. Éppen az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményei, illetve ezen események ábrázolásának igénye kényszerítette ki Közép-Európában is e gyors és olcsó nyomdászati technika elterjedését.² Ugyanakkor 1848

1 A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti gyűjteményének, illetve Hermann Róbert és Máday Norbert gyűjteményének litográfáit adjuk közre. E helyen is szeretnénk megköszönni Szántó Nóra gyűjteményvezető segítségét, Máday Norbert szívességét és Szikits Péter fotós munkáját.

2 *Krasa-Florian, Selma: Die Allegorie der Austria. Die Entstehung des Gesamtstaatsgedankens in der österreichisch-ungarischen Monarchie und die bildende Kunst. Wien, 2007. (passim);*

a nyugat- és közép-európai művészettörténetben egyaránt korszakhatár, hiszen a litográfiai technika nagy példányszámú, a széles közönséghez nagy mennyiségben eljuttatható képi forráscsoportot eredményezett, melynek témája, színvonala, formakincse nagyon változatos.³

Az *Armee Bulletin* lapjai a korabeli litográfiák közül abból a szempontból is kiemelkednek, hogy a legtöbb helyen azokat – a litográfiák esetében rendhagyóan – bőséges és (a legtöbb esetben) pontos magyarázó feliratokkal látták el. Általában 5–10 sornyi szöveges összefoglaló található az adott időszak hadieseményeiről, s a fölötte levő kép ezek egyikét ábrázolja. Megállapítható, hogy a sorozat darabjai a hivatalos hadijelentések Bécsbe érkezése után röviddel keletkeztek. A nagyközönséget az ábrázolások elkészültéig – ami aligha tarthatott néhány napnál tovább – az Alfred zu Windisch-Grätz (1787–1862) tábornagy, fővezér, illetve Ludwig Welden (1780–1853) táborszernagy, Bécs katonai kormányzója által kiadott nyomtatott hadijelentések tájékoztatták.⁴ A sorozat különleges értékét ez az egyidejűség adja; a többi, hasonló sorozat darabjai már jobbára a szabadságharc leverése után készültek; népszerűségét bizonyítja továbbá, hogy kópiáit a bécsi kiadók közül többen átvették (Franz Werner, Eduard Hölzel, Johannes Schönberg és mások).

Az *Armee-Bulletin* sorozat nyomtatott változatának 1–34. számú példányai Ludwig Welden táborszernagy, a 35–41. számú darabok Josef Philipp von Böhm báró, altábornagy, Welden távollétében Bécs katonai kormányzója aláírásával jelentek meg. A nyomtatott sorozat a 40. számig tartalmilag nagyjából azonos az illusztrált hadijelentésekkel, a 41. számú hadijelentés viszont még nem

Paar, Andrea: Der österreichische Verlagsbuchhandel auf Buchmessen in Leipzig und Wien sowie auf Weltausstellungen von 1850 bis 1930. (Diplomamunka, lelőhelye: Österreichische Nationalbibliothek.) Wien, 2000. 14., 20–21. pp. Pdf-formátumban hozzáférhető: <http://www.wienbibliothek.at/dokumente/paar-andrea.pdf> (A hozzáférés utolsó dátuma: 2012. január 11.)

- 3 *Twymann, Michael*: Lithography 1800–1850: the Techniques of Drawing on Stone in England and France and their Application in Works of Topography. London, 1970.; *Bayer-Klötzer, Eva Susanne*: Der französischen Karikatur 1830–1848. Die gesellschaftlichen Probleme der Julimonarchie im Spiegel der Karikatur. München, 1980.; *Dobmen, Walter*: Die Lithographie. Geschichte, Kunst, Technik. Köln, 1982.; *Durstmüller, Anton*: 500 Jahre Druck in Österreich. Die Entwicklungsgeschichte der graphischen Gewerbe von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1. kötet. Hauptverband der graphischen Unternehmungen Österreichs Wien, 1982. és ennek folytatása: *Durstmüller, Anton–Frank, Norbert*: Die österreichischen graphischen Gewerbe zwischen Revolution und Weltkrieg 1848 bis 1918. 500 Jahre Druck in Österreich. Die Entwicklungsgeschichte der graphischen Gewerbe von den Anfängen bis zur Gegenwart. 2. kötet. Hauptverband der graphischen Unternehmungen Österreichs Wien, 1984.; *Hanebutt-Benz, Eva-Maria*: Studien zum deutschen Holzstich im 19. Jahrhundert., Frankfurt am Main, [1984.] 751. p. skk.; *Hoefler, Frank Thomas*: Pressepolitik und Polizeistaat Metternichs. Die Überwachung von Presse und politischer Öffentlichkeit in Deutschland und den Nachbarstaaten durch das Mainzer Informationsbüro (1833–1848). München, 1983.; *Schwarz, Heinrich*: Die Anfänge der Lithographie in Österreich. Bearb. von *Hermann-Fichtenau, Elisabeth*. Wien–Köln–Graz, 1988., különösen: 40–47. pp.; *Danelzik-Brüggenmann, Christoph*: Ereignisse und Bilder: Bildpublizistik und politische Kultur in Deutschland zur der Zeit Französischen Revolution. Berlin, 1996.; *Hults, Linda C.*: The Print in the Western World. Madison, Wisconsin, 1996. 430–520. pp., különösen: 445. p. skk.
- 4 A nyomtatott szövegek nagyjából szét publikálatlanok. Az első tízet közli Der Krieger in Ungarn. Mit einer Geschichte der serbischen und croatischen Wirren. Nach den besten Quellen historisch und kritisch dargestellt von *Oskar Földal*. Verlag von J. P. Grohe, Mannheim, 1849.

a temesvári csatáról, hanem Budapest július 11-én történt megszállásáról számolt be.⁵ A nyomtatott sorozat 42. számú darabja jelenleg nem ismert. Welden 1849. január 2-án is megjelentetett egy szám nélküli összefoglalót Windisch-Grätz 1848. december 14-31. közötti hadműveleteiről, egy másikat pedig 1849. január 7-én a főváros elfoglalásáig történetekről.⁶ Ugyanakkor Böhm 1849 áprilisában adott ki nem számozott hirdetményeket (Kundmachung), április 18-án egyet Komárom ostromáról, egy dátum nélkülit arról, hogy Görgei Komárom felé közeledik, egyet pedig április 24-én (a 35. számúval egy napon) Pest feladásáról.⁷ E sorozatot a félhivatalos *Wiener-Zeitung* különkiadásként megjelenő egylapos nyomtatványai (Extra-Blatt) egészítették ki.⁸

A hivatalos hadijelentés-sorozatok sorát 1848 szeptemberében Jellačić nyitotta meg, miután csapatai szeptember 11-én átlépték a Drávát. Ebből azonban csupán az első készült el nyomtatott formában, a 2. számú már kéziratban maradt.⁹ A következő ilyen sorozat a Galíciából 1848. december 9-én Felső-Magyarországra betörő Franz Schlik altábornagy nevéhez fűződik. Ebből összesen hat darabról tudunk az 1848. december 11. – 1849. február 1. között.¹⁰ Ezt követte a Windisch-Grätz féle császári királyi főserég által kiadott sorozat, amelyet maga a fővezér, illetve távollétében Karl Mertens vezérőrnagy, ill. Ferdinand Duca di San Gabrio Serbelloni altábornagy, a tartalék hadtestparancsnoka írt alá. Ennek darabjait nem számozták, jelenleg kilencről tudunk. Első darabjai litografált, a továbbiak nyomtatott formában jelentek meg. Az első ismert, december 29-i tudósítás az Ottinger-dandár 1848. december 28-i bábolnai győzelméről, az utolsó, március 3-i hirdetmény a kápolnai csatáról és az azt követő hadműveletekről számol be.¹¹ 1849 áprilisában a Windisch-Grätzről

- 5 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien (továbbiakban: KA) Alte Feldakten (AFA) Karton 1843. Hauptarmee unter Haynau (továbbiakban: HA. u. H.) 1849-13-35., ad 35.
- 6 Nachrichten aus dem Hauptquartier Seiner Durchlaucht des Feldmarschalls Windisch-Grätz, den 31. December 1848. KA AFA Karton 1843. HA. u. H. 1849-13-35/11. Közli *Andics Erzsébet*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. II. k. Budapest, 1952. 255-257. pp.; Zusammenstellung der Operationen Sr. Durchlaucht des Herrn Feldmarschalls Fürsten Windisch-Grätz von der Besitznahme von Raab bis zu jener von Buda-Pesth. Uo. 1849-13-35/36-37.
- 7 KA AFA Karton 1843. HA. u. H. 1849-13-35/55., 60-61., 1849-13-ad 35a/33-34.
- 8 KA AFA Karton 1843. HA. u. H. 1849-13-35/40-41., 62., 64., 70., 1849-13-ad 35/13., 16., 18., 22-23., 27.; 1849-13-ad 35a/25-26.
- 9 KA AFA Karton 1894. Kroatisch-slovenische [!] Armee, resp. I. Armeekorps unter Jellachich, dessen Operation gegen Wien. 1848-9-29., 30. Az utóbbit magyar fordításban közli *Hermann Róbert – Molnár András*: Nagykanizsa és környéke 1848-1849-ben. Okmánytár. Nagykanizsa Megej Jogú Város Önkormányzata, Nagykanizsa, 2000. I. kötet 119. p.
- 10 KA AFA Karton 1862. I. Korps unter Schlik. 1848-12-15. (No. 2. Szikszó, 1848. dec. 28.), 1848-13-4. (No. 1., 2., 3., 5., 6.); Karton 1863. I. Korps unter Schlik. 1849-1-0m. és 1849-1-8. (No. 4., Kassa, 1849. jan. 5.); Karton 1822. Hauptarmee unter Windisch-Grätz (továbbiakban: HA. u. W-G.) 1849-1-9-ad ½. (No. 3., Kassa, 1849. jan. 2.); Karton 1823. HA. u. W-G. 1849-1-265b. (No. 4., Kassa, 1849. jan. 5.); Karton 1824. HA. u. W-G. 1849-2-9-ad ½. és 1849-2-80 ad ½. (No. 6., Mád, 1849. febr. 1.)
- 11 KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-225a-b-c. (Győr, 1848. dec. 30.); Karton 1824. HA. u. W-G. 1849-227-ad ½., 1849-1-235b., 1849-1-248 ad ½. (Buda, 1849. jan. 25.); Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2-27 1/3. (Buda, 1849. febr. 4.); Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2-267 ½. (Gyöngyös, 1849. febr. 27.); Karton 1826. 1849-3-3 ½. (Buda, 1849. márc. 1.); 1849-3-27 ½.

a fővezérletet ideiglenesen átvevő Jellačić adott ki újabb sorozatot, ez azonban április végén, a 3. szám után el is halt.¹² 1849 nyarán Haynau tábornagy is kiadott egy hadijelentés-sorozatot, szintén *Armee-Bulletin* címmel. Ebből összesen tíz szám jelent meg, az 1. számúróól csak vélelmezhetjük, hogy egy szám nélküli nyomtatvánnyal azonos, a 2. számúnak nem találtuk példányát a bécsi *Kriegsarchiv*ban.¹³

Az *Armee Bulletin* sorozat kiadói jogát Johann Höfelich nyomdász, kiadótulajdonos szerezte meg és gyakorolta, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy nem nyomtathatta, csak árulta az *Armee Bulletin* litográfiáit a 427. számú bécsi városi bazár standján. A kiadás létrejöttének körülményeiről, a bécsi Katonai Kormányzóság és a nyomdász közti szerződésről források hiányában nem tudunk közelebbit. Höfelich életútja, kiadói és nyomdásztevékenysége szintén feltáratlan, életrajzi adatait pontosan nem ismerjük, annyi bizonyos, hogy az általa kiadott litográfiák 1825 után jelentek meg.¹⁴ Tevékenységét vizsgálva megállapítható, hogy sajtótermékei – könyvnyomtatással nem foglalkozott, csak litográfiákkal – az 1830-as évektől az 1850-es évek végéig terjedő három évtizedben láttak napvilágot Bécsben. Nyomdászati termékei (számuk több ezer) nagyon változó színvonalúak. Közülük kiemelkedik pl. az a Franz Schubert zeneszerzőről 1846-ban kiadott, híres színezett könyvnyomtatás, amely talán a leghíresebb korabeli litográfia híres bécsi festő, litográfus, Johannes Kriehuber (1800–1876) alkotásai közül és Liszt Ferencnek szóló ajándékozási feliratot tartalmaz (magáról Liszt Ferencről Höfelich egyébként legalább tucatnyi litográfiát adott ki).¹⁵

Höfelich kiadói- és nyomdászati munkája során több magyar vonatkozású litográfiát is megjelentetett, például egy látképet az új Lánchídról, vedutákat Pestről és Budáról az 1850-es évekből, s az 1848. július 5-én Pesten, a Vigadóban zajló országgyűlés alsó táblája ülésének megnyitását megörökítő litográfiát, valamint kinyomtatta a Carl Xaver August Pettenkofen (1822–1889) bécsi festő, illusztrátor, karikatúrista által megörökített, Buda 1849. május 21-i ostromakor

(Buda, 1849. márc. 3.); Karton 1843. HA. u. H. 1849-13-35/29. (Buda, 1849. febr. 22.), 1849-13-35/31. (Buda, 1849. febr. 28.); Karton 1848. Hauptarmee. Detailakten. 1849-2-68. (Buda, 1849. febr. 16., Eszék eléstéről.); Karton 1946. Division Kempen 1849-1-31a. (Győr, 1848. dec. 28.)

12 KA AFA Karton 1843. HA. u. H. 1849-13-ad 35/1-9.

13 KA AFA Karton 1835. HA. u. H. 1849-6-289. (Auszug aus den Operationsberichten vom 13. bis 19. Juni, első lapját fotómásolatban közli Hermann Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára. 1849. június 13. Győr–Sopron–Moson Megyei Soproni Levéltára. Sopron, 1999. 298. p.); 1849-6-533a (No. 3., Győr, 1849. jún. 29.); Karton 1843. HA. u. H. 1849-13-ad 35/17. (No. 6., Szeged, 1849. aug. 3-4.), 1849-13-ad 35/19. (No. 7., Szeged, 1849. aug. 5.); 1849-13-ad 35/20. (No. 8. Temesvár, 1849. aug. 10.); 1849-13-ad 35/24. (No. 9. Temesvár, 1849. aug. 18.); 1849-13-ad 35/25. (No. 10. Arad, 1849. aug. 21.); Karton 1935. Südarmee unter Jellachich. 1849-7-125. (No. 5., Nagyigmánd, 1849. júl. 12.) A 9. és 10. számút közli Sajtó kezébe, ott, ahol... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Böhm Jakob*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*, Budapest, 1998. 223–225. p.

14 *Schwarz–Hermann Fichtenau*: i. m. 104. p.

15 Az egyik legteljesebb lajstrom a Nemzeti Múzeum anyagából: Liszt Ferenc emlékkiállítás [Magyar Nemzeti Múzeum] lajstroma. Összeállította: *Disoz Kálmán*. Budapest, 1911. 3–4., 12., 15., 18., 22. pp.

a Fehérvári rondellánál zajló eseményeket.¹⁶ Az ő sajtója alól került ki többek között Kisfaludy Károly és Szigligeti Ede, Garay János, Döbrentei Gábor és mások arcképe az *Életképek* című sorozatban.¹⁷ A magyar vonatkozásokat vizsgálva megjegyzendő, hogy az *Életképek* litográfiái mellett 1844-ben a *Regelő Pesti Divatlap*, 1846-ban a *Magyarföld és Népei Eredeti Képekben* (egyidejűleg a német nyelvű változat, az *Ungarn und seine Völker in Original=Abbildungen* sorozat) és az 1848-as *Der Ungar Zeitschriftliches Organ...* sorozat litográfiáinak nyomtatási jogát is megszerezte és a litográfiákat árusította.¹⁸

A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti gyűjteménye az 1847–1850-es évekből is számos olyan acélmetszetet és litográfiát őriz, amelyek Höfelich nyomdájából kerültek ki. Közöttük is az első az itáliai származású bécsi festő, litográfus Carl Josef Lancedelli (1807–1873) litográfiája, amely a *Nádori eskü november 12-ke 1847.* feliratot viseli.¹⁹ Megörökíttette a bécsi alkotmány kihirdetését (1848. március 15.),²⁰ köre nyomtatta Heinrich Goebel (1818–1893) bécsi litográfus horvát tábori jelenetet ábrázoló rajzát (*Scene aus dem croatischen Lager vor Wien. 1848.*),²¹ s árulta Ludwig Zöllner (1798–1860) és Lancedelli közös munkáját, amelyik az 1848. december 30-i móri ütközet egyik jelenetét (egy magyar üteg elfogása a császáriak által) jeleníti meg.²² A magyar szabadságharc izgalmas, de azért kevésbé jelentős, kisebb horderejű eseményei közül Höfelich tevékenységének – és a bécsi propaganda eredményeképpen, miután Eduard Weixelgärtner (1816–1873) megrajzolta és litografálta – köszönhetően értesülhetett a császárvárosi közönség Jakab Mihály udvarhű gyöngyösi bíró drámájáról is, akit

16 Seenger Ervin: Pest-budai látképek a tizenkilencedik századból. Budapest, é. n. Közzéteszi: *Rózsa György*. Az interneten közzétett katalógust használtam. Elérhető pdf-formátumban: www.btmfk.iif.hu/Seenger.pdf (A letöltés dátuma: 2009. december 2.) A Láchídról: 390. sz., látképek: 505., 523. sz., a pesti országgyűlésről: 1319 sz., Buda ostromáról: 1344. sz.

17 Magyar Sajtóbibliográfia 1705–1849 A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Az adatokat gyűjtötte, a bibliográfiát összeállította és a szöveget gondozta V. Busa Margit. (Kézirat gyanánt.) Budapest, 1986. I/2. (Mutatók) A Kisfaludy Károlyt ábrázoló litográfia a *Nemzeti képtár* 11. sz. része (1835, a *Rajzolatok* sorozatának egyik darabja). A Szigligeti Edét Barabás Miklós rajzolta le és a *Nemzeti Képcsarnok a Pesti Divatlaphoz* sorozatban jelent meg. Garay Jánost, Nagy Ignácot és Dr. Kovács Pált szintén Barabás Miklós örökíttette meg 1844-ben és az erről készült nyomtatványok Höfelich kiadásában szintén ebben a sorozatban jelentek meg. Az arcképek leírásai oldalszámozás híján (a könyv, internetes változatát használtam, melyet hivatkozási cím nélkül, a Google-könyvtárban, cím nélkül lehet megtalálni; a letöltés ideje: 2009. december 2.) az 1835. évi kiadványok II. csoportjában (Kisfaludy) és az 1844. évi kiadványok II. csoportjában (Szigligeti, Garay, Nagy Ignác, Dr. Kovács Pál) találhatóak. Döbrentei Gáborról: *Szimyei József*: Magyar írók élete és munkái. A Magyar Elektronikus Könyvtár változatát használtam, D betűnél, név szerint keresve. (A letöltés dátuma: 2009. december 2.)

18 Uo., lapszámozás híján keresőszóval lehet megtalálni a sajtóorgánumok nevét.

19 Felirata: NÁDORI ESKÜ NOVEMBER 12-KE 1847. Leltári száma: HTM 13.444/Kp. Közölte: *Rózsa–Spira* 1973. 150. sz.; *Kincses* 2010. 2. sz.

20 Jelöletlen rajzoló alkotása, felirata: AUCH DER STEPHANSTHURM NEIGT SICH!; PROCLAMIERUNG DER CONSTITUTION am 15ten März 1848. Leltári száma: HTM 1180/Kp. *Kincses* 2010. 21. sz.

21 Leltári száma: HTM 3500/Kp. Közli: *Kincses* 2010. 96. sz.

22 Felirata: AUS DER SCHLACHT BEI MOOR Wegnahme einer ungarischen Batterie 30ten Decem-ber 1848. Leltári száma: HTM 1365/Kp. Közölte: *Rózsa–Spira* 1973. 479. sz., *Kincses* 2010. 136. sz.

erőszakosan elrabolt („gewalttätige Entführung”) egy vakmerő magyar felkelő 1849. január 31-én.²³ Végül, a múzeumi gyűjtemény egyik igen értékes darabja a nyomdásznak a Komárom előtti térséget 1849. március 31-én bemutató nyomata. Ennek a barnított könyomatnak már az alkotói is érdekesek. Rendhagyó módon egy nem hivatásos művész, Caroline Welden (1817–?), rajzolta a képet „természet után” („Nach dem Natur gemält”), azaz szabadkézi rajzként, s az ifjú, ám divatos és igen népszerű bécsi festő, illusztrátor, karikatúrista és litográfus, Pettenkofen litografálta.²⁴

Az *Armee Bulletin* sorozat litográfiai eltérő művészi színvonalúak. Ennek oka, hogy a rajzolókat többnyire másod, harmad vonalbeli, (bécsi) rajzolókat – három különböző kéz munkáját lehet megkülönböztetni –, akiknek a rajzai a sorozat nagyjából kétharmadát teszik ki. A maradék harmad két alkotóhoz köthető, s egy kivétellel Vinzenz Katzler (1823–1882) osztrák festő, grafikus és litográfushoz. Katzler jelzése, szignója jól láthatóan, rendszerint a képben jobbra lenn, többnyire évszám megjelölésével található meg. Kivételt jelent a pancsovai ütközetet (1849. január 2.) ábrázoló XIII. sz. litográfia, ahol rafinált módon, halványan, a növényzet cirádái között bújik meg.

Ennél érdekesebb probléma a XII. sz. litográfia rajzolója vagy rajzolói kilétének megfejtése. A kép Jellačić és a császári csapatok 1849. január 5-i pesti bevonulását ábrázolja és a szakirodalom²⁵ szerint a lapot Wilhem Ramming von Riedkirchen (1815–1876) alezredes, Haynau későbbi vezérkari főnöke készítette. Az szignó a képben jobbra lenn található és tükörrel fejthető meg, illetve olvasható el. Két R betű, egymás tükörképeként, szárukkal kifelé rajzolva – RЯ – ugyan jelentheti Ramming szignóját: Ramming és Riedkirchen, azonban a monogram után Karl Joseph Litschauer (1830–1871) bécsi zsánerfestő vezetéknevének tükörképe következik. Megjegyezzük azonban, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eddig általunk ismert litográfiai ábrázolásai között egyetlen egyet sem találtunk, ahol a rajzoló és a litográfus neve egymás után, együtt szerepelt volna oly módon, hogy a litografálás és rajzolás tényét – akárcsak rövidítve is – az alkotók ne jelezték volna. Végül, Ramming az adott időpontban a források szerint nem tartózkodott a magyarországi hadszíntéren, hanem Észak-Itáliában szolgált, azaz, aligha érezhetett magában készletet arra, hogy a cs. kir. csapatok pesti bevonulását megörökítse. Miután a kép középpontjában Jellačić horvát bán (nem pedig Windisch-Grätz) áll, joggal feltételezhető, hogy a helyszínrajzot tekintve is pontos ábrázolást szemtanúi vázlat alapján készítettek, s az alapkép a bán környezetében tartózkodó művészkompanyia valamelyik tagjától származott.

Mint említettük, a sorozat grafikai színvonala meglehetősen egyenlőtlen. Ennek az a magyarázata, hogy Ferenc József császár a magyarországi hadjáratban

23 Felirata: Gewaltsame Entführung eines gutgesinnten Dorfrichters durch verwegene Jnsurgenten in Ungarn. Leltári száma: HTM 1422/Kp. Közölte: *Rózsa–Spira* 1973. 548. sz. és *Kincses* 2010. 167. sz.

24 Jelezve a kép alatt balra: N. d. Natur gemält v. Caroline Welden.; alatta: Wien, bei L. T. Neumann.; középen: Gedr. b. J. Höfelich.; jobbra: Lith. v. C. A. Pettenkoffen.; alatta: Eigenth. d. Verlegers mit Vorbehalt gegen Nachdruck. Leltári száma: HTM 13.451/Kp. Közli: *Kincses* 2010. 209. sz.

25 *Rózsa–Spira* 1973. 482. sz.

csupán az 1849. június 28-i győri ütközetben vett részt tevőlegesen (erről mindjárt két kép is készült, XXXIX-XL.), s ezért az uralkodó környezetében lévő, tökéletesebb technikai tudással rendelkező művészek nem vettek részt a hadiesemények ábrázolásában.

Az *Armee Bulletin* az a sorozat, amelyik a magyarországi hadszíntéren a második legnagyobb számban – a könyv alakban megjelentetett bécsi *Vaterländische Bilder-Chronik* II. kötetének, részben szintén Katzler által készített litográfiai után –, 37 lapon mutatja be az eseményeket, ezzel megelőzi például Franz Werner bécsi nyomdász és kiadó 17 darabból álló sorozatát (az alkotók itt jelöletlenek, több kéz munkájáról van szó), vagy a Schlik téli hadjáratát megörökítő, Bachmann-Hohmann által készített 12 darabos litográfia-sorozatot.²⁶

Megjegyzendő, hogy a *Vaterländische Bilder-Chronik* képei ugyan nagyobb időszakot mutatnak be, 1848 márciusától 1849 októberéig, azonban éppen az *Armee-Bulletin* sorozat által bemutatott időszak tekintetében sokkal kevesebb ábrázolást tartalmaznak. A két sorozatnak vannak bizonyos közös pontjai. Ilyen a cs. kir. csapatok budapesti bevonulása (XII.), amelynek érdekessége, hogy itt a *Vaterländische Bilder-Chronik* vonatkozó ábrázolását is Katzler készítette.²⁷ Ilyen a március 23-i novarai diadal, illetve a március 31-i bresciai utcai harcok ábrázolása (XXXI-XXXII.), amelyeknél a *Vaterländische Bilder-Chronik* vonatkozó ábrázolásait készítő Ziegler láthatólag Katzler képei alapján komponálta meg magáéit.²⁸ Az *Armee-Bulletin* XXXV. lapja Götz cs. kir. vezérőrnagy április 10-i halálos sebesülését ábrázolja, a *Vaterländische Bilder-Chronik* szintén általa készített 42. lapja pedig azt a jelenetet, ahogy Görgei meglátogatja a haldokló Götzöt. A két kép közös eleme a váci székesegyház ábrázolása. Azonos elemeket tartalmaz a két sorozat június 28-i győri ütközetet bemutató, egyaránt Katzler által készített képe is (XL., illetve 47.).²⁹ Az *Armee-Bulletin* 42., utolsó lapja a komáromi várórség 1849. októberi kivonulását, a *Vaterländische Bilder-Chronik* 50. lapja pedig az erőd kapitulációjához vezető, Klapka és Haynau közötti találkozót ábrázolja; itt is mindkettő Katzler alkotása.³⁰

Nyilván az *Armee-Bulletin* sorozat (fél)hivatalos jellege a magyarázata annak, hogy a *Vaterländische Bilder-Chronik* olyan eseményekről is ad – méghozzá gyakran magyarbarát szellemű – ábrázolást, amelyekről az *Armee-Bulletin* nem. Ilyen a Pest 1849. májusi osztrák bombázás során a Pesten lévő osztrák sebesültek

26 *Vaterländische Bilder-Chronik aus der Geschichte des österreichischen Kaiserstaates. Von feinen älteren Bewohnern bis auf die gegenwärtige Zeit. Nach den besten Hilfsquellen bearbeitet und mit Original-Handzeichnungen ausgestattet von Anton Ziegler.* IV. Bd., 1–2. Abt. Wien, 1850. Franz Werner sorozatának képei közül a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményének nyomtatásban megjelent darabjait lásd: *Kincses* 2010. 94., 159., 169., 170., 182., 194., 244., 265. sz. A sorozat bemutatása, feldolgozása: *Szvoboda Dománzsky* 1998. – A Schlik téli hadjáratát bemutató sorozat közül a Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti gyűjteményének darabjait közölte: *Kincses* 2010. 133., 161., 163., 174., 177., 183., 184., 186., 187. sz.

27 *Kincses* 2010. 151. sz. – Katzler még egyszer visszatért a témához, a bán magyarországi hadjáratát bemutató, többszátú litográfia középpontjában is a Lánchídon történő átvonulás látható. Közli Batthyány Lajos 1807-1849. Emlékalbum. Szerk. *Nagy Mézes Rita.* Budapesti Történeti Múzeum – Kossuth Kiadó, Budapest, 2007. 90. p.

28 *Kincses* 2010. 203., 211. sz.

29 Közli *Szvoboda Dománzsky* 1998. 80. p.

30 *Kincses* 2010. 278. sz.

magyarok általi mentését, a Buda bevételét, vagy a haldokló Hentzi Görgei által történt megvédését bemutató három kép.³¹ A délvidéki tavaszi harcok egyetlen ismert ábrázolása a május 26-i vilovai összecsapást bemutató kép.³² A nyári hadjárat egyik legfontosabb összecsapását, a július 2-i komáromi csatát magyar szemzőgből, Görgei sebesülését ábrázolva mutatja be a sorozat 48. képe, s ugyancsak a magyarok iránti rokonszenv csillan meg a szőlősi (világosi) fegyverletétel ábrázolása.³³ Szintén politikai állásfoglalást tükröz a Velence kapitulációját bemutató két kép, hiszen a város védői amnesztiában és szabad elvonulásban részesültek.³⁴ A magyar tematikájú képek mindegyike Katzler, az utóbbi kettő Anton Ziegler munkája.

Az *Armee-Bulletin* sorozat időrendben első darabja az 1848. november 25-i dési ütközetet ábrázolja, amikor Karl Urban alezredes csapatai szétverték Katona Miklós őrnagy nemzetőrökből és honvédekből álló seregét, s ezzel hetekre megbénították az észak-erdélyi magyar erők működését. Ám e hadi sikerről a sorozatot kibocsátó császári királyi hatóságok csak némi késéssel értesültek, ezért ez a sorozatnak csupán a 7. lapja; az első ábrázolt eseményt azt örökíti meg, amikor Petrichevich-Horváth János ezredes császári királyi különítménye december 16-án Sopron előterében, Vulkapordánynál elűzi a várost védő, Sréter Lajos őrnagy vezette magyar huszárokat.

A képek általában császári királyi diadalokat örökítenek meg, s a – leginkább inszurgens-egyenruhát vagy kortesöltözött viselő – magyarok ábrázolása gyakran kimondottan karikatúrisztikus, mint például a december 14-i aradi, a 16-i vulkapordányi, a 28-i bábolnai és 30-i móri ütközetek képein (I., VI., VIII., IX.). Bár a szerbek sem jártak jobban az 1848. december 15-i jarkováci ütközet litográfiján. (V.). Már-már toposznak tekinthető a menekülő magyar szekeresz alakja a nagyszombati és a turcseki ütközet képén (II., XVII.).

Az 1849-es ábrázolások néha nem tagadnak meg némi elismerést a magyaroktól: ilyen február 6-i szászsebesi ütközet (XXIV.), a február 24-i komáromi kitörés (XXVII.), vagy a február 26-i kápolnai lovasharc (XXVII.) lendületes ábrázolása. A sorozat alkotói – érthető módon – kerülték a magyar sikerek ábrázolását. A téli hadjáratból egyedüli kivétel az egyébként jelentéktelen január 13-i nyárasdi ütközet; itt viszont remek képet lehetett alkotni Geramb császári királyi alezredes hősi haláláról (XV.).

1849. március-májusában a császári sikerek ábrázolása kimondottan nehéz feladatnak bizonyult; ezért ebből az időszakból inkább az itáliai hadszíntér eseményeit, Radetzky híres százórás hadjáratának részleteit, illetve Brescia bevételét örökítették meg (XXX–XXXI–XXXII.). A magyarországi tavaszi hadjáratnál a sikeres momentumok helyét a hősiesséké vette át: az április 2-i hatvani ütközetet követően a Zagyva-híd lebontása (XXXIII.), az április 10-i váci ütközetből Christian Götz vezérőrnagy hősi halála (XXXIV.), az április 26-i komáromi csatából a két gyalogság

31 Az első kettőt közli *Kincses* 2010. 229., 232. sz. A harmadik a sorozat 45. lapja, közli *Szvboda Dománuszky* 1998. 78. p.

32 Közli *Kincses* 2010. 241. sz.

33 Közli *Kincses* 2010. 253. és 273. sz.

34 Közli *Kincses* 2010. 274. és 276. sz.

összecsapása (XXXVI.) került egy-egy lapra. Kimondott tévedés volt viszont az isaszegi csata ábrázolása (XXXV.), amelyen Windisch-Grätz a távolba néz, de mit sem lát. Ez utóbbinak az a magyarázata, hogy a tábornagy beérkező hadijelentése alapján nem lehetett eldönteni, hogy ki nyerte meg a csatát.

A képek alapjául szolgáló hadijelentések más tévedésre is alapot szolgáltatnak. Így a soha le nem zajlott bezdáni ütközetéről is készült ábrázolás (XXII.); a Windisch-Grätz által elutasított magyar országgyűlési küldöttség képén pedig ott találjuk Batthyány Lajost is, aki valóban a küldöttség tagja volt, de őt a herceg nem is engedte maga elé (XI.). A szászsebesi ütközet képén kaszás magyar népfelkelőket láthatunk, akik bizonyosan nem voltak ott (XXIV.); a királynémet ütközet képén a zsákmányolt eszközök között a 3. honvédszászlóalj dobját, holott ez az alakulat nem Erdélyben, hanem a bánsági hadtestben szolgált (XXV.).

De még a komáromi magyar kitörést ábrázoló lendületes kép is tévedésekkel teli: a február 24-i kitörésben – tudomásunk szerint – nem vett részt magyar huszárság, azaz nem volt módja úgy megszabdalni a cs. kir. gyalogságot, mint ahogy ez a képen látható. Hozzáteendő, hogy az erődben a 13. (Hunyadi) huszárezred egy százada alkotta a lovasságot, ezek viszont nem a hagyományos huszáregyenruhát hordták, hanem pörge kalapot, lobogó ujjú inget és dolmányt és bő gatyát, azaz inkább csikósokra, mint huszárokra emlékeztettek,³⁵ amint ezt az április 22-i csallóközi kitörést ábrázoló litográfia meg is örökítette.³⁶ Ez esetben inkább egy toposzról beszélhetünk, ami egészen a Zrínyi Miklós szigetvári kirohását ábrázoló metszetekig és festményekig megy vissza, s amely annyira erős volt, hogy a komáromi várórség későbbi kirohásainak képein is állandóan a magyar lovasság és a cs. kir. gyalogság küzdelmét láthatjuk.³⁷

Kimondottan jó tájékozottságról árulkodik viszont VIII., a bábolnai ütközetet ábrázoló lap: itt a foglyul ejtett magyar seregrei zászlóalj zászlótartóját magyar címeres, nem pedig seregrei zászlóval ábrázolja az alkotó, s valóban tudjuk, hogy Koudelka őrnagy, a zászlóalj parancsnoka 1848 szeptemberében megszökött a császári zászlóval, s Batthyány miniszterelnök ezután intézkedett arról, hogy az alakulatot magyar zászlóval lássák el, s arra eskessék fel.³⁸ Szintén a pontosságra mutat, hogy a cs. kir. oldalon harcoló seregrei alakulatokat csakójukon fordított V alakú fehér szalaggal ábrázolták: e megkülönböztető jel alkalmazásáról a téli hadjárat elején döntött a cs. kir. hadvezetés, azért, hogy ne tévesszék őket össze a magyar oldalon maradt seregrei alakulatokkal.³⁹ Haditechnika-történeti szempontból érdekes a tarcali ütközetet ábrázoló XIX. lap, amelyen a korabeli rakétafeigyvert, a Congreve-röppentyűt láthatjuk működés közben.

35 *Kedves Gyula*: A szabadságharc hadserege I. A lovasság. 1. kiadás. Budapest, 1992. 2. kiadás. Budapest, 1998. 59. p.

36 *Rózsa–Spira* 1973. 644. sz.

37 *Bródy–Jókai–Rákosi* 1898. 231. p. (1849. április 22.); *Kincses* 2010. 219. sz. (1849. április 22.); *Rózsa–Spira* 1973. 790. sz. (1849. augusztus 3.)

38 Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*. Bp., 1999. II. kötet 1433–1434., 1454–1456., 1536–1537. pp.

39 *Barcy Zoltán–Somogyi Győző*: A szabadságharc hadserege. Budapest, 1986. 28. p.

A lapok időbeli megoszlása szintén árulkodik a propagandisztikus célokról. 1849. február 26–27-ig, a kápolnai csatáig szinte alig van fontos esemény, amelyről ne találnánk képet. Erre az időszakra esik a legtöbb „békés” kép, amelyek a győzelmeket követő konszolidációt voltak hivatva bemutatni (IV., XI., XII., XVI.). Ezután előbb Erdély (március 3. Medgyes, XXIX.), majd a Délvidék (A szerb önkéntesek hazatérése 1849 márciusában, XXVIII.) hadieseményeinek képei maradnak el, aztán jön a főhadszíntér is. Nincs kép Buda bevételéről, holott Hentzi hősi halálának ábrázolása hálás téma lehetett volna; igaz, a császári királyi hadvezetés először Hentzi árulásával magyarázta a vár elestét, s talán ez lehetett az ábrázolás elmaradásának oka. A nyári hadjáratig eltelt időszakot az itáliai sikerek ábrázolásai (XXXVII–XXXVIII.) hidalták át. Érdekes módon a nyári hadjáratból csupán a Ferenc József személye miatt fontos győri ütközet (XXXIX., XL.), s a valóban döntő augusztus 9-i temesvári csata (XLI.) került be a sorozatba; kimaradt a június 7-i kátyi, a 16-i zsigárdi ütközet, a június 20–21-i peredi, a július 11-i komáromi és az augusztus 5-i szőregi csaták ábrázolása, s nincs kép a főváros újabb elfoglalásáról (július 11.) sem. Ami még érdekesebb, hogy nincs kép Velence 1849. augusztusi kapitulációjáról sem.

Szintén kimaradtak az orosz csapatok által vívott összecsapások, így a július 15–17-i váci csata, a július 20-i turai és az augusztus 2-i debreceni ütközet; s az erdélyi hadjárat orosz győzelmei. Jelképes az is, hogy a sorozatot nem az augusztus 13-i szőlősi (világosi) fegyverletétel, hanem Komárom október 2–4-i feladásának képe (XLII.) zárja. Pontosabban, a szőlősi fegyverletétel képe is elkészült, de – úgy tűnik – a cs. kir. hatóságok nem akarták szövetségesük sikerét ünnepelni, s noha a kép kísérszövege lényegében a cs. kir. fegyverek sikereinek tulajdonította azt, hogy Görgei elszánta magát a fegyverletételre, a kép nem lehetett a „hivatalos sorozat” része. Noha a képet korábban már reprodukálták, az ikonográfiai szakirodalom nem regisztrálta, hogy az *Armee-Bulletin* sorozat külső jegyeivel rendelkező, de a sorozatba fel nem vett alkotásról van szó.⁴⁰

Érdekes, hogy a képeken viszonylag ritka a császári királyi hadvezérek ábrázolása. Windisch-Grätz összesen két lapon (a magyar országgyűlési küldöttség bicskei fogadása 1849. január 3-án, illetve az isaszegi csata április 6-án, XI., XXXIV.), Jellačić szintén kettőn (a mosoni ütközet 1848. december 18-án, illetve a császári királyi csapatok bevonulása a fővárosba, III. és XII.), Franz Schlik szintén kettőn (a december 28-i szikszói ütközet és a január 22-i tarcali ütközet, X. és XIX.) szerepel. Haynaunak csak Ferenc József mellett jutott hely a győri ütközetet ábrázoló két képen (XXXIX–XL.), illetve feltételezhető, hogy a temesvári csatát ábrázoló lapon is őt és vezérkarát láthatjuk a kép bal oldalán (XLI.). Radetzky csupán a március 23-i novarai diadal – egyik legnagyobb győzelme – (XXXI.), Albrecht főherceg pedig a mortarai ütközet képén (XXX.) szerepel. Kuzman Todorovićnak a szerb önkéntesek 1849. márciusi hazatérésének ábrázolásán jutott hely (XXVIII.); Anton Csorich a január 21-i szélaknai (XVIII.), Johann Gläser tábornok a február 8-i aradi (XXIII.), Karl Urban ezredes pedig a február 18-i királyhelmeci ütközet képére fért rá (XXV.). Végül két cs. kir. parancsnok a hősi halála révén

40 Gracza V.; Máday 2008. 29. p.

került az ábrázoltak közé: Geramb alezredes a január 13-i nyárasdi (XV.), Christian Götz vezérőrnagy pedig az április 10-i váci ütközet (XXXV.) képén szerepel. Az oroszok közül egyedül a Haynau főszerege mellé beosztott kombinált orosz hadosztály parancsnoka, Fjodor Szergejevics Panyutyin altábornagy tűnik fel, az I. Ferenc József győri bevonulását ábrázoló képen (XXXIX.). Maga I. Ferenc József viszont három képen is szerepel: a magyar hódoló küldöttség fogadását (XVI.), valamint a Győr bevételét ábrázoló képeken. (XXXIX–XL.)

A magyar hadvezérek közül egyedül Bemet ábrázolták, a szászsebesi képen (XXIV.), illetve – immáron vert parancsnokként – Riczko Ignác ezredes szerepel a február 18-i királynémeti ütközet ábrázolásán (XXV.). Rajtuk kívül nevesíthető személyként a Windich-Grätz által fogadott országgyűlési küldöttség tagjai (Batthyány Lajos, Deák Ferenc, Lonovics József) szerepelnek (bár Batthyányt a herceg nem fogadta.) Miután a küldöttségben ott volt Mailáth Antal volt magyar kancellár és Majláth György országbíró, az alkotó nem bajlódott a Mailáth-Majláth-párossal, s a negyedikként ábrázolt követről nem lehet eldönteni, hogy az országbíróval vagy a kancellárral azonos-e? (XI.)⁴¹

A magyarországi táj- és épületképek közül hitelesnek tekinthető a Lánchíd környékének (XII.), Selmebánya környékének (XVII.), Szászsebesnek (XXIV.), Vácnak (XXXV.), illetve Győrnek (XXXIX–XL.) az ábrázolása. Az itáliai hadszíntérnél egyedül Ancona városképe tűnik pontosnak. Brescia esetében feltételezhető, hogy a középkori városmagnak van hasonló része, mint amit a képen látunk (XXXII.). A többi csataképeken vagy túl kicsi a kivágat, vagy teljesen elnagyolt és sematikus a háttér. Megjegyzendő, hogy a 42 kép közül négy is Komáromhoz, vagy a komáromi várórség ténykedéséhez kötődik (XV., XXVII., XXXVI., XLII.), ami arra mutat, hogy a sorozat alkotói – talán tudtukon kívül is – érezték az erődítmény fontosságát. Komáromon kívül egynél többször csak Arad (VI. és XXIII.), valamint – érthető okokból – Győr (XXXIX. és XL.) szerepel.

A sorozatban nem szereplő eseményekről – ahogy említettük – más ábrázolásokat ismerünk. Készültek nem hivatalos sorozatok is, s köztudott, hogy Than Mór (1828–1899) személyében akadt olyan magyar alkotó, aki vízfestményeken örökítette meg a főhadszíntér legfontosabb magyar hadi sikereit 1849 márciusa és júliusa között.⁴² Csak sajnálhatjuk, hogy az erdélyi és a délvidéki hadjárat legtöbb összeütközéséről 1849. március közepétől május végéig nem rendelkezőnk korabeli ábrázolással. Ami megint csak arra mutat, hogy ezek a hadjáratok egyértelműen a magyar fegyverek győzelmét hozták.

A sorozattal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy eleddig tudomásunk szerint soha nem jelent meg valamennyi darabja egyetlen kiadványban. A nagyobb gond, hogy a korábbi publikációk jelentős része tévesen azonosította a képeken ábrázolt eseményeket, vagy azok dátumát. Ezek a tévedések munkáról munkára vándoroltak, ami azt mutatja, hogy a szerzők (vagy képszerkesztők)

41 *Rózsa – Spira* 1973. 539. sz. a képhez fűzött kommentárban Majláth Györggyel azonosítja a negyedik személyt.

42 Valamennyi képet közli, s a variánsok lelőhelyeit megadja *Katona Tamás* (szerk.): *A szabadságharc kilenc nagy csatája. Az utószót írta Wilhelmb Gizella, a képmagyarázatot írta Barczy Zoltán.* Budapest, 1978.

többsége nem vette a fáradságot arra, hogy elolvassa az eredeti feliratokat. Ez a XIX–XX. század fordulóján még csak-csak magyarázható, de a modern ikonográfiai irodalomban megjelent publikációkban is hemzsegték a tévedések, pedig – pld. a Rózsa György és Spira György által összeállított munkában – feltételezhető, hogy a szerzők nem korábbi jobb-rosszabb reprodukciók, hanem az eredeti példányok alapján dolgoztak. Nem vélünk tehát haszontalan munkát végezni akkor, amikor az egyes képek korábbi publikációi mellett a hozzájuk kapcsolódó téves azonosításokat megadjuk, már csak azért sem, mert az efféle téves azonosítások nem csupán az Armee-Bulletin sorozat darabjainak közzétételét jellemezték.⁴³

I. Összecsapás a Sopron melletti Vulkapordánynál, 1848. december 16.

A soproni csata 1848. decz. 16. *Gracza* II. 269. p.

A császári csapatok december 15-én foglalják Sopront. *Rózsa–Spira* 1973. No. 476. (téves dátum)

A soproni ütközet 1848. december 16-án. *Hermann* 1996. 199. p.

IV. A lakosság lefegyverzése Győr környékén, 1848. december második fele

Hazatérő horvát felkelők. *Gracza* II. 373. p.

V. A jarkováci ütközet, 1848. december 15.

Suplikács Versecznél. *Bródy–Jókai–Rákosi* 1898. 88. p.

Az alibunári ütközet. – (Damjanich győzelme a szerbek felett). [1848. december 12.] *Gracza* I. 413. p.

Harc a szerb felkelőkkel Versecznél [dátum nélkül, de 1848 nyarán]. *Berkó–Markó–Gyalóky–Pilch* 1934. II. 241. p.

Damjanich János Versecznél visszaveri a csapatait megtámadó Todorović és Kničanin seregét [1849. január 19.] *Hermann* 1996. 253. p.

VII. A dési ütközet, 1848. november 25.

A szamosújvári ütközet 1848. november 13-án. *Gracza* II. 257. p.

Az 1848. november 13-i szamosújvári ütközet. *Hermann* 1996. 185. p.

VIII. A bábolnai ütközet, 1848. december 28.

Windisch-Grätz vasas németjei december 28-án Bábolnánál megtámadják az ellenállás nélkül visszavonuló Görgei utóvédjét, s fogságba ejtik a zempléni önkéntesek egyik gyalogoszászlóalját. *Rózsa–Spira* 1973. No. 478. – A Jellačić vezette cs. kir. I. hadtest Ottinger-lovasdandárja nem a zemplén-gömöri

43 Helyesen adja meg a képek adatait *Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete*. Budapest, 2001.; *Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*. Nagy Csata. Budapest, 2004.; *Máday* 2008. 27–28. p.; „Ilyen tavasz csak egy volt életemben”. A dicsőséges tavaszi hadjárat, 1849. Kiállítási katalógus Budapesti Történeti Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk. *Basics Beatrix* és *Csákváry Ferenc*. Budapesti Történeti Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, 2009.; „Ilyen tavasz csak egy volt életemben...” A dicsőség napjai. Kiállítássorozat a dicsőséges tavaszi hadjárat 160. évfordulójára. Szerk. *Gulyás Katalin* és *Szathmáry István*. Szolnok – Kiskunfélegyháza – Székesfehérvár, 2009.

önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljat (amelyből egy volt), hanem 34. (Porosz herceg) gyalogezred 2. zászlóalját fogta el.

XI. *Windisch-Grätz herceg Bicskén – Batthyány Lajos miniszterelnök kivételével – fogadja a magyar országgyűlés követeit, 1849. január 3.*

Békeküldöttség Windischgrätznél. *Gracza* III. 13. p.

Az országgyűlés küldöttsége 1849. január 3-án Windischgrätz előtt. A kép egy egykorú bécsi metszet után azt a jelenetet ábrázolja, amint az országgyűlési küldöttek Batthyány Lajos élén [sic!] a béke érdekében előterjesztéseket tesznek, Windischgrätz pedig tiltakozó mozdulattal újólaj kijelenti, hogy lázadókkal nem alkuszik. A képen Batthyány, Lonovics, Deák, Majláth, az ajtónállók és a kíséret láthatók. Ámde az esemény lefolyása és a kép adatai között eltérés van, mert Windischgrätz tudvalevőleg Batthyányt nem fogadta, így tehát Batthyány nem is lehetett abba a helyzetben, hogy Windischgrätz előtt az országgyűlés óhajait tolmácsolja. Tolnai Világtörténelme 277. p.

XII. *Jellačić és a cs. kir. csapatok bevonulása Pestre, 1849. január 5.*

Windischgrätz bevonulása Budapestre 1849. január 5. *Bródy–Jókai–Rákosi* 1898. 144. p.

Windischgrätz bevonulása Budapestre 1849. január 5-én. *Gracza* III. 237. p.

Windischgrätz bevonulása 1849. január 5-én Pestre. Az osztrák csapatok Windischgrätz és vezérkara élén [sic!] a Lánchídon át Pestre vonulnak. A háttérben a csapatok körvonalai, és a magaslaton emelkedő királyi várpalota látszik. A kép jobb terében sorfalat álló vadászatonak s ezek mögött a kíváncsi néptömeg. Tolnai Világtörténelme 278. p.

Az ellenség január 5-én bevonul a kiürített fővárosba. *Rózsa–Spira* 1973. No. 482. (Ramminggal azonosítja az alkotót.) Hátral kommentárban: „A kép tévesen szerepelteti a csapatok élén Jellačić mellett Windisch-Grätzet is: a pesti bevonulást valójában egyedül Jellačić vezette 5-én.” Uo. 539. o. – A kiigazítás téves, ugyanis a képen nem Windisch-Grätz, hanem Jellačić vezérkari főnöke, Karl Zeisberg vezérőrnagy látható.

A császári csapatok 1849. január 5-én bevonulnak Pestre. *Spira György*: Polgári forradalom (1848–1849). In: *Kovács Endre* főszerk. – *Katus László* szerk.: Magyarország története 1848–1890. 6/1. kötet. Budapest, 1979. No. 46. (Ramminggal azonosítja az alkotót.)

Az osztrák csapatok bevonulása Pestre (1849. január 5.) *Hajdu–Kajetán* 1980. No. 109. (Ramminggal azonosítja az alkotót.)

Az osztrák csapatok bevonulása Pestre, 1849. január 5. *Rózsa György*: Budapest legszebb látképei – The finest Views of Budapest – Die schönsten Vedetten von Budapest. Budapest, 1995. No. 119. (Ramminggal azonosítja az alkotót.)

Batthyány és Deák Bécsbe utazik Jellačić támadásának megelőzésére. [1848. augusztus vége]. A Batthyány-kormány emlékalbuma. Írták *Basics Beatrix*, *Csorba László*, *Erdődy Gábor*, *Hermann Róbert*, *Pallós Lajos*. Budapest, 1999. 81. p.

XIII. *A pancsovai ütközet, 1849. január 2.*

Részlet Szent-Tamás ostromából. *Gracza* II. 95. p.

Kézitusa a szerb felkelőkkel Szenttamásnál [dátum nélkül, de az 1849. április 3-i szenttamási ütközetet ismertető fejezetben]. *Berkó – Markó – Gyalókey – Pilch* 1934. II. 298. p.

Knićanin önkéntesei január 3-án Pancsovánál vereséget mérnek a Kis Ernő altáornagy parancsnoksága alatt álló temesközi magyar csapatokra. *Rózsa–Spira* 1973. No. 553. Helyesen: 849. január 2-án.

XVI. *Magyar küldöttség Ferenc József császár előtt Olmützben, 1849 januárjában*

Tót küldöttség Ferenc József főherczegnél. A cseh-tót felkelés már csúfos véget ért, mikor Ferencz József a trónra lépett. Mégis elmentek még egyszer a császárhoz könyörögni (magyar díszruhában!), hogy állítsa talpra őket pénzzelés katonával. Nem tudjuk, kaptak-e valamit, de a hurbánisták többé nem igen szerepeltek. Maguk az osztrák vezérek is lenézték őket. *Bródy–Jókai–Rákosi* 1898. 130. p.

Tót küldöttség Ferencz József főherczegnél. (Prágában készült egykorú kép.) *Gracza* I. 283. p.

Tót küldöttség Ferenc József császárnál Olmützben. Miután a vitéz magyar csapatok derekasan elpáholták őket mindenütt, elmentek Olmützbe a császárhoz könyörögni, hogy segítse őket egy újabb lázadásra. A kép jobb oldalán látható Ferenc József kíséretével, a baloldali térben pedig a tót küldöttség. Van közöttük paraszt, úr, pap, nemes. Első pillanatban azt hinné az emr, hogy az országgyűlés küldöttsége hajlong a császár előtt, de ez csak látszat. Az osztrák kamarilla szolgálatában álló tótok csak azért húztak díszmagyar ruhát magukra, hogy így díszesebbnek és előkelőbbnek látszassanak. Tolnai Világtörténelme 275. p.

Szlovák küldöttség a császár előtt. *Spira György: A magyar forradalom 1848–49-ben.* Budapest, 1959. 560. p.

A forradalommal szembenálló szlovák politikusok egy csoportja március 20-án az autonóm Szlovákia megteremtésének kérésével járul Ferenc József elé. *Rózsa–Spira* 1973. No. 615.

A szlovák nemzeti mozgalom küldöttsége Ferenc József előtt 1849. március 20-án. *Spira György: Polgári forradalom (1848–1849).* In: *Kovács Endre* főszerk. – *Katus László* szerk.: Magyarország története 1848–1890. 6/1. kötet. Budapest, 1979. No. 59.

Slowakische Deputation vor dem Kaiser in Olmütz. *Niederhauser Emil: 1848 Sturm im Habsburgerreich.* Aus dem Ungarischen von *Hans Kolbe.* Budapest, 1990. No. 26.

XVII. *A turcseki ütközet, 1849. január 16.*

Jelenet Fehértemplom harmadik ostromából. *Gracza* II. 109. p.

Christian Götz császári tábornoknak a Jablunkai hágón át Galíciából betört csapatai január 16-án Alsóturcseknél visszavetik Görgei Körmöcbányán elhelyezkedő balszárnyának egy előretolt különítményét. *Rózsa–Spira* 1973.

No. 568. – A kommentár téves: a Jablunkai hágó nem Galíciából, hanem Sziléziából vezet át Magyarországra.

XVIII. A selmebányai ütközet, 1849. január 21.

A windschwecháti ütközet 1849. jna. 25. *Gracza* II. 315. p.

Csorich csapatai január 21-én Selmebányánál megtámadják és Besztercebánya felé történő menekülésre kényszerítik Görgei seregzömét. *Rózsa–Spira* 1973.

No. 569. – A kommentár téves: Selmebányánál Görgei hadtestének négy hadosztályából csupán egy (Guyon Richárdé) állomásozott.

XIX. A tarcali ütközet, 1849. január 22.

Felvidéki hadmozdulatok. *Korompai* 2009. 79. p.

XX. A nagyszebeni ütközet, 1849. január 21.

Bem Erdélyben. *Korompai* 2009. 79. p.

XXI. Eszék külvárosának elfoglalása, 1849. január 30.

Eszék ostroma *Gracza* II. 383. p.

XXII. A meg nem történt bezdáni ütközet, 1849. február 11.

Részlet Fehértemplom ostromából. *Gracza* II. 101. p.

Fehértemplom megrohanása [dátum nélkül, de 1848 nyarán]. *Berkó–Markó–Gyalókey–Pilch* 1934. II. 239. p.

A szeb felkelők előnyomulásuk utolsó állomásaként február 11-én elfoglalják Zombort. *Rózsa–Spira* 1973. No. 560.

A szerbek február 11-én elfoglalják Zombort. *Hermann* 1996. 254. p.

A szerbek február 11-én elfoglalják Zombort. *Hermann* 2009. 266. p.

Selmebányai események. *Korompai* 2009. 80. p.

XXIII. Az aradi ütközet, 1849. február 8.

Csata Aradnál 1849. február 26-án. *Gracza* III. 51. p.

XXIV. A szászsebesi ütközet, 1849. február 6.

Bem Nagy-Szeben ostrománál 1849. márczius 11-én. *Bródy–Jókai–Rákosi* 1898. 209. p.

A szászvárosi csata 1849. febr. 7-én. *Gracza* II. 427. p.

A nagyszebeni csata 1849. augusztus 5-én. Az erdélyi magyar sereg már bomladozó állapotában volt, mikor 1849. augusztus 5-én Bem vezérlete alatt az orosz-osztrák hadakkal szemben Nagyszebennél a harcot fel kellett vennie. Az első ütközet a magyar sereg csekély száma ellenére aug. 5-én fényes sikerrel járt. Képünk az e napi csata jeleneteit tárja fel. Bem, akít a templom előtt egy huszárnak parancsot osztva láthatunk, rohamra vezet katonáit, a baloldalon a huszárok teljes iramban vágatnak előre, a jobboldalon pedig kaszás nemzetőrök törtetnek a lőporfüstben úszó város elfoglalására. A támadás sikerült ugyan, de a szerencse nem volt állandó. Két nap múlva Lüders megtámadta Bemet és az augusztus

7.-iki csatában úgy elverte, hogy kénytelen volt a harctérről menekülni. Tolnai Világtörténelme 341. p.
 A szebeni sikerének hatásra Vízaknánál ellentámadást indító Puchner elől Bem Szászsebesen át Déva felé hátrál. *Rózsa–Spira* 1973. No. 523. Hátralé a képleírásnál: Bem Szászsebesen átvonuló csapatai 1849. február 5-én. Uo. 543. p.
 Bem tábora Szászsebesen. *Hajdu – Kajetán* 1980. No. 113.
 Bem tábora Szászsebesen. *Hermann* 1996. 269. p.

XXV. *A királynémeti ütközet, 1849. február 18.*

Puchner március 2-án támadást intéz Bem Medgyesnél összevont csapatai ellen. *Rózsa–Spira* 1973. No. 527.

XXVI. *Lovassági összecsapás a kápolnai csata első napján, 1849. február 26., 1849. február 26.*

A branyiszközi csata 1849. február 5-én. *Bródy–Jókai–Rákosi* 1898. 186. p.
 Jelenet a kápolnai csatából. *Gracza* III. 39. p.
 A káli csata. A kápolnai ütközet egyik epizódja, mely arról nevezetes, hogy az osztrák és magyar lovasság szilaj rohammal tört egymásra. Képiünk ennek a lovasharcnak egyik jelenetét ábrázolja. Tolnai Világtörténelme 291. p.
 A nagy lovasharc a kápolnai csatában. *Berkó–Markó–Gyalókey–Pilch* 1934. II. 273 p.
 A kápolnai csata. 1849. február 26-27. *Korompai* 2009. 80. p.

XXVII. *Komáromi magyar kitörés, 1849. február 24.*

Komárom végső tusái. [1849. augusztus–október] *Bródy–Jókai–Rákosi* 1898. 351. p.
 Huszárok kitörése Komárom várából. *Hajdu–Kajetán* 1980. No. 120.

XXVIII. *A szerb segélycsapatok visszaindulása Belgrádba 1849. március elején*

Szervianusok átkelése a Dunán. *Gracza* II. 211. p.
 Todorović 1849. március 5-én Törökkanizsánál érzéken búcsút vesz a hazarendelt szerbiai önkéntesektől. *Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon.* Budapest, 1980. No. 56.

XXIX. *A medgyesi ütközet, 1849. március 3.*

A medgyesi csata első napja 1849. március 2. *Gracza* III. 17. p.
 A medgyesi ütközet. *Berkó–Markó–Gyalókey–Pilch* 1934. II. 289. p.
 A március 3-án is folytatódó medgyesi ütközetben Bem visszaveri az ellenséget. *Rózsa–Spira* 1973. No. 528. – A kommentár téves: a medgyesi ütközetben Bem vereséget szenvedett, és Segesvárra vonult vissza.
 Bem Medgyesnél visszaveri az ellenséget 1849. március 3. *Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1979. szám nélkül.
 Bem medgyesi győzelme Puchner felett. *Korompai* 2009. 80. p.

XXXIII. *A császáriak szétrombolják a Zagyva bídját Hatvannál, 1849. április 2.*

Epizód a hatvani csatából. *Gracza* III. 73. p.

XXXIV. *Windisch-Grätz kémszemléje az isaszegi csata napján, 1849. április 6.*

Windisch-Grätz, mivel a Tápióbicskén történekből világosan kiolvassa a magyar fél szándékait, hogy be ne keríthessék Gödöllőnél, április 6-án Isaszegnél felveszi a harcot a balszárnyon előrenyomuló magyar hadtestekkel, s ismét megfutamítja Klapkát. *Rózsa–Spira* 1973. No. 631. – A kommentár téves: Windisch-Grätz nem az április 4-i tápióbicskei ütközet miatt vonult vissza, hanem azért, mert fogalma sem volt a magyarok szándékairól.

XXXV. *Christian Götz vezérőrnagy hősi halála a váci ütközetben, 1849. április 10.*

Részlet az 1849. április 10-iki váci csatából. *Gracza* III. 15. p.

XXXVI. *A komáromi csata, 1849. április 26.*

Részlet a schwecháti ütközetből. *Gracza* III. 47. p.

XXXIX. *Ferenc József császár bevonulása Győrbe, 1849. június 28.*

A cs. kir. csapatok támadása Győr ellen június 28-án. *Hermann* 2009. 382. p.

XLII. *A komáromi magyar várórség kivonulása, 1849. október 2–4.*

Klapka csapatai október 2-án kivonulnak Komárom várából. *Rózsa–Spira* 1973. No. 793. – Helyesen: október 2–4. között.

TÁRGYLEÍRÁSOK

I. Összezapás a Sopron melletti Vulkapordánynál, 1848. december 16.

A kép alatti szöveg:

Das Armeecorps Sr Durchlaucht des Fürsten Windischgrätz hat den 15. Dec. 1848 Abends 8 Uhr seine Vorrückung gegen Ungarn begonnen. Oberst Baron Horváth mit beiläufig 3000 Mann des Wiener Besatzungs-Corps und dem Befehle die äusserste rechte Flanke bildend, auf der Strafe nach Oedenburg vorzugehen, begann nämlich an diesem Tage seine Aufgabe, indem er den Major Grafen Schaffgotsche mit 2 Compagnien des Oguliner Gränz Regiments und 2 Escadronen des Chevaux-legers Regiments Graf Wrba, von Ebenfurth aus über Höflein gegen Oedenburg entstande, um ihn in seiner linken Flanke zu decken. Diese Colonne stiefs den 16ten Früh in Volka-Brodersdorf auf eine feindliche Abtheilung, welche mehrere Häuser besetzt hatte, und heftig daraus feuerte. Major Graf Schaffgotsche liess jedoch den Ort durch eine Compagnie Oguliner unter Führung des Hauptm. Kossanovich, und eine Abtheilung Chevaux-legers unter Oberlieutenant Moldovany, stürmen, nahm ihn mit Gefangennehmung zweier feindlicher Offiziere und 26 Mann (theils Husaren, theils Honvéd) und marschirte sodann nach Klingebach, wo er sich bald darauf mit der Haupt-Colonne vereinigte. _ Die Folge dieses siegreichen Gefechtes war die Besetzung von Oedenburg durch die k.k. Truppen.

Jelezve a kép fölött: I. Armeecorps-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich, Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1280/Kp.; 1932/Kp.

Mérete: 31,5×40 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 476.; *KK* №. 4.165.; *Zbivanja* 1848.–1849. №. 44.; *Kincses* 2010. №. 126.

II. A nagyszombati ütközet, 1848. december 16.

A kép alatti szöveg:

Nach einer soeben angekommenen telegraphischen Depesche aus Tyrnau vom 17. d. M. haben sich die Rebellen, welche bei dem Anrücken der Colonne des Feldmarschall-Lieutenants Simunich bis Szered zurückgegangen waren, nachdem sie den 15. von Prefsburg her bedeutende Verstärkungen an sich gezogen, bei Tyrnau wieder gestellt. _ Sie wurden am 16. d. M. um 4 Uhr Abends vom Feldmarschall Lietenant Simunich dort angegriffen, und nach einem zweistündigen Gefechte vollkommen geschlagen. Fünf Kanonen, viele Waffen, eine Fahne, 766 Gefangene, 43 Pferde blieben in den Händen der Sieger. Der Feind zerstreute sich nach allen Richtungen, ohne mehr eingehohlt werden zu können, da die Nacht hereinbrach. Das Armeecorps des Feldmarschall-Lieutenants Simunich besetzte Tyrnau und die Umgebung. _ Feldmarschall Fürst zu Windischgrätz hat mit dem 2. Armeecorps Stampfen ohne allen Widerstand besetzt, und die Avantgarde bis vor Prefsburg aufgestellt.

Jelezve a kép fölött: II. Armeecorps Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich, Stadt, Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1281/Kp.

Mérete: 33×40,6 cm.

Irodalom: *KK* №. 4.178.; *Zbivanja* 1848.–1849. №. 46.; *Kincses* 2010. №. 127.

III. A Jellačić vezette osztrák csapatok elfoglalják Mosont, 1848. december 18.

A kép alatti szöveg:

Den 18. December wurde Wieselburg, nach einem heftigen mehrstündigen Gefechte, vom ersten Armeecorps unter Befehl Sr Excellenz des Banus Jellačić genommen und besetzt. _ An demselben Tage rückte Sr Durchlaucht der Feldmarschall Fürst zu Windischgrätz mit dem zweiten Armeecorps über Stampfen in Prefsburg ein, nachdem diese Stadt Tags zuvor vollständig vom Feinde geräumt, und die Schiffbrücke abgefahren worden war.

Jelezve a kép fölött: III. Armeecorps-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich, Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 0949/Kp.; 1282 Kp.; 1933/Kp.

Mérete: 31,8×40 cm.

Irodalom: *Kincses* 2010. №. 128.

IV. A lakosság lefegyverzése Győr környékén, 1848. december második fele

A kép alatti szöveg:

Nach den soeben aus dem Hauptquartier Ungarisch Altenburg eingetroffenen Nachrichten des Feldmarschalls Fürsten Windischgrätz ist das erste und zweite Armeekorps zwischen Hochstrasse und Raab schlagfertig aufgestellt, und Avantgarde bis über die Rabnitz vorgerückt, ohne auf einen Feind zu stossen. _ Vor Leopoldstadt ist die Division des Feldmarschall-Lieutenant Simunich, um Pressburg jene des Feldmarschall-Lieutenant Kempen aufgestellt. Von Oedenburg ist das Korps des Obersten Horvath gegen Güns vorgerückt, um eine feindlichen Kolonne unter dem Rebellen Perczel, die sich, gedrängt von der untern Mur über Körmend, Steinamanger und Papa mit den Insurgenten bei Raab zu vereinigen suchte, in die Flanke zu fallen. _ Während des Verweilens der Armee in ihrer letzten Stellung ist in jener ganzen Strecke, welche die Truppen auf beiden Seiten der Donau besetzten, d. h. im Prefsburger, Wieselburger und Oedenburger Komitat, die Entwaffnung des Landvolkes bewirkt, die gesetzliche Ordnung hergestellt und die Einsetzung der königlichen Regierungs-Commission geschehen.

Jelzve a kép fölött: IV. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höflich, Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1283/Kp.; 1934/Kp.

Mérete: 31,9×40,3 cm.

Irodalom: Kincses 2010. №. 130.

V. A jarkováci ütközet, 1848. december 15.

A kép alatti szöveg:

Nach Nachrichten aus Wersetz vom 17. d. M. hat der serbische Woiwode General Suplikaz die ungarischen Insurgenten auf's Haupt geschlagen, nachdem selbe schon früher einige errungene Vortheile aufgeben mußten, indem von Temesvar her eine Kolonne unter dem Obersten Blomberg in ihrem Rücken angegriffen hat. _ Das Hauptquartier des Fürsten Windischgrätz ist heute am 26te 10te bis S^t. Miklos nächst Hoshcstrafs vorgerückt. _ Die Vorposten stehen eine halbe Stunde vor Raab. _ Die Colonne des Obersten Horvath, welche bisher Oedenburg besetzt hatte, rückt heute in Kapuvar ein, wodurch über Csorna die Verbindung mit dem rechten Flügel der Hauptarmee erfolgt ist. _ Ebenso ist ein anderes Streifkorps unter dem Oberst Lieutenant Graf Althann über Güns nach Steinamanger im Marsch, wo es in Verbindung mit dem unter Feldzeugmeister Grafen Nugent von der steirischen Gränze her Lövö nach Körmend vorrückenden Korps kommen wird. _ In den Karpathen hat die rauhe Jahreszeit die Verbindungen sehr erschwert. Ein Theil der bei Silein gestandenen Insurgenten unter dem Rebellen Häuptling Balogh, hatte sich etwas zurückgezogen. _ Der Feldmarschall Lieutenant Simunich steht vor Leopoldstadt, um diese kleine Festung zu beschiefen.

Jelzve a kép fölött: V. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höflich, Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

A kép alatti dátum és kommentár téves.

Leltári száma: HTM 1284/Kp.; 1935/Kp.

Mérete: 33×40,7 cm.

Irodalom: Kincses 2010. №. 125.

VI. Az aradi ütközet, 1848. december 14.

A kép alatti szöveg:

Nachdem sich die beiden aus dem Banate unter dem General Major Grafen Leiningen, und aus Siebenbürgen unter Oberstlieutenant Berger von Bianchi Infanterie entsendeten Kolonnen bei Alias vereinigt hatten, rückten selbe mit vereinter Kraft zum Entsätze Arad's vor. _ Nach mehrstündigem Angriff unserer braven Truppen unter dem heftigsten Kanonenfeuer auf die Fleschen vor S^t. Miklos, wobei sich besonders die Bataillons Bianchi und Leiningen mit seltener Bravour hervorthaten, gelang es durch Umgehung des linken Flügels, der 15,000 Mann stark, die Festung cernirt hatte, in wilder Flucht zum Weichen zu bringen, der nun seinen Uebergang über die Maros zu bewerkstelligen suchte. _ Um das linke Maros-Ufer vom Feinde gänzlich zu säubern, hatte ein lebhaftes Tirailleurefeuer beinahe den ganzen Tag gewährt, und es mußten die daselbst besetzten Mühlen durch Granaten in Brand gesteckt werden. _ Der Feind verlor bedeutend, und es sind bis nun schon mehr als 200 Gefangene in die Festung eingebracht. Bei dieser Gelegenheit sind 16 Artilleristen v. 5. Reg. vom Feinde zu uns übergegangen. _ Eine Abtheilung von 500

Pohlen hatte sich vor Arad zur Wehre gestellt, auch von diesen wurden mehrere gefangen. Ueberdieß wurden dem Feinde 4 Haubitzen und eine 12 pfündige Kanone abgenommen.

Jelezve a kép fölött: VI. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich, Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 0661/Kp.; 1285/Kp.; 1936/Kp.

Mérete: 33×40,7 cm.

Irodalom: Zbivanja 1848.–1849. №. 52. (Felirata téves.) *Kincses* 2010. №. 123.

VII. A dési ütközet, 1848. november 25.

A kép alatti szöveg:

S^r. Durchlaucht der Fürst zu Windischgrätz hat gestern den 27te. Decbr. um 1½ Uhr Nachmittags von der Raab Besitz genommen, nachdem das erste Armeekorps oberhalb, das 2. unterhalb derselben, dort wo die Raab in die Donau mündet, diesen Fluß passirt, um so dem Feinde den Rückzug abzuschneiden. _ Nach einem Berichte aus Klausenburg v. 13. Dec. hat der Oberst Lieuten. Urban den Feind bis an die ungarische Gränze gegen Nagy Banya verfolgt, unterwegs fand er alle Romanischen Ortschaften bis auf den Grund verbrannt, und 32 Romanen an Galgen aufgehängt. Deiser Anblick erregte natürlicher Weise eine fürchterliche Erbitterung. Der Verlust der Ungarn beträgt 150 Tödtte u. 60 Gefangene. _ Die Chevauxlegers v. Max. Ferd. I. Maj. Div., unter Major Bar. Bussek, der, von mehreren Kugeln in seine Kleider getroffen, unversehrt davon kam, haben mit seltener Bravour in engen Gassen die feindlichen Jnfanteriekumpen attackirt und niedergehauen; mehrere Chevauxlegers wurden mit Bajonnettstichen verwundet. Die Gegner waren größtentheils Wiener Freiwillige in Honved-Montur. _ Als der Feind Siebenbürgen verlassen hatte, rückte der Obst-Lieut. Urban in 4 forcirten Märschen nach Klausenburg zurück, wo er am 4. December eintraff. Der Kommandant der Rebellen in Fekethely ist General Bem, der noch nicht ganz vor einer Wunde geheilt sein soll.

Jelezve a kép fölött: VII. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich, Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1286/Kp.; 1937/Kp.

Mérete: 32×40,2 cm.

Irodalom: KK №. 4.177.; Zbivanja 1848.–1849. №. 51. (Felirata téves.) *Kincses* 2010. №. 121.

VIII. A bábolnai ütközet, 1848. december 28.

A kép alatti szöveg:

Aus dem Hauptquartier Raab kam von S^r. Durchlaucht dem Feldmarschall Fürsten Windischgrätz vom gestrigen Tage Abends soeben die Nachricht an, daß nach dem in der gestrigen Relation angezeigten Rückzuge des Feindes der Herr Feldmarschall den Herrn Generalmajor Ottinger mit seiner Cavallerie-Brigade zur Verfolgung der feindlichen Armeé einen forcirten Marsch nach Bábolna habe machen lassen. _ Der Herr Generalmajor Ottinger traf am 28. um 5 Uhr Morgens daselbst ein, wo er die feindliche Avantgarde aufgestellt fand, die er ohne Verzug angriff. _ Ein Bataillon des ehemaligen Regimentes Prinz von Preußen, ungefähr 600 Mann stark, wurde von 2 Divisionen von Wallmoden Kürassier größtentheils zusammengehauen, und der Rest gefangen genommen. _ Ein Korporal dieser Tapfern, welchem in der Hitze des Gefechtes sein Säbel brach, sprang vom Pferde, entrifs einem Insurgenten den seinigen, erstach denselben, ebenso einen zweiten; und hieb dem feindlichen Fahnenträger beide Arme ab; mit der eroberten Fahne sprengte er zu seiner Truppe wieder zurück. Die goldene Medaille und eine Officierstelle waren sein Lohn. _ Außerdem wurden noch 7 Officiere und 700 Mann gefangen genommen und ein Munitionskarren erobert.

Jelezve a kép fölött: VIII. Armeé.Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich, Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Magántulajdon: Hermann-gyűjtemény.

Mérete: 29,8×34 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 268.

IX. A móri ütközet, 1848. december 30.

A kép alatti szöveg:

Bericht d. F. M. L. Baron Jellacic an den Herrn F.M. Fürsten zu Windischgrätz: „Moor, den 30. December 1848. _ Gestern brachte ich in Ki-Bér in Erfahrung, daß ein feindliches Corps unter

Perczel 8 bis 10,000 Mann stark vor mir abmarschirt sei, in der Richtung nach Moor. Hierdurch fand ich mich bewogen mit meinen sämtlichen Truppen Früh um 5 Uhr aufzubrechen, um den Feind zu verfolgen. _ Eine Stunde von Moor fand ich ihn in einer vortheilhaften Stellung, _ ich hielt mich in der Defensive, um die Division Hartlieb abzuwarten, welche 1½ Stunde hinter mir marschirte. Allein der Feind fing an sich zurückzuziehen, worauf ich mich genöthigt sah, denselben mit der Brigade Grammont und meiner Cavallerie anzugreifen. _ Dieser Angriff erfolgte sehr herzhaf, vorzüglich durch beide Kürassier Regimenter Hardegg und Wallmoden. In Zeit von einer halben Stunde hatten wir das feindliche Centrum gesprengt, 6 Kanonen erobert, einige Tausend Gefangene gemacht, worunter viele Officiere, auch soll ein feindlicher General erschossen sein. Das Schlachtfeld ist mit Todten bedeckt. _ Oberstlieutenant Graf Sternberg und Hauptmann Graf Pimotan nahmen an der Spitze einer Division Wallmoden Kürassiere die erste feindliche Kanone. Der Rest des Perczel'schen Corps hat sich, ungefähr 8000 Mann, gegen Stuhlweissenburg zurückgezogen."

Jelezve a kép fölött: IX. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfeli, Stadt, Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1939/Kp.

Mérete: 31,4×39,7 cm.

Irodalom: KK №. 4.179.; *Kincses* 2010. №. 135.

X. A szikszói ütközet, 1848. december 28.

A kép alatti szöveg:

Die von der Armee des F.M. Fürsten Windischgrätz eingetroffenen Nachrichten über die günstigen Operationen gegen Ofen u. Pesth bestimmen den F.M.L. Gr. Schlick, gegen Miskolcz vorzurücken. _ Bei Forró hatte der Feind die erste Stellung eingenommen, und es waren daselbst nebst mehreren Geschützen die polnische Legion u. einige Hundert Husaren posirt. Beim Herannahen der Avantgarde zog sich der Feind zurück. _ Am 28. wurde die Vorrückung gegen Miskolcz der Art combinirt, daß die Brigade Pergen durch eine Umgehung der feindlichen Stellung bei Szikszó, deren linke Flanke und Rücken bedrohte, während die Brigade Deym die Fronte derselben an der Hauptstrasse anzugreifen beordert war. _ Der Plan gelang; die Brigade Pergen, geführt von Maj. B. Gablenz des General-Stabs griff Szikszó im Rücken an, wobei eine halbe Compagnie Honvéd gefangen genommen wurde. Eine andere Honvéd-Abtheilung wurde durch die Chevauxlegers der Avantgarde gefangen. _ Nachdem die Jnsurgenten mit bedeutenden Streitkräften die vortheilhafte Position an den Höhen bei Szikszó besetzt hatten, beschloß der Corps-Commandant den Feind anzugreifen, um ihn gegen Miskolcz zurückzudrängen. Die sämtliche Cavallerie mit einer 6te Batterie rückten an der Strasse vor, und es entspann sich beiderseits ein lebhaftes Geschützfeuer, welches eine so erfolgreiche Wirkung gegen die feindliche Cavallerie übte, daß sie sehr bald die Flucht ergriff.

Jelezve a kép fölött: X. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfeli, Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1940/Kp.

Mérete: 31,6×40 cm.

Irodalom: *Rózsa-Spira* 1973. №. 467.; *Kincses* 2010. №. 132.

XI. Windisch-Grätz herceg Bicskén – Batthyány Lajos miniszterelnök kivételével – fogadja a magyar országgyűlés követeit, 1849. január 3.

A kép alatti szöveg:

Das Hauptquartier des Fürsten Windischgrätz stand am 4. Jänner in Bia, 3 Stunden vor Ofen, das 1. Armee-Corps in Titeny u. Promontor, das 2. in Budaörs u. Umgebung, das 3. in Bia und Concurrrenz. Aus dieser Aufstellung wird morgen gegen Ofen vorgerückt. Beim Vorrücken des 1. Armee-Corps von Marton-Vasar gegen Titeny unweit Hansabeg hat den 3. der Banus einen Zusammenstoß mit den Feinde gehabt, welcher einige Batterien auf den Höhen vorbrachte, u. damit das Feuer eröffnete. Das 1. Armee-Corps erwiderte dasselbe überaus lebhaft, u. der Corps-Comandant ließ sogleich die Div. Hartlieb links im Staffel vorgehen, und bedrohte dadurch die Rückzugslinie des Gegners um so mehr, als auch vom 2. Armee-Corps bei Bia die daselbst anwesende Cavallerie-Brigade rechts entsetzt worden war. _ Die Magyaren zogen sich gegen Promontor zurück, welchen Ort sie heute räumten, u. die Höhen von Ofen besetzten. _ Gestern fand sich in Bitske eine Deputation des ungar. Reichstages ein, bestehend aus dem ehemaligen Minister-Präs. Gr. L. Bathiany, dem Bischof Lonovits, dem Gr. Mailath u. dem gew. Minister

Deak. Die Deputation wurde als solche nicht angenommen u. Gr. Bathiany gar nicht vorgelassen. Es wurde ihr ganz lakonisch bedeutet, daß nur von unbedingter Unterwerfung die Rede könne, und jeder andere Antrag ist ein für alle Mal entscheiden abgelehnt worden.

Jelezve a kép fölött: XI. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1941/Kp.; 3474/Kp.

Mérete: 31,6×40 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 481.; *Kincses* 2010. №. 148.

XII. Jellačić és a cs. kir. csapatok bevonulása Pestre, 1849. január 5.

KARL LITSCHAUER (1830–1871) bécsi festő, litográfus litográfája.

A kép alatti szöveg:

Seine Durchlaucht der Feldmarschall Fürst Windischgrätz ist am 5. dieses Mittags an der Spitze der kaiserlichen Truppen ohne Schwertstreich in Ofen und Pesth eingezogen. Die näheren Umstände dieses Vorganges werden folgen. _ Wien, den 7ten Jänner 1849.

Jelezve a képen jobbra lenn: R. R. Litschauer; *a kép fölött:* XII. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 3615/Kp.

Mérete: 31,8×42,1 cm; barnított.

Irodalom: *Cennerné Wilhelmb* 1962. 316. p.; *Rózsa–Spira* 1973. №. 482.; *Seenger Ervin:* Pest-budai látképek a tizenkilencedik századból. Közzéteszi *Rózsa György*. Budapest, é. n. №. 1329.; *Kincses* 2010. №. 152.

XIII. A pancsovai ütközet, 1849. január 2.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfája.

A kép alatti szöveg:

Nach einem Berichte des Patriarchen Rajaclich vom 2. Jänner d. J., haben unsere Truppen unter Anführung des Obersten und Interims-Commandanten v. Mayerhofer, sn diesem Tage bei Pancsova einen glänzenden Sieg über den Feind erfochten und ihn in die Flucht geschlagen, so daß der Rebellenführer Kiß mit 6 Reitern nach Allibunar und Zicldorf entkommen ist. Der Feind hat die Gränzen des Deutschbanater Gränz-Regimentes gänzlich geräumt. _ Nach der Anzeige des Obersten Mayerhofer ist eine Anzahl Gefangener in unsere Hände gefallen. _ Der serbische Oberst Knicanin hat zu diesem Siege wesentlich beigetragen. _ In den Karpathen hat General Götz, nach der Einnahme von Sillein seinen Marsch gegen Kremnitz und Schemnitz fortgesetzt. Die Einnahme und Besetzung von Sillein fand am 2. Jänner Statt. 3 Bataillons Honved, einige Tausend Garden, 14 Kanonen u. ein Detachement Honved-Cavallerie, hatten den Brodner Paß besetzt; nach einem lebhaften Gefechte, wobei dem Feinde 2 Kanonen demontirt und einige Gefangene abgenommen wurden, ist derselbe aus der festen Stellung dergestalt zurückgeschlagen worden, daß er sich in wilder Flucht nach dem Turoczer Comitete zurückzog.

Jelezve a képen középén lenn: V. Katzler; *a kép fölött:* XIII. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich, Stadt, Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: 1288/Kp.

Mérete: 33×40,6 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 553.; KK №. 4.183.; *Kincses* 2010. №. 147.

XIV. A Kassa melletti ütközet, 1849. január 4.

A kép alatti szöveg:

Nach soeben eingelangtem Berichte des in Ober-Ungarn operirenden Armeecorps unter F.M.L. Gr. Schlick v. 5. Jänner d. J. hat selbes am 4. d. das unter Commando des Rebellen Mészáros zum Überfall gegen Kaschau anrückenden Insurgentencorps in der Stärke von 18 Honved- u. Nationalgarden-Bataillons, mit 33 Kanonen u. 800 Husaren, siegreich in die Flucht geschlagen. Diese höchst wichtige Affaire fand zwischen Kaschau und den Höhen von Parcza Statt. _ Es wurden den Insurgenten 10 Kanonen, 6 Munitionskarren, eine Fahne, über 200 Gewehre und 40 Pferde abgenommen, 2 Offiziere u. 500 Mann gefangen. Die Chevauxlegers verfolgten den fliehenden Feind und überfielen dessen Arrieregarde, wobei noch 6 Mörser, 1000 Gewehre, viele Pferde erbeutet, und mehrere Gefangene gemacht wurden. _ Das Regiment Parma zeichnete sich bei diesem Gefechte rühmlichst aus, es schlug die polnische Legion, brachte ihr einen bedeutenden

Verlust bei, nahm ihr eine Kasse mit 10,000 Stück Dukaten in Gold ab, und außerdem eine Schriften-Kiste Mészáros⁵, die polnischen Angelegenheiten betreffend. _ Mészáros entging dem Tode nur dadurch, daß die Pistole, welche ein k.k. Offizier abdrückte, versagte.

Jelezve a kép fölött: XIV. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfeli; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1289/Kp.; 1942/Kp.

Mérete: 33×40,8 cm.

Irodalom: KK №. 4.180.; *Kincses* 2010. №. 150.

XV. A nyárasdi ütközet, 1849. január 13.

A kép alatti szöveg:

In den ersten Tagen des Jänners war eine Colonne der Rebellen, nachdem der Versuch sich bei Kaschau nach Galizien durchzuschlagen, mißlungen, gegen Siebenbürgen gezogen, hatte sich gegen Klausenburg gewandt, um dort über Bistritz durch die Bukowina durchzubrechen. Dieser feindliche Haufe, an dessen Spitze sich der berühmte Pohlen-Häuptling Bem befand, hatte eine schwache Truppen-Abtheilung unter Ob. Urban bis Kinpolung zurückgedrängt. _ Zur Aufrechthaltung der öffentlichen Ruhe und Sicherheit wurde die Bukowina, die Provinz Galizien und Krakau in Kriegszustand erklärt, alles entwaffnet, was nicht zu dem vom Commandierenden Generalen aufgestellten Aufgebothe gehörte, die Erscheinung der Tagesblätter, alle Zusammenrottungen untersagt, das Standrecht verkündet, und die strengste Aufmerksamkeit längs der ungarischen Gränze anempfohlen. _ Im Oedenburger und Eisenburger Comitae hat das Streifcorps unter Oberstlieutenant Graf Althann, den Marsch nach Papa angetreten, wo es am 13. eintraff, um sich in der Richtung von Wefprim und dem Bakonyer Walde vorzubewegen, in welchem noch einzelne Parteien des gesprengten Perczel'schen Corps ihr Unwesen treiben. _ Auf dem linken Donau-Ufer hatte die Brigade des Generals Neustädter in der Gegend von Afsod am 13.d.M. Mittags ein Gefecht mit einer feindlichen Abtheilung, bei welchem wir leider den Tod des ausgezeichneten Oberstlieutenantes Geramb zu beklagen haben.

Jelezve a kép fölött: XV. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfeli; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Mérete: 33,1×40,7 cm.

Leltári száma: HTM 1290/Kp.; 1943/Kp.

Irodalom: *Kincses* 2010. №. 153.

XVI. Magyar küldöttség Ferenc József császár előtt Olmützben, 1849. január

A kép alatti szöveg:

Nach Mittheilungen aus dem Hauptquartiere Ofen v. 15. Jänner, hat der F.M. Fürst zu Windischgrätz bei der fortschreitenden Besetzung des größten Theils von Ungarn durch die k.k. Truppen, bereits 3 Militär-Districte zu errichten anbefohlen. So ist das Prefsburger, Neutraer, Trentschiner, Arvaer, Liptauer, Turoczer, Sohler, Barser u. Comorner Comitae unter den Befehl des F.M.L. Kempen mit dem Sitze in Prefsburg, das Pesther, Weifsburger u. Graner comitae, der Kumaner u. Jazyger District unter die Befehle des F.M.L. Wrba mit dem Sitze zu Ofen, dann das Baranyer, Tolnaer, Somogyer, Szalader, Vespérmer, Oedenburger, Eisenburger, Raaber u. Wieselburger Comitae unter die Befehle des G. M. Burics mit dem Sitze zu Oedenburg gestellt worden. _ F.M.L. Csorich, der mit 8 Bataillons, 6 Escadons und 36 Geschützen beauftragt wurde, die im Rückung begriffene feindliche Colonne unter dem Rebellen-Chef Görgey in der Richtung von Jpoly-Sagh über Leva zu verfolgen und gegen Schemnitz zu drängen, war bereits am 15. in dieser Richtung vorgegangen, während die Colonne des G. M. Götz gegen Neusohl u. Kremnitz vorrückte. _ Die Brigade des G. M. Ottinger hat den 13. Szolnok besetzt. Die Einwohner dieser Gegend, so wie jene von Ketskemet sind vom besten Geiste beseelt. Aus allen besetzten Landestheilen gehen fortwährend Deputationen mit Unterwerfungs-Erklärungen nach Ollmütz zu S. Majestät dem Kaiser.

Jelezve a kép fölött: XVI. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfeli; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1291/Kp.; 1944/Kp.

Mérete: 33,1×40,7 cm.

Irodalom: *Rózsa-Spira* 1973. №. 615. (Felirata téves.) *Kincses* 2010. №. 154.

XVII. A turcseki ütközet, 1849. január 16.

A kép alatti szöveg:

G. M. Götz berichtet aus Moflóc v. 17. d. M., daß er nach Unterwerfung des durch seine Terraingestaltung sehr schwierigen Turoczer Comitates, und nach Besetzung dessen Eingänge bei Batutska und Stuben gegen Neusohl und Kremnitz den 16. Nachmittags eine Recognoscirung gegen diese Bergstadt angeordnet hatte. Die zu diesem Behufe ausgesandte Abtheilung stiefs bei Turczek auf den Feind, vertrieb ihn aus seiner Stellung, wobei Lieutenant Betiany eine Haubitze eroberte, besetzte sie, wurde aber durch die einbrechende Nacht verhindert, den erlangten Vortheil zu verfolgen. Den 17. Früh rückten neue Insurgentenschaaren aus Kremnitz an, die den Abend zuvor verlorne Position wieder zu gewinnen. _ Durch den festen Widerstand unserer Truppen aber, und den Verlust von 117 Gemeinen u. 4 Offizieren an Gefangenen, 100 Todten, u. vielen Verwundeten entmuthigt, zogen sie sich nach vierstündigem Gefechte wieder zurück. Dieser Angriff gab H. G. M. Götz Gelegenheit, diese feindliche Schaar, welcher F.M.L. Clorich von Pesth über Waitzen gefolgt war, im Einverständnisse mit ihm anzugreifen u. zu vernichten. _ F.M.L. Schlik berichtet, daß der zu Debreczin versammelte ung. Reichstag von der Unmöglichkeit überzeugt seinen wühlerischen Plänen eine weitere Folge zu geben, den Beschluß gefaßt hat, die ungarische Armee aufzulösen.

Jelezve a kép fölött: XVII. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höflich, Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1292/Kp.; 1945/Kp.

Mérete: 33,1×40,7 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 568.; *Kincses* 2010. №. 155.

XVIII. A selmebányai ütközet, 1849. január 21.

A kép alatti szöveg:

Vom F. M. L. Csorich langte der Bericht ein, daß er am 21. d. die starke feindliche Stellung auf dem Plateau vor Schemnitz mit der Brigade Wifs in Front u. Flanke angegriffen, das Dorf Windschacht mit Sturm genommen, den Feind auf allen Punkten vertrieben habe, und des andern Tages nach einen kurzen Gefechte mit der Arriergarde des Feindes, in Schemnitz eingerückt sei. _ Es wurden 12 Kanonen, 10 Mörser, mehrere Munitionskarren, sehr viele Waffen u. Gepäck erobert, das 33. Honved-Bataillons zersprengt, über 500 Gefangene gemacht, worunter 1 Officier u. 145 Mann von Alexander Infant: u. der Chef des Generalstabs Görgey's, der ehemalige Oberlieutenant Pustelnik. Außerdem verlor der Feind 60 Todte u. 120 Verwundete. Unsererseits beträgt der Verlust 2 Offiziere, 6 Mann an Todten u. 13 Verwundete. _ 4 Comp. d. 2. Jäger-Bat. haben den wiederholten Sturm auf Windschacht mit ausgezeichnete Bravour ausgeführt; ebenso das 12. Jäger-Bat. bei Hodritz mit großer Tapferkeit gefochten u. allein 5 Kanonen erobert. _ Der Feind zog sich auf der Sohlerstraße zurück. _ Gleichzeitig wollte G. M. Götz von Moflóc aus, Kremnitz im Verein mit der von Rudno anrückenden Colonne des G. M. Soffay angreifen. Da dieser aber am Tage vor dem Angriff, vom F.M.L. Simunich den Befehl erhielt, nach Neutra zurückzukehren, so mußte sich G. M. Götz begnügen seine Stellung bei Moflóc zu behaupten, um das Turotzer Comitatus vor den durch F.M.L. Csorich geschlagenen und zerstreuten Insurgenten zu schützen.

Jelezve a kép fölött: XVIII. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höflich, Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1293/Kp.; 1946/Kp.

Mérete: 33×40,8 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 569.; *Kincses* 2010. №. 156.

XIX. A tarcali ütközet, 1849. január 22.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfája.

A kép alatti szöveg:

Der F.M.L. Schlik hat nach bewirkter Reinigung der Zips nunmehr auch jene des Zempliner Comitatus erzielt, und ist hierauf gegen Tokay gerückt, wohin sich die Rebellen von allen Seiten zogen. _ Die Avantgarde Schlik's unter Major Piatolli stiefs am 19. d. bei Szanto auf den Feind, und warf ihn nach Tokay zurück. Am 21. zeigte eine Recognoscirung, daß sich der Gegner zurückgezogen und eine vortheilhafte Stellung bei Tokay, Tarczal u. Kerefstur genommen habe. _ Am 22. unternahm F.M.L. Schlik den allgemeinen Angriff auf diese Position. Major Herczmanovsky führte sein braves Bataillon Stephan nebst einer Escadron Kaiser Chevauxlegers u. 4 Geschützen gegen Kerefstur,

während F.M.L. Schlik mit der Haupt-Colonne über Tallya u. Mád gegen Tarczal vordrang. Die Brigade Fiedler bildete das 1., die Brigade Pergen das 2. Treffen. _ Ein dichter Nebel lag auf der Gegend. Der Feind unterhielt ein überaus kräftiges Feuer, da ließ der Corps-Commandant durch das 3. Bat. Erz. Wilhelm eine links an der StraÙe liegende Anhöhe erstürmen, während die Chevauxlegers die in der Ebene zurückweichende Infanterie verfolgten. Unsere Raketen thaten die vortrefflichste Wirkung. _ Beim 2. Sturm wurde die Höhe genommen als Feind nach erhaltener Verstärkung wieder zum Angriffe überging. Zum 3. Male mußte die Höhe, und zwar durch die Kürassiere unter Major Gorizutti genommen werden. Mit bewundernswerthem Ungestüm durchbrachen die braven Reiter zwei feindliche Infanterie-Massen; damit war das Gefecht für uns entschieden. _ Der Gegner bezog die Stellung bei Tokay und Keresztur.

Jelezve a képben középben lenn: V. K.; a kép fölött: XIX. Armeé-Bulletin.; a kép alatt: Verlags-Eigenth. v. J. Höfeliç; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Mérete: 33×40,8 cm.

Leltári száma: HTM 1947/Kp.

Irodalom: Kincses 2010. №. 160.

XX. A nagyszebeni ütközet, 1849. január 21.

A kép alatti szöveg:

Nachdem die unter Bem in Siebenbürgen eingedrungenen Rebellen die Unmöglichkeit einsahen, sich in der Bukowina festzusetzen, wendeten sie sich, von den zum Theil aufständischen Szeklern verstärkt, über Klausenburg Hermannstadt, vor welcher Stadt sie am 21. Jänner vor Anbruch des Tages eintraffen. Um 7 Uhr Früh war der Feind im Kanonenschuß-Ertrag in seiner Position, und unsere vorpoussirten Geschütze begannen das Feuer auf die Angriffs-Colonne des Gegners, welches sogleich aus 6 u. 12 pfündigen Batterien dergestalt erwiedert wurde, daß F.M.L. Puchner den Angriff mit dem Bajonette anbefahl. Unsere Sturm-Colonne u. eine Escadron Savoyen Dragoner rückte, von den diesseitigen Kanonen protegirt, vor, und warf den Feind aus seiner ersten Position. _ Hierauf entspann sich der Kampf auf der ganzen Linie. _ Durch Cavallerie-Attaquen und wiederholten Bajonett-Angriff wurde der Feind durch unsere braven Truppen nach einem 7 stündigen Gefechte allenthalben zum gänzlichen Rückzug gezwungen und vor der Brigade Losenau bis gegen Stolzenburg verfolgt. _ Fünf eroberte Kanonen schweren Calibers, vier Munitionskarren, Waffen aller Art, Proviand und mehrere Gefangene sind die Trophäen unseres Sieges.

Jelezve a kép fölött: XX. Armeé-Bulletin.; a kép alatt: Verlags-Eigenth. v. J. Höfeliç; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1295/Kp.; 1948/Kp.

Mérete: 32,3×40 cm.

Irodalom: Rózsa – Spira 1973. №. 521.; Kincses 2010. №. 157.

XXI. Eszék külvárosának elfoglalása, 1849. január 30.

A kép alatti szöveg:

In Folge so eben erhaltener telegraphischer Depesche v. 3. Febr. hat sich die Festung Leopoldstadt gestern den 2. um 9 Uhr Früh, nach einstündiger Beschießung auf Gnade und Ungnade ergeben. _ Nachfolgender Bericht des Herrn F.M.L. v. Dahlen, Agram d. 1. Febr., lief hier ein: Eben empfangen die Nachricht, daß der G. M. Trebersburg am 30. Jänner, Früh 5 Uhr, die Vorstädte der Festung Esseg in fünf Colonnen angegriffen und mit Sturm genommen habe. Um 6 Uhr waren unsere siegreichen Colonnen im Besitze der 3 Vorstädte. Von den in die Festung entfliehenden Rebellen wurden 100 gefangen, darunter mehrere Cavallerie-Officiere. Die Commandanten der Angriffs-Colonnen waren: die Obersten Van der Null vom Gradiskaner, Halavanya vom Brooder, Major Dragich vom Peterwaradiner, Hauptmann Tarbuck vom St Georger Gränz-Regimente u. Hauptmann Barissich v. Infanterie-Regimente E.H. Leopold. _ Um 6 Uhr Früh wurde die untere Stadt aus der Festung eine Stunde lang beschossen. G. M. Trebersburg ließ hierauf den Festungs-Commandanten durch einen Parlamentär zur Uebergabe auffordern.

Jelezve a kép fölött: XXI. Armeé-Bulletin.; a kép alatt: Verlags-Eigenth. v. J. Höfeliç; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1296/Kp.; 2029/Kp.

Mérete: 32,2×40,5 cm.

Irodalom: Zbivanja 1848.–1849. №. 57.; Kincses 2010. №. 165.

XXII. A bezdáni ütközet, 1849. február 11.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfája.

A kép alatti kommentár és dátum téves, ilyen ütközet nem volt.

A kép alatti szöveg:

Nach dem Rückzuge von Pesth ist ein Theil der Rebellen in der Richtung von Großwardein u. Debreczin, der andere unter Görgey gegen Schemnitz gegangen, und hat sich, nachdem er die Bergstädte geplündert, über Neusohl, anfangs gegen Rosenberg gewendet, dort aber in Folge der früheren Besetzung der Pässe bei S^t. Márton und Turány durch die Truppen des G. M. Götz, sich nach der Zips gezogen, wo er auf 1 Bat. Nugent Infanterie unter Major Kiesewetter stieß, mit welchem bei Kirchdorf u. Korotnok d. 3. u. 4. Febr. Gefechte stattfanden. Indes ist der Braniszkopafs durch Verstärkungen, welche F.M.L. Schlick von Eperies sandte, stärker besetzt worden, und da eine andere Colonne von Kaschau über Margitfalva vorging, der G. M. Götz mit einer Brigade über Briesen in Telgarth angelangt, ebenfalls sogleich gegen Leutschau detachirte, so dürften die Rebellen von allen Seiten in der Zips bedroht, umsomehr eingeschlossen werden, als auch von Tarnow aus, unter F. M. L. Vogel, alle Strassen längs der galizischen Gränze stärker besetzt, und der Landsturm aufgebothen wurde. _ Bei Mohács sind die Insurgenten unter Nemegey über die Donau gegangen, sind aber dort in dem Defilée zwischen Bezdany u. Zombor den dort befindlichen Serben in die Hände gefallen, welche längs dem linken Donau-Ufer von der Römerschanze dahin vorgerückt waren, bei welcher Gelegenheit der größte Theil durch die Serben niedergemacht u. versprengt wurde.

Jelezve a képen jobbra lenn: Katzler; *a kép fölött:* XXII. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1297/Kp.; 1949/Kp.

Mérete: 31,6×39,8 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 560. (Felirata téves.); *Zbivanja* 1848.–1849. №. 59.; *Kincses* 2010. №. 173.

XXIII. Az aradi ütközet, 1849. február 8.

A kép alatti szöveg:

Wir hatten uns eines glänzenden Erfolges durch die Truppen des F.M.L. Gläser zu erfreuen, welcher mit seiner aus Abtheilungen des Thodorovich'schen Corps zusammengesetzten Division in dem Marosthale gegen Siebenbürgen zu operiren beauftragt ist. _ Die Insurgenten versuchten mit einer starken Colonne bei Szaderlak überzugehen, und bedrohten hierdurch unsere linke Flanke. F.M.L. Gläser liefs hierauf die ersten Häuser von Alt Arad durch zwei Bataillone Peterwaradeiner Gränzer nehmen, dann ein Bataillon Leiningen u. 1 Bataillon Jllirisch-Banater zum Sturm vorrücken. Nach einem hartnäckigen, blutigen Kampfe wurde der Feind geworfen, und sämmtliche von ihm am rechten Maros-Ufer gegen die Festung errichteten Batterien zerstört, und die darin eingefahrenen Kanonen, 23 an der Zahl, erbeutet; davon wurden 11 von schwerem Caliber in die Festung geschafft, 3 in die Maros versenkt, 3 vernagelt, 2 dem k.k. österr. serbischen Armeé-Corps zur Disposition gestellt, u. 4 von der Temesvarer Artillerie demontirt, 3 Munitionskarren erobert, u. ausserdem feindliche Munition an mehreren Orten in die Luft gesprengt, und 40 Gefangene gemacht. _ Alt-Arad wurde von der Festung aus wegen der bewiesenen Böswilligkeit der Einwohner mit Granaten beworfen, an vielen Stellen angezündet, und dieses Fener die ganze Nacht erhalten.

Jelezve a kép fölött: XXIII. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 0950/Kp.; 1298/Kp.; 1950/Kp.

Mérete: 33,2×40,6cm.

Irodalom: *Kincses* 2010. №. 172.

XXIV. A szászsebesi ütközet, 1849. február 6.

A kép alatti szöveg:

Wie bereits im 20. Armeé-Bulletin mitgetheilt wurde, so hatte F.M.L. Puchner den beabsichtigten Angriff auf Hermannstadt zurückgeschlagen und in Vereinigung mit dem Corps des F.M.L. Gedeon die Insurgenten bis Stolzenburg verfolgt. _ Am 5. Febr. hatte Bem die Stadt Mühlenbach, welche starke Ringmauern und eine befestigte Kirche hat, verbarrikadirt und sich zu lebhaftem Widerstande vorbereitet. _ Am 6. rückten unsere Truppen vor, und nahmen auf der Höhe vor Mühlenbach Stellung. 2 Bat. Infanterie, 3 Escadr. Cavallerie u. 6 Geschütze unter Oberst Stutterheim wurden nach Petersdorf detachirt, um den Feind auf seinem weiteren Rückzuge zu beunruhigen.

– Die Insurgenten warteten den Angriff nicht ab, und zogen sich schleunigst zurück; jedoch gelang es Rittmeister Grafen Albert ihnen in die Flanke zu kommen, und 700 Gefangene, 2 Kanonen u. sämtliches Gepäck abzunehmen. Am selben Tage hatte ein Theil der dießseitigen Besatzungstruppen von Carlsburg unter Hauptmann Domaschefzky vom Ingenieur-Corps zur Beunruhigung Mühlenbachs einen Ausfall gemacht, und bei dieser Gelegenheit eine Fahne erbeutet. – Bem setzte mit dem Reste seiner fliehenden Truppen und den noch übrigen Geschützen den Rückzug bis Szász-Város fort. – Die k.k. Truppen bezogen dagegen Abends das Lager bei Sibot.

Jelezve a kép fölött: XXIV. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höflich; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1299/Kp.

Mérete: 33,4×40,2 cm.

Irodalom: *Cennerné Wilhelmb* 1962. 317. p.; *Rózsa–Spira* 1973. №. 523. (Felirata téves.); KK №. 4. 184.; *Kincses* 2010. №. 171.

XXV. A királynémeti ütközet, 1849. február 18.

A kép alatti szöveg:

F. M. Fürst Windischgrätz ist am 24. d. M. von Ofen aufgebrochen, und hat sein Hauptquartier nach Hatvan, u. am 25. nach Gyöngyös verlegt. Hierdurch ist die Verbindung mit dem Corps des F.M.L. Schlik hergestellt. Nach Berichten aus Siebenbürgen hat Oberst Urban ein glückliches Gefecht mit den Insurgenten bei Bayersdorf bestanden. Um sich über die Stellung der Insurgenten genaue Nachricht zu verschaffen, brach Oberst Urban am 18. d. M. von Jaád auf, marschirte durch Bistritz über Heidendorf bis an den Knotenpunct, der nach Bayersdorf und Szerétfalva entsendete. Strafe, wo er unter dem Major Wieser eine Umgehungs-Colonne gegen Szerétfalva entsendete. Mit der Hauptmacht rückte er gegen Bayersdorf, stieß daselbst auf die polnische Legion, und erstürmte diesen Ort mit dem Bajonette. Der Feind wurde nach einem hitzigen Gefechte gegen Magyaros zurückgedrängt. Hierbei wurde der schwer verwundete Insurgenten-Oberst Ritzko, 2 Officiere u. 200 Mann gefangen, 3 Kanonen, 1 Karren, 1 kais. u. 1 Insurgenten-Fahne, Munition u. Gepäck erbeutet. Leider beklagen wir unsererseits den Verlust des Oberlieutenants Grafen Bau-dussin von Savoyen Dragoner, welcher daselbst den Heldentod fand. Nachdem der Zweck dieser Unternehmung erreicht war, ging Oberst Urban in seine Position nach Bistritz zurück.

Jelezve a kép fölött: XXV. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höflich; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1300/Kp.; 1951/Kp.

Mérete: 31,3×39,9 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 527. (Felirata téves.); *Kincses* 2010. №. 176.

XXVI. Lovassági összecsapás a kápolnai csata első napján, 1849. február 26.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfiája.

A kép alatti szöveg:

Der F.M. Fürst zu Windischgrätz, welcher am 25. Febr. sien Hauptquartier in Gyöngyös genommen, gab dem F.M.L. Schlik, welcher am selben Tage in Petérvására eingetroffen war, den Befehl, sich am 26. über Verpeléth mit der Hauptarmee zu vereinigen. – Am 26. Febr. rückten die Colonne des F.M.L. Wröbna von Gyöngyös gegen Kápolna, jene des F.M.L. Fürsten Schwarzenberg von Árok-szállás gegen Kaál vor. Um 2 Uhr stießen diese Colonnen, eine Stunde Weges vor Kápolna auf den Feind, welcher mit seinem linken Flügel vor Kaál, den Wald zwischen Kaál u. Kompólt besetzt hielt, und seine Aufstellung bis über die Hauptstrasse, welche von Gyöngyös nach Kápolna führt, ausgedehnt hatte. – Auf die ersten Kanonenschüsse bei der Colonne des Fürsten Schwarzenberg, griff F.M.L. Wröbna auch seinerseits den Feind an, der bedeutende Streitkräfte entwickelte. Der Feind zeigte Anfangs die Absicht unsere linke Flanke zu bedrohen, indem er sich einer waldigen Höhe bemächtigte, die er mit 2 Bat. besetzte. 1 Comp. v. 6. Jäger-Bat. unterstützt v. 2 Comp. E.H. Stephan, war jedoch den Feind durch einen kühnen Bajonettangriff herauf, u. besetzte diesen wichtigen Punkt. Hierau versuchte der Feind mit seiner Cavallerie unser Centrum zu durchbrechen, indem er mit derselben zwischen die beiden Colonnen eindrang. – 4 Escadronen Civallart Uhlanen kamen diesem Angriff zuvor, und warfen, unterstützt von einer Abtheilung Krefß Chevauxlegers, den Feind mit großem Verluste zurück. Unsererseits blieben hierbei Lieutenant Weißenthurm u. 6 Uhlanen; 35 wurden verwundet. Vom Feinde blieben 60 Tode u. Verwundete am Platz.

Jelezve a képen lenn, középtájt: V. Katzler; *a kép fölött:* XXVI. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höflich; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1279/Kp.

Mérete: 32×38,3cm.

Irodalom: Kincses 2010. №. 178.

XXVII. Komáromi magyar kitörés, 1849. február 24.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfája.

A kép alatti szöveg:

Bei Komorn war es auf dem rechten Donauufer schon mehreren Gefechten mit den Insurgenten gekommen, _ so machte die Besatzung schon am 17. Febr. mit 9 Comp., 2 Geschützen u. einer halben Escadr. Husaren einen Ausfall, und warf sich, protegirt von einem lebhaften Kanonenfeuer, aus dem Brückenkopf auf die linke Flanke der unter dem Commando des Majors Kellner von Khevenhiller Jnfant. O-Szőny besetzt haltenden Abtheilung. Major Kellner griff die Insurgenten an und warf sie zurück, wobei selbe 17 Mann an Todten verloren. _ Einen ähnlichen Ausfall versuchte die Besatzung am 24. Febr. mit 2 Bataill. Jnfant. einer halben Escadr. Husaren u. 3 Kanonen. Der Feind eröffnete ein lebhaftes Geschützfeuer auf die Stellung des Major Kellner, welcher mit 2 Bat. Khevenhiller, ½ Escadr. Fiquelmont Dragoner u. ½ 12 lb. Batterie O-Szőny besetzt hält. 40 Granaten fielen in den Ort u. zündeten an 5 Stellen, wobei mehrere Häuser ganz abbrannten. Den zweckmäßigen Dispositionen des M. Kellner, u. der Entschlossenheit seiner Truppe gelang es, dem Feuer Einhalt zu thun, u. als nachher unter Mitwirkung der, unter Hptm. Schmutz, in die rechte Flanke des Feinders mit 2 Kanonen entsendeten Divis. desselben Regim., die Offensive ergriffen wurde, hat dieses brave Bataill. die Insurgenten, welche 50 Mann verloren, in den Bereich der Kanonen der Festung zurückgeworfen, u. diesen Ausfall abgeschlagen. Nunmehr ist daselbst die Div. des F.M.L. Simunich am linken Donau-Ufer eingetroffen.

Jelezve a képen jobbra lenn: V. Katzler; *a kép fölött:* XXVII. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höflich; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1293/Kp.; 1301/Kp.

Mérete: 33,1×40,6 cm.

Irodalom: Csemerné Wilhelmb 1962. 320. p.; Rózsa–Spira 1973. №. 562.; KK №. 4.181.; Kincses 2010. №. 175.

XXVIII. A szerb segélycsapatok visszaindulása Belgrádba 1849. március elején

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfája.

A kép alatti szöveg:

Um den Verwüstungen des Feindes Einhalt zu thun, so wie um die Kokellinie zu gewinnen, gegen Maros-Vásárhely vordringen u. die Verbindung mit F.M.L. Malkovsky erzielen zu können, hat F.M.L. Puchner am 28. v. M. die Brig. v. d. Nüll nach Stolzenburg, am 1. März nach Marktschelken, am 2. nach Arbegyen u. Frauendorf vorrücken lassen, wohin am 3. das aus 2 Brig. bestehende Haupt-Corps nachrückte. Nachdem die ersten Brig. am 2. März ein siegreiches Avantgardegefecht bestanden, wurde der Feind am 3. nach Vereinigung aller 3 Brig. nach u. nach aus 3 Positionen vor Medias geworfen. Er zog sich gegen Maros-Vásárhely zurück, wohin ihn 1 Divis. Cavall., 1 Bat. Jnfant. u. 2. Geschützte verfolgten. Durch nunmehr angebahnte Besetzung von Maros-Vásárhely wird die Verbundung mit dem Malkovsky'schen Corps, Oberst Urban u. der Bukovina wieder hergestellt sein. _ Nachdem durch das k.k. österr.-serbische Armeé-Corps u. die Truppen des F.M.L. Rukavina das ganze linke Marosufer von der sibenbürgischen Gränze bis zur Theiss vom Feinde gereinigt u. durch eine wohlcombinirte Aufstellung unserer Truppen gesichert worden ist, erschien ein längeres Verweilen des serb. Hilfs-Corps unnöthig, u. General Thodorovich konnte selbes nach dem Wunsche der fürstlich serbischen Regierung an seine friedliche Beschäftigung nach Hause entlassen. Es ist in den ersten Tagen d. M. auf 2 Dampfschiffen auf der Theiss u. Donau nach Belgrad zurückgekehrt.

Jelezve a képen jobbra lenn: V. Katzler *gez.*; *a kép fölött:* XXVIII. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höflich; Stadt, Bazar №. 427 _ Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1302/Kp.; 1952/Kp.

Mérete: 31,8×39,9 cm.

Irodalom: Kincses 2010. №. 188.

XXIX. A medgyesi ütközet, 1849. március 3.

A kép alatti szöveg:

Ueber das Gefecht bei Medias sind folgende Berichte vom F.M.L. Puchner eingelangt: Nach dem am 2. März vom Oberst van der Null geleiteten Avantgardegefechte bei Klein-Kapus, wurde am 3. der Feind aus 3 festen Stellungen geworfen. Der glückliche Erfolg in den 2 ersten Stellungen hatte die Mannschaft bei heranbrechendem Abend derart begeistert, daß sie seine 3. Stellung vor Medias, wo er seine Batterien hinter Erdaufwürfen über Bank feuern liefs, plötzlich mit dem Bajonette angriff und erstürmte. _ Selbst sein gelegter Hinterhalt im Eibersdorfer Thale, wo er unverhofft gegen den rechten Flügel mit zwei Geschützen, einigen 100 Mann Infanterie u. Cavallerie von Eibersdorf hervorbrach, verfehlte gänzlich seine Wirkung, u. diese Truppe mußte sich ins Kokelthal zurückziehen. _ Das bedeutende Insurgenten-Corps hatte 16 Geschütze u. war vom Rebellen Bem in Person commandirt. Der feindliche Verlust in diesen 2 Tagen beträgt 100 Tode, 360 Verwundete u. 100 Gefangene. Ueberdies wurden im Spitale zu Medias 170 Blessirte vorgefunden. Unsere brave Artillerie demontirte dem Feinde 6 Geschütze u. sprengte 2 Karren in die Luft.

Jelezve a kép fölött: XXIX. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich; Stadt, Bazar №. 427 _ Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1303/Kp.; 1953/Kp.

Mérete: 33,1×40,6 cm.

Irodalom: *Rózsa – Spira* 1973. №. 528.; *Kincses* 2010. №. 189.

XXX. A mortarai csata, 1849. március 21.

A kép alatti szöveg:

F. M. Radetzky hatte d. 19. März seine Hauptstärke bei Pavia versammelt; er wollte dem Feinde glauben machen, daß es auf einen Po-Uebergang u. eine Vorrückung gegen Alessandria abgesehen sei. _ Den 20. wurde der Ticino auf mehreren Punkten überschritten, u. in 3 Colonnen auf der Strasse nach Garlasco vorgerückt. _ Der Feind, der nur einige schwache Vortruppen am Ticino hatte, schien seinen rechten Flügel in die Linie von Vigevano u. Mortara zurückzuziehen. _ Den 21. marschirte die Armee immer in 3 Colonnen, die linke von Dorno gegen Mortara, die mittlere von Gropello nach Gambolo, die rechte von Zerbolo gegen Vigevano; diese letztere bestehend aus dem 2 Corps, die Avantgarde-Div. Wogelmuth, drang bis Vigevano vor, wo sie ein glänzendes Gefecht bestand. Die mittlere Colone _ die Div. S^ok.H. des E.H. Albrecht, die linke Colone _ das 1.A.C. unter dem Gen. d. Cavall. Wratislaw _ gingen gerade auf Mortara los, das sogleich von allen Seiten mit der größten Tapferkeit angegriffen u. endlich erstürmt wurde. Nach drei Stunden war der Feind auf allen Seiten geworfen. _ 2500 Gefangene, 6 Stabs – 50 Ober-Officiere, 5 Kanonen, 10 Munitionskarren, eine Masse weggeworfener Gewehre, sind die Trophäen dieses Sieges. _ Der F.M. Radetzky nennt als vorzüglich sich auszeichnend die Div. Wogelmuth, Haller u. E.H. Albrecht. Dem Obersten Benedek an der Spitze des Regim. Gyulai aber gebührt ganz vorzüglich das Verdienst der Erstürmung von Mortara.

Jelezve a kép fölött: XXX. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1304/Kp.

Mérete: 33,1×40,7 cm.

Irodalom: *Kincses* 2010. №. 199.

XXXI. A novarai csata, 1849. március 23.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfája.

A kép alatti szöveg:

Die piemont. Armee, schon durch die Wegnahme von Mortara von ihrer Rückzugslinie abgeschnitten, entschloß sich in der Stärke von 50,000 Mann in der Stellung von Olegno vor Novara ihr Glück zu versuchen. _ Das die Avantgarde bildende 2. Corps unter F. Z. M. d'Aspre marschirte gestern von Vespolate auf Oleno vor, u. stiefs daselbst auf den, auf den dortigen Höhen aufmarschirten Feind. Die unerwartete Stärke desselben machte das Gefecht einige Stunden zweifelhaft, da das 2. Corps nicht sogleich von dem hinter ihm marschirenden unterstützt werden konnte. F.M. Radetzky hatte in die rechte Flanke des Feinders das 4. u. hinter diesem das 1. Corps disponirt, um jenseits der Agogna denselben gänzlich zu umgehen. Die Avantgarde Div. des E.H. Albrecht hielt daher mit Heldenthum durch einige Stunden die Angriffe des Feindes von der Fronte aus auf, bis F.Z.M. d'Aspre u. F.M.L. Appel das 3. Corps auf die beiden Flügel der Div. E.H. Albrecht disponirtenm

F.M. Radretzky selbst aber das Reserve Corps hinter das Centrum dieser Div. beorderte. Bei der unvergleichlichen Tapferkeit u. Entschlossenheit unserer Truppen, gelang es auch, unsere Fronte siegreich zu behaupten, bis das 4. Corps unter F.M.L. Thurn, jenseits der Agogna in die rechte Flanke des Feindes dergestalt kräftigst wirkte, daß bei dieser entscheidenden Bewegung der Feind gegen Abend auf allen Puncten sich in großer fluchtartiger Verwirrung zurückzog, und in nördlicher Richtung einen ganz ihm aufgedrungenen Rückzug ins Gebirge zu nehmen genöthiget war.

Jezevze a képbén jobbra, lenn: V. Katzler. 849.; a kép fölött: XXXI. Armeé-Bulletin.; a kép alatt: Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich; Wien, Stadt, Bazar №. 427. _ Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1305/Kp.; 1954/Kp.

Mérete: 33,1×40,7 cm.

Irodalom: KK №. 4.192.; Kincses 2010. №. 200.

XXXII. Utcai harc Bresciában, 1849. március 31.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfája.

A kép alatti szöveg:

Durch Verdrehungen des Waffenstillstands-Vertrages, unterschrieben von Chranowsky, Commandanten der piemont. Armeé, v. 25. März, nach welchen der Feldmarschall sogleich die Lombardie zu räumen habe, hatte sich ein Sicherheits-Comite in Brescia gebildet, u. Alles zu den Waffen aufgefordert. _ Eine schwache Brigade unter G. M. Nugent, bestehend aus 1 Gränz-Bataill., 2 Bat. Großh. Baden, 1 Div. Ceccopieri Jnf., 1 Div. Lichtenstein Chevauxlegers u. 4 Geschützen, war bis St Euphemia vor Brescia zurückmarschirt; allein es war ihr bis 30. März nur gelungen, Brescia von der Westseite zu umschließen. Auf die Nachricht des zunehmenden Aufstandes war F.M.L. Haynau von Padua herbeigeeilt, u. hatte das Nachsenden einiger Truppen angeordnet. Die Einschließung der Stadt, die Sperrung ihrer 5 Thore, die Besetzung der Citadelle mit 1 Bat. Baden ward unter dem heftigsten Feuer der Jnsurgenten, den 31. mit Tagesanbruch durchgeführt. Jetzt ließ F.M.L. Haynau die Stadt auffordern, sich auf Gnade u. Ungnade zu ergeben. Um 11 Uhr Mittags erschien eine Deputation, u. bat um Aufschub, welcher bis 3 Uhr gestattet wurde. Allein statt der Antwort wurde schon um 2 Uhr Sturm geläutet u. ein ununterbrochenes Feuer gegen uns eröffnet. Um ¼4 Uhr gab F.M.L. Haynau Befehl, vom Castell die Stadt mit Wurfgeschütz zu bewerfen, u. den Sturm von allen Seiten zu beginnen. Der erste Angriff wurde gegen das Veroneserthor unternommen; diesen zu unterstützen, fiel eine aus Reconvallescenten des Spitals von Brescia zusammengesetzte Abtheilung den Jnsurgenten in den Rücken, u. vertrieb sie, so daß die Colone des G. M. Nugent bei dem Veroneserthore einrücken konnte. Nun rückte 1 Bat. Baden aus dem Castell stürmend in die Stadt, u. es begann mörderischer Straßenkampf, welcher noch d. 1. April bis 5 Uhr Abends wüthete. _ Unser Verlust beträgt an Todten 5 Officiere u. 80 Mann, an Verwundeten 10 Officiere u. 150 Mann. _ Haufen von Leichen der Jnsurgenten lagen auf den Straßen u. in den Häusern.

Jezevze a képbén balra lenn: V. Katzler 849.; a kép fölött: XXXII. Armeé-Bulletin.; a kép alatt: Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich; Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1306/Kp.

Mérete: 33,1×40,7 cm.

Irodalom: Kincses 2010. №. 210.

XXXIII. A császáriak szétrombolják a Zagyva hídját Hatvannál, 1849. április 2.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfája.

A kép alatti szöveg:

F.M. Fürst Windischgrätz hatte erfahren, daß sich bedeutende Streitkräfte der Rebellen zwischen Gyöngyös und Hatvan concentrirten, u. daher dem F.M.L. Schlik den Auftrag ertheilt, eine Recognoscierung dahin vorzunehmen. In Folge dessen war F.M.L. Schlik am 2. April von Hatvan gegen Hórt aufgebrochen, fand aber die Macht des Gegners der seinigen so überlegen, daß er es vorzog, bei Gödöllő eine feste Stellung zu nehmen, bis weitere Verstärkungen ankämen. Bei diesem Rückmarsche wurde dem Hauptmann Kalchberg von Prohaska Jnfant. der Befehl gegeben, die Brücke hinter Hatvan zu zerstören, was dieser mit seiner braven Compagnie unter dem heftigsten Geschütz- u. Kleingewehrfeuer mit musterhafter Ausdauer bewirkte, und den Feind hiedurch derart aufhielt, daß der Rückmarsch des Corps nur wenig vom demselben belästigt werden konnte. Der Feldmarschall beorderte die Divis. des F.M.L. Csoric zur Verstärkung gegen Gödöllő, u. ertheilte dem Banus den Befehl mit dem I.A.Corps nachzurücken u. die Verbindung mit F.M.L. Schlik zu erhalten. _ F.M. Windischgrätz begab sich selbst zur Armeé, u. nahm sein Hauptquartier am 3. in

Gödöllő u. am 4. in Afsód. _ Das I.A.Corps wurde bei Tapio-Bicske von den Insurgenten angegriffen. _ G.M. Rastic ging schnell in die Offensive über, griff den andringenden Feind mit dem Bajonette an u. warf ihn zurück, bei welcher Gelegenheit den Insurgenten 12 Kanonen genommen wurden.

Jelezve a képen jobbra lenn: V. Katzler 849; *a kép fölött:* XXXIII. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich in Wien; Stadt, Bazar. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1307/Kp.; 1955/Kp.

Mérete: 33,2×40,7 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 625.; *KK* №. 4.189.; *Kincses* 2010. №. 213.

XXXIV. Windisch-Grätz kémszemléje az isaszegi csata napján, 1849. április 6.

A kép alatti szöveg:

Mittheilungen des Fürsten Windischgrätz aus Pesth v. 7. Abends liefern die Resultate der von demselben den 4. u. 5. d. M. in Person vorgenommenen großen Recognoscierung. _ Die feindlichen Truppen hatten sich, angeblich 50.000 Mann, mit bedeutendem Geschütz u. vorzüglich stark an Cavallerie, von Miskolcz bis Mezö Kövesd unter Görgey u. Klapka gegen Gyöngyös bewegt, während ihre Avantgarde unter Dembinsky bis gegen Hatvan vorgerückt war. Eine andere Truppe stand am rechten Theiss-Ufer zwischen Szolnok u. Jász-Apáthi in Bewegung gegen den F.Z.M. Jellacic. _ Diese Recognoscierung zeigte die ganze Stärke des Feindes. Es mochten beiläufig 4. Corps sein, die sich jetzt vor Gyöngyös u. Szolnok vereinigt hatten, u. unser Centrum gegen Tóth-Almás anzugreifen versuchten. _ Eine Bewegung in des Feindes rechte Flanke, ein rühmliches vom F.Z.M. Jellacic bestandes Gefecht, hatten dem Feldmarschall die Ueberlegenheit des Feindes, vorzüglich an leichter Cavallerie, in einer ganz offenen Gegend, dargethan, u. er hatte sonach den Befehl ertheilt, um sich seinen von allen Seiten nachrückenden Reserven zu nähern, das 1. u. 3. Corps, so wie das 2., welches bisher zwischen Waitzen u. Pesth in Reserve gestanden, in eine concentrirte Stellung vorwärts Pesth so zu vereinigen, daß diese Stadt in ein[em] großen Bogen, der sich von Palotta, Kerefstur bis Saroklár ausdehnt umschloßen blieb.

Jelezve a kép fölött: XXXIV. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich in Wien, Stadt Bazar. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1308/Kp.; 1956/Kp.

Mérete: 31,5×40 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 631.; *Kincses* 2010. №. 214.

XXXV. Christian Götz vezérőrnagy hősi halála a váci ütközetben, 1849. április 10.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfáiája.

A kép alatti szöveg:

Nach der rückgängigen Bewegung der k.k. Armee gegen Pesth in eine concentrirte Stellung zum Schutze der beiden Städte, hatte der Feind beinahe täglich Angriffs-Versuche auf selbe unternommen. _ Er griff bald darauf Waitzen an, wo 2 Brigaden unter General Götz standen, wobei dieser den Heldentod fand, drängte selbe Donau aufwärts über Lelet, Kemend, hinauf, u. ging mit 2 starken Colonnen, die eine am linken Gran-Ufer, die andere über Jpoly-Sagh directe nach Leva vor. Hier waren am 18. April etwa 30,000 Mann seiner besten Truppen zusammengezogen, mit denen er bei Kalna, Bars u. S^c Benedek in 3 Colonnen die Gran pafsirte. _ Der F.M.L. Wohlgemuth, Commandant von 5 Brigaden, etwa 15,000 Mann, von dieser Bewegung in Kenntniß gesetzt, marschirte den 18. auf den 19. von Kemend ab, um zwischen Malas u. Bese dem Feinde entgegen zu rücken. _ F.Z.M. Welden, welcher den 17 in Gran eingetroffen war, überzeugt, daß die Hauptstärke des Feindes die Umgehung durch das Gebirge zum Entsatz von Komorn konnte gemacht haben, beauftragte den Banus, mit seiner ganzen Macht aus Pesth hervorzubrechen, u. den Feind anzugreifen. Der Banus rückte den 19. vor, aber der Feind wich so schnell zurück, daß er nicht einmahl durch unsere Kanonenkugeln erreicht werden konnte. Den 20. rückte eine andere feindliche Colonne von Pásztó gegen Gran herab, u. griff die Div. Csorich an, die sich fechtend gegen Gran zurückzog, die dortige Schiffbrücke abbrach, um diesen Punct auf das kräftigste zu vertheidigen. _ Den 20. traf der Commandirende F.Z.M. Welden in Ofen ein.

Jelezve a képen középén lenn: V. Katzler 849; *a kép fölött:* XXXV. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich in Wien, Stadt, Bazar. _ Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: 1309/Kp.

Mérete: 33,1×40 cm.

Irodalom: *KK* №. 4.191.; *Kincses* 2010. №. 216.

XXXVI. A komáromi csata, 1849. április 26.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfiája.

A kép alatti szöveg:

F. M. L. Schlik berichtet aus Pusta-Herkat unterm 26. April. Der Feind hatte seit halb 3 Uhr Morgens auf die Komorn umgebenden Truppen ein starkes Geschützfeuer aus seinem Verschanzungen eröffnet, u. entwickelte bei Tagesanbruch unter dem Schutze dieser Geschütze bedeutende Streitkräfte. _ Die Div. des F. M. L. Simunich nahm hierauf die Weinberge auf dem Sandberge mit dem Bajonette, die Brigade Liebler zwang den Feind Stand zu halten, während die Brig. Montenuovo ihn in Flanke u. Rücken nahm, u. unter Commando des Obersten Kislinger von Auersperg Kürassier, unterstützt durch eine Raketten Batterie, eine vollkommen gelungene Attaque ausgeführt wurde. Sämmtliche feindliche Batterien stellten sogleich ihr Feuer ein, zogen sich zurück, und 6 Divis. Husaren wurden mit Verlust geworfen. _ Bei diesem Angriff wurde Oberst Kislinger u. ein Rittmeister von Auersperg Kürassier, dann Rittmeister Eßbeck von Civallart Uhlanen (letzterer tödtlich) verwundet. _ Auersperg Kürassier u. Civallart Uhlanen griffen 2 Div. Husaren u. 2 Bat. Honveds so kräftig an, daß Letztere beinahe gänzlich zusammengehauen wurden. Der Feind wurde auf allen Punkten geworfen, zog sich jedoch unter dem Schutze der Geschütze Komorns in die Festung zurück.

Jelezve a képbén középén lenn: V. Katzler; *a kép fölött:* XXXVI. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich in Wien, Stadt, Bazar. _ Vervielfältigung vorbehalten.

Magántulajdon: Hermann-gyűjtemény.

Mérete: 28×34 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 645.

XXXVII. A velencei Malghera erődjének elfoglalása, 1849. május 26.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfiája.

A kép alatti szöveg:

Zufolge eben eingetroffener telegraphischer Depesche des Herrn F.M.L. Grafen Thurn, aus Mestre, vom 28. d. M. 6¼ Uhr Früh, ist das Fort Malghera bei Venedig den 27. Mai nach einem 24 stündigen heftigen Bombardement von der feindlichen Besatzung gänzlich geräumt, u. sofort von den k.k. Truppen besetzt worden.

Jelezve a képbén balra lenn: V. Katzler 849; *a kép fölött:* XXXVII. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich; Wien, Stadt Bazar. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1311/Kp.

Mérete: 33,1×40,5 cm.

Irodalom: *Kincses* 2010. №. 242.

XXXVIII. Ancona elfoglalása, 1849. június 19.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfiája.

A kép alatti szöveg:

Zufolge einer heute Morgens aus Triest eingelangten telegraphischen Depesche hat Ancona nach einer heftigen Beschießung am 18. Juni Abends capitulirt, und sind sofort am 19ten die Stadt und Forts von den k. k. Truppen besetzt worden.

Jelezve a képbén középén lenn: V. Katzler.; *a kép fölött:* XXXVIII. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich; Wien, Stadt Bazar. _ Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1312/Kp.

Mérete: 33×40,5 cm.

Irodalom: *Kincses* 2010. №. 246.

XXXIX. Ferenc József császár bevonulása Győrbe, 1849. június 28.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfiája.

A kép alatti szöveg:

Seine Majestät der Kaiser sind den 28. Juni Nachmittags 4½ Uhr an der Spitze des ersten Armee-Corps in Raab eingezogen, welches durch Waffengewalt unterworfen wurde.

Jelezve a képbén jobbra lenn: V. Katzler 849; *a kép fölött:* XXXIX. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höfelich; Wien, Stadt Bazar. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1313/Kp.

Mérete: 33,1×40,5 cm.

Irodalom: *Kincses* 2010. №. 252.

XL. A császári csapatok elfoglalják Győrt, 1849. június 28.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfája.

A szövegben leírt dátum pontatlan.

A kép alatti szöveg:

Am 28. Juni sind das 1., 2. u. das Reserve-Armee-Corps zum Angriffe auf Raab vorgerückt, während die k. rufs. Armee-Division des G.L. Paniutine u. die Cavall. Div. d. F.M.L. Bechtold bei Leyden u. Sovényháza als Reserve aufgestellt wurden. Während F.M.L. Graf Schlik mit dem 1. Armee-Corps auf der Hauptstraße über Hochstraß gegen Abda vorrückte, um den Uebergang über die Rabnitz zu erzwingen, war F.M.L. Wohlgemuth mit dem Reserve-Corps, die Brigade Benedek als Avantgarde, auf der Straße über Encse und Lesvár auf dem linken Ufer der Rabnitz von Lesvár an, streits in Gefechte den Feind zurückdrängend, gegen Raab vorgerückt. Hiedurch wurde der an der Abdabrücke stehende Feind im Rücken bedroht; er brannte die Brücke ab, u. zog seine Geschütze aus den Verschanzungen zurück, so daß der Brückenschlag über die Rabnitz, u. die Wegnahme der Verschanzungen erfolgen konnte. Beide Armee-Corps schritten nun vereint zum Angriffe auf die Verschanzungen vor Raab, wohin sich der Feind geworfen hatte, u. hartnäckigen Widerstand leistete. Dieser Angriff, unter den Augen Sr. Majestät des Kaisers mit glänzender Bravour u. der bewundernswerthen Ruhe u. Ordnung ausgeführt, wobei sich die Artillerie besonders auszeichnete, gelang vollkommen, wozu hauptsächlich der Umstand mitwirkte, daß der Feind durch das in seiner linken Flanke vorrückende 3. Armee-Corps u. die Brig. Schneider bedroht war. Ermüßte Raab verlassen, u. zog gegen Acs zurück, in welcher Richtung die k.k. Truppen demselben folgten, und bei welcher Gelegenheit 2 Geschütze unseren Truppen in die Hände fielen.

Jelezve a képen jobbra lenn: V. Katzler 849; *a kép fölött:* XL. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höflich; Wien, Stadt Bazar №. 427. Vervielfältigung vorbehalten.

Leltári száma: HTM 1287/Kp.; 1957/Kp.

Mérete: 33×40,5 cm.

Irodalom: *Kincses* 2010. №. 249.

XLI. A temesvári csata, 1849. augusztus 9.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfája.

A kép alatti szöveg:

Mit der siegreichen Schlacht bei Temesvar am 9. August wurde nicht nur der Entsatz dieser Festung unmittelbar bewirkt, sondern dem Insurrektions-Heere auch eine solche Niederlage beigebracht, daß zu einem fernern geordneten Widerstande in größeren Massen durchaus unfähig ist. Es zog sich von Temesvar nach Lugos zurück. Die Zahl der Gefangenen u. Überläufer seit der Schlacht von Szörög am 5. August beläuft sich auf 18,000. Eine gleiche Zahl hat die Waffen abgelegt u. eilt der Heimath zu, so daß die feindliche Infanterie aufgelöst ist. _ Am 16. vereinigte sich die Südarree des F. Z. M. Jellacic bei Ujpees nächst Temesvar mit der Donauarmee. _ Das blutige Drama ist zu Ende, u. es mag als eine glückliche Vorbedeutung gelten, daß eben heute, am Geburtstag unseres Kaisers, die Gewißheit hievon u. die Verheißung des Friedens verkündet werden kann.

Jelezve a képen: V. Katzler gez. 849.; *a kép fölött:* XL. Armee-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth. v. J. Höflich in Wien, Stadt Bazar. Vervielfältigung vorbehalten.

Magántulajdon: Hermann-gyűjtemény.

Mérete: 28×34 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 772.

XLII. A komáromi magyar várórség kivonulása, 1849. október 2-4.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfája.

A kép alatti szöveg:

Komorn hat sich unterworfen! _ Die Kapitulation fand am 27. September statt. Der F. M. L. Nobili betrat zuerst die Festung und übergab die letzten Bedingungen. Später ritt Sr. Exz. der F. Z. M. B^r Haynau bloss in Begleitung eines Adjutanten in die Festung. _ Folgende sind hervorragenden Punkte der Unterwerfungsakte: Die Besatzung der Festung erhält volle Amnestie u. eine 8 tägige Löhnung, die Führer freien Abzug. Die Besatzung verlangte außerdem noch eine Entschädigung für die auf ihrem Platze coursirenden Kossuthnotten, die ihnen Anfangsverweigert, endlich jedoch mit einer Summe von 600,000 fl. C. M. bewilligt wurde. _ Der Akt der Uebergabe fand am 1. Oktober statt. Inzwischen hielten die k. k. Truppen den Sandberg besetzt u. ist die Walfersstrasse freigegeben.

Jelezve a képből: V. Katzler gez. 849.; *a kép fölött:* XLII. Armeé-Bulletin.; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth.

v. J. Höflich in Wien, Stadt Bazar _ Vervielfältigung vorbehalten.

Magántulajdon, Hermann-gyűjtemény.

Mérete: 32×33,4 cm.

Irodalom: *Rózsa–Spira* 1973. №. 793.

Sorozaton kívül: A szőlősi (világosi) fegyverletétel, 1849. augusztus 13.

VINZENZ KATZLER (1823–1882) osztrák festő, litográfus és grafikus litográfiaja.

A kép alatti szöveg:

Görgey, welcher mit seinem Corps durch die Schnelligkeit seiner Bewegungen der k. russ. Armee a. d. obern Theiss zu entkommen wusste, war über Debreczin u. Grosswardéin bei Arad angekommen, um sich mit der ung. Südarmee zu vereinigen. Schon glaubte er die Vereinigung erzielt, allein die österr. Armee hatte bereits Temesvar entsetzt u. Arad am linke Marosufer bedroht. Am 10 August Vormittag traff F.M.L. Schlik unweit Arad auf die 8-10.000 M. starke Avantgarde Görgeys, und warf sie mit grossen Verluste zurück. Görgey suchte hierauf den Weg über Radna a. d. Maros, wo er eine Brücke schlug, um über Lippa nach Lugos zu entkommen. F.Z.M. Haynau hatte jedoch in der Voraussicht bereits eine Colonne nach Lippa dirigirt welche die eben anlangende Avantgarde des Feindes sogleich über den Fluß zurückwarf, worauf dieser die Brücke abbrannte. – Diese letzteren Manövers entschieden, denn nun Görgey blieb kein Ausweg mehr übrig von Grosswardéin her des ihn schnell folgende Corps des k. russ. Generals Rüdiger, von Siebenbürgen her der Avantgarde des verbündeten Armee bei Déva, endlich am linken Marosufer der k. österr. Donauarmee. – So von allen Seite umschlossen, streckte Görgey mit seinem ganzen Corps von 25.000 Mann mit 144 Geschützen am 13. M. bei Világos die Waffen. In Folge dessen hat sich auch die Festug Arad auf Gnade u. Ungnade ergeben. – Die österr. Armee jubelt, dass sie es ist, welche dem Feind in 6 Schlachten bis zur Vernichtung besiegt, u. nun auch die Unterwerfung des Görgey'schen Corps u. der Festung Arad entschieden hat.

Jelezve a képből: V. Katzler gez. 849.; *a kép fölött:* Unterwerfung Görgey's; *a kép alatt:* Verlags-Eigenth.

v. J. Höflich in Wien, Stadt Bazar. Vervielfältigung vorbehalten.

Magántulajdon: Máday-gyűjtemény.

Mérete: 30×35 cm.

Irodalom: *Máday* 2008. 29. p.

LITOGRÁFIÁK

I. Összecsapás a Sopron melletti Vulkapordányánál, 1848. december 16.

II. A nagyszombati ütközet, 1848. december 16.

III. A Jellačić vezette osztrák csapatok elfoglalják Mosont, 1848. december 18.

IV. A lakosság lefegyverzése Győr környékén, 1848. december második fele

V. A jarkováci ütközet, 1848. december 15.

VI. Az aradi ütközet, 1848. december 14.

VII. A dési útközet, 1848. november 25.

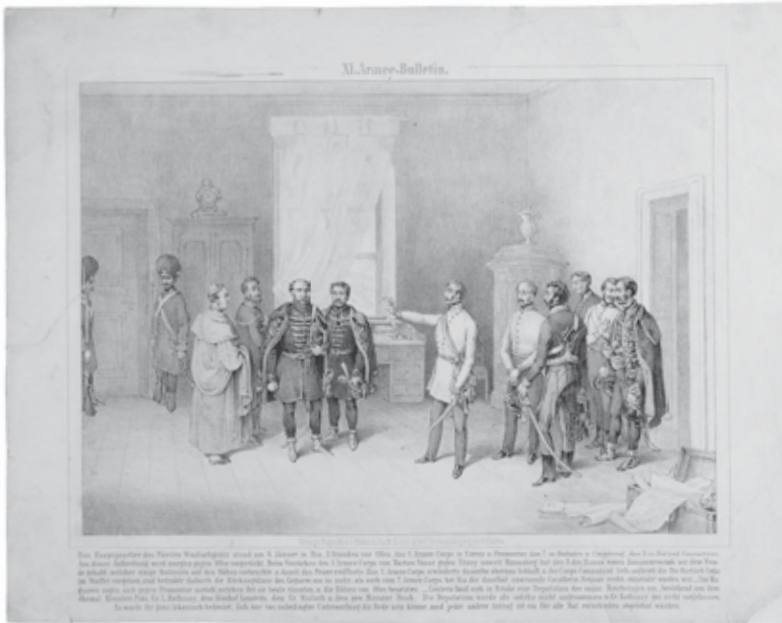
VIII. A bábolnai útközet, 1848. december 28.

XI. Windisch-Grätz herceg Bicskén – Batthyány Lajos miniszterelnök kivételével – fogadja a magyar országgyűlés követeit, 1849. január 3.

XII. Jellačić és a cs. kir. csapatok bevonulása Pestre, 1849. január 5.

XIII. A pancsovai ütközet, 1849. január 2.

XIV. A Kassa melletti ütközet, 1849. január 4.

XV. A nyárasdi ütközet, 1849. január 13.

XVI. Magyar küldöttség Ferenc József császár előtt Olmützben, 1849. január

XXI. Eszék külvárosának elfoglalása, 1849. január 30.

XXII. A bezdáni ütközet, 1849. február 11.

XXIII. Az aradi ütközet, 1849. február 8.

XXIV. A szászsebesi ütközet, 1849. február 6.

XXVII. Komáromi magyar kitörés, 1849. február 24.

XXVIII. A szerb segélycsapatok visszaindulása Belgrádba 1849. március elején

XXIX. A megyesi ütközet, 1849. március 3.

XXX. A mortarai csata, 1849. március 21.

XXXI. A novarai csata, 1849. március 23.

XXXII. Utcai harc Brecsiában, 1849. március 31.

XXXIII. A császáriak szétrombolják a Zagyva hídját Hatvannál, 1849. április 2.

XXXIV. Windisch-Grätz kémszemléje az isaszei csata napján, 1849. április 6.

XXXV. Christian Götz vezérőrnagy hősi halála a váci ütközetben, 1849. április 10.

XXXVI. A komáromi csata, 1849. április 26.

XXXVII. A velencei Malghera erődjének elfoglalása, 1849. május 26.

XXXVIII. Ancona elfoglalása, 1849. június 19.

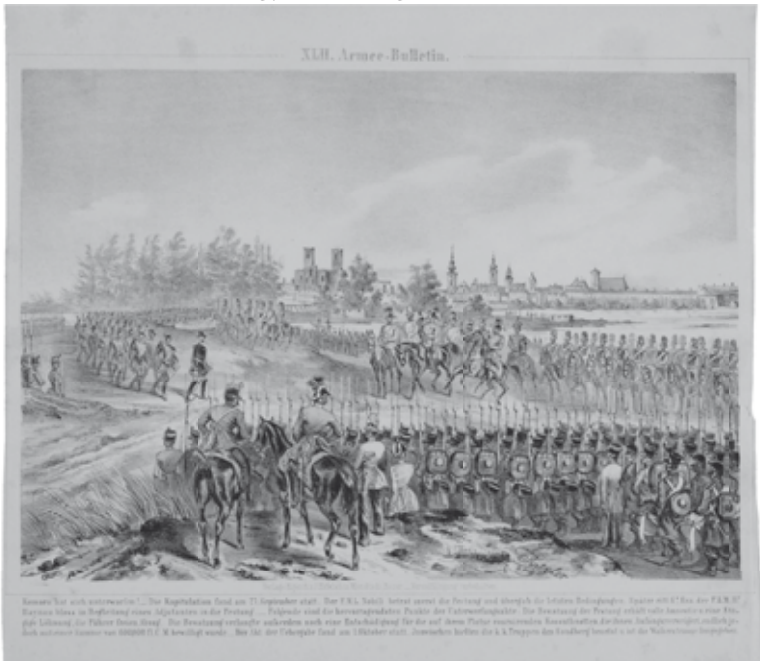

XLI. A temesvári csata, 1849. augusztus 9.

XLII. A komáromi magyar várórség kivonulása, 1849. október 2–4.

Sorozaton kívül: A szőlősi (világosi) fegyverletétel, 1849. augusztus 13.

RÖVIDÍTÉSEK

AFA

KA Alte Feldakten

Berkó–Markó–Gyalókay–Pilch 1934.

Berkó István–Gyalókay Jenő–Markó Árpád–Pilch Jenő: A magyar katona vitézségének ezer éve. Budapest, é. n. [1934.] I–II. kötet

Bródy–Jókai–Rákosi 1898.

Bródy Sándor–Jókai Mór–Rákosi Viktor: Ezernyolczszáznegyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben. Budapest, 1898. (Reprint kiadás. Az utószót írta Csorba László. Budapest, 1991., 1998.)

Cennerné Wilhelmb 1962.

Cennerné Wilhelmb Gizella: Magyarország történetének képeskönyve 896–1849. Budapest, 1962.

Gracza I–V.

Gracza György: Az 1848–49-iki magyar szabadságharcz története. Budapest, 1894. és é. n. I–V. k.

HA. u. H.

KA AFA Hauptarmee unter Haynau

HA. u. W-G.

KA AFA Hauptarmee unter Windisch-Grätz

Hajdu–Kajetán 1980.

Hajdu István–Kajetán Endre: Csataképek. A magyar hadtörténelem a festészet és a grafika tükrében. Budapest, 1980.

Hermann 1996.

1848–1849. A szabadságharc és forradalom története. Szerkesztette, az előszót és a kronológiát írta *Hermann Róbert*. Írták: *Bona Gábor, Csikány Tamás, Dobszay Tamás, Estók János, Fónagy Zoltán, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Pelyach István, Urbán Aladár, Zakar Péter*. Budapest, 1996.

Hermann 2009.

1848-1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerkesztette, az előszót és a kronológiát írta *Hermann Róbert*. Írták: *Bona Gábor, Csikány Tamás, Dobszay Tamás, Estók János, Fónagy Zoltán, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Pelyach István, Urbán Aladár, Zakar Péter*. Hely és év nélkül [Debrecen, 2009.].

KA

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien

Kincses 2010.

Kincses Katalin Mária: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. Politikai és hadi eseményekről készült metszetek és litográfiák. A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének műtárgykatalógusa. • Die Revolution und der Freiheitskampf 1848/49 auf zeitgenössischen Darstellungen. Schnitte und Lithographien über politische und Kriegereignisse. Kunstobjektkatalog der Kunsthistorischen Sammlung des Kriegshistorischen Museums. Budapest, 2010.

KK

„Fényesebb a láncnál a kard...” Emlékkiállítás az 1848–49 évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. Kiállítási katalógus. A kiállítást rendezte: *Kedves Gyula, Baczoni Tamás, Cs. Kottra Györgyi, Ságvári György*. A katalógust szerkesztette: *Cs. Kottra Györgyi*. Budapest, 1999.

Korompai 2009.

„Ilyen tavasz csak egy volt életemben”. 1848-as emlékkiállítás. Válogatás a debreceni Déri Múzeumban és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban bemutatott 1848/49-es emlékkiállítás anyagából. Szerk. *Korompai Balázs*. Debrecen–Békéscsaba, 2009.

Máday 2008

Máday Norbert: Egy nemzet vívta szabadságharcát. 160 év–160 tárgy. H. n. [Kecskemét], 2008.

Rózsa–Spira 1973.

Rózsa György–Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. képek, nyomtatványok és iratok. Budapest, 1973.

Szvoboda Dománuszky 1998.

Százhuszonöt kép az 1848–49-es európai forradalmak és szabadságharcok történetéből. Amelyek Anton Ziegler: Vaterländische Bilder-Chronik aus der Geschichte des österreichischen Kaiserstaates című kiadványában jelentek meg, 1850-ben Bécsben. (Az „1848..., te népek hajnalcsillaga!”, 1998. március–áprilisban a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett kiállítás katalógusa. Közzéteszi: *Szvoboda Dománuszky Gabriella*. Budapest, 1998.

Tolnai Világtörténelme

A legujabb kor 1815–1908. A szabadságharcok és a nemzeti ujjáébredés kora. Tolnai Világtörténelme. Szerk. Mangold Alajos és Horváth Cyril. Budapest, é. n. [1908.]

Zbivanja 1848.–1849.

Zbivanja 1848.–1849. na grafičkim listovima. Grafička vbirka Hrvatskog povijesnog muzeja. Szerk.: *Bregovac Pisk, Marina*. Kiállítási katalógus. Hrvatski povijesni muzej XXXI. katalog muzejskih zbirki. Zagreb, 2000.

THE ENEMY SAW IT THIS WAY

In the use of resources of the modern mass media the forces of absolutism were just as capable as their opponents. As a typical example we can consider the fact that the number of items published by the monarch, the Imperial-Royal Army's Supreme Command and by other authorities during the years of the 1848–1849 Revolution and War of Independence clearly matches the number of publications by the free press, and to propagate the success of the emerging counterrevolution, hundreds of presentations were made about the military success of the Imperial-Royal troops.

The most significant of these publications are the illustrated military reports: this series of the Army Bulletin (*Armee-Bulletin*) consists of 42 parts, which cover five events in Italy and 37 in Hungary. They are mainly representations of battles and skirmishes. The illustrations of the Army Bulletin were created by the lithographic process, which was regarded as the most modern method of the mid-19th century. The paintings generally represent the triumph of the Imperial-Royal forces, and Hungarians are often depicted as caricatures. Clear examples can be found in the pictures of the battles of Arad (on 14 December), Vulkapordány (16), Bábolna (28) and Mór (30).

The pages of the Army Bulletin differ from other contemporary lithographs, since in most cases they were provided with rich and (mostly) detailed explanatory texts. This is rather unusual for lithographs. There generally are around 5–10 lines of text. They summarise military events of the given period, and the images above show one of those events.

The right to publish the series was acquired by Johan Höfelich, printer and owner of a publishing company, which practically meant that he was not entitled to print the lithographs of the Army Bulletin, only to sell them from Stand No. 427 of the Vienna City Market.

The artistic level of the lithographs of the series vary. The reason for this is that the creators were second or third rate artists from Vienna. Three different artists can be distinguished, who drew about two-thirds of the drawings of the series.

SO SAH ES DER FEIND

Im Einsatz der Mittel von modernen Massenmedien zeigten die Kräfte des Absolutismus sich genauso fähig wie ihre Gegner. Als ein typisches Beispiel kann man die Tatsache betrachten, dass die Anzahl der von der königlichen Armee-Hauptkommandantur und anderen Behörden veröffentlichten Druckwerke während der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848-49 sicherlich die Zahl der Druckwerke der freien Presse erreichte, und um die Erfolge der sich abzeichnenden Konterrevolution zu verewigen, wurden Hunderte von Darstellungen der militärischen Erfolge der kaiserlich-königlichen Truppen hergestellt.

Als die bedeutendsten von solchen Publikationen gelten die illustrierten militärischen Berichte: die Sammlung der Armee Bulletin besteht aus 42 Einzelteilen, die fünf Ereignisse in Italien und 37 in Ungarn darstellen. Es handelt sich vorwiegend um Darstellungen von Schlachten und Gefechten. Die Darstellungen der Armee Bulletin wurden mit dem lithographischen Verfahren hergestellt, das als die modernste Methode des mittleren neunzehnten Jahrhunderts galt. Die Bilder stellen in der Regel die Triumphe der kaiserlich-königlichen Kräfte dar, und vor allem die Ungarn werden oft karikaturenhaft dargestellt, wie zum Beispiel auf den Bildern von den Schlachten von Arad (am 14. Dezember), Vulkapordány (am 16.), Bábolna (am 28.) und Mór (am 30.).

Die Blätter der Armee Bulletin können auch aus der Hinsicht als viel bessere Darstellungen im Vergleich mit den anderen zeitgenössischen Lithografien betrachtet werden, da sie in den meisten Fällen – auf die für Lithografien recht ungewöhnliche Weise – mit reichen und (in den meisten Fällen) genauen Erklärungstexten versehen wurden. Es handelt sich im Allgemeinen um eine 5–10 Zeile lange Textzusammenfassung über die Kriegereignisse der gegebenen Periode, und das Bild über dem Text zeigt eines von jenen Ereignissen.

Das Recht, die Serie herauszugeben, wurde vom Drucker und Verlagsbesitzer Johann Hofelich erworben und ausgeübt, was in der Praxis bedeutete, dass er die Lithografien der Armee Bulletin nicht drucken, nur verkaufen durfte, und zwar am Stand Nr. 427. des Wiener Stadtbasars.

Die Lithographien der Reihe weisen voneinander abweichendes künstlerisches Niveau auf. Der Grund dafür ist, dass die Zeichner zweit- oder drittrangige Künstler aus Wien waren, man kann die Arbeit von drei verschiedenen Personen unterscheiden. Sie entwarfen ungefähr zwei Drittel der Zeichnungen der Serie.

Prohászka László – Sallay Gergely Pál

BÁRÓ FEJÉRVÁRY GÉZA ÁBRÁZOLÁSA AZ ÉREMMŰVÉSZETBEN

A XIX. és XX. századi magyar történelem egyik érdekes alakja, báró Fejérváry Géza (1833–1914) tábornok páratlanul sikeres katonai karriert mondhatott magáénak. Az 1859. június 24-én Solferino és San Martino környékén zajlott csatában tanúsított hősiességéért századosként még 1859-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét, majd 1862-ben osztrák, 1875-ben magyar bárói címet nyert. 1896-tól 1914-ben bekövetkezett haláláig a Mária Terézia Rend kancellárja, 1906–1914 között a Rend egyetlen élő lovagja volt.¹ 1865. április 12-étől 1868 őszéig I. Ferenc József egyik szárnysegédéeként szolgált, majd – tábornoknagyi rendfokozatban – az 1904. október 14-én felállított magyar királyi Darabont Testőrség első parancsnoka lett.²

Pályafutásának különleges pontjaként közel egy évig Magyarország miniszterelnöke volt. Az 1905. január végén tartott országgyűlési választásokon a kiegyezés óta először vereséget szenvedett a kormánypárt. A szabadelvű kormányzat bukása után gróf Tisza István azonnal lemondott miniszterelnöki tisztségéről. A győztes ellenzék programja – különösen a hadügy tervezett reformja – azonban elfogadhatatlan volt I. Ferenc József számára. A politikai patthelyzet átmeneti megoldásaként az uralkodó bizalmi emberét, báró Fejérváry Géza tábornokot bízta meg kormányalakítással. Az 1905. június 18-án kinevezett kabinetet – Fejérváry testőrkapitányi tisztségére utalva – a közvélemény „darabont-kormány” gúnynévvel illette.³

Pedig Fejérváry addig sem csak katona volt: 1872 és 1884 között honvédelmi minisztériumi államtitkár, 1884-től 1903-ig honvédelmi miniszter.⁴ Hiába állt mögötte tisztes politikai múlt, hiába volt gavallérosan elegáns, megnyerő egyéniség, az ellenzéki többségű képviselőház nem szavazott bizalmat neki. Fejérváry természetesen rögtön lemondott, de a király parancsára kénytelen volt a helyén maradni. A kibontakozott nemzeti ellenállást hosszas politikai alkudozás követte a bécsi udvar és vezető magyar politikusok között. A közel másféléves kormány-

1 *Makai Ágnes*: „Hadik és Nádasdy nyomdokain...” A 250 éve alapított Mária Terézia Katonai Rend magyar hősei – kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk.: *Kreutzer Andrea–Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 211. p.

2 *Hajdu Tibor*: Fejérváry Géza karrierje, avagy miképp lehetett egy magyar Ferenc József kedvence. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2004/1. 17. és 48. p.

3 Magyarország története 1890–1918. Főszerk.: *Hanák Péter*. Budapest, 1978. I. k. 557–606. pp.

4 *Bölköny József*: Magyarország kormányai 1848–1987. Budapest, 1987. 291. p.

Báró Fejérváry Géza tábornok, m. kir. honvédelmi miniszter 1902-ben (HTM 103678/Fk)

zati huzavona végül kompromisszummal zárult, és 1906. április 7-én megalakult Wekerle Sándor koalíciós kormánya. Fejérváry megszabadult élete legterhebb tisztségétől. Az egyenes jellemű, szókimondó tábornok visszatérhetett a Darabont Testőrség élére, majd 1912. december 13-ától 1914. április 25-én bekövetkezett haláláig a Bécsben állomásozó magyar királyi Nemesi Testőrség parancsnoka volt.⁵

A király nem feledkezett meg helytállásáról. 1908-ban gyalogsági tábornokká és a cs. és kir. szegedi 46. gyalogezred tulajdonosává nevezte ki. Fejérváry 1909-ben, a Mária Terézia Rend lovagkeresztje elnyerésének 50. évfordulóján rendjelvényéhez megkapta a gyémántdíszítményt. Valószínűleg ez utóbbi, kivételesen ritka esemény kapcsán készített róla Murányi Gyula (1881–1920) plakettet.⁶

Murányi Gyula 55,1×50,4 milliméteres, bronzból, illetve ezüsből vert egyoldalas alkotása a tábornok jobbra tekintő, magyar egyenruhás mellképét ábrázolja.⁷ A mélyített mezőben jobbra fent a komlós-keresztési Fejérváry család címere látható. (Vízszintesen három részre osztott ovális pajzs alsó mezőjében hármashalmon három szál liliom, a középső mezőben támadó kétfarkú oroszlán. Fölül sisak koronájából kiemelkedő oroszlán hármashalmonnal.)⁸ A címer alatt báró Fejérváry Géza aláírása. Balra, a nyak mögötti részben a MURÁNYI felirat utal a szerzőre. A határozott kontúrokkal megmintázott plakett a német szecesszió hatásait tükrözi.⁹ A viszonylag nagy számban készült plakettből a Magyar

5 *Hajdu Tibor*: i.m. 53–54. pp.

6 *Lajos Huszár–Béla v. Procopius*: *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*. Budapest, 1932. 3686. sz.

7 Fényképét közli: *Magyar Iparművészet*, 1910. 364. p. 406. kép.

8 A címer leírását közli *Nagy Iván*: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IV. kötet. Pest, 1858. 140. p.

9 *L. Kovásznai Viktória*: *A magyar szecessziós éremművészet német vonatkozásai*. In: *L. Kovásznai Viktória*: *Fejezetek a magyar éremművészet történetéből*. Budapest, 1999. 60–61. pp.

Murányi Gyula bronz plakettje Fejérváry Gézáról (HTM 7338/É)

Nemzeti Galéria Éremtára¹⁰ és a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára¹¹ mellett a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye¹² is őriz példányt. Számos darab magántulajdonban is található.

A Huszár–Procopius éremkatalógus szerint az alkotás nagyméretű, 160×150 milliméteres eredeti gipszmodellje a Magyar Numizmatikai Társulat tulajdonába került,¹³ a mű további sorsáról azonban nincs adat.

A plaketten szereplő Fejérváry-portré alapos részletességgel kivitelezett, karakteres ábrázolás, amelyen jól érvényesülnek az egyenruha mutató attribútumai. A kompozíció ennek ellenére szinte puritánul egyszerű. A mélyített mező jobb felső sarkában a nemesi címer olyan kisméretű, hogy nem tölti ki teljesen az üresen hagyott felületet. Talán ez adta az ötletet, hogy a tábornok saját kezű aláírása kerüljön a címer alá.

I. Ferenc József figyelmének és elismerésének újabb megnyilvánulása 1911-ben szintén éremhez kötődött. „Midőn szolgálatának 60-ik évét betöltötte, Ő Felsége emlékérmét veretett és ennek egy példányát aranyban Fejérvárynak személyesen átnyújtotta” – örökítette meg az eseményt a Révai Nagy Lexikona.¹⁴ Az érem készíttetését a Mária Terézia Katonai Rend irodája kezdeményezte, és az uralkodó hagyta jóvá. Az erre vonatkozó korabeli levelezés – amelyet a rendiroda részéről Gabriel Vavrik kincstárnok, Őfelsége Katonai Irodája részéről pedig báró Arthur Bolfras gyalogsági tábornok, az uralkodó főhadsegédje folytatott – a bécsi Kriegsarchiv-ban maradt az utókorra.¹⁵ Ebből kiderül, hogy az érem a rendiroda költségén készült, s az ünnepeltnek szánt arany kivétel mellett összesen egy ezüst és 88 bronz példányt vertek belőle 1911 nyarán. Az ezüst-

10 MNG leltári szám: 55.740-P és 56.447-P.

11 MNM leltári szám: 10 A/1910.4. és 54/929-33

12 HTM leltári szám: 7338/É.

13 *Huszár–Procopius*: i.m. 3687. sz.

14 *Révai Nagy Lexikona*. 7. k. Budapest, 1913. 273. p.

15 Österreichisches Kriegsarchiv (a továbbiakban ÖKA) MKSM 1911 36-2/1. A forrás feldolgozásához nyújtott segítségéért a szerzők köszönetet mondanak Galván Károlynak.

Rudolf Marschall emlékérmé Fejérváry 60 éves katonai szolgálati jubileumára (HTM 4839/É)

éremet az uralkodó, míg a bronzérmeket Habsburg főhercegek, magas beosztású tábornokok, néhány bécsi közgyűjtemény és a Fejérváry család tagjai kapták. (A pontos névlista a tanulmány végén található.) Fejérváry a számára készített egyetlen arany példányt az uralkodó által saját kezűleg írt köszöntőlevelével kíséretében vehette át 1911 augusztusában.

Az érem tervezésével és gyártásával Rudolf Marschallt (1873–1967) bízták meg. „Az éremművészet legkiválóbb bécsi képviselőjének”¹⁶ művészi honorárium a munkálatok 12.000 koronás teljes költségéből 7.000 koronát tett ki. A kétoldalas érem előlapján Fejérváry mellképe látható magyar tábornoki egyenruhában, kitüntetésekkel. A körirat szövege: G · D · I · FHRN · v · FEJÉRVÁRY ZVM 60 JAHR · DIENSTJUBILÄVM / 14 · AVG · 1911. Bal vállá fölött: FRANZ / JOSEPH / · I · utal az adományozóra. A jobb váll fölött az R · MARSCHALL felirat a művész nevét jelöli. A hátoldalon Fejérváry lovas képe a csatamezőn, az előtérben ágyúkkal. Az alsó szelvényben a SAN MARTINO 24. JVNÍ 1859 felirat arra a csatára emlékeztet, amelyben tanúsított vitézi helytállásáért megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét.¹⁷

Az emlékérem bronzból öntött, 90,2 milliméter átmérőjű példányaiból a Heeresgeschichtliches Museum,¹⁸ a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára¹⁹ és a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye egyaránt őriz példányt.²⁰ (Utóbbi gyűjtemény két érme szerepelt a Hadtörténeti Múzeum „*Hadik és Nádasdy nyomdokain...*” című, a Mária Terézia Katonai Rend alapításának 250. évfordulójára rendezett, a Rend magyar hőseinek emléket állító, 2007-ben nyílt kiállításán.²¹) A Hadtörténeti Múzeumban megtalálható továbbá az éremnek egy harmadik, különleges kivitelű, felfüggeszthető példánya is, amelyet 117,8×117,8

16 Művészeti Lexikon. Szerk.: Éber László. Budapest, 1935. II. kötet. 89. p.

17 *Felszeghy Ferenc-Rátvay Imre–Petrichевич György–Ambrózy György* (szerk.): A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Társadalmi Könyv- és Lapkiadó, Budapest, é. n. [1943.] 248. p.

18 HGM leltári szám: NI 6108.

19 MNM leltári szám: 9 A/912-1.

20 HTM leltári szám: 4839/É és 2008.28.1./É.

21 *Makai Ágnes–Sallay Gergely Pál*: Emlékezés a Mária Terézia Katonai Rend alapításának 250. évfordulójára. *Numizmatikai Közlöny* CVI–CVII. évf. (2007–2008) 160–161. pp.

*Rudolf Marschall Fejérváry-
érmének különleges kivitelű,
felfüggeszthető példánya
(HTM)*

mm méretű, bársonnyal bevont, négyzetes fakeretben helyeztek el. Függesztőként a keret felső részéhez erősített lánc és kampó szolgál.

A Hadtörténeti Múzeumban őrzött egyik példány²² érdekessége, hogy a bécsi Heeresgeschichtliches Museum adta át az intézménynek 1927-ben, a trianoni békeszerződés értelmében egy évvel korábban, a Bécs melletti Badenben megkötött, Ausztria és Magyarország közös kultúrkincsét képező muzeális és levéltári anyag megosztására vonatkozó egyezmény alapján. A régi múzeumi leltárkönyvben az átadás „adományként” van megjelölve. Arra nézve sajnos nem áll rendelkezésre információ, hogy a példány az 1911-ben a Heeresmuseumnak hivatalosan átadott érem volt-e (lásd a mellékletben közölt névjegyzéket), vagy az időközben eltelt másfél évtized során elhunyt valamely éremtulajdonos hagyatékként a bécsi múzeumba került tárgy.

A Fejérváry Jubileumi Érem adományozottjainak a bécsi levéltárban fennmaradt listája alapján Balla Tibor hadtörténész 2010-ben megjelent, a Nagy Háború osztrák–magyar tábornokait bemutató adattárában²³ az egyes személyek kitüntetései között sorolja fel az emlékérmét. A Fejérváry Jubileumi Érem – exkluzív jellege és korlátozott példányszáma ellenére – azonban inkább emléktárgynak, mint hivatalos kitüntetésnek tekinthető.

Fejérváryról Exner Károly (1850–1919) is készített érmet.²⁴ Az egyoldalas öntött bronzérem előlapján a tábornok balra tekintő, tábornoki egyenruhás mellképe látható. A körirat: BR. FEJÉRVÁRY GÉZA. Exner Bécsben, Radnitzkynál tanult, majd Pesten dolgozott. Bár a XIX. századi hazai éremművészet egyik kiemelkedő tehetsége volt, viszonylag kevés portré-érmet mintázott, leginkább

22 M. kir. (1945 előtti) leltári száma: 23676.

23 Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyok. Budapest, 2010.

24 Huszár–Procopius: i. m. 2046. sz.; MNG leltári szám: 55.455-P.

Fejérváry Géza bronzérem. Exner Károly alkotása. (HTM 7285/É)

éremvéséssel foglalkozott. A művész alkotásai jelentős részét nem datálta, így a Fejérváry-érem készítésének időpontjáról sincs pontos adat. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára több példányt őriz a műből, amelyek bronzból, ezüsből, illetve ólomból készültek.²⁵ Az ezüst változat hátlapján félkörben a BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS KÖZÖNSÉGE felirat olvasható. Érdekesség, hogy a Nemzeti Múzeum Éremtárában található az Exner-alkotás verőtövének anyatöve.²⁶

A Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye két példányt őriz Exner művéből. A bronzból vert érem²⁷ 58,3 milliméter átmérőjű, míg a gyűjteményben található ezüstérem átmérője 62,5 milliméter.²⁸ A kompozíció azonos: Fejérváry balra néző, magyar tábornoki egyenruhás mellképe és a körirat (BR. FEJÉRVÁRY GÉZA) is megegyezik a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, Exner-féle alkotásokkal. Ezen az ezüstérmén azonban jobboldalt lent, apró betűkkel az M. MANNO szignó olvasható, amely Manno Miltiadesz (1879–1935) szerzőségére utal.

A Magyarországon született, görög származású Manno sokoldalú tehetség volt. A XX. század elején sportemberként komoly sikereket ért el, de fő foglalkozásként festő, grafikus és plakáttervező volt.²⁹ Az első világháborúban népfelkelő huszártisztként szolgált.³⁰ Szobrászattal és kisplasztikával a harmincas évek elején kezdett foglalkozni. Több plakett és dombormű esetében csak a mű grafikai vázlatát tervezte, a plasztikai kivitelezést más szobrászművész végezte. Ilyen alkotása volt a Lehár hadosztály plakettje és jelvénye,³¹ vagy a gorodoki lovasroham

25 MNM leltári szám: 8/A 922.4; 64/937-109 és 64/937-138.

26 MNM leltári szám: N III. 167/1980.

27 HTM leltári szám: 7285/É.

28 HTM leltári szám: 7318/É.

29 In memoriam Manno Miltiadesz. *Magyar Művészet*, 1935/4. 125. p.

30 Szakály Sándor: Manno Miltiadesz. *Rubicon*, 2012/7. 46–47. pp.

31 Prohászka László: A Lehár-hadosztály jelvénye és plakettje. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 9. Szerk.: Hausner Gábor. Budapest, 2007. 259–265. pp.

domborműves emléktáblája.³² (Előbbit Zsákodi Csiszér János, utóbbit Nemes György mintázta, Manno terve alapján.) Valószínűleg a Fejérváry-érem esetében is Manno Miltiadesz készítette az érmen látható portré grafikai tervét, és Exner ez alapján mintázta az érmet. A Huszár–Procopius éremkatalógus csak Exner műveinek felsorolásánál említi a Fejérváry-érmet, amely nem szerepel Manno Miltiadesz munkái között a katalógusban.

Báró Fejérváry Géza Bécsben halt meg és ott is temették el, a Zentralfriedhofban. A tábornok az uralkodóhoz való hűsége mellett mindvégig megőrizte magyarságát. Ma is szépen ápolt sírját hatalmas sziklatömb őrzi, amelynek tetején bronzból öntött turulmadár látható, karmai közt karddal. A sírkövön magyar felirat őrzi emlékét.

A Fejérváry Jubileumi Emlékérem adományozottjainak tervezett jegyzéke, 1911³³

[Arany:

Fejérváry Géza báró, gyalogsági tábornok]

Ezüst:

Ő császári és királyi apostoli Felsége [I. Ferenc József]

Bronz:

Ferenc Ferdinánd főherceg
Lajos Viktor főherceg
Lipót Szalvátor főherceg
Frigyes főherceg
Jenő főherceg
Rainer főherceg
Ferenc Szalvátor főherceg
Károly István főherceg
Ferdinánd főherceg
József Ferdinánd Szalvátor főherceg
József főherceg
Péter Ferdinánd Szalvátor főherceg
Lajos Szalvátor főherceg
Károly Ferenc József főherceg
Henrik Ferdinánd főherceg
Károly Albrecht főherceg

32 *Probátszka László*: A gorodoki lovasroham újra látható domborműve. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 7. Szerk.: *Hausner Gábor*. Budapest, 2004. 35–40. pp.

33 ÖKA MKSM 1911 36-2/1. A hivatkozott levéltári forrásban két névjegyzék szerepel, amelyek nem fedik teljesen egymást. A két lista közül a véglegesnek látszó, teljesebb jegyzéket közöljük. A neveket a forrásban szereplő sorrendben adjuk közre. A szögletes zárójelben olvasható pontosítások, kiegészítések eredetileg nem találhatóak a forrásban. Arra nézve nem rendelkezünk megbízható információval, hogy az érmek ténylegesen a listában feltüntetett személyek részére kerültek-e kiosztásra.

- Őfelsége két főhadsegédje [Eduard Paar gróf, lovassági tábornok és Arthur Bolfras báró, gyalogsági tábornok] (2 db érem)
- A Vezérkar főnöke [Franz Conrad von Hötendorf báró, gyalogsági tábornok]
- Klobučar Vilmos báró, lovassági tábornok, a m. kir. Honvédség főparancsnoka
- Oskar Potiorek tábornoszernagy, hadsereg-felügyelő
- Liborius Frank lovag, gyalogsági tábornok, hadsereg-felügyelő
- Alfréd, Montenuovo hercege, a testőrök ezredese
- Friedrich Beck gróf, gyalogsági tábornok, a cs. kir. 1. Alabárdos Testőrök kapitánya
- Eszterházy Alajos herceg, lovassági tábornok, a m. kir. Nemesi Testőrök kapitánya
- Carl Auersperg gróf, lovassági tábornok, a cs. kir. Darabont Testőrök kapitánya, valamint a cs. és kir. testőr gyalogszázad parancsnoka
- Alexander Üxküll-Gyllenband gróf, lovassági tábornok, cs. és kir. testőr lovaszázad kapitánya
- Hubert Czibulka báró, gyalogsági tábornok, a cs. kir. 1. Alabárdos Testőrök alkapitánya
- Josef Gaudernak báró, lovassági tábornok, a m. kir. Nemesi Testőrök alkapitánya
- Birodalmi hadügyminiszter [Franz Schönaich báró, gyalogsági tábornok]
- Cs. kir. honvédelmi miniszter [Friedrich Georgi báró, altábornagy]
- M. kir. honvédelmi miniszter [Hazai Samu báró, altábornagy]
- A cs. és kir. Haditengerészet parancsnoka [Rudolf Montecuccoli gróf, tengernagy]
- Cs. és kir. lovassági főfelügyelő [Rudolf Brudermann lovag, lovassági tábornok]
- Apostoli tábori vikárius [dr. Belopotoczky Kálmán]
- 16 hadtestparancsnok (16 db érem)
- Eugen Albori báró, gyalogsági tábornok, korábbi hadtestparancsnok
- Carl Schikofsky gyalogsági tábornok, korábbi hadtestparancsnok
- Carl Fanta gyalogsági tábornok, korábbi hadtestparancsnok
- A cs. és kir. vartüzérség felügyelője [Theodor Tengler altábornagy]
- Cs. és kir. műszaki főfelügyelő [Blénesi Sándor vezérőrnagy]
- A bécsi Hadilevéltár igazgatója [Emil Woinovich báró, gyalogsági tábornok]
- A Legfelsőbb Ügyészség elnöke [Friedrich von Jihn tábornoszernagy]
- Alexander Krobotin lovag, tábornoszernagy [a cs. és kir. Hadügyminisztérium csoportfőnöke]
- Jahl Gusztáv tábornoszernagy [korábban a m. kir. Honvédség főparancsnokának helyettese]
- Heinrich Rupprecht von Virtsolog altábornagy [korábban a m. kir. IV. honvédkerület parancsnoka]
- Hadilevéltár, Bécs
- Hadsereg-múzeum, Bécs
- A Wiener Neustadt-i Katonai Akadémia (Theresianum)
- Cs. és kir. 46. gyalogezred
- M. kir. Darabont Testőrök
- A Fejérváry család tagjai: egy fiú, három lány (4 db érem)
- A Mária Terézia Katonai Rend kancelláriájának hivatalnokai (3 db érem)
- A Mária Terézia Katonai Rend kincstára

- Cs. és kir. vonat főfelügyelő [Eduard Feigl altábornagy]
 Cs. és kir. pótlovazási főfelügyelő [Bacsák Zsigmond altábornagy]
 A cs. és kir. katonai nevelő- és képzőintézetek főfelügyelője [Franz Rohr altábornagy]
 A hadtest tiszti iskolák főfelügyelője [Alfred Hausenblas altábornagy]
 Cs. és kir. utász főfelügyelő [Emil Reinold vezérőrnagy]
 M. kir. és cs. kir. honvéd lovassági felügyelők [Hauer Lipót báró, altábornagy és
 Carl Véver báró, altábornagy] (2 db érem)
 M. kir. és cs. kir. csendőrségi felügyelők [Carl Ziegler vezérőrnagy és Michael
 Tišljar báró, altábornagy] (2 db érem)
 A Katonai Főügyészség elnöke [Eduard von Gangl altábornagy]
 A cs. és kir. Műszaki Katonai Bizottság elnöke [Viktor von Zednik altábornagy]
- Maximilian Orsini und Rosenberg gróf, altábornagy [Rainer főherceg főudvar-
 mestere]
 Lónyay Albert gróf, altábornagy [Őfelsége főpálcamestere]
 Klobučar Viktor altábornagy [korábban a m. kir. VI. honvédkerület parancsnoka]
 Benda Adalbert altábornagy [krakkói erődparancsnok]

THE PRESENTATION OF BARON GÉZA FEJÉRVÁRY IN NUMISMATICS

Baron Géza Fejérváry (1833–1914) had an unprecedented and highly successful military career. As a captain he received the Knight's Cross of the Military Order of Maria Theresa for his firm bravery in the Battle of Solferino in 1859. In 1862 Fejérváry received the title of an Austrian baron, then in 1875 the Hungarian one. He was the Chancellor of the Order of Maria Theresa from 1896 until his death in 1914. In the period of 1906–1914 he was the only living knight of the Order. As an important stage in his career, he served as the Prime Minister of Hungary for nearly a year.

In 1909, as an addition to the Knight's Cross of the Military Order of Maria Theresa he received the diamond ornament. Probably this was the occasion for the artist Gyula Murányi (1881–1920) to immortalise him in a plaque.

In commemoration of the 60th Anniversary of his military service, the office of the Order of Maria Theresa proposed that Emperor and King Francis Joseph I have a commemorative medal issued. The only copy made of gold was presented to Fejérváry. The medal was designed at the expense of the Order's office. Besides the golden commemorative medal meant for Fejérváry, in the summer of 1911 one copy made of silver and a total of 88 copies made of bronze were made. The silver medal was given to the Emperor, while the bronze medals were awarded to the Habsburg archdukes and the most important, high-ranking officers. The two-sided medal was struck by one of the best Vienna representatives of the Austrian numismatics, Rudolf Marschall (1873–1967).

The artist Károly Exner (1850–1919) also created a medal of Fejérváry. On the obverse of the one-sided, cast bronze medal one can see the bust of the General in a

general's uniform looking left. The design of the portrait on the medal is the work of Miltiadesz Manno (1879–1935). Exner took over the sculptural works.

Baron Géza Fejérváry died in Vienna, and was also buried there, in the Central Cemetery. Although the General was always loyal the Emperor, at the same time he preserved his Hungarian identity. His grave is looked after with great care today. It is protected by a huge boulder, headed by a Turul bird that is holding a sword in its claws, cast in bronze. On the gravestone a Hungarian inscription commemorates the deceased.

At the end of the study, the planned list of the recipients of the Fejérváry Commemorative Medal published in 1911 can be read.

DIE DARSTELLUNG VON BARON GÉZA FEJÉRVÁRY IN DER MEDAILLENKUNST

Baron Géza Fejérváry (1833–1914) durchlief eine beispiellose, höchst erfolgreiche militärische Karriere. Als Hauptmann erhielt er für sein tapferes Standhalten in der Schlacht von Solferino im Jahre 1859 das Ritterkreuz des Militär-Maria Theresien-Ordens. Fejérváry erhielt 1862 den österreichischen, dann im Jahre 1875 den ungarischen Barontitel. Er war ab 1896 bis zu seinem Tode im Jahre 1914 Kanzler des Maria Theresien-Ordens, zwischen 1906 und 1914 war er der einzige lebende Ritter des Ordens. Als eine wichtige Etappe seiner Karriere diente er fast ein Jahr als der Ministerpräsident von Ungarn. Im Jahr 1909 erhielt er zum Ritterkreuz des Militär-Maria Theresien-Ordens die Brillanten. Wahrscheinlich gab dieses letzte Ereignis dem Künstler Gyula Murányi (1881–1920) den Anlass, ihn auf einer Plakette zu verewigen.

Zum Andenken des 60. Jahrestages seines Militärdienstes ließ der Herrscher, Franz Joseph I., auf Anregung des Büros des Maria Theresien-Ordens eine Gedenkmedaille prägen. Das einzige aus Gold hergestellte Exemplar erhielt Fejérváry. Die Medaille wurde auf Kosten des Ordensbüros entworfen. Neben der goldenen Gedenkmedaille für den Ausgezeichneten stellte man im Sommer 1911 eine aus Silber, und zusätzlich insgesamt 88 Exemplare aus Bronze her. Die Silbermedaille erhielt der Kaiser, während die Bronzemedailles den Habsburger Erzherzögen und den wichtigsten hochrangigen Offizieren verliehen wurden. Die zweiseitige Medaille wurde von einem der besten Wiener Vertreter der österreichischen Medaillenkunst, Rudolf Marschall (1873–1967) geprägt.

Über Fejérváry schuf auch der Künstler Károly Exner (1850–1919) eine Medaille. Auf der Vorderseite der einseitigen, gegossenen Bronzemedaille sieht man die nach links blickende Büste des Generals in entsprechender Uniform. Der grafische Entwurf des Portraits auf der Medaille ist das Werk vom Miltiadesz Manno (1879–1935), die plastische Verwirklichung ist das Verdienst Exners.

Baron Géza Fejérváry starb in Wien und wurde auch dort, auf dem Zentralfriedhof beigesetzt. Der General war zwar dem Herrscher immer treu ergeben, bewahrte aber zugleich seine ungarische Identität. Sein auch heute noch sehr gepflegtes Grab wird durch einen riesigen Felsbrocken geschützt, auf dessen Spitze ein in Bronze gegossener Turul zu sehen ist, mit einem Schwert in seinen Klauen. Am Grabstein erinnert eine ungarische Aufschrift an den Verstorbenen.

Am Ende der Studie kann man das geplante Verzeichnis der Träger der im Jahr 1911 herausgegebenen Fejérváry-Gedenkmedaille lesen.

Tóth Orsolya

AZ 1896. ÉVI EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS PLAKÁTJÁNAK VÁLTOZATAI

A Magyarország ezeréves fennállása ünnepének hazai- és külföldi hirdetésére készült grafikai falragasz a XIX. századi magyar plakátművészet egyik legismertebb darabja. Az esemény meghívójaként is szolgáló nyomtatvány Mirkovszky Géza¹ és Gerster Károly² közös terve alapján készült, amelynek központi motívuma az Árpád pajzsra emelését ábrázoló szoborcsoport és az országjelvények együttese.

Azon túl, hogy a Millennium alkalmára, 1895-ben alkották meg és így az egyik legkorábbi hazai grafikai plakát, érdekességét az adja, hogy a fennmaradt példányok alapján három nyomdai, és számos nyelvi variánsa ismert. A különböző nyomdákban sokszorosított plakátok a szöveg tipográfiájában, valamint az elemek részleteiben is mutatnak jelentős eltérést.

A Hadtörténeti Múzeum plakát-gyűjteménye mind a három nyomdai variánsból őriz különböző nyelven megjelent példányokat, amelyek vizsgálatával bővíthetjük ismereteinket az Ezredéves Országos Kiállítás plakátjára, annak keletkezéstörténetére és felhasználására vonatkozóan.

A Kiállítási Országos Bizottság négyhosszú éven átszervezte az előkészületeket,³ hogy a kiállítás néhány hónapja alatt, 1896 májusa és októbere között országvilág számára bemutassák a magyar nemzet dicsőséges történelmét, valamint a XIX. század végi állapotot tükröző gazdasági és kulturális eredményeket.

Korábban, a hasonló rendezvények népszerűsítésénél kizárólag a plakátokat alkalmazták, de az 1896. évi ünnepségsorozat nagyobb sikere és látogatottsága érdekében, addig nem látott, minden területre kiterjedő, széleskörű propagandát indítottak a szervezők. Azért, hogy a grandiózus bemutatónak helyt adó Budapestre csábítsanak minél több embert itthonról és a világ számos országából, sok újítást vezettek be a „kampány” során. Ehhez az eszközöket úgy választották meg, hogy minden társadalmi réteg időben értesülni tudjon a nagyszabású rendezvényről.

A tájékoztatás céljára szervezett sajtóosztály feladatai közé tartozott az irodalmi folyóiratok és hírlapok informálása, amelyekből a jómódú és művelt közönség követhette nyomon a kiállítás híreit.

1 Mirkovszky Géza (1855–1899) építész és festő.

2 Gerster Károly (1859–1940) festő és grafikus.

3 A szervezés munkálatait, a bizottsági jelentéseket számos kiadványban, bizonyos időközönként megjelenő periodikában – mint pl. A Kiállítási Igazgatóság jelentése az 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás előmunkálatairól, az Ezredéves Országos Kiállítás közleményei, Ezredéves kiállítási értesítő – közre is adták.

Tízmillió darab került forgalomba azokból a reklámbélyegekből, amelyek 1895. októbertől hívták fel a kiállításra a figyelmet. A budapesti főposta-igazgatóság által, három színben forgalomba hozott bélyegeken a hét vezér képe mellett franciául, angolul és németül is olvasható volt a rendezvény elnevezése. Ezt a reklámhordozót a kereskedelemügyi miniszter rendeletéből valamennyi külföldre címzett levélre a kincstári postahivatalok hivatalból felragasztották.⁴

A reklám mellett, a kiállítás költségeinek a fedezésére is szolgáltak azok a képes levelezőlapok, amelyeken a kor neves művészeinek – Vágó Pál, Dörre Tivadar, Kimmach László, Cserna Károly – alkotásai kerültek sokszorosításra. A történelmi témájú, magyarországi épületeket, tájakat és az Ezredéves kiállítás létesítményeit ábrázoló, összesen 32 színes képpel illusztrált levelezőlappal egy millió darab 2 korona, és 100.000 darab 5 korona értékűt bocsátottak ki, utóbbit a külföld számára.⁵

Ugyancsak a külföldi látogatók érdeklődésének felkeltésére szolgáltak az exportcikkek úgy, mint a bor, a pezsgő, a konyak, a sör, a savanyú- és ásványvíz csomagolásán, valamint a cukorkadobozokon alkalmazott reklám-etikettek. A történelmi csarnok vajdahunyadi lovagvárának képe alatt francia, angol és német felirat hirdette a magyar nemzeti kiállítást. A kereskedők számára 1895 végén egy millió darabot adtak át a forgalmazás céljaira.⁶

A hazai nagyobb pénz- és kereskedelmi intézetek, nagykereskedők a külföldre menő leveleikhez egy-két kiállítási képet is mellékeltek a szervezők kérésére. A 10 féle kép, három különböző, jellegzetes kiállítási épületet ábrázolt. Minden képből 100.000 darab készült, így közel egy millió külföldi címzetthez jutott el a magyar bemutató híre.⁷

Az irodalmi propaganda részeként hazai naptárakban cikkeket, verseket jelentettek meg a kiállításról készített klisékkel együtt. E klisékből összeállított füzeteket, összesen ötöt, 225 kép lenyomatával bel- és külföldi lapok számára küldtek el.

A több nyelven kiadott, a kiállítás jelentőségét, tartalmát és a millenniumi ünnepek programját ismertető prospektust a fürdővárosokba érkező vendégek számára ingyen osztogatták. A bővebb tartalommal kiadott ismertető füzeteket a vasúti kocsik hálókülsőjében helyezték ki, valamint a Riviéra üdülő vendégei számára tették elérhetővé.⁸

A számos hasonló kiadvány mellett az európai lapokban közzétett hirdetések is hozzájárultak a kiállítás sikeréhez.

A kiállítási munkálatok elején a fontosabb eseményekről kézzel írt jegyzetekkel tájékoztatták a budapesti napilapokat, 1895. május elején indította meg a kiállítás sajtóosztálya a Kiállítási Értesítő cím alatt az összes fővárosi napilap számára kiadott sárga színű papírra nyomtatott tudósítást, amely hetente 2–4 alkalommal

4 Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fönnállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Szerk.: *Matlekovits Sándor*. Budapest, 1897. 167. p.

5 *Matlekovits*: i. m. 167–168. pp.

6 *Matlekovits*: i. m. 168. p.

7 *Matlekovits*: i. m. 168. p.

8 *Matlekovits*: i. m. 171–173. pp.

is megjelent. A lap egy év alatt 134 számban volt látható. A vidéki lapok számára kiadott tudósítás ugyanezen cím alatt, de vörös papíron nyomtatva, kéthetente egyszer, összesen 32-szer került kiadásra.⁹

Az Ezredéves Kiállítás kampánya során nem hiányozhatott a korabeli propaganda hatásos és általánosan használt kelléke, a színes plakát sem, amely az utcákon, a különböző közlekedési eszközökön és alkalmasint az épületek hirdetőfalain népszerűsítette a készülő budapesti rendezvényt.

Tervének elkészítésével a kereskedelemügyi miniszter, mint az Ezredéves Kiállítási Országos Bizottság elnöke 1894. július 27-én a Magyar Képzőművészeti Társulatot¹⁰ bízta meg, amikor megküldte számára a plakát szövegeinek tervezetét és felkérte, hogy megfelelő művészi plakáttervek készítéséről időben gondoskodjon.¹¹

A művészek körében meghirdetett pályázat díjazására a társulat kérésére a miniszter 1000 koronát engedélyezett. A tervek leadási határideje 1895. január 31-e volt.¹²

A felhívásra 11 pályamű érkezett,¹³ köztük Basch Árpádé,¹⁴ aki 1895. január 25-én Párizsból küldte el a millenniumi kiállításához készített vázlatairól szóló beszámolóját.¹⁵

A szakmai bíráló bizottság Gerster Károly és Mirkovszky Géza közös tervét, valamint Dudits Andor¹⁶ művét egyaránt jónak ítélte meg, ezért a döntést az Igazgatóságra bízta, amely az előbbit találta megfelelőbbnek.¹⁷ A pályadíjakat 1895 áprilisában utalták ki, Gerster Károly és Mirkovszky Géza együtt 200, Dudits Andor ugyancsak 200, Ipoly Sándor¹⁸ 100 korona honoráriumban részesült.¹⁹

A pályadíjat nyert vázlat sokszorosítására az Országgyűlési Értesítő Kő- és könyvnyomda, valamint négy budapesti nyomda – a Posner, a Kosmos, a Czettel és Deutsch, valamint a Pesti nyomdai részvénytársaság – együttesen pályázott.

A mintapéldányok bemutatása után az Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomda termékét találták a bírálók megfelelőbbnek. A megrendelt mennyiség 15%-ának kivételére a négy nyomda konzorciuma kapott megbízást és Pesti könyvnyomda Részvénytársaság név alatt jelentették meg a plakátokat. Később a két művész bemutatta a plakát-tervük átalakított változatát, amelynek 20.000

9 Matlekovits: i. m. 175. p.

10 Kiállítások rendezése, művészek támogatása, a művészeti élet fellendítése céljából alakult 1861-ben. A társulat kiállítóhelyeként és palotájaként funkcionált Múcsarnok 1877-ben épült fel.

11 MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Adattárában (a továbbiakban MTA Adattár) megőrzött cédulakatalógus adatai alapján. (az irat eredeti száma 1117/1894 K. T.)

12 A Kiállítási Igazgatóság jelentése az 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás előmunkálatairól. 1893–1895. 115. p.

13 Az Ezredéves kiállítás pályadíj-nyertes plakátja In: *Vasárnapi Ujság*, 1895. 40. szám 663. p. (a továbbiakban *Vasárnapi Ujság* 1895.) A beadott tervekről nincsenek további információink.

14 Basch Árpád (1873–1944) festő.

15 MTA Adattár (252/1895)

16 Dudits Andor (1866–1944) történeti festő. A Benczúr Társaság egyik alapító tagja, majd elnöke volt, 1925-től pedig a Képzőművészeti Főiskola tanára.

17 Matlekovits: i. m. 170. p., *Vasárnapi Ujság* 1895.

18 Ipoly Sándor (1858–1902) festő (In: *Művészet*, 1903. 1. szám 46–48. pp.)

19 MTA Adattár (az irat eredeti száma (783/1895 K. T.)

példányban történő kinyomtatását a kiállítási igazgatóság a Kosmos nyomdaipari vállalatnál meg is rendelte.²⁰

Az Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomdában készült plakátok két méretben, 127×95 cm, és 63×47 cm nagyságban kerültek kiadásra.

A kisebb, nyolcadrét nagyságú plakát 1896. szeptemberig a nemzetközi háló-kocsi- és étkező társaság európai vonalai összes vonatának minden kocsiájában kifüggesztve hívogatta az utazó közönséget.²¹

Valószínűleg a két másik nyomdai vállalat csak a nagyobb plakát nyomtatására kapott megbízást, mert nem ismeretes kis formátumú változatuk.²²

A kiállítási plakátot 12 nyelven adták ki, mégpedig mindazon országok számára, amelyekből jelentős számú látogatókra számítottak. A magyaron és a horvátokon kívül, angol, francia, német, olasz, görög, orosz, bulgár, szerb, cseh és lengyel szövegű plakátok terjesztését kezdték meg 1895. november végén.²³

Belföldön a kereskedelemügyi miniszter megkeresése, valamint a belügyminisztérium utasítása alapján a törvényhatóságok irányították a szétosztást.²⁴

A kontinensen a The Globus vállalta, mintegy 16.000 darabot függesztettek ki. Több 10.000 darabot juttattak el Amerikába, Angliába, Horvátországba, Franciaországba és azon belül is a Riviérára. Részt vettek a külföldi terjesztésben a konzulátusok, a magyar egyesületek, az intézmények kirendeltségei.²⁵ Ismeretes, hogy a genfi és a berlini kiállítások rendezőségével megállapodtak, hogy plakátjaikat kölcsönösen kifüggesztik, illetve reklámfüzeteiket árusítják. 2000 darab plakát került kifüggesztésre így a kontinentális kiállításokon.²⁶

A helyi igényeknek megfelelően, Angliában a vasutak, a hajók, és a várótermek számára, valamint utcai elhelyezésre keskeny és magas plakátokat hoztak forgalomba 7000 példányban.²⁷

Külön intézkedések alapján szervezték meg a hirdetésmények terjesztését az előkelő közönség által látogatott üdülőhelyeken, mint a francia Riviérán, a svájci tavakon, a cseh és francia fürdőkben, valamint a görög olimpiai²⁸ játékokon.²⁹

Matlekovits Sándor összefoglaló munkájából ismeretes, hogy összesen 200.000 példányban nyomtatták ki a plakátok. Minden bizonnyal a többség külföldön került terjesztésre, talán ezért maradt fenn a hazai közgyűjteményekben igen kevés példány.

A Hadtörténeti Múzeum tizenegy különböző darabot őriz a Millennium alkalmára kiadott plakátokból, amely többsége dr. Szendrey János,³⁰ az Ezredéves

20 *Matlekovits*: i. m. 170. p., Vasárnapi Ujság 1895.

21 *Matlekovits*: i. m. 169–170. pp., Az 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás közleményei (a továbbiakban Közlemények) 26. szám 1895. november 16. 998. p.

22 Vasárnapi Ujság 1895., a Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) Plakát- és aprónyomtatványtárban (a továbbiakban: NyT) őrzött példányok alapján, *Matlekovits*: 169. p.

23 Közlemények 24. szám 1895. október 9. 988. p.

24 Ugyanott.

25 *Matlekovits*: i. m. 170. p.

26 Közlemények 29. szám 1895. november 1128. p.

27 *Matlekovits*: i. m. 171. p.

28 A modern nyári olimpiaiak sorában elsőként, 1896. április 6. és 15. között rendezték meg Athénban.

29 *Matlekovits*: i. m. 171. p., Közlemények 26. szám 1895. november 16. 998. p.

30 Szendrey János (1857–1927) magyar művészeti író, történész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az 1900-as párizsi világiállítás magyar hadtörténelmi csoportjának irányítója.

Kiállítás Hadtörténelmi Bizottságának előadója adományaként került 1927-ben a Múzeum gyűjteményébe.³¹

Kilenc darab az Országgyűlési Kő- és Könyvnyomdában készült, amelyből három a nagyobb változathoz tartozik, német, angol és olasz nyelvű.³² A többi hat kisebb, és a magyar nyelven kiadott példány mellett megtalálhatjuk köztük a lengyel, a német, az orosz, a cseh és a horvát látogatók számára készítettek is.³³

Az Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomda lengyel nyelven kiadott plakátja

A Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság által sokszorosított plakátok közül egy francia nyelvű maradt fenn a gyűjteményben,³⁴ a Kosmos Műintézet terméke magyar nyelvű.³⁵

A háromféle nyomdai variáns közötti grafikai és tipográfiai különbség szembevetű.

A plakát központi eleme egy, kő talapzaton álló, nehezes patinával bevont szoborcsoport, amely a Honfoglalás egyik lényeges történést, Árpád vezérré választását jeleníti meg. A nyomdai variánsokon Árpád és a hét vezér ruházatán és fegyverzetén

(Életrajzi lexikon II. köt. 747. p.) 1924–1927 között a Magyar Hadimúzeum Egyesület alelnöke. (Tóth Orsolya: Az Országos Magyar Hadimúzeum Egyesület. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 6. Budapest, 2003.)

31 A M. kir. Hadtörténelmi Múzeum Növedéki naplójának 28.892 szám alatti bejegyzése alapján.

32 A plakátok 2002-ben a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával restaurálásra kerültek.

33 HTM 2007.37.1/Nyt, 2007.38.1/Nyt, 2007.26.1/Nyt

34 HTM 79.363.1/Nyt (német), 79.364.1/Nyt (lengyel), 2007.41.1/Nyt (horvát), 2007.43.1/Nyt (orosz), 2007.42.1/Nyt (cseh)

35 HTM 2007.40.1/Nyt

36 HTM 2007.39.1/Nyt

Az Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomda horvát nyelven kiadott plakátja

figyelhetünk meg eltéréseket. Érdekes, hogy a Pesti Könyvnyomda plakátján hangsúlyos szerepet kapnak a fegyverek, mint az övön hordott díszes markolatú és hüvelyű szablyák, a tegezek és a pajzsok. A földre vetett fokosok halma új eleme a rajznak.

A szoborcsoport a plakátokon három teljesen eltérő formájú, nagyságú és helyzetű talapzaton áll. Amíg az Országgyűlési Kő- és Könyvnyomda plakátját uralja a román stílusú, oszlopokkal díszített, négyzet alap, addig a Kosmos nyomda plakátján szinte alig látszik és meghatározhatatlan az alakja. A harmadik típuson a lábazat egy kör alakú, kötömbökből épített bástyára emlékeztet, amelynek csipkeszerű szegélyét az egymás melletti „M” (mint Millennium) betűk adják. A „bástyán” kő keretbe foglalva négy sorban évszámok láthatóak, az utolsó sorban egyértelműen kivehető az „1848=1867” sor.

A plakát másik központi motívuma, az ország-jelvények együttesének ábrázolása ugyancsak számos különbözőséget mutat.

Már a szobor talapzata mellett/mögött húzódó balusztrád (mellvéd, kő-korlát) is más-más helyzetben, alakban, formában jelenik meg, eltérő a díszítettsége is. A rá helyezett, díszes szegélyű, vörös/fehér, négy bojtjal díszített párnán nyugszik a Szent Korona, mellette/előtte az Országalma. A párnán vagy alatta kapott helyett az eltérő markolatú kard. A jogar csupán a Kosmos plakátján került ábrázolásra. A palást (?) vagy a földre omlik, vagy részben a mellvédet takarja. A koronázási jelvények előtt álló vagy döntött helyzetben kapott helyet a Magyar Királyság közép címere.

A háttérben budapesti látkép látható a vajdahunyadi várral és a Duna vékony kék csíkjával. A város felett felkelő aranyló nap mind a három plakáton megjelenik, de a Kosmos nyomdáéénál a Szent Korona mögült ontja sugarait.

Az Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomda olasz nyelven kiadott plakátja

Az Országgyűlési Kő- és Könyvnyomda plakátján a szöveg felett megjelenő turul csőrében szablyával a másik két plakáton teljesen hiányzik, viszont új elem a Pesti Könyvnyomda plakátján, a szoborcsoport balján, a vezéreket szinte körbeölelő halvány nemzetiszínű lobogó.

A három nyomda plakátját összehasonlítva elmondhatjuk, hogy a grafikán jelentős változtatásokat hajtott végre, feltételezhetően a tervet ért kritikák hatására.³⁶ Az átdolgozás, módosítás a plakát előnyére vált, és egy jóval egyszerűbb, tetszetősebb, gazdagabb színvilágú grafikai mű készült így el, amely méltó kifejezője lett az ezeréves fennállását büszkén hirdető Magyarországnak.

36 Szana Tamás: A plakátok versenye. In: *Fővárosi Lapok* vasárnapi melléklete 1895. február 17. 545. p., A millenniumi falragaszok. In: *Magyar Génius*, 1895. február 17. 123. p.

THE VARIANTS OF THE POSTER OF THE NATIONAL MILLENNIUM EXHIBITION OF 1896

The poster created to draw national and international attention to the Millennium Festival of Hungary can be considered as one of the most famous pieces of Hungarian art posters in the nineteenth century.

In order to achieve more success and attract more visitors for the 1896 Millennium celebrations, the National Committee of the Exhibition started widespread propaganda; among its tools one can find the coloured poster, this effective and commonly used medium of period propaganda.

The poster also served as an invitation to the event. It was created on the basis of joint plans by Géza Mirkovszky and Károly Gerster, after the Hungarian Association of Fine Arts announced a contest. In the centre of the poster the image of a sculpture stands, representing the moment when Prince Árpád was lifted on his shield. It also includes the group of national insignia.

Another interesting feature of these graphic posters is the fact that the artists made the decision to change the accepted plan after the printing works had begun. The reason for this decision is not known. Consequently, they produced graphic and typographic variations of the poster in different printing houses. Because of this the remaining copies can be distinguished today as three graphical variants. Many language versions of the posters are also known.

By examining the specimens in the Posters Collection of the Hungarian Military History Museum and by graphical analysis of the samples of the poster's variants, the knowledge about their creation, history and use can be extended.

DIE PLAKATENVARIANTEN DER NATIONALEN MILLENNIUMSAUSSTELLUNG VON 1896.

Der zum Anlass der nationalen und internationalen Bekanntmachung des Millenniumsfestes von Ungarn gezeichneter Maueranschlag gehört zu den meistbekanntesten Stücken der ungarischen Plakatenkunst im neunzehnten Jahrhundert.

Um den Erfolg und die Besucherzahlen zu den Feierlichkeiten von 1896 zu erhöhen, startete das Nationalkomitee der Ausstellung eine umfassende Propaganda, wobei auch das farbige Plakat, dieses wirksame, allgemein verwendete Mittel der zeitgenössischen Propaganda, nicht fehlen durfte.

Das Plakat diente auch als Einladung für die Veranstaltung. Angefertigt wurde es nach den gemeinsamen Plänen von Géza Mirkovszky und Károly Gerster, für einen Wettbewerb, angekündigt vom Ungarischen Verein der Bildenden Künste. Das zentrale Motiv ist eine Gruppe von Statuen, welches die Hebung Arpads auf das Schild abbildet, sowie das Kollektiv der Landesabzeichen.

Ein weiterer interessanter Bezug des grafischen Plakats ist die Tatsache, dass die Künstler aus einem heute nicht mehr bekannten Grund nach den begonnen Druckereiarbeiten den akzeptierten Plan ändern mussten. Demzufolge weisen die in unterschiedlichen Druckereien reproduzierten Poster grafische und typografische Abweichungen voneinander auf. Auf Grund der bis heute erhalten gebliebenen Exemplare können drei graphische, sowie zahlreiche sprachliche Varianten voneinander unterschieden werden.

Durch die Untersuchung und der grafischen Analyse der Exemplare der Plakatenvarianten zur Nationalen Millenniumsausstellung von 1896 in der Plakatsammlung des Museums für Militärgeschichte können wir unser Wissen über ihre Entstehungsgeschichte und ihrer Verwendung erweitern.

Bálint Ferenc

VÁLOGATÁS AZ EGYENRUHA ÉS FELSZERELÉS GYŰJTEMÉNY
KÜLFÖLDI MŰTÁRGYAIBÓL

A Hadtörténeti Múzeum Egyenruha és Felszerelés Gyűjteménye számos külföldi eredetű műtárgyat őriz. E tárgyak között számos olyan is található, amely egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben kapcsolódik a magyar hadtörténelemhez, ennek köszönhetően szinte soha nem jelenik meg róluk publikáció és nem szerepelnek a kiállítások anyagában sem. Ezek közül az „elfeledett műtárgyak” közül válogattam ki néhányat, melyeket írásomban röviden ismertetek.

Észt matrósapka

Leltári szám: 3131/Ru

Régi leltári száma: 9715

A Hadtörténeti Múzeum 1918-as megalakulása után az intézmény munkatársai gőzerővel láttak neki a gyűjtemény gyarapításának. A hazai vonatkozású emlékek mellett nagy hangsúlyt fektettek a külföldi tárgyak beszerzésére is. Nagy segítséget jelentett ehhez, hogy a múzeum kiváló nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett. Ennek jó példája egy 1923-as adományozás, amikor is az intézmény több rend egyenruhát (matróz, gyalogos, huszár) kapott ajándékba a nemrégén függetlenné vált Észtország kormányától.¹ Bár kézzelfogható adat nem áll rendelkezésünkre, valószínűsíthető, hogy az ajándékozást hasonló jellegű műtárgyakkal viszonyították, vagy éppen az észtek gesztusát előzte meg hazai adomány. Az észtt egyenruhák szerepeltek a korabeli kiállításban is, mára azonban sajnos csupán egyetlen matrósapka maradt meg a kollekción. A sors furcsa fintora, hogy míg a többi észtt uniformis valószínűleg a II. világháború áldozatául esett, a matrósapka kiváló állapotban vészelt át az eltelt éveket.

A sapka kialakításában hasonló a korabeli brit haditengerészeti fejedőkhöz, ami aligha véletlen, ugyanis az észtt haditengerészet megalakításában jelentős szerepet játszott a Royal Navy. A sapkaszalagon szereplő hajó, eredetileg a cári orosz haditengerészet számára épült, ezután a szovjet flottában szolgált *Szpartak* néven.

1 A korabeli leltárkönyv szerint: Az észtt kormány ajándéka 1923. VIII. 24-én.

1919-ben a britek elfogták, majd Észtországnak ajándékozták ahol a *Wambola* nevet kapta. 1933-ban eladták Perunak.²

Sötétkék posztóból készült, belsejében világos színű bőr izzasztó, állórészén masnira kötött fekete selyem sapkaszalag arany felirattal: M.R.³ WAMBOLA, állszíja egyszerű fekete vászonszalag. Gyártóra utaló jelzés nincs benne, állapota újszerű.

Szász gyalogosági csákó, 108. Regiment

Leltári szám: 1210/Ru

Régi leltári száma: 25555

Az 1871-ben létrejött Német Császárság hadereje a tagállamok csapattesteiből tevődött össze. Ennek köszönhetően az egyes alakulatok öltözete nem mutatott teljesen egységes képet, főleg a nemzeti és hadi hagyományok miatt. A birodalmi hadseregben 108-as hadrendi számot viselő gyalogezred, a Szász Királyi Lövész- ezred⁴ a többi ezredtől (a szász gyalogezredekétől is) teljesen elütő, a vadászcsapatokéhoz hasonló egyenruhát hordott. A sötétkék waffenrock helyett sötétzöldet, a jellegzetes pickelhaube helyett pedig alacsony fekete csákót viseltek, amire díszben fekete lószőr forgót tűztek. Az egység jogelőd alakulatai ugyanis különféle vadász és könnyűgyalogos csapattestek voltak, azonban 1867-ben ezredde szervezték át, így hadrendileg gyalogezrednek számított, míg a vadászok hagyományos zászlóaljakra szerveződtek.

² Gray, Randal-Gardiner, Robert: Conway's all the world's fighting ships, 1906–1921. London, 1985. 415. p.

³ M.R. = miiniristleja - romboló, a hajótípus rövidítése észti nyelven.

⁴ Kgl. Sächsisches Schützen Regiment „Prinz Georg” Nr. 108

A csákótest fekete nemezből készült, teteje, ellenzője és állszíja fekete bőr, belsejében világosbarna bőr izzasztó van. Oldalain felül egy-egy lyukacsos takarólemezzel ellátott szellőzőnyílás. Az állszíj végein bal oldalt zöld-fehér szász, jobb oldalt fekete-fehér-piros birodalmi kokárda látható. A bal oldalon a lószőrfgő rögzítésére szolgáló hurok található (a lószőrfgő hiányzik). Tetejében belül fekete tintapecsét BA XII.10 felirattal (feloldása: Bekleidungsamt XII Armee-Korps Dresden 10 – az utolsó két számjegy feltehetően a készítési évet (1910) jelöli). Az ellenző belsejében bepréselt szám: 108 R [egiment]. A csákócímer szürkére van festve (eredetileg a kürt és a címer ezüst, a csillag aranyszínű volt).⁵ A műtárgy általános állapota kielégítőnek mondható, külseje erősen kopottas.

A csákót 1927-ben vásárolta a Hadtörténeti Múzeum Berlinben, bizonyos Hugo Sperlingtől. Minden bizonnyal még az eladó rögzítette rá azt a ma is meglévő cédulát, amelyen a következő kézírásos német szöveg olvasható: *b, Sächsischen schwarzer Tschako Weltkrieg 4 RM*

Holland Kelet-Indiai Hadsereg 1894M tiszti sisakja

Leltári szám: 3182/Ru

Régi leltári száma: 24773

A Holland Kelet-Indiai Hadsereg (Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger, KNIL) 1830-ban alakult, melyet Hollandia kelet-indiai gyarmatainak védelmére, rendfenntartásra és természetesen további területek megszerzésének céljából hozták létre. A KNIL soraiban helyi és Hollandia más gyarmatairól származó

⁵ Herrmann, Reiner: *Militärische Kopfbedeckungen der Kaiserzeit*. Stuttgart, 2000. 161.pp.

bennszülöttek mellett nagyobb létszámú európai is szolgált. Mivel utóbbiak létszámának fenntartása folyamatosan gondot okozott, a holland hatóságok elfogadták külföldi állampolgárok jelentkezését is, olyannyira hogy az európai katonák létszámának felét-harmadát nem holland származásúak adták

E hadkiegészítési elvnek köszönhetően kezdhette meg holland kelet-indiai szolgálatát 1885 körül a magyar származású dr. Ujlaki Samu is, aki katonaoorvosként jelentkezett a KNIL-be. Dr. Ujlaki a batáviai (ma: Jakarta, Indonézia) helyőrségi kórházban dolgozott, 1894-ben azonban őt is mozgósították, és beosztották a Jávától nyugatra található Lombok szigetre induló expedíciós különítménybe. Lombokon belháború tört ki a helyi alávetett sasak népeség és az uralkodó balinézek közt, e konfliktust kihasználva pedig Hollandia igyekezett ellenőrzése alá vonni a területet. Az 1894 augusztusában végrehajtott első intervenciós próbálkozás azonban kudarccal végződött, a balinézek ugyanis törbe csalták a partraszálló KNIL csapatokat, mintegy 500 főnyi véres veszteséget okozva nekik. E harcok során dr. Ujlaki kitüntette magát, a gondjára bízott sebesültek mellett mindvégig kitarzott, sőt velük együtt fogságba is esett. A hollandok azonban végül felülkerekedtek, és Ujlaki Samu is kiszabadult a balinézek fogságából.⁶ Teljesítménye felkeltette előljárói figyelmét, amiért 1895-ben I. Vilma holland királynő a Katonai Vilmos Rend 4. osztályával tüntette ki.⁷

⁶ Dr. Ujlakit a lomboki hadjárat után szabadságolták. Hazautazott Magyarországra és a vele történt eseményekről cikket írt a Vasárnapi Ujság című lapnak. Írását 1895 júniusában három folytatásban közzölték a 23–25. lapszámokban.

⁷ *Booms, Adamus Sebastianus Henricus: Neerlands Krijgsroem in Insulinde. Schitterende daden van moed, beleid, trouw en zelfopoffering in de 19e eeuw sedert de instelling van de militaire Willemsorde.* Den Haag, 1902.

Dr. Ujlaki nyugdíjazása után hazatelepült, és Budapesten élt 1926-ban bekövetkezett haláláig. A Hadtörténeti Múzeum akkori vezetése a sajtóból értesült a haláláról és rövid nyomozás után sikerült felvenniük a kapcsolatot özvegyével, aki férje hagyatékának egy részét az intézménynek ajándékozta.⁸ E tárgyak közül sajnos ma már csak az itt ismertetett sisak található meg a Múzeum gyűjteményében.

A sisak harangja parafából készült, kívül sötétkék finomposztóval, belül zöld vászonnal van bevonva. Belsejében sötétbarna bőr izzasztószalag található. Elöl középen egy sárgarézből készült nyolcágú csillagot formázó jelvény, középen vörös szövet rozetta, illetve babérágakkal keretezett címerpajzs, amely megegyezik a jelenlegi holland államcímer középpajzsával (koronázott pajzs, rajta egy ágaskodó oroszlán kivont kardot és nyílketeget tart a mancsaiban). A sisakot eredetileg valamilyen csúcs vagy forgó ékesíthette, ennek ma már csak sárgaréz tartója látható. E babérággal díszített alkatrész egyúttal a sisakharang tetején elhelyezett szellőzőnyílás takarását szolgálja. A szellőzőnyílást belül rézkeret erősíti, amelynek piros színű bőr alátétjén olvasható arany betűkkel a gyártó neve: C. MOUWEN EN ZOON HOFLEVRANCIERS NEDERLAND EN BELGIE BREDA. A sisakhoz eredetileg állsíz is tartozott, melyet két domborműves oroszlánfejjel díszített kampó rögzített. A jobb oldali kampó a helyén van, a másik sajnos az állsízjal együtt elveszett. A műtárgy általános állapota a hiányoktól eltekintve jónak mondható, bár a sisaktest enyhén deformálódott.

Kubai ellenforradalmár zubbony 2506-os dandár

Leltári szám: 82.213.1

1961. április 17-én egy kubai emigránsokból álló katonai alakulat szállt partra Kuba déli részén azzal a szándékkal, hogy népfelkelést robbantsanak ki és megdöntsék a Fidel Castro vezette rezsimet. A partraszállás helyéről „Disznó-öböl”-ként elhíresült vállalkozást az amerikai CIA szervezte meg. A várt népfelkelés azonban elmaradt, a partra szálló csapatokat pedig három nap alatt legyűrték Castro erői. A körülbelül 1500 főt számláló 2506-os Rohamdandár (Brigada Asalto 2506) nevű különítmény mintegy 1200 tagját ejtették fogságba a kubai kormányerők. Az elfogott vezetőket rövid tárgyalás után kivégezték, a többi emigráns 1962 decemberében szabadult 53 millió dollár értékű segélyért cserébe, amelyet amerikai cégek és magánszemélyek gyűjtöttek össze.⁹

Valószínűleg a foglyul ejtett emigránsok egyike viselte azt a zubbonyt, amelyet dr. Liptai Ervin ezredes, az Országos Hadtörténeti Múzeum akkori parancsnoka kapott ajándékba 1973-ban a Kubai Párttörténeti Intézet munkatársától, Thelma Bornot-tól.¹⁰ A műtárgy állapota jó, a mintázat kissé megfakult.

8 A sisak (az iratanyagban csákóként hivatkoznak rá) mellett dr. Ujlaki zubbonya, illetve egy róla készült fénykép került ekkor a Múzeum gyűjteményébe. A levelezésben szó esik kitüntetésekről is, ezek azonban nem szerepelnek a korabeli leltárkönyvben, feltehetőleg valamiért nem kerültek átadásra. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) Iktatott iratok 141/1927

9 *de Quesada, Alejandro: The Bay of Pigs: Cuba 1961.* Oxford, 2009. 43. p.

10 HL Iktatott iratok 200/1973

A ruhadarabot ún. „Duck Hunter” (kacsavadász) terepmintás anyagból varrták. Ezek az öltözetek a II. világháborúban használt amerikai álcázóruhák másolatai voltak, amelyeket elsősorban vadászok számára számos civil cég gyártott. Érdekesség, hogy a vizsgált zubbonyból kivágták a gyártócímkét, ami felesleges elővigyázatosságnak tűnik annak fényében, hogy a dandár felszerelése és fegyverzete nagyrészt az amerikai hadsereg raktári feleslegéből, illetve leselejtezett készleteiből származott.

A zubbony bal ujjára a kézzel varrták fel a dandár pajzs alakú, hímzett jelvényét. A jelvény feketével keretezett kék mezejű heraldikai pajzsot ábrázol, a pajzs-talpban zöld halom, előtte ezüstsínű kereszt. A kereszt előtt sárga rúdon kubai zászló látható. A pajzsjelvény felett türkizkék keretes sárga szalagon ugyancsak türkizkék hímzéssel a dandár „hadrendi száma” – 2506 – olvasható. A szám egy kiképzési balesetben elhunyt kubai önkéntes, Carlos Rodriguez Santana azonosági száma volt.¹¹

1915M (M/1915) dán testőr tisztviselői sapka

Leltári szám: 3145/Ru

Régi leltári száma: 32090

A Dán Királyi Testőrség (*Den Kongelige Livgarde*) tisztviselőjének sapkája 1928-ban került a Hadtörténeti Múzeumba egy kisebb dán kollekció darabjaként, amely öt darab különféle fejfedőt és három pár váll-lapot tartalmazott. A műtárgy együttes Aage Gyldenfalk, a dán királyi közlekedésügyi minisztérium

¹¹ *de Quesada*: i. m. 11. p.

titkárának ajándéka volt, aki a dán huszárság történetét kutatta a Hadtörténeti Múzeumban.¹² Az ajándékozásról szóló dokumentum megemlíti, hogy a magyar fél egy üvegkoronát¹³ adott viszonzásul. Gyldenfalk úr egyébként már korábban is adományozott műtárgyakat az intézménynek.¹⁴

A szürkészöld színű ruházatot 1915-ben rendszeresítették a dán hadseregben. 1923-ban khaki színű ruházattal váltották le, azonban, hogy a rendelkezésre álló készletek ne menjenek veszendőbe, a testőrség egészen 1939-ig viselte a szürkészöld egyenruhát gyakorló öltözetként.¹⁵

Anyaga szürke posztó, fekete bőr ellenzővel és viharszíjjal, bélése vörös selyemből készült. A rendfokozatot jelző szegélyezés anyaga aranszínű fémszínór, alatta vízszintesen bevarrt zöld szövetsáv. Elején vörös-fehér dán sapkarózsa, valamint testőr sapkajelvény rajta X. Keresztély dán király (uralkodott: 1912–1947) névjelével.

A sapka belsejében aranyozott nyomattal a gyártó neve: C.L. Seifert A/S Kobenhaven. A cég egy ma is létező, 1865-ben alapított dán egyenruhazabóság, dán és svéd udvari szállító.¹⁶ A műtárgy általános állapota kielégítő, a fémmel átszőtt zsinórzat viszont az oxidáció miatt elvesztette eredeti fényét.

12 *Magyar Rádió Újság* 1928. november 25. 8. p.

13 IV. Károly koronázásának emlékére készült dísz tárgy, amelyet a Hadiszegélyező Hivatal árusított. A Szent Koronát formázó üvegtartályt a koronázó domb földjével töltötték meg. Tóth Orsolya szóbeli közlése.

14 1927-ben egy testőr gránátos föveget (1206/Ru), valamint egy dragonyos sisakot (0680/Ru).

15 *Nielsen, Bjorn A.*: Danish Uniforms 1900–1990, Army & Airforce. h.n., 1992. 19. p.

16 <http://www.seifert.dk/> (Letöltés ideje: 2011. november 7.)

Amerikai tengerészgyalogos legénységi díszegyenruha¹⁷

Leltári szám: 82.214.1-4

Az Amerikai Egyesült Államok Tengerészgyalogsága a világ egyik legismertebb katonai alakulata. Hagyományos kék egyenruhájuk legalább ennyire ismert világszerte, hiszen az Egyesült Államok külképviseleteit őrző tengerészgyalogos különítmények (Marine Corps Embassy Security Group) tagjai általában ezt az öltözetet viselik.

A kék egyenruha volt a tengerészgyalogosok viselete 1798-tól 1912-ig,¹⁸ a khaki uniformis bevezetéséig, innentől kezdve díszegyenruhaként szolgált, különféle öltözeti variációkban. A zubbonyt 1949-ben négy zsebbel látták el, ettől eltekintve szabása a XX. század eleje óta változatlan.

Az Egyenruha-gyűjteményben egy legénységi díszöltözet található: fehér tányérsapka, vörössel szegett sötétkék zubbony tizedesi rendfokozattal, kék pantalló és fémcsatos fehér hevederöv. A pantalló nem illik ehhez a rendfokozathoz, ugyanis hiányzik róla vörös színű oldalsáv (az ún. blood stripe), amelyet tizedestől felfelé minden tiszt és tiszthelyettes visel.

Az öltözet jó állapotban van, a sapka és a díszöv kissé megsárgult az idők folyamán. A múzeum 1981-ben vásárolta egy hazai magánszemélytől.

1842M bajor legénységi vértessisak

Leltári szám: 3862/Ru

Az itt bemutatott sisakot 1842-ben rendszeresítették a bajor királyi vértesszeredek legénysége számára. A katonák nem kedvelték, mivel nehéz volt és bizonytalanul ült a fejen (a hadsereg többi alakulata bőr sisakokat hordott).¹⁹ Ennek ellenére 1878-ig rendszerben maradt, ekkor egy pickelhaube-típusú bőrsisakkal váltották fel.²⁰

A sisakharang, a szemernyő és a tarkóvédő szénacélból készült, a taréj, a homlokjelvény, a lemezek szegélyezése és az állszíj takarólemeze bronzból, csakúgy, mint az állszíjat rögzítő oroszlánfejet formázó öntvények. A múzeumban őrzött példányról hiányzik a bőr bélés, a fekete lószőrből készült taréjdísz, valamint a kék-fehér színű lemezkokárda, amely a sisak bal oldalán, az állszíjtartó oroszlánfej felett helyezkedett el. Ugyanezen alkatrész alatt a 134-es szám olvasható a sisaktestbe ütve. A homloklemez egy gótikus „L” betű díszíti, felette a bajor korona helyezkedik el. Eszerint a sisakot II. Lajos bajor király uralkodása alatt, 1868 és 1886 között használhatták.

17 *Capt. Neary, Donna J. (USMCR): U.S. Marine Corps Uniforms 1983. Washington D.C., 1983. Plate IV.*

18 Leszámítva az 1834 és 1840 közti időszakot, ekkor visszatértek a függetlenségi háború idején használt zöld színhez.

19 *Solka, Michael: German Armies 1870–71 (2) Prussia's Allies. h.n., 2005. 45. p.*

20 *Schultz, Gerd M.: Deutschland-Katalog Helme & Mützen der Armee 1871–1945. München, 1978. 50–51. pp.*

A műtárgy állapota némi felületi korróziótól eltekintve jónak mondható. A sisaktest súlya 1300 gramm. A múzeum gyűjteményébe 1960-ban került, ajándékozás útján.

Perui 1934M rohamsisak

Leltári szám: 95.576.1

A rohamsisak az első világháborúban vált a harcoló katona nélkülözhetetlen felszerelési tárgyává. A konfliktus tapasztalataiból okulva a húszas-harmincas években világszerte számos ország rendszeresített saját haderejében rohamsisakokat. Egyes államok saját típusokat terveztek, míg mások a világégés során kifejlesztett sisakokat, vagy azok továbbfejlesztett változatait vásárolták meg. Ilyen volt a francia 15M Adrian sisak 1926-ban rendszeresített változata is, melyet számos országba eladtak.

E típust szerezte be Peru is, ahol 34M jelzéssel rendszeresítették a fegyveres erőknél és a rendvédelmi szerveknél. Az Adrian-típus egyik jellegzetessége a homlokokon elhelyezett domború embléma, amely általában a sisak használójának nemzetiségére és/vagy fegyvernemére utal. A perui hadsereg 34M sisakjain ez a jelvény egy emberi arcot formázó sugaras napkorong, amely az inka napisten Inti szimbóluma.²¹ A tisztí sisakokon a homlokjelvényt arany-, vagy sárga színre festették, míg a legénység darabok a jelvény a sisaktesttel megegyező színű (khaki,

21 A rendvédelmi szervek sisakjain eltérő jelvényeket viseltek, a sisaktesteket feketére festették.

vagy sötétkék) volt.²² Peru csak a sisakhéjakat vásárolta Franciaországból, a bélésüket helyben gyártották le és szerelték be.²³ Az 34M típust az 1950-es években vonták ki a szolgálatból, helyette az amerikai M1 sisakot rendszeresítették.

A sisak kialakításában megegyezik a szabványos francia 26M sisakkal, a sisaktest anyaga mangán-acél ötvözet, a sisakharang tetején lévő szellőzőlyukakat fedő gerinc alumíniumlemezről készült. A múzeumban őrzött példány tiszti kivitelű darab, arany színűre festett homlokcímerrel. Bélése hiányzik, a béléstartó keretek és az állsík megvan. A sisak belsejében fekete bélyegzéssel a méretjelzés („B”) valamint a gyártó neve („FRANCK”) áll, ezen kívül egy nehezen olvasható, ceruzával írt szöveg, feltehetően a tulajdonos neve. Külső felületét ismeretlen okból fényes lakkal vonták be.

A műtárgy állapota jó, a külső felülete kopottas, a festés számos helyen lepatogzott. A sisaktest súlya 740 gramm. 1985-ben műtárgycsere révén került a Felszerelés Gyűjteménybe.

22 *Les Casques de Combat du monde entier de 1915 a nos jours*. Tome 2. h.n., 1991. 267. p.

23 *Marzetti, Paolo: Elmetti – Helmets*. Parma, 2003. 283. p.

A SELECTION OF FOREIGN ITEMS IN THE UNIFORMS AND EQUIPMENT COLLECTION

The Uniforms and Equipment Collection of the Hungarian Military History Museum has a number of artefacts of foreign origin. Among these artefacts there are some that have no or only a very weak connection to Hungarian military history, and therefore almost never appear in publications and are not shown in exhibitions. The author has chosen the following objects from these “forgotten artefacts:” the cap of an Estonian sailor (1923), the shako of the 108th Saxon Infantry Regiment (1914), a M1894 officer’s helmet of the Dutch East Indies Army, a tunic of a Cuban emigrant from the Bay of Pigs (1961), a M1915 official’s cap of the Danish Royal Life Guards, a dress uniform of the US Marines (from the 1980s), a M1842 Bavarian Cuirassier Private’s Helmet, and a M1934 Steel Helmet from Peru. In the article the above items are briefly introduced, and the author discusses how they were acquired by the museum.

EINE AUSWAHL AUSLÄNDISCHER OBJEKTE DER UNIFORMEN- UND AUSRÜSTUNGSSAMMLUNG

Die Uniformen- und Ausrüstungssammlung des Ungarischen Museums für Militärgeschichte besitzt eine Reihe von Artefakten ausländischer Herkunft. Unter diesen Objekten befinden sich manche, die gar keine oder nur eine sehr schwache Verbindung mit der ungarischen Militärgeschichte haben, und deshalb fast nie in Publikationen erscheinen, und auch nicht in den Ausstellungen gezeigt werden. Der Autor wählte von diesen „vergessenen Objekten“ folgende aus: die Mütze eines Estnischen Matrosen (1923), der Tschako des 108. Sächsischen Schützenregimentes (1914), M1894 Offiziershelm der niederländischen Ostindien-Armee, Felduniformjacke eines kubanischen Emigranten aus der Schweinebucht (1961), M1915 Beamtenkappe der Dänischen Königlichen Leibgarde, Paradeuniform der US Marineinfanterie (aus den 1980-er Jahren), M1842 bayerischer Mannschaftshelm der Kürassiere, M1934 Stahlhelm aus Peru. In der Abhandlung werden die aufgezählten Objekte kurz vorgestellt, und der Autor erörtert, wie sie in die Sammlung des Museums gelangten.

Jankó Annamária

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM TÉRKÉPTÁRÁNAK DIGITALIZÁLÁSA

A Térképtár jelenlegi szervezeti formájában 1954-ben jött létre. Anyagának gerincét két korábbi gyűjtemény anyaga alkotta:

– a Bécsi Hadilevéltárból (Kriegsarchiv) az első világháború után a m. kir. Hadtörténelmi Levéltárba (később: Hadilevéltár) került a Magyarországot megillető anyag, mintegy 50.000 darabból álló gyűjtemény.

– az I. világháború után alakult M. kir. Állami Térképészet (később Honvéd Térképészeti Intézet) mintegy 60.000 darabból álló gyűjteménye.

Az anyag a továbbiakban folyamatosan gyarapodott, kisebb gyűjtemények megszűnésével, hagyatékokkal, újonnan megjelent polgári és katonai sorozattérképekkel, egyedi térképekkel, légifotókkal, míg a jelenlegi mintegy 500.000-es nagyságrendet elérte. Ez a szám magába foglalja a többpéldányos térképsorozatokot, térképeket is (maximálisan 5 példány), vagyis a ténylegesen digitalizálásra kerülő térképek, egyéb dokumentumok száma ennél jóval alacsonyabb.

A Térképtár gyűjteménye

A Térképtár gyűjteménye igen sokrétű és gazdag. A XVI. századtól őriz Magyarországot, az Osztrák Birodalmat, az Osztrák–Magyar Monarchiát, valamint Európát, Európa országait, a többi kontinens országait ábrázoló anyagot – általános politikai, közigazgatási, természetföldrajzi, szaktudományos térképeket.

Külön csoportot alkotnak a várak, városok környékének ábrázolásai, valamint a Térképtár gyűjtőkörének egyik legfontosabb részét alkotják a hadtörténelmi vonatkozású térképek, amelyek ütközeteket, csatákat, háborús eseményeket mutatnak be kronologikus sorrendben.

A Térképtár leggyakrabban kutatott térképei a katonai topográfiai térképek. Magyarországon egyedül itt található meg a XVIII. század második felétől a katonai felmérések anyaga, valamint a két világháború közötti topográfiai térképek, felmérési és levezetett szelvények egyaránt. Az 1950 után Gauss–Krüger térkép-rendszerben készült katonai térképek minden méretarányban, több kiadású sorozatban szintén a kutatók rendelkezésére állnak, hasonlóan a NATO csatlakozást követően UTM rendszerben készült térképekhez.

A gyűjtemény tartalmi sokféleségén túl a térképek mérete, megjelenése igen változatos, amit a digitalizálás megkezdése előtt számba kellett venni. Az egyik

meghatározó tényező a nagyság, az anyag nagy részének szkennelésére A/0 szkennер szükséges. Nehezíti a munkát, hogy a lapokban tárolt térképek mellett sok az összehajtogatott formában, könyv alakban, dobozban tárolt térkép, több értékes térkép keretben van, a falitérképek tekerve, stb., vagyis az egyes szelvények digitalizálásának a lehetősége eltérő.

Miután a Hadtörténeti Intézet és Múzeum egy komplex intézmény (Múzeum, Levéltár, Könyvtár, Térképtár), egységes digitalizálásról nem beszélhetünk, hiszen a térképek a többi gyűjteménytől eltérő jellegűek. A törekvés kezdettől fogva az volt, hogy legelőször a Térképtár leggyakrabban használt, és Magyarországon egyedül itt megtalálható anyaga kerüljön digitalizálásra – ezek az első, második, harmadik katonai felmérés felmérési és levezetett méretarányú szelvényei, illetve a XX. század polgári és katonai topográfiai térképei.¹

A katonai felmérések digitalizálása és a róluk készült kiadványok

Az első katonai felmérés (1763–1787) eredeti, kéziratosszelvényei a Bécsi Hadilevéltárban találhatóak. A szelvények két példányban készültek: az eredeti, terepen készült rajzok és az ezek alapján készült korabeli másolatok, a „Copie”-k. Az 1:28.800 méretarányú szelvényekről már a két világháború között fekete-fehér, eredeti méretű fotómásolatok születtek, ezek minősége elég rossz volt. Az 1990-es évek elejétől az első katonai felmérés színes eredeti szelvényei hazaszállításra kerültek a Bécsi Hadilevéltárból, a Magyar Királyság („Copie” változat), az Erdélyi Nagyfejedelemség (eredeti változat) illetve a Temesi Bánság területére (Copie változat). A szelvények alapján eredeti nagyságú, színes fénymásolatok születtek, amelyek használati értéke az eredetikkéval megegyező. Miután ez volt a Térképtár legfontosabb anyaga (Magyarország első részletes topográfiai térképműve), ennek digitalizálására került legelőször sor. 2002-től fogva kezdődött el a színes fénymásolatok szkennelése külső cég által, a Magyar Királyság területére, 175 szelvény (8 oszlop) készült el (összesen 965 szelvény), Tiff állományban, 600 dpi felbontásban. Pénz hiányában a munka abbamaradt (akkoriban még jóval drágább volt a szkennelés!).

Az akkori számítógéppark még azt sem tette lehetővé, hogy a szelvényeket megnézzük, tehát nem használhattuk azokat. Az Arcanum Adatbázis Kft.-vel 2004-ben kerültünk kapcsolatba, ekkor még nem foglalkoztak térképek digitális kiadásával, a téma az első katonai felméréssel kapcsolatban merült fel először. Saját nagyméretű szkennерrel még nem rendelkeztek, az ELTE Térképtudományi Tanszéke végezte el a 965 szelvény még el nem készült részének szkennelését, Tiff állományban, 300 dpi felbontásban. A gyakorlat bebizonyította, hogy a kéziratosszelvények esetében a 300 dpi felbontás elégséges és jobban kezelhető, továbbiakban ezt a gyakorlatot követtük.

1 A Hadtörténeti Térképtár. In: „Múlt nélkül nincs jövő”. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum története 1918–2003. Szerk.: *Farkas Gyöngyi–Jankó Annamária–Sziij Jolán*. Budapest, 150–163. pp.

Az első kiadvány 2004-ben jelent meg az Arcanum Adatbázis Kft.-vel közösen,² dupla DVD kiadványon. 965 darab, a Magyar Királyságot ábrázoló szelvény ECW tömörítésben, a szelvényekhez tartozó országleírások szövege adatbázisba építve (Folio Views).³

Ebben a kiadványban, valamint az összes ezt követőben is, számos tanulmány található a lemez tartalmával kapcsolatban.⁴

Az első katonai felmérés Erdélyi Nagyfejedelemség szelvényei is színes másolatban vannak a Térképtárban (eredeti változat), szkennelve viszont a Bécsből hazahozatott „Copie” változat lett az ELTE Térképtudományi és Geoinformatika tanszéke által (280 szelvény). A Temesi Bánságot ábrázoló 208 szelvény is színes fénymásolatban található meg a Térképtárban, ezeket a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtára szkennelte be. A két felmérés anyaga egy DVD-n jelent meg, az előbbiekhöz hasonlóan ECW tömörítésben.⁵

Az első katonai felmérés Magyar Királyságra vonatkozó szelvényei ismét megjelentek 2006-ban, továbbfejlesztett változatban, ahol megtörtént a szelvények mozaikszerű összeillesztése, településnévtárral összekötve.⁶

A második katonai felmérés (1806–1869) szkennelését szintén a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtára végezte, itt eltértek az addigi gyakorlattól, 400 dpi felbontást és jpeg tömörítést használtak. Ezek alapján készült az Arcanum Adatbázis Kft. által, ECW tömörítésben a DVD lemez,⁷ majd a georeferált változat.⁸

Erdély második katonai felmérésének szkennelését is (295 szelvény) a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtára végezte 2005-ben, szintén 400 dpi felbontás, jpeg tömörítés alkalmazásával. Ezt követően jelent meg Erdély első és második felmérése egy georeferált DVD-n.⁹

Szintén a szakmai tapasztalathoz tartozik, hogy az Arcanum Adatbázis Kft. 2006 tavaszán a Bécsi Hadilevéltárban (helyszínre települve) a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Kirendeltsége és Térképtárának segítségével, együttműködve az osztrák kollegákkal, beszkennelte az első és második katonai felmérés nem magyarországi (a Magyar Királyság, Temesi Bánság, Erdély szelvényei az itthoni

2 *Jankó Annamária–Oross András*: Az első katonai felmérés. HM HIM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Dupla DVD. 2004.

3 Az országleírások eredetileg gótbetűsek, elkészült ezek latin betűs átírása, amely azonban sok hibát tartalmaz, nem is teljes, jobb anyag híján ezek kerültek felhasználásra (a szöveg javítása évekkal visszavetette volna a munkát).

4 *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései 1763–1950. HM HIM–Argumentum–Arcanum Adatbázis Kft. 196 p. + CD melléklet. 2007. című könyvnek részei, még a könyv megjelenése előtt, fejezetenként megjelentek az aktuális DVD kiadványokon, mellékletekkel együtt.

5 *Jankó Annamária–Oross András–Szatlóczi Gábor*: Erdély és a Temesi Bánság. HM HIM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, DVD. 2005.

6 *Jankó Annamária–Tímár Gábor*: Az első katonai felmérés. 1763–1785. HM HIM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Dupla DVD. 2006.

7 *Jankó Annamária–Oross András–Tímár Gábor*: A második katonai felmérés. HM HIM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Dupla DVD. 2005.

8 *Jankó Annamária–Tímár Gábor*: A második katonai felmérés. 1806–1869. HM HIM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Dupla georeferált DVD. 2006.

9 *Tímár Gábor–Biszak Sándor–Molnár Gábor–Székely Balázs–Imecs Zoltán–Jankó Annamária*: Grossfürstenthum Siebenbürgen. Erdély az első és második Habsburg katonai felmérés térképein. HM HIM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Georeferált DVD. 2007.

fénymásolatok alapján lettek szkennelve!) szelvényeit, (mintegy 3500 darab), 300 dpi felbontással, Tiff állományban, amelyet digitális másolatban a Hadtörténeti Térképtár is megkapott (csak belső Térképtári hozzáférés lehetséges, kiadvány nem lett). Így az első és második katonai felmérés teljes anyaga, amelyet korábban a Bécsi Hadilevéltárban szigorúan titkosan őriztek, majd csak korlátozott hozzáférés volt lehetséges, illetve egyszínű másolatok készülhettek, a XXI. század elejére közkinccsé vált.

Ezt követően a digitalizálási munka meggyorsult, az Arcanum Adatbázis Kft. a Hadtörténeti Térképtárba is kitelepült az A/0 szkenerrel, a költségeket pályázati és saját pénzből finanszíroztuk, illetve sok térképet a jövődő kiadvány reményében költségmentesen szkenneltek be. Először a harmadik katonai felmérés (1869–1887) 1:25.000 méretarányú szelvényei kerültek sorra (1400–1500 szelvény) Magyarország területére.¹⁰ Ezek már nagyobb szelvények (80×60 cm), többségük fekete-fehér, kisebb részük színes eredeti szelvény. A szkennelés 300 dpi felbontásban, Tiff állományban készült. Az elkészült kiadvány Magyarország területére georeferált változatban, ECW tömörítésben, dupla DVD kiadványon jelent meg.¹¹

Ezután az első felmérés levezetett, kisebb méretarányú térképei kerültek előtérbe, amelyek színes, kéziratos térképek, többségük eredetije a Bécsi Hadilevéltárban van, a Térképtárban színes másolatok találhatóak, ezek kerültek szkennelésre, szintén 300 dpi felbontásban, Tiff állományban.

A második katonai felmérés levezetett térképei (1:144.000, 1:288.000 és 1:576.000 méretarányban) jelentették a minőségi változást az addig szkennelt anyaghoz képest, mivel ezek nyomtatott, igen sűrű tartalmú térképek, szemben az addig digitalizált kéziratos térképekkel szemben. A 300 dpi itt is elégnek bizonyult, bizonyos sorozatok 400 dpi-vel lettek szkennelve, Tiff formátumban. Következő szkennelt anyag a harmadik katonai felmérés levezett térképei (1:75.000, 1:200.000, 1:750.000 méretarányban) voltak, ezek is igen gazdag tartalmú topográfiai térképek. Az 1:75.000 méretarányú térképekből kiadvány is készült, az Osztrák–Magyar Monarchia területére, georeferált változatban, ECW tömörítésben, az 1873–1889 közötti első kiadásból (752 szelvény).¹² Elkészült az első világháború alatt kiadott 1:75.000 térképek georeferált változata is (több, mint 1000 szelvény), de nem került kiadásra, a Térképtár belső hálózatán elérhető. A hetvenötzres térképek két háború közötti kiadása is szkennelésre került a HM Térképészeti Kht. által, 600 dpi-felbontással, így ezek nagyobb állományok.

Ezt követően szkennelésre kerültek a Térképtárban megtalálható egyéb sorozattérképek is, a bevált szisztéma szerint 400, helyenként 300 dpi-vel, Tiff állományok. Itt kiemelendő a második világháború előtt és alatt német kiadású 1:300.000

10 A harmadik katonai felmérés összefüggően készült el az Osztrák–Magyar Monarchia területére, de a Térképtárban leginkább csak a Magyarország területére eső szelvények találhatóak meg.

11 *Biszak Sándor–Tímár Gábor–Molnár Gábor–Jankó Annamária: A harmadik katonai felmérés. 1869–1887. 1:25.000. Ungarn, Siebenbürgen, Kroatien–Slawonien. HM HLM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Két dupla georeferált DVD. 2007.*

12 *Biszak Sándor–Tímár Gábor–Molnár Gábor–Jankó Annamária: A harmadik katonai felmérés. 1869–1887. 1:75.000. Österreichisch–Ungarischen Monarchie. HM HLM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Dupla georeferált DVD. 2007.*

méretarányú térképsorozat Közép- és Kelet-Európa területére, valamint az 1940-1945 között megjelent 1:50.000 méretarányú katonai topográfiai sorozattérképek, amelyek kiadásra is kerültek, 404 szelvény georeferált változatban.¹³

Egyéb anyagrészek digitalizálása

Miután a leggyakrabban használt (és szerzői jogi korlátozás alá nem eső) térképek szkennelésre kerültek, egyéb anyagrészek is előtérbe kerültek. Pályázat útján (NKA) pénzt nyertünk két I. világháborús kiadványhoz, a keleti és az olasz front hadszíntér térképeinek kiadásához. Itt azt az elvet követtük, hogy csaknem válogatás nélkül a teljes anyag szkennelésre került az Arcanum Adatbázis Kft. által (természetesen a másodpéldányok nem), majd adatbázisban összekötötték a térképeket a megfelelő leírással. Ez a Térképtár belső hálózatán hozzáférhető. A teljes anyagból válogatással készült el a kiadvány, dupla DVD, mintegy 800 szelvény.¹⁴

Következő feldolgozásra kerülő anyagrészt az Osztrák Birodalom, Osztrák–Magyar Monarchia általános térképei voltak, a teljes anyag szkennelve lett (természetesen néhány térkép technikailag, állapotát vagy nagyságát tekintve nem szkennelhető), a kiadvány a válogatás után is igen jelentős terjedelemben, két dupla DVD-n jelent meg.¹⁵ A kiadvány általános politikai, közigazgatási, topográfiai térképeket mutat be a címben szereplő területekre, a kis méretarányú, atlaszokban megjelenő ország térképektől kezdve a részletes topográfiai térképekig. Megtalálhatók az első katonai felmérés alapján készült levezetett kéziratos térképek, a második katonai felmérés 1:144.000, 1:288.000 és 1:576.000 méretarányú szelvényei Magyarország és Osztrák Birodalom tartományai, országaira egyaránt. A térképek között találunk kéziratos, nyomtatott térképet egyaránt, sőt jó minőségű másolatokat is a Magyarországot ábrázoló fontosabb kéziratos, nem magyar gyűjteményben található térképekről (ezek többnyire a Bécsi Hadilevéltár gyűjteményében vannak). A kiadvány több mint 600 leírást tartalmaz, és csaknem 2000 térképszelvényt mutat be.

Egy másik kiadvány Magyarország megyetérképeit mutatja be 1731–1948 között,¹⁶ azokat, amelyek a Térképtárban önálló szelvényként, tehát nem atlaszba kötve találhatók meg. A régi megyetérképek egy része a Bécsi Hadilevéltár gyűjteményéből került a Hadtörténeti Térképtárba, majd az 1950-es évek közepén az Állami Térképészet gyűjteményéből érkezett sok megyetérkép, illetve

13 *Tímár Gábor–Molnár Gábor–Székely Balázs–Biszak Sándor–Jankó Annamária*: Magyarország topográfiai térképei a II. világháború időszakából. HM HIM–MH GEOSZ–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Dupla georeferált DVD. 2008.

14 *Jankó Annamária–Pollmann Ferenc*: Az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús hadszíntéri térképei – keleti front, olasz front. HM HIM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Dupla DVD. 2008.

15 *Jankó Annamária*: Az Osztrák Császárság, az Osztrák–Magyar Monarchia és Magyarország térképei a Hadtörténeti Térképtárban 1566–1918. HM HIM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Két dupla DVD. 2008.

16 *Jankó Annamária*: Magyarország megyetérképei a Hadtörténeti Térképtárban. HM HIM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Dupla DVD. 2009.

egyéb gyűjteményekből. A kiadvány mintegy 750 leírást tartalmaz és több mint 900 térképszelvényt mutat be. A térképek megyék, vármegyék szerint, ABC sorrendben jelennek meg, időrendben. A közigazgatási beosztás többször változott a XVIII. század közepétől 1950-ig, a kiadvány az 1886–1914 közötti vármegye beosztást vette alapul. A vármegyék ABC sorrendjét követően a megyék sorozatszerűen is megtalálhatók, amennyiben valamilyen sorozathoz besorolhatók, így Görög Demeter, Gönczy Pál, Kogutowicz Manó megye és vármegye térképei, különböző kiadású 1:144.000, 1:288.000 méretarányú sorozatok, majd a Magyar Földrajzi Intézet, M. kir. Állami Térképészet, Honvéd Térképészeti Intézet által megjelentetett megyetérképek.

Szintén 2009-ben jelent meg a Duna Mappáció: Vízrajzi és hajózási térképek a XIX. század első feléből c. DVD az Esztergomi Duna Múzeum és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadásában,¹⁷ ahol a Térképtár gyűjteményéből 1834-ből egy 63 szelvényes Duna térkép szerepel Pozsony és Orsova között (eredetije Bécsben), illetve 1859-ből egy 54 szelvényes Duna térkép (eredeti).

A legújabb kiadvány 2010-ben az Osztrák Császárság, az Osztrák–Magyar Monarchia és Magyarország szakmai-tudományos térképeit mutatja be a Térképtárban 1765–1920 között.¹⁸ Találhatunk itt út-, vasút-, posta-, telefon-, telegráf-, határ-, katonai menet-, katonai beosztási, egyházmegyei, erdő-, néprajzi, népességi, turista- és történelmi térképeket tematikus csoportosításban, időrendi sorrendben. A kiadvány csaknem 500 térkép leírását tartalmazza, és mintegy 1300 térképet mutat be.

2011-ben, szintén az Arcanum Adatbázis Kft. által, a költségvetés terhére, szkennelésre kerültek a Magyarországot 1918 után ábrázoló térképek (általános, természetföldrajzi és szaktudományos térképek), 2145 darab. Ezekből kiadvány nem készült, elsősorban azért, mert többségük szerzői jogi korlátozás alá esik. Megkezdődött és még jelenleg is tart a vár, város és környéktérképeket tartalmazó anyagrészes szkennelés, több mint 5000 térkép. Mindkét anyagrészből a térképek adatbázisba építve a leírásokkal együtt jelennek meg.

A rendelkezésünkre álló A/0 szkennelvel is folyamatos a kisebb anyagrészes szkennelés, a hadtörténelmi térképek anyagrésze a XVI. századtól kezdve a XVIII. század végéig szkennelésre kerültek, 1000 térképszelvény, de ezek még nem lettek adatbázisba építve.

A Bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású anyagának digitális feldolgozása

Mint arról már szó esett, a Térképtár anyagának egy része az első világháború után került a M. kir. Hadilevéltár gyűjteményébe a Bécsi Hadilevéltárból. Az átadott térképek nagy része nyomtatásban megjelent térkép, a kéziratos

17 *Deák András–Jankó Annamária*: Duna Mappáció. Duna Múzeum–HM HIM. Esztergom, DVD. 2009.

18 *Jankó Annamária*: Szakmai-tudományos térképek a Hadtörténeti Térképtárban. Az Osztrák Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia és Magyarország területére 1765–1920. HM HIM–Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, Dupla DVD. 2010.

térképek döntő többsége a Bécsi Hadilevéltárban maradt,¹⁹ ezekről az 1930-as évek óta fotómásolatok készültek, a kor akkori színvonalán. A Térképtár gyűjteményében több ezer ilyen másolat van. Miután a katonai felmérések anyaga színes fénymásoltatásra került, az egyedi térképek is folyamatosan érkeznek a Bécsi Hadilevéltárból másolásra (szkennelésre, majd nyomtatásra kerülnek), így a rossz minőségű, kicsinyített fotókat jó minőségű másolatok válthatják fel, de viszonylag lassú ütemben. 2008–2009-ben az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány több hónapos kutatómunkát tett lehetővé a Bécsi Hadilevéltárban, amely eredménye közel 24.000 digitális fotó (nagy teljesítményű digitális fényképezőgéppel, állvánnyal készült), amely magyar vonatkozású térképekről és a hozzájuk tartozó szöveges leírásról készült (ezek egy része itthon még másolatban sem volt megtalálható!). A legfontosabb térképek nyomtatásra kerülnek, az anyag többi része csak digitálisan hozzáférhető, a Térképtár belső hálózatán, helyszínen kutatható.

A Térképtár digitalizált anyagának tárolása

A korábban szkennelt térképek Tiff állományának tárolása CD illetve DVD lemezekben történt, ezekről a közelmúltban biztonsági másolat készül nagy kapacitású winchestereken. Az újonnan szkennelt térképek Tiff állományát már eleve winchesteren őrizzük, legalább két példányban. Szintén készültek különféle nagyságú jpeg tömörítések napi használatra, a Térképtár belső hálózatán ezek a munkatársak számára hozzáférhetőek, illetve a kutatók által megvásárolhatók. Összesen mintegy 50.000 térkép és 14.000 légifotó digitális állományát őrizzük (ennek zöme saját gyűjteményi anyag).

A Térképtár katalógusrendszerének digitalizálása

A Térképtár rendelkezett cédulakatalógussal az egyedi térképekhez, illetve a sorozattérképek egy részéhez. Ebből az egyedi térképek cédulakatalógusa (a sorozattérképeket csak címszerű leírásban tartalmazza) lett adatbázisba építve. Az Arcanum Adatbázis Kft. elvégezte a cédulák begépelését, majd adatbázisba építését, a Folio Views nevű programot alkalmazva, amely széles körű keresést tesz lehetővé. Sajnos a cédulák (30.000 darab) ellenőrzés nélkül kerültek feldolgozásra, ezért folyamatos a javításuk, de addig is használható.

2012-ben az összes eddig szkennelt térkép (kivéve a több ezer térképből álló sorozattérképeket) be lett építve az adatbázisba²⁰ az Arcanum Adatbázis Kft. által, több mint 14.000 térképszelvény. A leírások száma ennél alacsonyabb, hiszen sok a többlapos, kétoldalú térkép. Ez az adatbázis egyelőre csak a belső Térképtári hálózaton érhető el. A jövőben a legfontosabb, hogy az adatbázis interneten hozzáférhető legyen.

19 A levéltári anyag oszthatatlansága elve alapján.

20 Korábban csak anyagrészenként voltak összekapcsolva a leírások a térképekkel.

THE DIGITISATION OF THE MAP ROOM OF THE MILITARY HISTORY INSTITUTE AND MUSEUM

The Military History Map Room has existed as an independent public collection since 1954 when the collections of the Military History Archives and the Military Cartographic Institute were combined. Its material is currently composed of about 500,000 items. The collection contains single maps and map series, atlases, specialised textbooks, and contact copies of aerial photographs.

First the most commonly used maps of the collection, the material of military surveys No. I, II and III were digitised. These materials are also available on DVD published in co-operation with the *Arcanum Adatbázis Publications Ltd.* Next, the maps of the most frequently used thematic parts of the collection were digitised, and the descriptions and images of the maps were combined in a database. After a selection process, several volumes containing them were published. Currently the scanned inventory contains about 50,000 map segments, of which 13,000 segments have already been installed in the database.

DIE DIGITALISIERUNG DER MILITÄRGESCHICHTLICHEN KARTENSAMMLUNG DES INSTITUTES UND MUSEUMS FÜR MILITÄRGESCHICHTE

Die Militärgeschichtliche Kartensammlung besteht als selbständige, öffentliche Sammlung seit 1954, als die Sammlungen des Militärarchivs und des Kartographischen Institutes vereinigt wurden. Ihr Material besteht derzeit aus etwa 500.000 Artikeln. Die Sammlung umfasst Einzel- und Serienkarten, Atlanten, Fachbücher und Kontaktkopien von Luftaufnahmen.

Zunächst werden die am häufigsten verwendeten Karten der Sammlung, das Material der militärischen Landesvermessung digitalisiert (Landesvermessungen Nr. I., II., III.). Diese Materialien wurden auch als DVD-Publikationen in Zusammenarbeit mit der *Arcanum Adatbázis GmbH.* veröffentlicht. Danach wurden die am häufigsten verwendeten Karten digitalisiert, wobei die Karten und ihre Beschreibungen in einer Bilddatenbank zusammengefasst wurden. Nach einer Auswahl wurden über diese schon mehrere Publikationen herausgegeben. Derzeit besteht der gescannte Bestand aus etwa 50.000 Kartensegmenten, von denen 13.000 Kartensegmente schon in die Datenbank eingebaut wurden.

MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL,
TÖRTÉNETÉBŐL

Závodai Szilvia

ADALÉKOK A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM HÁBORÚ UTÁNI TÖRTÉNETÉHEZ

2012 nyarán felújítási munkák kezdődtek a Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületében. Megújult a Kapisztrán téri teljes és a Tóth Árpád sétány felőli homlokzat egy része. Kijavították és átmázolták az ablakokat. Megújult a Múzeum bejárati csarnoka is. A munkák kezdete előtt természetesen felmerültek olyan kérdések, amelyek egy műemlék épületnél nem kerülhetők meg. Az előcsarnok felújításának tervezésekor hangsúlyozottan vetődött fel az a dilemma, hogy mikor alakították ki a szélfogót és az oldalfalakat borító faburkolatot, ami beszűkíti és sötétte teszi a bejáratot. A második világháború során az Intézmény nyugati szárnya súlyos sérüléseket szenvedett, így az egyértelmű volt, hogy a fa épületrészek a háború után, leginkább az 1950-es években készülhettek, de a pontos információkat akkor még nem ismertem. Viszont kíváncsi lettem arra, hogy tulajdonképpen mennyire is sérült meg az épület és hogyan, mennyi idő alatt hozták rendbe, építették újjá. Ezzel párhuzamosan a Hadtörténeti Múzeum Adattárában érdekes dokumentumokra bukkantam, illetve egy intézménytörténeti tárlat készítésekor alkalmam nyílt áttanulmányozni a Fotóarchívum múzeumtörténetre vonatkozó fényképeit. Ezeknek a forrásoknak a segítségével próbálok kiegészítő információkkal szolgálni a Hadtörténeti Múzeum 1945 utáni történetéhez.

A második világháború utolsó évében, Budapest ostromakor rommá lett a Hadtörténeti Múzeum épülete, az északi és a nyugati szárny déli vége szinte teljesen megsemmisült, de az objektum megmaradt részei is erősen sérültek, a leomló falak sok helyen maguk alá temették azokat a műtárgyakat, amelyeket nem sikerült előzőleg evakuálni.¹ Az épület összességében 80%-os kárt szenvedett, külső főfalainak 30%-a, tetőszerkezetének 75%-a pusztult el, nem maradt egyetlen ép ablak sem,² elpusztult a kiállítási vitrinek többsége.³ A kapuzat felett

1 *Hetés Tibor*: A Hadtörténeti Múzeum története II. rész. A Hadtörténeti Múzeum negyedszázada a felszabadulás után. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2. Szerk.: *Hetés Tibor–Makai Ágnes*. Budapest, 1987. 5. p.

2 A 2012-es felújítási munkák során bizonyítottá vált, hogy a Nándor laktanya ablakainak külső táblái kifelé nyíltak. Ezt a feltevést igazolják azok a képek, amelyek az épületet 1926 és 1929 között ábrázolják. A Mária Terézia laktanyából való átköltözés munkálatait ábrázoló fotókon világosan látszik, hogy a Kapisztrán téri szárnyon kifelé nyílnak az ablaktáblák. A múzeum épületszárnyán azonban csak befelé nyíló ablakokat lehet látni, ezért valószínűsíthető, hogy a laktanya múzeummá alakítása során nyílászárókat cseréltek. ld. Hadtörténeti Múzeum (továbbiakban: HTM) Fotóarchívum 27818. album 33. kép

3 *Hetés*: i. m. 7. p.

*A Múzeum épületének
leomlott főbejárata, 1945*

leszakadt a homlokzat, megsemmisült a díszes kapu,⁴ a bejárat előtti szélfogó⁵ és összeomlott az oszlopos erkély.⁶ Beszakadt a II. emeleti kiállító termék faszervezetes mennyezete. Az északi szárny közepe az udvar felől földig leomlott és súlyosan megsérült a tetőzete. A nyugati szárny északi végének udvar felőli részén a boltozata beszakadt és a főfal erősen kihajlott. Az épülettömb Kapisztrán téri szárnyát csak kisebb sérülések érték.

A romeltakarítás és helyreállítás már 1945 májusában megkezdődött, de szakmunkások hiányában nagyon lassan haladt.⁷ A munkáshiányt azzal próbálták

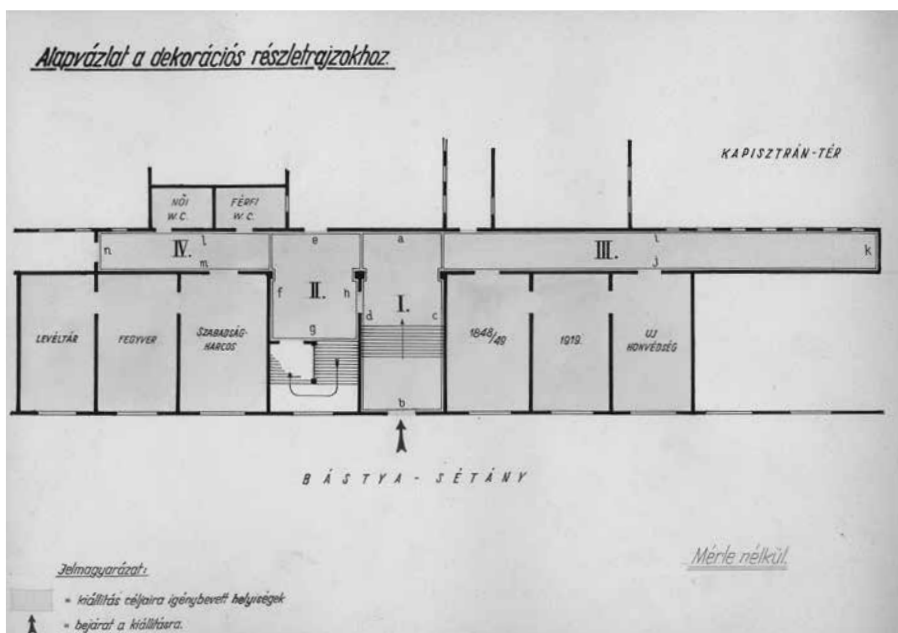
4 A Hadimúzeum eredeti fakapuzata háromszárnyú volt, egy-egy ajtószárnyon három-három diagonális és geometrikus, közepén rozettával díszített kazettával. A középső szárnyon sárgaréz kilincsel, ovális alakú takarólappal. A három szárny teljesen kinyitható volt, ez pontosan látszik a Múzeum 1936-os megnyitójáról készült fényképeken. (HTM Fotóarchívum 27818. album 34. kép) Az ajtószárnyak felett fekvő téglalap alakú keretben a koronás Kossuth-címer szerepelt háttérben a katonaság jelképeivel: ágyúcső és -golyók, kardok, lándzsák, kürt, tamburmajort, dob, zászlók, babér- és tölgyfalevél-koszorú. ld. HTM Fotóarchívum 27818. album 28. kép

5 A fából készült szélfogóról kevés információ maradt fenn. A kaput négyzet alakban fogta körbe, sarkai le voltak vágva, ide építették be az ajtókat. ld. HTM Fotóarchívum 27819. album 32. kép; Nándor laktanya földszinti alaprajza, 1930. HTM Adattár (továbbiakban: Ad) /2643-2004. melléklet

6 A bejárat feletti erkély kőbábus korláttal rendelkezett, róla erkélyajtó vezetett a mögötte lévő helyiségbe, felette egy zászlótartó helyezkedett el. ld. HTM Fotóarchívum 27818. album 26. kép

7 *Hetés*: i. m. 7. p.

kiküszöbölni, hogy asszonyok is dolgoztak az omladékok eltávolításánál és az építkezéseken. Elsőként a múzeumépület földszinti részét hozták rendbe, ahol el tudták helyezni a levéltári anyagot és a megmaradt berendezési tárgyakat. A tényleges helyreállítási munka 1947-ben kezdődött meg Legény Zoltán tervei alapján.⁸ Az intézmény három éves tervének (1947–1950) középpontjában az újjáépítés állt. Az illetékes szakemberek a Honvédelmi Minisztérium képviselőivel felállítottak egy sorrendet, mely szerint először a múzeum tetőszerkezetét kellett volna kijavítani, azután a leomlott déli sarok rendhozatala következett volna és csak utána a múzeum épületének rekonstrukciója. Lényegében ez az ütemterv valósult meg, csak a tervezettnél sokkal hosszabb idő alatt.⁹ 1948. szeptember 21-én – valószínűleg a múzeumi szárny rossz állapota miatt – a Szovjetunióból másodszer¹⁰ hazatérő 1848/49-es zászlók a Kapisztrán téri kapun érkeztek vissza a Honvéd Múzeumba.¹¹ Az 1940-es évek végére számos körülmény sürgette azt, hogy a múzeum újra megnyissa kapuit a látogatók előtt, az 1848/49-es zászlókat nagy érdeklődés övezte és közeledett Buda felszabadításának (1849. május 21.) centenáriuma is. Felgyorsult a múzeumi épület részleges helyreállítása, a földszinten kiállításra alkalmas tereket hoztak rendbe. A hiányzó falszakaszokat és a II. emelet ablakait bedeszktázták, a jelentős mértékben megrongálódott részek, mint a délnyugati sarok, az északi szárny és a nyugati szárny északi részének udvari oldala romosan maradt. Ilyen körülmények között készültek a múzeum

8 Hetés: i. m. 32. p.

9 Hetés: i. m. 17. p.

10 Első ízben 1941-ben kerültek vissza a szovjet-oroszoktól az 1849-ben zsákmányolt magyar zászlók.

11 Ld. HTM Fotóarchívum 27818. album 22. kép

szakemberei az új kiállítás nyitására. Részletes dekorációs és látványtervek készültek. A dekorációs részletrajzokhoz készült alapvázlat segítette eligazodni a tervek között. A tervező, akinek nevét nem ismerjük, mert vázolatait nem szignálta, római számokkal és betűkkel jelölte a látványelemek helyét. Az I. a bejárati csarnokot, a II. a lépcsőnél lévő aulát, a III. a folyosó jobb oldalát, míg a IV. a bal oldalt ábrázolta.¹² A homlokzat látványtervéből kiderül, hogy a bejáratnál vörös színű drapéria felhelyezésével tervezték a homlokzati vakolat hiányosságainak elfedését. A kapu felett vízszintesen, két szélén függőlegesen szándékoztak címerekkel díszített szövetet felfüggeszteni. A középső rész felső szélét nemzetiszínű szalaggal, Kossuth-címmel és zászlókkal akarták díszíteni. A tetőzet szélét is vörös szövettel akarták borítani, a homlokzati síkból kiugró részen pedig – az ablakok között és az épület sarkainál – vörös zászlók lógtak volna. Az akkori Bástyá sétányt (ma Tóth Árpád sétány) a várfal előtt elhelyezett nemzetiszínű és vörös zászlókkal akarták ünnepélyessé tenni. A főkapu díszítéséről külön, nagyobb méretarányú vázlat is készült. A homlokzatról létezik egy másik, egyszerűbb vázlat is, amelyen elsősorban nemzetiszínű lobogókkal díszítették volna az épületet. A bejárati csarnokhoz is két látványterv készült. Az egyikben uralkodóbb a vörös szín és a hátfalat színes üveglakok díszíti. A másik rajzon a hátsó falrészénél egy figurából álló kompozíció látható, amelyről külön terv készült. Ezen vörös színű dobogón hét figura szerepel, középen egy rohamsisakos, géppisztolyos katona, aki jobb kezével egy babérkoszorút emel fel, tőle balra két parasztember és egy 48-as honvéd, tőle jobbra egy munkás, egy kék egyenruhába öltöztetett alak és egy őszi rózsával díszített sapkájú katona áll. A csoport felett kék, csillagos ég és honfoglaló ősök kisebb csapata látható. A csarnokot mindkét terven belógatott zászlókkal, valamint ágyúkkal és lövedékekkel díszítették. Az álló alakok mögött XIX. és XX. századi haditechnikai eszközök kaptak helyet. A kiállítóteremek közül csak a 48-as teremhez maradt fenn látványterv. A falak itt is vörösek, középen látható egy nagyobb méretű álló vitrin bábúkkal, a fal mellett sorakoznak az asztali tárlók. A falakról zászlók lógnak, fegyverek és képzőművészeti alkotások szabadon helyezkednek el. Már a rajzból világossá válik, hogy a terem hangsúlya Kossuthra helyeződik. Az 1919-es teremhez – igazodva az alapvázlat számozásához – részletrajzok készültek. Az ablak előtti dekorációhoz előlnézeti és oldalnézeti terv maradt meg. Eszerint az ablakot egy bordó posztamensen álló fehér gipsz Lenin szobor és egy mögötte elhelyezett óriási méretű vörös csillag takarta volna el. A folyosókat vörös színnel és nemzetiszínű drapériákkal szándékoztak díszíteni. Az alapvázlat egy – a látványtervekhez képest sokkal – szerényebb előcsarnokot ábrázol, a bejáratnál szemben a vörös drapéria előtt csak egy honvédszobor látható. A kiállítási folyosó két végét vörös színű függönnyel tervezték lezárni.

A kiállítás hat teremben nyílt meg, a bejáratától jobbra az 1848/49-es, a 1919-es és az új néphadseregről szóló terem kaptak helyet, balra pedig az újabb idők szabadságharcjai, a fegyverek és a levéltári anyag helyezkedett el. A kiállításához két kiadvány is készült, az egyik egy szöveges vezető,¹³ másik pedig egy nyolc

12 Az IV. számú rajz hiányzik.

13 Szöveges kiállítás vezető. Budapest, 1949. Leltári szám: 99.336.1/Nyt.

A múzeumi bejárat a Honvéd Múzeum megnyitásakor, 1949. május 21.

képeslapból álló, nemzetiszínű szalaggal összekötött leporelló.¹⁴ A látvány- és részlettervekből nem minden valósult meg. A hiányos vakolatú homlokzatot valóban vörös drapériával fedték be az egykori bejárati erkély tartóoszlopai között. A lépcsőt két vörös színű futószőnyeggel borították. A bejárat körül függönyszerűen helyezték fel a vörös és nemzetiszínű szöveteket, a kapunyílás fölé címer és a „Honvéd Múzeum” (!) felirat került. A kapu fölött félköríves vörös drapérián egy bilincsből szabaduló, markában tollat tartó kéz látható karddal. A dekoráció felett a „Most már dolgozó népünk írja a történelmet” jelmondat olvasható. A bejárati csarnokban végül az 1848/49-es honvéd szobra, illetve a Szovjetuniótól visszakapott zászlók kaptak helyet. A 48-as teremben a nagy vitrin a fal mellé került, míg középre ágyút helyeztek. Az 1919-es terem és a folyosók dekorációja – kisebb változtatásokkal – tulajdonképpen a tervek szerint valósult meg. A kiállítást Hetés Tibor 1987-ben a következőképpen jellemezte: „*megformálása eszközeiben szerény, a kor hangulatát is tükröző, romantikus-dekoratív, a forradalmi hagyományok, emlékeik és alakjainak tiszteletére ösztönző volt.*”¹⁵ A korabeli fényképek tanúsága szerint a megnyitón sokan vettek részt, a díszvendég Szakasis

¹⁴ Honvéd Hadtörténelmi Múzeum. Budapest, 1949. Szám nélkül.

¹⁵ Hetés: i. m. 20. p.

Árpád, a Magyar Dolgozók Pártjának elnöke volt.¹⁶ A múzeum ötvenezredik látogatója 1950. április 2-án ajándékot vehetett át a Múzeum parancsnokától.¹⁷

1950 szeptemberében jelentős szervezeti változás történet a Múzeum életében, a honvédelmi miniszter megszüntette az eddig együttlétező Honvéd Levéltár és Múzeumot és önálló intézményeket teremtett: a Hadtörténelmi Múzeumot és a Hadtörténelmi Levéltárat. A Múzeum parancsnokává Csillag Ferenc őrnagyot nevezte ki,¹⁸ akinek kimagasló szerepe volt a múzeumépület újjáépítésében. A Múzeum első öt éves tervének (1950–1955) középpontjában továbbra is az épületrekonstrukció állt. Az 1950-es években történő építkezésekről, átalakítási és felújítási munkákról részlegesen fennmaradtak jegyzőkönyvek, amelyekből hozzávetőleges pontossággal rekonstruálható a felújítás, illetve újjáépítés folyamata.¹⁹ Az újjáépítési tervek kidolgozását az 1930-ban készült épületalaprakok alapján kezdték meg. A legnagyobb változások természetesen a nagymértékű sérüléseket szenvedett épületrészeken történtek, így az északi szárnyon és a nyugati szárny II. emeletén.

A jegyzőkönyvek alapján a felújítási munkák második szakaszát 1951. március 15-én kezdték volna, de május 21-én a munka még nem indult meg. A kivitelező Budai Magasépítő Vállalat jelezte, hogy csak akkor tud kezdeni, ha a kellő munkaerőt a felettes hatóság – esetleg átcsoportosítás útján – a rendelkezésükre bocsátja; erre telefonígéretet kaptak.²⁰ A munka hamarosan megkezdődhetett, ami biztos, hogy augusztusban már gőzerővel folyt.²¹ A késedelmes indulás miatt egyébként felmerült, hogy elhalasztják a Hadtörténelmi Múzeum épületének rendbehozatalát más építkezések miatt, ezért komoly levélváltás zajlott a Honvédelmi Minisztériummal. Csillag Ferenc a következőkkel indokolta az építkezések megkezdésének fontosságát: „*A Hadtörténelmi Múzeumot, mint a baladó katonai hagyományok ápolására hivatott intézményt, nagy tömegek látogatják, jelenlegi eljjesztő romos állapotában hivatásának nem felelhet meg.*”²²

A tervrajzok nagy része 1951–52 folyamán elkészült. Időközben – a tervezést 1947-ben megkezdő – Legény Zoltánt Imrényi Imre mérnök váltotta fel, a fennmaradt rajzokat már ő készítette. Imrényit valószínűleg 1951 végén más munkához akarták rendelni, mivel Csillag Ferenc jegyzőkönyvi megjegyzésben kérte, hogy az épület tervezője Imrényi maradjon.²³ Ez így is lett – a feltételezhető befejezésig – 1959-ig.

1951-ben elkészült a nyugati szárny baloldalának alaprajza és fődémszerkezeti terve, valamint a bejárati részek rekonstrukciós dokumentációja. Valószínűleg megrajzolták a délnyugati sarok és a bejárati erkély újjáépítésének terveit is, mivel 1951 nyarán-őszén ezeken a helyeken már folyt az építkezés. 1952-ben további tervrajzok születtek az északi és a nyugati szárny emeleteiről. Az épületalkatrészek tervei

16 Ld. HTM Fotóarchívum 21820. album 28. kép

17 Fotóarchívum 21820. album 35. kép

18 *Hetés*: i. m. 21. p.

19 Az 1950-es években lezajlott építkezések, átalakítások, felújítások dokumentumai. Leltári szám: Ad/2643-2004.

20 Jegyzőkönyv, 1951. május 21. Ad/2643-2004.

21 HTM Fotóarchívum 21820. album 64–65. kép

22 Feljegyzés, dátum nélkül. Ad/2643-2004.

23 Jegyzőkönyv, 1951. december 17. Ad/2643-2004.

későbbiek, 1953-ban az ablakrácsok, 1958-ban pedig a mellvédrács, a lépcsőházi üvegfestés és a kovácsoltvas függőlámpa tervdokumentációi készültek el.²⁴

1951-ben a következő munkákat tervezték: 1. Az épület leomlott délnyugati szárnyának felépítése a földszinttől a II. emeletig és tető alá hozása. 2. Az épület homlokzatán levő összes nagyobb sérülés kijavítása, kivéve a vörös márvány lábazatot. 3. A homlokzat megrongálódott vakolatának leverése. 4. A főkapu előtti oszlopos bejáró felépítése a meglévő oszlopok felhasználásával, illetve pótlásával. 5. A jelenlegi ideiglenes főkapu kicserélése tölgy- vagy cserfából készült, vasalt kivitelű végleges kapura. 6. A portásfülke és ruhatár építése faanyagból a bejáratnál. 7. Telefonközpont létesítése a portásfülkében, összesen 12 mellékállomással. 8. Az 1. pontban megjelölt résznél létrejött új földszinti helyiségeknek, valamint az ehhez csatlakozó jelenleg romos két helyiségnek helyreállítása kiállítási terem céljára. 9. A lépcsőházak helyreállítása. 10. A II. emeleten lévő nyolc nagy irodahelyiség, egy előszoba és egy kisebb irodahelyiség teljes helyreállítása. Hét irodahelyiségben két-két mellékhelyiség építése, illetve a meglévők kijavítása, kőműves munkák, leszakadt mennyezetek javítása, a padló linóleummal való borítása, ajtók, ablakok újonnan elkészítése, vízvezeték szerelői munka a mosdóknál, festés, mázolás, villanszerelés. 11. A II. emeleti folyosó helyreállítása: romos részek ideiglenes elfalazása, vörös plüss függönnyel borítása. 12. A jelenlegi raktárhelyiségeknek és előszobájának helyreállítása műtermi célokra. 13. Egy WC helyiség teljes helyreállítása, kőműves munka, ülőkepótlás, padlózat kijavítása, mosdó beépítése, válaszfal építése fából, festés, mázolás. 14. Az esőcsatorna pótlása, kijavítása, (ami azért volt nagyon fontos, mert a csatorna hiányában lefolyó nagy mennyiségű esővíz az épületet átnedvesítette és a belső helyiségekben a falakról a vakolatot, illetve a festést lehámlasztotta).²⁵ Az év elején lefolytatott szemle során, amelyen a Múzeum részéről a parancsnok, Csillag őrnagy és a politikai tiszt, Lukács László százados vettek részt, fontossági sorrendet állítottak fel. Eszerint a legfontosabb a leomlott délnyugati sarok, a II. emeleti termek, a lépcsőház és a tetőcsatorna helyreállítása, majd a bejárati és ezzel összefüggő átalakítások következhetnek. A délnyugati sarok falazására és vakolására, a II. emeleti termek mennyezet-szerkezetének kialakítására, a vasbetonkoszorúk, a válaszfalak, a két új kémény kiépítésére, a padláson a salakbeton burkolat elkészítésére, az ácszetőszerkezetre, a cserépfedésre, a függőeresz csatornára, a lefolyó csatornákra, a tetőn végzett bádogos munkákra, az ablakok, ajtók javítására, a parkettázásra, a szobafestésre, a hőszigetelésre, a homlokzati lyukak kifalazására és javítására létraállványzattal, a bejárati kapuzatra, az új szélfogóra, valamint az új kőkapuzatra oszlopsorral,

24 A tervrajzok pontos keltezése: 1951. november: A bejárati kapu terve; november 2. Az II. emeleti nyugati szárny bal oldalának terve; november 16. A II. emeleti fődém és szerkezeti terv; november 23. Az ajtóvasalás terve; december 21. A szélfogó terve. 1952. január 25. Az alagsor nyugati szárny terve; február 7. A földszint északi szárny terve; február 6. A II. emelet északi szárny terve; február 7. Az I. emelet északi szárny terve; február 22. A földszint északi szárny terve; február 26. Az I. emelet nyugati szárny terve; 1952. március: A II. emelet nyugati szárny terve; 1953. június 12. Az ablakrácsok terve; 1958. január 17. Az ablak- és mellvédrács terve; 1958. január 29. A lépcsőházi üvegfestés és kovácsoltvas függőlámpa terve. Keltezetlen: Lépcsőházi lámpakar terve.

25 Emlékeztető: a Múzeum épületének építési terve az 1951. évi költségvetési évben. Dátum nélkül. Ad/2643-2004.

A leomlott délnyugati sarok újjáépítése, 1951. augusztus

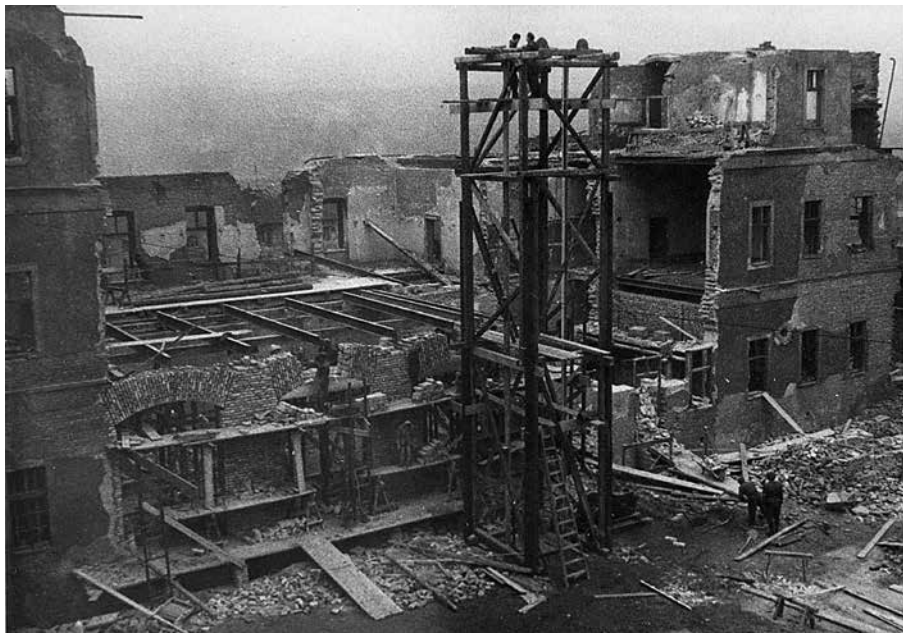
kőballuszterekkel az 1951. évi költségvetés 513.100 Ft-ot irányzott elő. Az összeghez hozzászámítottak még 10%-ot az előre nem látható költségekre, így az építkezéshez 564.410 Ft állt a rendelkezésre.²⁶

1951 októberében egy újabb bizottsági szemle megállapította, hogy a kiszabott költségvetési összegből felesleg áll rendelkezésre, így engedélyt adott a kapucserére, a szélfogó kiépítésére a portásfülkével, a főbejárati lépcső kicsorbulásainak megjavítására és a homlokzati sérülések kijavítására.²⁷

1952 elejére az összes emelet alaprajza elkészült, folyt a délnyugati sarok és a bejárati kőkapuzat építése, a nyugati szárny jobb oldalán található helyiségek rendbe hozatala és átalakítása. 1953-ban a jegyzőkönyvek szerint az építkezés a terveknek megfelelően zajlott. A nyugati szárny udvari oldalán, a közepén kiugró toldalékrész földszintjén vizesblokkot, valamint külső és belső bejárattal rendelkező portáslakást alakítottak ki, az I. emeleten irodák, ügyeletes tisztiszoba, a II. emeleten szobrász műterem kapott helyet. A nyugati és északi szárny csatlakozásánál minden emeleten elkezdték a vizesblokkok, illetve az alagsorban a zuhanyzócsoport kiépítését. Megindult az északi szárny tervek szerinti átalakítása, és a jegyzőkönyvben megjegyezték, hogy érdemes megfontolni a jobb megvilágítás érdekében a II. emeleten tetővilágítás kialakítását. A Múzeum részéről kívánalomként jelent meg a kazánház részére megfelelő szén- és salaktároló hely

26 Feljegyzés költségvetésről, 1951. január 31. Ad/2643-2004.

27 Jegyzőkönyv, 1951. október 31. Ad/2643-2004.

Az északi szárny újjáépítése, 1956. március

kialakítása, esetleg az udvar terében a föld alá beépítve, kapcsolatban a kazánházzal, továbbá központi fűtés kiépítését kérték az összes kiállító teremben, az irodákban, a műhelyekben, a garázsban²⁸ és portáslakásban, valamint meleg víz biztosítását az alagsori zuhanyzóban, az I. emeleti fürdőszobában, a II. emeleti konyhában és öltözőhelyiségekben.²⁹ 1954-re már a nyugati homlokzat külső vakolását, kőporos homlokzatfröcskölését, a homlokzati mészkö-párkány és az ereszcatornák pótlását, az ablak és terméskő ablakkeretek, rácszatok javítását, valamint az üzemképtelen központi fűtés helyreállítását tervezték.³⁰ Végül a HM 10. Honvédségi Elhelyezési Osztály, mint építtető 1955-re rendelte meg az Épületkarbantartó Vállalattól a főhomlokzat teljes helyreállítását kőfaragó munkákkal és 32 darab ablakrács elkészítésével. A Múzeumnak a munkákkal kapcsolatban egy kérése volt, hogy fejezzék be április 4-ig, mivel „*az Intézet felszabadulásunk emlékére nagyszabású kiállítást tervez.*”³¹

Az 1956-os évre legfőbb tevékenységnek az északi szárny újjáépítését jelölték meg. A nyugati szárnyban a megkezdett helyreállítási munkák teljes befejezését tervezték. Az északi szárny elkészítésére – a fűtési berendezéseket is beleszámítva – 1.907.442 Ft-ot szántak kiegészítve a 10%-os tartalékkal, így összesen 2.098.186 Ft

28 Az alaprajzokból nem derült, hogy ez hol volt.

29 Jegyzőkönyv, 1953. május 25. Ad/2643-2004.

30 Jegyzőkönyv, 1953. április 21. Ad/2643-2004.

31 A Magyar Népköztársaság HM 10. Honvédségi Elhelyezési Osztály levele – 1191/elhe. o.-1955., Budapest, 1955. február 28. Ad/2643-2004.

állt rendelkezésre.³² A nyugati szárny helyiségeiben tavaszra festés-mázolást terveztek. A 13 földszinti kiállító termet, a II. emeleti szobrászműhelyt drapp színű enyves, a mennyezetet fehér festékkel, az ajtókat, ablakokat fehér olajfestékkel szándékozták ki- illetve lefesteni, a WC-eket pedig kimeszteni. Az ablakrácsokra zöld színű olajfestéket szántak.³³

1956. április 16-án újabb bizottsági vizsgálat zajlott le a Múzeum épületének rekonstrukciójával kapcsolatban. A beruházó hatóság részéről felmerült a kérdés, hogy az épületen elvégzett munkák minék is számítanak. Véleményük szerint ugyanis ezek beruházásnak minősülnek, mivel egy szétbombázott, romos épület újra felépítéséről és nem felújításáról van szó. Hiszen az épület északi szárnyát teljesen szétbombázták, a nyugati szárny egy része a bombázások következtében súlyos szerkezeti rongálódásokat szenvedett, főfalak nagymérvű kihajlásával és a födémekek beszakadásával. A helyiségek felett vasbeton födém készült, míg a folyosók csehsüveg boltozata a régi formájában visszaépült. Ezért úgy vélték, hogy az anyagi eszközöket a beruházási keretből kellene biztosítani. Így az építető felügyeleti hatósága a felújítási hitelt megszüntette és beruházási hitelt biztosított. Ezzel párhuzamosan az építető, HM Elhelyezési Csoportfőnökség az anyagi ügyek intézésében segítséget kért a Beruházási Banktól, hogy a munka ne álljon le. Felhívták a figyelmet arra, hogy az épület „*első osztályú műemléknek van nyilvánítva és városképi szempontból a romos épület mielőbbi helyreállítása kívánatos.*”

A vizsgálatról készült jegyzőkönyvben a Múzeum parancsnoka, Csillag Ferenc türelmetlenségének adott hangot: „*A 11 éve romos épület évről-évre tovább romlik. A nyugati szárny jelentős részén a II. emelet mennyezete teljesen hiányzik, az udvarra eső főfal pedig közel 20 cm-re kihajlott. Ennek következtében az I. és II. emeleteken a folyosórész máris több m²-ben leszakadt, maga alá temetve az ott elhelyezett muzeális tárgyakat. Az épület északi része még romosabb állapotban van, az itt lévő muzeális anyagokat máshova kellett szállítani. Tekintettel az elmondottakra, valamint arra, hogy a Vár egyik uralkodó pontján lévő múzeumi épület jelenlegi romos állapotában városrendészeti szempontból is igen hátrányos képet mutat, a folyamatban lévő építési munkák mielőbb befejezését a magam részéről szükségesnek tartom.*” Bár a tervek – mint ezt már láttunk – 1952-re elkészültek, az 1956-os jegyzőkönyv azt írja, hogy a nyugati szárny tervezése még folyamatban van, költsége: 508.000 Ft.³⁴ 1957-re tervezték a két – nagyrészt még mindig romosan álló – szárny befejezését. A kész részeken (nyugati szárny alagsor, földszint, I. emelet, II. emelet jobb oldal) karbantartási munkákat irányoztak elő, mint például a központi fűtés pótlása, javítása, a radiátorok teljes pótlása, ép kazánházhoz bekötése; az utcai és a belső udvari homlokzat helyreállítása; a nyílászárók mázolása, passzítása, javítása; a lefolyó ereszcsonornák, könyöklők, párkánybádogok pótlása; a kiállítási termék, az irodák festése; a mellékhelyiségek meszelése és a cserép tetőfedés javítása.³⁵ 1957 februárjában a festés-mázolás megkezdődött, illetve elkezdték pótolni a háború alatt megsemmisült vászonredőnyöket.³⁶

32 Jegyzőkönyv, 1955. április 18. Ad/2643-2004.

33 Jegyzőkönyv, 1956. április 13. Ad/2643-2004.

34 Jegyzőkönyv, 1956. április 16. Ad/2643-2004.

35 Jegyzőkönyv, 1956. május 11. Ad/2643-2004.

36 Jegyzőkönyv, 1957. február 27. Ad/2643-2004.

1957 tavaszára az épületdíszítő munkák is jelentősen előre haladtak. Az építő vállalat a díszlakatos, szobrász, és üvegfestő feladatokat alvállalkozónak adta ki, aki az az évre tervezett munkák nagy részét már elvégezte, de még várható volt, hogy később más teendők is lesznek (a lépcsőházi üvegfestmények, illetve a kovácsoltvas lámpák tervezése még folyamatban volt). Így adódott tehát a kérdés, hogy a munka elvégzése után az alvállalkozó levonuljon-e. Mivel a levonulás és az ismételt felvonulás költséges lett volna, ezért az alvállalkozó azt javasolta, hogy jobb lenne, ha a munka nem állna le teljesen, hanem tovább folyna, csökkentett munkaerővel a legszükségesebb elvégzendő munkákra szorítkozva. Ezzel kapcsolatban a Múzeum a következőket jegyezte meg: *„A Hadtörténelmi Múzeum parancsnoka a fentiekkel teljes mértékben egyetért, a maga részéről még hozzáfűzi, hogy a Múzeum a Néphadsereg tudományos intézete, ahol állandó az idegenforgalom. Az ez évben megrendezendő országos Garibaldi kiállításra is a Szabadságbarcos Szövetség számos külföldi vendéget bízott meg, akik a Múzeum kiállítását megtekintik. Erre való tekintettel is az épület mielőbbi helyreállítása, illetve az építés folytatása a Néphadsereg szempontjából szükséges lenne.”*³⁷

1958-ra az építkezést vizsgáló bizottság újabb fontossági sorrendet állított fel. Első helyen szerepelt a Kapisztrán téri és az udvari homlokzat vakolása, a belső terek, folyosók enyves festése, a márvány lábazat kijavítása, a repedezett ajtók javítása, az udvari homlokzatrészben hiányzó ablakok és a belső ablaktokok pótlása, ajtók, ablakok üvegezése, nyílászárók mázolása, ereszek javítása, a műhelyekben meglévő motorok számára megfelelő elektromos hálózat kialakítása. Másodlagos fontosságúnak ítélte a bizottság a laboratórium³⁸ részére a gázvezeték bevezetését, illetve az épület alagsorában lévő teljesen üzemképes központi fűtés kazánházi berendezéséhez szükséges megrongálódott és részben megsemmisült csőhálózat kiegészítését és pótlását a teljesen hiányzó fűtőtestekkel együtt. Ez utóbbit már 1956-ra is tervezték, de akkor egyrészt hiányzott a kivitelező vállalat, másrészt az októberi események miatt egyébként is felfüggesztették a munkálatokat.³⁹

Az 1959-es évre kisebb kivétellel olyan munkákat terveztek, amelyek az előző évekből maradt hátra. Ismét felvették a munkák közé a kiállító termek festését, a nyílászárók mázolását, a vászonredőnyök pótlását, a Kapisztrán téri homlokzat vakolását és a műhelyekben lévő berendezésekhez alkalmas elektromos hálózat kialakítását. Új feladatként tűnt fel udvari tölgyfa kapu elkészíttetése, valamint a vízhálózat felülvizsgálata és a szennyacsatorna tisztítása.⁴⁰

1958 őszére újra a nyugati és északi szárny teljes befejezését tervezték. Olyan munkálatokat soroltak fel, amelyek arra utalnak, hogy a helyreállítás valóban a vége felé közeledett. Ekkor merült fel az az ötlet, hogy ha a költségvetési fedezet engedi a nyugati szárny udvari oldalán, a középén kiugró toldalékrész I. emeletének keleti felén két boltozatkiváltás készüljön, illetve a II. emeleten a szobrászműhelyre három új ablak kerüljön.⁴¹

37 Jegyzőkönyv, 1957. március 22. Ad/2643-2004.

38 Pontos helye nem ismert, valószínűleg az alagsorban található restaurátorműhelyre gondoltak.

39 Tervezési program, 1957. szeptember 9. Ad/2643-2004.

40 Jegyzőkönyv, 1958. február 28. Ad/2643-2004.

41 Jegyzőkönyv, 1958. szeptember 18. Ad/2643-2004.

1958-ban folytatódtak az előző évben megkezdett díszlakatos és üvegfestő munkák. Elkészültek a lépcsőház hiányzó parapet⁴²-korlátjai és a kovácsoltvas lámpái. A kőfaragók kialakították a lépcsők vörös márvány lapjaiban a vaskorlátokat bekötő karmokat. Két darab ólomkeretbe foglalt üvegfestés készült régi városképeket ábrázoló metszetek alapján. A kivitelezőnek a festményt kartonon és színvázlaton el kellett készítenie előre, majd ezt be kellett nyújtania jóváhagyásra. Csak ezután készíthette el a művét antik belga katedrálüvegre, amit a meglévő vas ablakszárnyakba szereltek. Imrényi Imre, az épület tervezője felhívta arra a figyelmet, hogy díszítő munkák „*az épület első rendű műemlék voltára tekintettel csak elsőrendű szakiparos által végezhetők.*” Javasolta azt is, hogy ne csak az üvegfestésről, hanem a kovácsoltvas rozettákról is készüljön ellenőrizhető mintadarab.⁴³

A felújítás, vagy újjáépítés nagy részének befejezése valószínűleg 1959-re történt meg. A január 5-én kelt műszaki átadás-átvételi jegyzőkönyv aláírói, az építető képviselőjében a HM Elhelyezési és Beruházási Csoportfőnökség műszaki ellenőre, Kovács József; a kivitelező Épület Karbantartási Vállalat által delegált építésvezető, Barkóczi Zoltán; a Középület Tervező Vállalat építésze, Imrényi Imre és Dr. Csillag Ferenc ezredes kijelentették, hogy a kivitelező vállalat a munkákat a költségvetési előírásoknak és a terveknek, valamint az építési naplóban tett utólagos módosításoknak megfelelően végezte. A jegyzőkönyv az északi szárnyon és a nyugati szárny II. emeleti folyosóján csak apróbb minőségi és mennyiségi hiányokat állapított meg, mint például tűzcsapok, falikutak, mosogatók, mosdók, falikarok, csillárok, vasrácsok mázolása vagy lámpatestek egy vonalba igazítása, tűzhelyek bekötése.⁴⁴

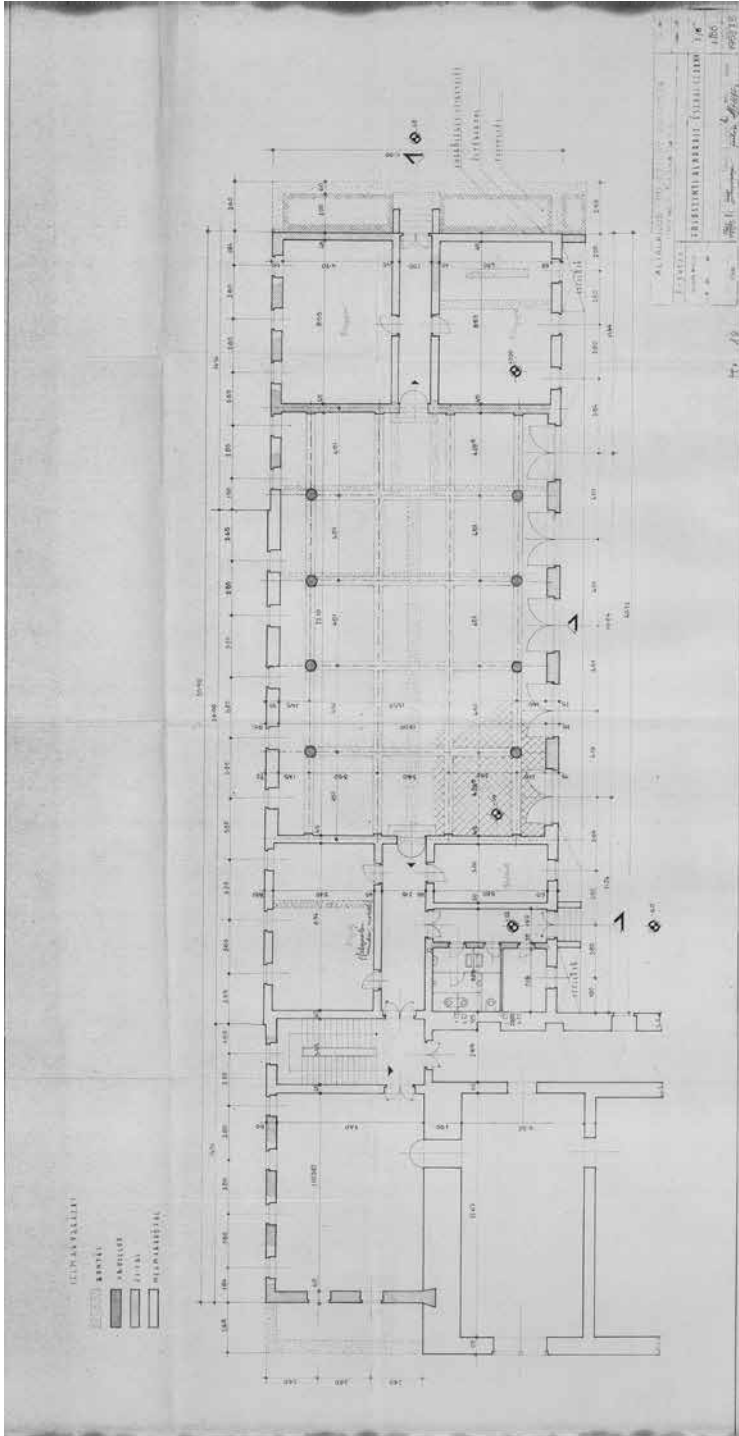
A Hadtörténeli Múzeum épülete ma – kisebb változtatásokat nem számítva – olyan, mint ahogy az 1950-es években újjáépítették. A háború előtti állapotokhoz képest természetesen az északi szárnyon és a nyugati szárny délnyugati sarkán, illetve a II. emeletén történtek a legnagyobb változások.

Az 1892-ben épült északi szárnyban eredetileg konyhaüzem, fürdők, legénységi termek, irodahelyiségek, a pincében nagyméretű raktárak kaptak helyet. Az 1930-ban készült tervrajz szerint az alagsorban 20, a többi emeleten 15 kisebb-nagyobb helyiség volt az északi épületrészben. A háborúban súlyosan megsérült épületszárnyat nem eredeti állapotában állították helyre. Udvari és utcai homlokzatát a többi épületrészhez igazították, nyugati és keleti végét 2,6 méterrel beljebb hozták, így egy szimmetrikus homlokzati képet kaptak. A megmaradt válaszfalakat elbontották és az épületszárny központjában létrehoztak egy két emelet belmagasságú csarnokot. A nagytermet először tűzérési eszközök bemutatására használták, innen kapta a nevét: Tűzér-terem, majd később a vörös márvány burkolata és oszlopai miatt Márvány-terem lett. A földszinti nagyterem déli oldalán öt franciaablakot alakítottak ki, felettük a loggiarészen öt boltívvel. A terem nyugati és keleti végénél megmaradt néhány helyiség, amit már az 1950-es évekbeli alaprajzokon gyűjteményi raktáraknak szántak. A földszinten,

42 A parapet kifejezés az építészetben mellmagasságig érő korlátot, felfalazást jelent.

43 Kivitelezési tervdokumentáció a Hadtörténelmi Múzeum lépcsőházi üvegfestő, díszlakatos munkáira, 1958. január 29. Ad/2643-2004.

44 Műszaki átadás-átvételi jegyzőkönyv, 1959. január 5. Ad/2643-2004.

Az északi szárny földszinti alaprajza, 1952

a terem bejáratánál északra egy vegyes (felszerelés, műszer, modell), míg délre egy kellékraktár kapott helyet. A kellékraktár és a mosdó között létrehoztak – egy ma is létező – átjárót az udvarra. A nagyterem másik végénél lévő két helyiség fegyverraktár lett. Az I. emeleten a nagyterem felső részét az oszlopok tetejénél vasbetonnal erősítették meg, így a terem hosszában – mindkét oldalon – kialakult egy-egy folyosórész, amelyeken keresztül a nagyterem felső része körbejárható. A terem elejénél a vegyes raktár felett képek, a hátsó fegyverraktárak felett az egyenruhák kaptak helyet. Ma ezen a területen az első világháborús kiállítás található. A II. emeleten a földszinti nagyterem alapterületével megegyező méretű, nyolc oszloppal megtámasztott termet, az úgynevezett „Zöld termet” hozták létre. A mögötte lévő két helyiségben a Zászlógyűjtemény kapott helyet. A Zöld termet kiállítási célokra használták egészen az 1980-as évek elejéig, amikor északi oldalát gyűjteményi raktárak, déli oldalát munkaszobák számára felosztották.⁴⁵ Ma az egész Zöld terem helyén irodák találhatók.

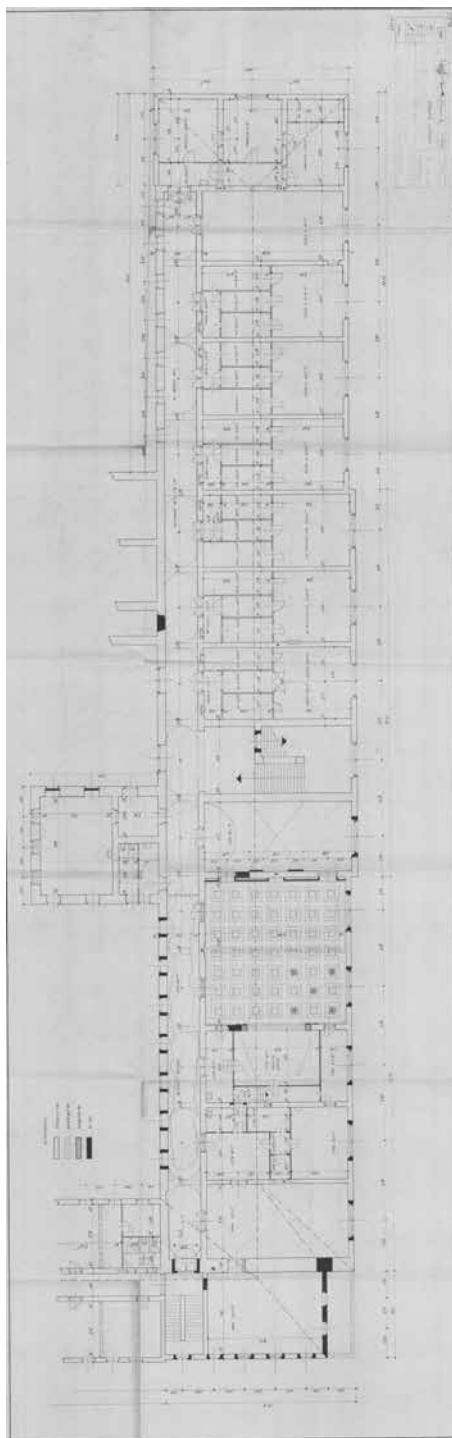
A nyugati szárny déli sarkának újjáépítése során a földszinten és az I. emeleten kiállítási termek jöttek létre. A II. emeleten elsősorban a nyílászárók elhelyezkedése változott. A múzeumparancsnoki irodából nyíló, a Könyvgyűjteménybe vezető átjáró ajtó megszűnt, a déli részen lévő három ablak helyére csak egy széles, kétszer két szárnyú ablak került. A keleti és a nyugati oldalon is a két-két keskenyebb ablak helyett csak egy-egy szélesebb ablakot alakítottak ki.

A nyugati szárny II. emeletén, a jobboldalon lévő hét terem közül hatba bevették a vizet és két-két szomszédos szoba közös falánál egy-egy mosdót alakítottak ki. Kivételt képezett ez alól a Könyvgyűjtemény olvasóterme, ami akkor is és ma is a múzeumparancsnokság mellett helyezkedett el. A hét szobából ötben kialakítottak két-két kisebb helyiséget, amelyek ma gyűjteményi kézraktárakként szolgálnak a munkaszobákban. A földszinten és az I. emeleten jelentősebb változások nem történtek, a kiállító termeket nagyjából a háború előtti állapotokkal megegyezően hozták rendbe.

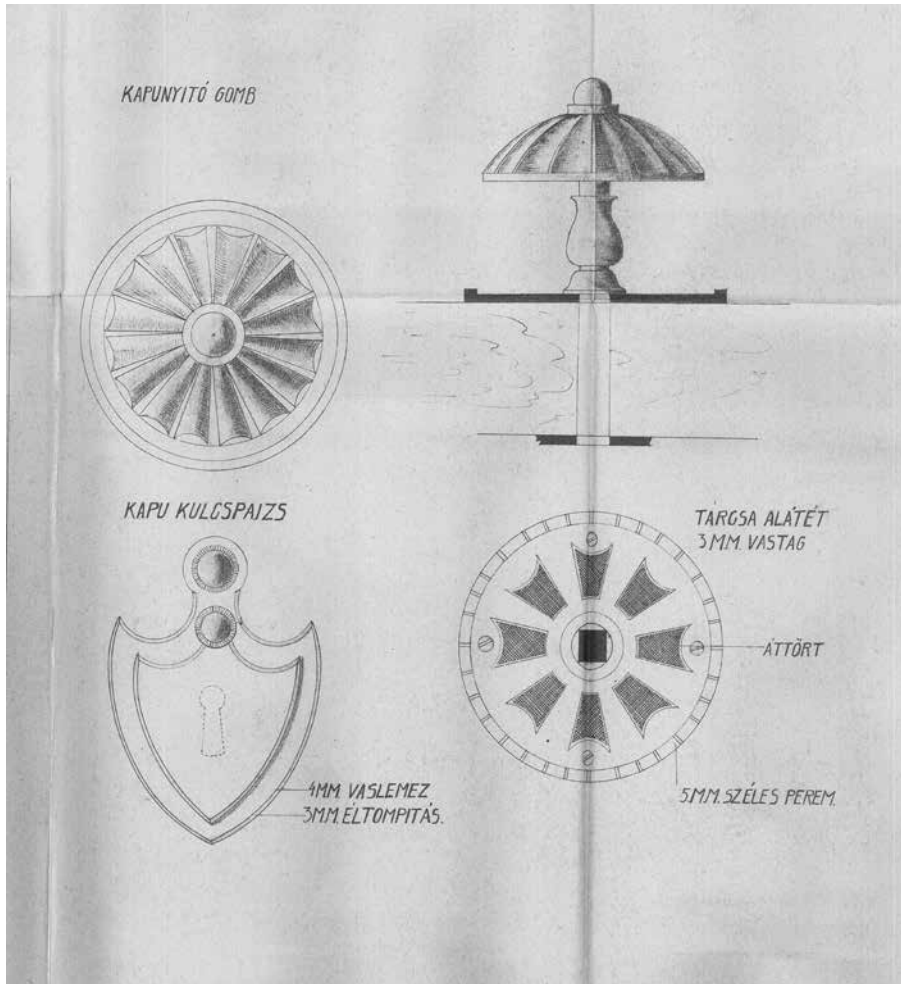
A nyugati szárny II. emeletének baloldalán lévő hét darab egymásba nyíló terem teljesen átalakították. Itt az udvarra néző folyosó nagyon megsérült, a mennyezet egészen a földszintig leszakadt. Ezen a részen hajlott ki a főfal 20 cm-re, amit végül csavarozással húztak vissza. A lépcső melletti első helyiség megmaradt eredeti formájában, először munkaszoba lett,⁴⁶ ma pedig reprezentatív célokat szolgáló díszesebb terem (Nándor-terem). A következő két helyiséget egybenyitották, kialakítva ezzel egy nagyobb méretű, ünnepi állománygyűlések, konferenciák megtartására alkalmas színháztermet (Díszterem). Ekkor készítették el a terem ma is látható, eredetileg a múzeum bejáratával megegyező mintázatú kazettás-stukkós, rozettákkal díszített mennyezetét. A következő helyiség lett a színpad, majd a leendő konyha és étterem következett. Végül az északnyugati

45 Ld. HTM Fotóarchívum 77564–77569.

46 Az 1980-as évek közepéig egy fapanel-sor választotta hosszában ketté, amelynek egyik feléből a gépész üzemeltette a mozigépet, hiszen a színháztermet vetítésre is használták; nemcsak a HIM állománya, hanem a látogatók is gyakran néztek itt filmeket. (ld. a Múzeum programfüzetei)

A nyugati szárny II. emeleti alaprajza, 1952

A bejárati ajtó és a szélfogó vasalatainak tervrajzai, 1951

sarkon kapott helyet a klubszoba,⁴⁷ a mai Tóth Ágoston terem. A szárnyrész földszinti és I. emeleti termeit a jobb oldalhoz hasonlóan az háború előtti állapotokkal megegyezően hozták rendbe.

A Múzeum bejárata ma is olyan, mint ahogy az 1950-es években a tervezők megálmodták. Újjáépítették a kőkapuzatot, az erkély négy oszlopon áll, kovácsoltvas korlátja az ablakrácsokkal harmonizál. A kétszárnyú tölgyfaborítású kapu, két oldalán található egy-egy fülke, ami portának és telefonközpontnak készült

47 Nemcsak az intézményi személyi állomány, hanem a látogatók is használhatták, utóbbiak számára itt zajlottak az 1970-es évek második felétől a múzeumpedagógiai foglalkozások. (ld. a Múzeum programfüzetei)

eredetileg, és a szélfogó is az 1950-es évek második feléből származik, ahogy a bejárati csarnok belső falainak alsó szakaszát borító, védő és díszítő funkciót is ellátó lambéria. A bejárati kapun, a szélfogó és a fülkék ajtajain megtalálható ajtóvasalások szintén az 50-es évekből származnak. A kilincseket, a pántokat, a kulcsvédő pajzsokat és a gomba alakú ajtóhúzókat az épületet tervező mérnök tervezte.

Az ajtókon, az ablak- és a mellvédrácsokon a diagonális minta az uralkodó, amelynek közepén fából faragott vagy vaslemezből domborított rozetta található. Az I. emeleti aulában és az I. és II. emelet közötti lépcsőfordulóban látható üvegfestések 1958-ból származnak. A bejárati aula boltíveinek gipszkazettáit ugyanolyan rozetták díszítették, mint a Díszterem mennyezetét, de ezek már nem találhatóak meg. Ugyanazok viszont a földszinti termek ablakainak rácsai, amelyek alsó része az épületre jellemző mintát viseli (diagonális mintázat rozettával), felső része pedig hét darab, ívekkel összekapcsolt lándzsából áll össze.

Az 1950-es évek során a Múzeum épületét – kisebb módosításokkal – az Imrényi Imre által készített tervek alapján építették újjá vagy hozták rendbe. Imrényi az alaprajzok és a szerkezeti vázlatok mellé homlokzatrajzokat is mellékel. Ezek segítségével megfigyelhető, hogy a nyugati szárny udvari oldalának közepén lévő toldalék esetében módosulhatott az eredeti elképzelés. A kiugró toldalék északi oldalán, az I. emeleten két keskeny, boltozatos ablak helyett ugyanis két boltíves loggia jött létre, a II. emeleten a tervezett két ablaknyílás helyett hármat vágtak a főfalba. A nyugati szárny tetején, középen, a bejárat felett a homlokzati látványterven egy Rákosi-címer is szerepel. Ennek elkészültéről nincs információ sem a dokumentumokban, sem a korabeli fényképeken. Ezt az ötletet valószínűleg a tervezés és a megvalósítás között eltelt idő alatt elsöpörte a történelem.

ON THE POST-WAR HISTORY OF THE MILITARY HISTORY MUSEUM

Renovations in the building of the Military History Institute and Museum began in the summer of 2012. The facade in Kapisztrán Square has been renovated completely and the one in Tóth Árpád Promenade partly. The windows have been repaired and newly painted. The entrance hall of the museum was also renovated. Naturally, before starting the work, the questions that are inevitable in the case of a historic building had to be raised. For example, when were those decorative elements of the building created that needed change?

The building of the Military History Museum was demolished during the siege of Budapest in the last year of the Second World War. The southern end of the northern and the western wings was almost completely destroyed, but other parts of the building were also badly damaged, as in many places, the collapsing walls buried the artefacts that had not been previously evacuated. The removal of the ruins and restoration work began in May 1945, but due to the lack of skilled labour, it proceeded very slowly. The actual restoration began in 1947 and on 21 May 1949 the Honvéd Museum was opened. The exhibitions took place in six renovated exhibition halls on the ground floor. The severely damaged second floor of the western wing and the southern corner was rebuilt in 1951–1952. Full renovation of the northern wing and the work on the Great Hall that has an inner height of two floors, began in 1956. The reconstruction of the museum building was completed in 1959. The current division of the building as well as its decorative elements (stone archway, gates, window-grates, stained glass) are all from the 1950s.

BEITRÄGE ZUR NACHKRIEGSGESCHICHTE DES MUSEUMS FÜR MILITÄRGESCHICHTE

Im Sommer 2012 fingen die Sanierungsarbeiten im Gebäude des Institutes und des Museums für Militärgeschichte an. Die Fassade auf dem Kapisztrán Platz wurde vollständig und die in der Tóth Árpád Promenade zum Teil erneuert. Die Fenster wurden repariert und neugestrichen. Auch die Eingangshalle des Museums wurde erneuert. Vor dem Beginn der Arbeiten musste man sich natürlich die Fragen stellen, die im Falle eines historischen Gebäudes unausweichlich sind. Zum Beispiel: wann entstanden diejenigen dekorativen Elemente des Gebäudes, die man verändern wollte?

Im letzten Jahr des Zweiten Weltkrieges, während der Belagerung von Budapest wurde das Gebäude des Museums für Militärgeschichte zur Ruine, das südliche Ende des Nord- und des Westflügels wurden fast vollständig zerstört, aber auch die übrigen Teile des Objekts wurden schwer beschädigt, da an vielen Orten die Kunstwerke, die nicht zuvor hatten evakuiert werden können, unter der einstürzenden Mauer begraben wurden. Die Beseitigung der Ruinen und die Restaurierungsarbeiten begannen schon im Mai 1945, gingen aber wegen des Mangels an qualifizierten Arbeitskräften sehr langsam voran. Die eigentliche Restaurierung begann im Jahr 1947. Am 21. Mai 1949 wurde das Honvéd-Museum eröffnet, die Ausstellungen fanden in sechs renovierten Ausstellungshallen auf dem Erdgeschoss Platz. Der zweite Stock des schwer beschädigten Westflügels und die zusammengestürzte Südecke wurden in 1951–52 wieder aufgebaut. Der komplette Umbau des Nordflügels, und die Arbeiten an der zwei Etagen hohen Große Halle begannen im Jahr 1956. Die Umbauarbeiten des Museumsgebäudes wurden 1959 abgeschlossen. Die heutige Einteilung des Gebäudes, sowie die Zierelemente (Steintorbogen, Tore, Fenster und Ballustradengitter, Glasmalerei) stammen allesamt aus den 1950-er Jahren.

KIÁLLÍTÁSOK

Makai Ágnes – Szoleczky Emese

„JELSZAVAINK VALÁNAK
HAZA ÉS HALADÁS”

Új, látványos résszel gazdagodott a Hadtörténeti Múzeum állandó kiállításainak sora. A 2012. május 21-iki honvédelem napi ünnepségsorozat keretében dr. Simicskó István, a Honvédelmi Minisztérium parlamenti államtitkára és L. Simon László, a Nemzeti Kulturális Alap Bizottságának elnöke megtisztelő jelenlétében s köszöntő szavaival nyitottuk meg a Magyarország hadtörténetének 1815–1849 közötti fejezetét bemutató tárlatot.

A kiállítás megalkotását a Nemzeti Kulturális Alaphoz benyújtott pályázatunk pozitív elbírálása tette lehetővé. Bizonyos módosítás azonban szükségessé vált: intézményünk vezetése a pályázati döntés ismeretében úgy határozott, hogy az eredeti terv szerinti, 1815-től a kiegyezésig, 1867-ig terjedő tematikus egységnek csak az első felét valósítsuk most meg. Így a kiállítás kivitelezésének színvonalára emelhető, s olyan – állandó kiállításon ma már szinte alapkövetelménynek számító – korszerű technikai megoldások is keresztülvihetők, amelyekre a korábbi években nem is gondolhattunk.

Ez a magyarázata annak, hogy a vizuálisan is rendhagyó élményt nyújtó bemutató – reményeink szerint ideiglenesen – az 1848–49-es szabadságharc kellős közepén, 1849 februárjával zárul. Így viszont mód nyílik néhány témában ide illő, de helyhiány miatt a forgatókönyvből kimaradó, dekoratív műalkotás bemutatására, s tágabb teret kap a gyerekcsoportok foglalkoztatása is.

1815 – Napóleon bukása, a nevéhez fűződő hosszú, véres háborús korszak vége; 1848–49 pedig a magyar szabadságharcok emblematikus éve. A két időpont közötti időszak a XIX. századi magyar progresszió addig sosem látott felívelését foglalja magába, amelyet történetírásunk méltán ruházott fel a reformkor névvel.

A kiállítás címéül választott Kölcsey-idézet tökéletesen jellemzi és összegzi a kor pezsgő szellemi-politikai életét, amelynek keretében a magyar nemzeti törekvések kibontakozása összekapcsolódott az európai polgárosodás elnyomhatatlan előretörésével. A tárlat bevezetése rövid nemzetközi kitekintés után e korszak katonai vonatkozásaiból nyújt ízelítőt a fennmaradt korabeli dokumentumok, ábrázolások, tárgyak bemutatásával, a muzeológia sajátos eszköztárának felhasználásával.

Kronologikus vezérfonalát egy molinósor adja, amelynek segítségével a látogató az egyetemes és magyar történelem sorsdöntő eseményeit idézheti fel.

A kiállítás bevezető része, háttérben a márciusi eseményeket idéző enteriőrrel

Témakörei: Európa és Magyarország 1815–1847; a hadügy, a hadsereg 1815–1848; forradalmi mozgalmak és felkelések Európában 1848/49-ben; 1848. március 15.; a forradalom fegyveres ereje – a nemzetőrség spontán szerveződése; a forradalom vívmányai – az első felelős minisztérium megalakulása, az áprilisi törvények; az önálló nemzeti haderő megteremtése: a nemzetőrség hivatalos felállítása, az első honvédszászlóaljak szervezése; a délvidéki harcok kezdetei; az ellenfél: a császári-királyi hadsereg; a szeptemberi válság – a pákozdi győzelem – az ozorai diadal – az országos honvédelmi bizottmány; hadseregszervezés és katonai lehetőségek 1848 őszén; a császári-királyi haderő nyílt támadása – a kormány és az országgyűlés Debrecenben; hadműveletek 1848/49 telén; a honvéd gyalogság; a honvédsereg lovassága; önkéntes- és szabadsapatok; külföldi légiók a szabadságharcban.

A nagy témaköröket színesítik a mikrotörténelmi adalékok: jótékonyági bál a napóleoni háborúban megrokkant katonák javára, hódoló vers az új király születésnapjára, a magyar katonai főtanoda, a Ludoviceum (Ludovika Akadémia) első parancsnokának altábornagyi kinevezése vagy éppen egy nyugta a nemzeti katonai oktatási intézmény felépítésére történő nagylelkű adományozásról. Finom kidolgozású érmekeket láthatunk az uralkodókról, európai eseményekről, nádorválasztásról. Ugyanígy díszeli a kiállítást a gyönyörűen vésett, hazafias jelmondatokkal, nevekkal, ornamentikával ékesített kardpengék, például a 10. (Vilmos) huszárezred tisztikarának emlékszabljája.

Itt helyeztük el a reformkorban már szolgáló, a későbbiekben viszont történelmi főszerephez jutó katona-személyiségek jelzésértékű relikviáit is: egy női portrét, amelyet a későbbi aradi vértanú, Török Ignác rajzolt; a szintén mártírsorsra jutó Desseffy Arisztid pipáját; Görgői Artúr sarkantyúját és diákkori aláírásmintáit. Az új kiállítás egy-egy jellemző művük, dokumentumuk bemutatásával állít emléket az 1830–40-es évek magyar katonatudósainak: szembesülhetünk Kiss Károly frissen restaurált tagsági oklevelével a Magyar Tudományos Akadémiától, Czetz János katonai mű-szótárának néhol mulatságos nyelvezetével. Kiemelésre kívánkozik néhány értékes művészeti alkotás. A meghatározó politikai személyiségek „köre rajzolt”, azaz litografált képmásai mellett vonzza a tekinteteket V. Ferdinánd magyar királlyá koronázásának festményen történő, aprólékos kidolgozása, a színek kavalkádját felvonultató ábrázolása; amelyen technikai érdekesség a nézőközönséget hordozó, mehökkentően merész fa-ácsolatrendszer. Szemet gyönyörködtető ötvösmunka az 1843–44-es országgyűlés küldöttjeinek névsorát megörökítő Keglevich-serleg.

Nyomon követhetjük a hivatalos magyar nyelvhasználat kialakulását, a nemzeti és azon belül a katonai nyelvezet megújulását, 1844-es elfogadtatását. A 18. század végétől a hadsereg szabályozott szervezetté válásának pregnáns jele a nagy számban megjelenő nyomtatott katonai irodalom, közte névkönyvek, az úgynevezett sematizmusok elterjedése, a rendeleti közlönyök elszaporodása, a nyomtatott katonai szabályzatok rendszeres megjelentetése. E téren is megfigyelhető a magyarnyelvűség rohamos terjedése.

Az írott emlékek közt böngészve képet alkothatunk arról, miként zajlott a reformkorban az újoncállítás, egy uralkodó temetési ceremóniája; milyen ünnepi beszéddel szentelték fel egy alakulat zászlóját, miként kérhette egy kiérdemesült katonatiszt magyar honosítását. Láthatjuk azt az obsitlevet, azaz végelbocsátóiratot, amely azt igazolta, hogy a veterán valóban leszolgált a katonai idejét, s nem szökevényként, hanem legálisan tér haza falujába.

A különböző fegyvernemek által 1848 előtt használt legénységi és tiszti szabályák, szuronytípusok, pisztolyok, tarsolyok, szolgálati övek, sisakok társaságában láthatunk helyőrségi ezred legénységi egyenruhát, székely „medvekörmös” határőrtiszti frakkot, huszártiszti dolmányt és csákókat.

Megfigyelhetjük a Pest-Buda helyett a Budapest elnevezés fokozatos írásbeli elterjedését éppúgy, mint ahogyan választ kapunk arra a kérdésre, vajon hogyan néztek ki az eredeti 1848-as kokárdák, s milyen volt a korabeli férfi illetve női utcai viselet vagy a joghallgatók által viselt jurátusszablya?

Korabeli dokumentumok segítségével érezhetjük át a nemzeti lobogó és a nemzeti színek fontossá válását a márciusi napokban, amelynek jelentőségét átlátva szinte azonnal országos gyűjtés indult egy központi „forradalmi” emlékmű létesítése érdekében.

A személyes relikviák közt megnézhetjük Batthyány Lajos oroszlánfejes maroklatban végződő pisztolyát, valamint Mészáros Lázár hadügyminiszter bőrrrel díszített fakulacsát, egy általa aláírt honvédtiszti kinevezést – és a nevét viselő, a délvidéki helyzet miatt hadi célokra átalakított személyszállító hajó, a „Mészáros Lázár hadigőzös” makettjét.

Megcsodálhatjuk a 2. honvédszászlóalj és a bunyevácokból alakult, magyar oldalon harcoló 34. honvédszászlóalj gazdagon hímzett és díszített zászlószalagjait, a délvidéki harcokban használt szerb fegyvereket és töltéstartókat, a Hannover-huszártisztként ezredével a déli harcokban részt vevő Pigetty (Pikéty) Ágoston, később honvédtábornok feliratos szablyáját. Kiállításra kerültek az 1847/48-as országgyűlési törvénycikkek, a honvédsereg első egységes esküformája.

A csatákat, ütközeteket megörökítő művészek alkotásai révén szembesülhetünk azzal, hogy a mesterek jelentős része nem magyar szemszögből, hanem a császári királyi propaganda érdekében örökítette meg az eseményeket. Így különösen becsesek számunkra a magyar szerzők művei: például a magyar–lengyel összefogást jelképező Vidéky János-rajz vagy Than Mór honvéd előőrsöt ábrázoló akvarellje. Művészi szintű és a nyomtatás révén széles körben elterjedt mappa zárja a kiállítási részt: Schedius Lajos esztétikatanár és Blaschnek Sámuel Benjámín földmérő-térképész kilenc szelvényből álló Magyarország-térképe, amely 1833–36 közt jelent meg Pesten. A szabadságharc idején a honvédsereg vezérkara ezt a részletes út- és névhálózattal rendelkező térképet használta a hadművelati tervezéshez.

A kiállítás képet ad a szabadságharc honvédő hadserege kialakulásának fázisairól: láthatjuk a márciusi forradalom első napjaitól spontán szerveződő polgárőrség, majd nemzetőrség emlékeit, a honvédtoborzás, az első honvédszászlóaljak válogatott relikviáit. De bemutatásra kerül az ellenfél, a császári haderő néhány tárgyi emléke is.

A változatos fegyveranyag mellett a katona mindennapi életéhez kapcsolódó használati eszközöket is felvonultattunk: bicska, fatányér, pipa, pohár és borospalack idézi fel a háborús hétköznapokat.

Az 1848–49-es szabadságharc tárgyi emlékei nemzeti tudatunkban kiemelkedő nemzeti ereklyéknek minősülnek. Am hogy a megannyi győztes csatában hordozott honvédszászlók még az utókor számára is fennmaradjanak, ezúttal másolatban kerülnek bemutatásra, illetve a digitális lehetőségek kihasználásával érintőképernyőn mélyülhet el ábrázolásuk részleteiben az érdeklődő látogató.

Bár avíttasak, a vértanú Kiss Ernő vagy a branyiszközi győző, Guyon Richárd tábornoki egyenruhái még eredetiben láthatók a vitrinekben. Ugyanakkor azért, hogy a látogatók minél teljesebb képet kapjanak a honvédség fegyvernemeinek uniformisairól és felszerelésükről, eredeti darabok mellett számos rekonstrukcióval is bővült a kiállítási tárgye gyűttes (8 teljes öltözet).

Számszerűsítve a kiállítás anyagát, a mintegy 600 műtárgyból történt válogatás eredményeképpen összesen 334 darab saját műtárgy került ki eddig a kiállításra, ezen felül a kölcsönzött tárgyak és a másolatok.

Ez fizikai egységként sokkal több, hiszen például egy kard esetében egy tételnek vettük a fegyvert és a hüvelyét, az egyenruhák esetében annak részeit, pl. a csákón a jelvényt, csákórózsát, forgót.

A kiállításon eredeti mivoltában megtekinthető:

Egyenruha és felszerelés:	38 db
Fegyver	71 db
Érem	12 db
Képzőművészeti anyag	55 db

Nyomtatvány	54 db
Könyv	21 db
Kézirat	22 db
Pénzek	11 db
Tárgyi emlékanyag	11 db
Zászlószalag	2 db
Régészeti tárgy	3 db
Bélyegző	2 db
Makett	1 db (Mészáros hadigőzös)
Töltéskészítés eszközei	17 db

Illendő itt is köszönetet mondani a partnerintézményeknek: a Budapesti Történeti Múzeumnak, a Néprajzi Múzeumnak és az Országos Széchényi Könyvtárnak, hogy kiállításunkat tárgyaik digitális másolatban, illetve eredetiben történő kölcsönzésével teljesebbé, gazdagabbá tették.

A rendelkezésünkre álló összegből megvalósult két teremben egy új típusú, külső kivitelező által létrehozott, de saját látványtervezőnk által megtervezett installációs rendszer valósult meg.

*A császári-királyi
hadereg tárgyi
emlékeit tartalmazó
tárló*

A kiállítás – mint már utaltunk rá – történelmünk talán legprogresszívebb korszakát, a reformkort és az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot reprezentálja. Úgy éreztük, ezt az installáció színvilágának is tükröznie kell: a mélyvörös a nemzeti öntudatra eszmélésnek, a nemzeti- és a szabadságtörekvések párhuzamos jelentkezésének, mindezek érdekében a forradalom, sőt a fegyveres konfliktus vállalásának is méltó színbeli aláfestése.

A színválasztás igen szerencsésnek, mondhatni közönségcsalogató-figyelemfelkeltő tényezőnek bizonyult, e miliőben minden anyag típus szinte „él”. A pályázati pénz tette lehetővé, hogy a kiállításon óriásfotókat, pengéfigurákat, zászlómásolatokat szerepeltessünk, ezzel is közelebb hozva a látogatókhoz a bemutatni kívánt korszakot. A szemet gyönyörködtető kiállítási környezetben a látogatók szívesen időznek, s ugyancsak értékelik a kétnyelvű, magyar és angol feliratozást.

A közönség kedvezően fogadta a két érintőképernyőt és annak gazdag, változatos kínálatát. Igyekeztünk minden olyan anyagcsoportból legalább válogatást, sok esetben bővített tartalmat elérhetővé tenni, amely az alaposabb tájékozódást, elmélyültebb kiállításnézést, böngészést segíti elő. Ennek megfelelően nagytíva tekinthetők meg a kiállításon látható érmek, képzőművészeti alkotások, egyenruházati anyag; végignézhetővé váltak az eredetiben műtárgyvédelmi szempontból nem kiállítható honvédszászlók. Behatóan tanulmányozhatóvá vált a kiállítás időszakának eseménytörténete, a kiállításon megjelenő személyek életútja; az érdeklődő tetszése szerint részletesebben ismerkedhet a szabadságharc katonai eseményeit taglaló térképekkel, hadszervezési sémákkal.

A kiállítás által bemutatott korszaknak máig ható üzenete van, s ezért érdemes a kiállítás címéül választott mottó gondolatait tovább idéznünk.

A Himnusz költője e szavakkal vett búcsút az országgyűléstől 1835-ben: „Jel-szavaink valának: haza és haladás. Azok, kik a haladás helyett maradást akarnak, gondolják meg: miképen a maradás szónak több jelentése van. Korszerinti haladás épen maradást hoz magával; veszteg maradás következése pedig senyvedés. Isten őrizze meg e nemzetet minden gonosztól; isten virassza fel e nemzetre a teljes felvirágzat szép napját!”

E gondolatok az ép nemzettudat megőrzésére, a jövőbe vetett hitre sarkallnak minket, amely szellemiségnek természetes velejárója múltunk s eleink becsben tartása, s ránk hagyott emlékeinek korunkhoz szóló, időszerű bemutatása.

A kiállítást rendezte: Szoleczky Emese

A rendező munkatársai: Hermann Róbert, Kedves Gyula, Makai Ágnes, Závodi Szilvia

A rendezéshez szakmai segítséget nyújtottak: Baczoni Tamás, Bán Attila, Csikány Tamás, Gondos László, Hegedüs Ábel, Jamrich Viktor, Jankó Annamária, Kemény Krisztián, Kottra Györgyi, Kovács Vilmos, Kreutzer Andrea, Pászti László, Plihal Katalin, Polgár Balázs, Reider Mónika, Soós Péter, Szarvas Zsuzsa, Szántó Nóra, Tóth Orsolya

Fordítás: Sallay Gergely, Varga Judit, Wurga Éva, Bálint Ferenc, Jamrich Viktor

Látványterv és a kivitelezés vezetése: Nagy András

Grafika: Hangay Gabriella

Plakát: Szabó Emese

Fotó: Szikits Péter

Az installációt kivitelezték: KIPEX Team, OSG Hungary Kft.

A kiállítás előkészítésében, megvalósításában közreműködtek: Andaházi-Szeghy Viktor, Andráska Gáborné, Bajáki Bernadett, Bálint Ferenc, Bíró Edina, Bonhardt Edit, Borsits Enikő, Csicsely János, Csikány Gergely, Dánné Szarvas Mária, Frankhauser Péter, Fuchs Róbert, Fülöp Csilla, Gáspárné Ács Márta, Havasné Berek Tünde, Hidvégi András, Horváth Fruzsina, Jakusch Gabriella, Kincses Katalin Mária, Kovács László, Kovács Tibor, Kónya Béla, Köbli Istvánné, Kurucz János, Lantos-Balázs Tímea, Lányi Balázs, Mezei Gyula, Nagy Béla, Palyaga László, Racskóné Hidegkúti Valéria, Ress Zoltán, Schellenberger Vera, Szabó Vata György, Szigeti Lászlóné, Takács Ferencné, Tóth Hortenzia, Tőrös István, Varga József, Zsigri Katalin

Műtárgyvédelem: Fábián Szabolcs, Gyulai Orsolya, Kulybus József, Mátyássy Gabriella, Prím József, Tombor Krisztián

Támogatók: NKA, Hadimúzeum Alapítvány

A kiállítás létrejöttét kölcsönzéssel segítette a Budapesti Történeti Múzeum, a Néprajzi Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár

Audiovizuális technika: Monguz Kft.

“OUR CATCHWORDS WERE: PATRIOTISM AND PROGRESS”

The number of the permanent exhibitions of the Military History Institute and Museum was enriched with a new section in May 2012. It covers the military history of Hungary in the period of 1815 to 1849. The visually innovative exhibition presents to the visitors the Hungarian national aspirations as part of the European movement of the middle classes in the 19th century, through period documents, pictures, presentation of objects, the evolving, as well as the military aspects of the 1848–1849 Revolution and War of Independence. The exhibition presents the development phases of the Hungarian defence forces. Besides the variety of weapons, uniforms, equipment and clothing materials, it shows several interesting everyday items, such as pocket knives, wooden plates, a pipe, glasses and a wine bottle – they all represent everyday life during wartime.

Among the relics are the pistol of Prime Minister Lajos Batthyány, Minister of Defence Lázár Mészáros's wooden canteen decorated with leather, the pipe of Arisztid Desseffy, and the spurs of Artúr Görgei. Visitors can see the original uniform of the Martyr General Ernő Kiss, who won a great victory at Branyiszko and the uniform of General Richárd Guyon. In the spirit of preservation the exhibition material was extended with several reconstructions. In order to preserve Honvéd flags carried in victorious battles, they are presented as copies. A total of 334 of the Museum's original artefacts were exhibited, as well as a number of borrowed items and copies. The visitors welcomed the rich offer of two touch screens. We tried to offer at least a selection of all materials that can serve a more accurate orientation.

„UNSER WAHLSPRUCH WAR: HEIMAT UND FORTSCHRITT“

Die Reihe der ständigen Ausstellungen des Museums für Militärgeschichte wurde im Mai 2012 mit einem Teil, der die Militärgeschichte Ungarns in der Epoche von 1815 bis 1849 darstellt, reicher. Die visuell innovative Ausstellung zeigt durch den erhaltenen zeitgenössischen Dokumenten und Darstellungen, der Präsentation von Objekten den Besuchern den Aufschwung der ungarischen nationalen Bestrebungen, die innerhalb der europäischen Verbürgerlichung im 19. Jahrhundert zur Geltung kamen, sowie die militärischen Bezüge zur Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–49. Die Ausstellung stellt die Entwicklungsphasen der patriotischen Armee der Landesverteidigung dar. Neben der Vielfalt von Waffen, Ausrüstungen und Uniformen, Bekleidungsmaterialien werden auch die alltäglichen Gegenstände des Soldatenlebens aufgeführt: Taschenmesser, Holzteller, Pfeife, Glas und Weinflasche rufen den Alltag im Krieg in unsere Erinnerung.

Unter den persönlichen Reliquien befindet sich die Pistole von Lajos Batthyány, die mit Leder verzierten Holzfeldflasche des Verteidigungsministers Lázár Mészáros, die Pfeife von Arisztid Desseffy, die Sporen von Artúr Görgei. Der Besucher kann in der Vitrine die originalen Uniformen des Märtyrergenerals Ernő Kiss, und die des Siegers von Branyiszko, General Richárd Guyon, besichtigen, aber im Geist des Kunstobjektschutzes wurde das Ausstellungsmaterial mit etlichen Rekonstruktionen erweitert. Damit die in den siegreichen Schlachten getragenen Honvéd-Fahnen auch der Nachwelt erhalten bleiben, werden sie als Kopien gezeigt. Insgesamt wurden 334 eigene Kunstwerke ausgestellt, sowie eine Anzahl von geliehenen Gegenständen und Kopien. Das Publikum begrüßte das reiche Angebot der beiden Touchscreens. Wir haben versucht, mindestens eine Auswahl aller Materialengruppen anzubieten, die einer genauere Orientierung behilflich sind.

Nagy András

A SZOLNOKI REPÜLÉSTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÓHELY ÚJ CSARNOKA

2011. április 1-jétől új modullal bővült a Szolnoki Repüléstörténeti Kiállítóhely. Az 540 négyzetméteres csarnok, megfelelő környezetet és védelmet ad azoknak a repülőgépeknek és egyéb tárgyaknak, amelyeket eddig a szabadtéri kiállításon nem lehetett bemutatni.

Hogyan született meg ez a csarnok? 2007 decemberében Lamos Imre dandártábornok, az MH 86. Szolnok Helikopter Bázis parancsnoka és a kiállítóhely üzemeltetője, megkereste Dr. Vadai Ágneszt, a Honvédelmi Minisztérium akkori államtitkárát és támogatást kért a kiállítóhely fejlesztéséhez. 2008. március 1-jén, a szolnoki alakulat éves repülős bálján az Államtitkárszony bejelentést tett: a szaktárca a kiállítóhely fejlesztésére 25 millió forintot különített el. Ezt a támogatást Kapolyi László vállalkozó ajánlotta fel. Ebből az összegből kellett befejezni a kiállítóhely előtti Repülő Emlékparkjának építését is. Első elképzeléseink szerint a következő fejlesztéseket végeztük volna el: fűnyíró traktor beszerzése, a mintegy 18 ezer négyzetméteres zöld terület karbantartásának elősegítése, a hiányzó – mintegy 500 m hosszú – járda megépítése, az ehhez csatlakozó kordonok, tájékoztató táblák, elkészítése. Ezen kívül, egyéb eszközöket, szerszámokat, karbantartó anyagokat kívántunk beszerezni.

Történt viszont egy esemény, amely gyökeresen megváltoztatta terveinket. Az Országos Mentő Szolgálat ideiglenesen Szolnokon helyezte el egyik helikopterét, amelynek tárolására egy könnyű szerkezetes hangárt építettek. Megismerve ezt az épületet, azonnal felmerült a gondolat bennünk, hogy milyen jó lenne nekünk is egy ilyen csarnok. A kiemelt eszmei értéket képviselő repülőgépeink bemutatásához ugyanis nem rendelkezünk fedett kiállítási lehetőséggel. A gondolatot azonnal tették követték. Felvettük a kapcsolatot az építő céggel (FRISOMAT Kft., Siófok) és tájékoztató anyagokat kértünk tőlük, amit rövidesen megkaptunk. A különböző lehetőségek közül a „Frisohall Omega” típusú, ívelt formájú, a régi repülőgép hangárokra hasonlító kialakítást választottunk, nagy, szétnyíló ajtókkal. A csarnok mérete 13×41,8 m lett, amelyet a hely adottságai és pénzügyi lehetőségeink határoltak be. Külső színének a zöldet választottuk. Egy ponton „dözsöltünk”, nem a legalacsonyabb változatot választottuk, hogy repülőgépeknek legalább felfelé megfelelő tér álljon rendelkezésre, így a legnagyobb belső magasság 6,5 m lett. Kijelöltük az építési helyszínt, ahol akkoriban a nem kiállított repülőgépeket és egyéb tárgyakat tároltunk, megfelelő összességben a külföldi és magyar spotterek nagy örömére. (Mindenki ezeket

a gépeket akarta fényképezni, pedig mi nem voltunk büszkéek erre a helyre.) Akkor azt hittük, ennek a „Jurassic parknak” az eltüntetésé lesz a legnehezebb. Nagyot tévedtünk. Szembesültünk a ténnyel, hogy az épületnek alap is kell, meg engedélyek, amelyek nemcsak a kivitelezés idejét tolták ki, hanem a költségeket is megnövelték. A következő súlyos problémát az jelentette, hogy ki legyen az a jogi személy, aki az egész projekthez a nevét adja, akin keresztül a pénzügyi tranzakciókat le lehet bonyolítani, miután befogadta a szponzortól beérkező összeget. Megkerestük a Szolnoki Magyar Repülők Bajtársi Egyesületét és megkértük őket, segítsenek rajtunk, vállalják el a projekt gondozását. A Szilveszter László okl. mk. alezredes úr által vezetett szervezet készséggel állt a rendelkezésünkre és megbízta a gazdasági titkárukat, Nagy László református tábori lelkész őrnagy urat, hogy az építéssel kapcsolatos teendőket részükről irányítsa. Ez egy nagyon jó döntés volt, mert Nagy őrnagy úr munkájával, lelkesedésével, töretlen optimizmusával valódi „motorja” lett a projektnek.

A csarnok összeszerelése

Rövidesen elkészültek a tervek, az engedélyek is kezdtek befutni, a kivitelező készen állt a munkára, csak a pénz hiányzott az alap elkészítéséhez. Segélykérésünk barátaink segítségével eljutott a HM Infrastrukturális Ügynökséghez, ahol olyan döntés született, hogy a 2008-as költségvetési maradványból ők megépítetik az alapot. Öröndetes döntés volt, de mivel az érték miatt közbeszerzési eljárásra volt szükség, a beruházást el kellett tolni egy évvel. 2009 elején a közbeszerzési eljárás megindult, ennek lezárultával a nyertes pályázó május 20-án elkezdte a munkát. Azonnal problémával talákoztunk, sokkal több földet kellett kitermelni az előzetesen tervezettnél. Ennek elszállítása a költségeket növelte volna, ha nekünk nem lett volna szükségünk erre a földre a korábban végrehajtott bővítésünk területének feltöltésére. Így a kitermelt föld nagy része helyben került felhasználásra, és ezért sikerült a pénzügyi keretek között maradni. Az alap július 1-jére lett kész. Ekkor jött a gazdasági válság. Fő szponzorunk közölte: a támogatás második részét nem tudja folyósítani. Mivel így a meglévő pénz nem volt elég a csarnokra, újabb szponzort kellett keresni. Végül megint barátaink

segítettek, akik sok helyen elmesélték eddigi kálváriánkat és így találtak rá a Dunai Repülőgép Gyár Rt-re, amelynek vezetése úgy döntött, hogy a hiányzó összeggel kipótolja a keretünket. Megkezdődhetett az építkezés! 2010. május 5-én megjelentek a kivitelezők és június 7-ére elkészült a csarnok, pedig ritkán dolgozott egyszerre három szakmunkásnál több rajta. Az alkalmazott korszerű technológia, az előre legyártott elemek alkalmazása nem is igényelt nagyobb létszámot. Ezután már „csak” a szakhatósági engedélyek, hiánypótlások, a használatbavételi engedélyek beszerzése volt hátra. Ebben az időszakban nagy segítségünkre voltak azok a felajánlók, akik adójuk egy százalékát nekünk adományozták és az így befolyt mintegy negyedmillió forint segítette a felmerülő költséget finanszírozására. Nagy őrnagy úr áldozatos munkája eredményeképpen ezen is túljutottunk és megrendezhettük a csarnok avatását 2011. március 31-én. A nemzeti színű szalagot az avatáson Lamos Imre dandártábornok, a bázis és Dr. Kovács Vilmos ezredes, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka vágta át.

Az új csarnok kívülről

Az új csarnok belülről

A csarnok tematikájában a magyar katonai motoros repülést kívántuk feleleveníteni. Öt repülőgépet helyeztünk el hangárban: a Messerschmitt Bf-108 „Táifun” (Nord-2001), a Jak-18, a Jak-12, a Jak-11 és a Po-2 típusokat. Ezenkívül dugattyús repülőgép motorokat állítottunk ki, valamint a magyar katonai repülés típusait bemutató mintegy hatvan méteres molinót szereltünk az oldalfalakra. A Hadtörténeti Múzeum által átadott régi repülési plakátok nagyméretű másolatai csarnok szerkezetének egyhangúságát megtörve, színesítik a szürke falakat. 2011. szeptember 23-án megnyitottuk fennállásunk első időszakos kiállítását a magyar légi rendészet témaköréből.

A csarnok a reményeink szerint még sokáig szolgálja munkánkat, a magyar katonai repülés emlékeinek megőrzését és bemutatását. Köszönettel tartozunk mindenkinek – magánszemélyeknek és szervezeteknek egyaránt –, akik segítették e szép elképzelés megvalósulását.¹

THE NEW HALL OF THE AVIATION HISTORY MUSEUM IN SZOLNOK

The Aviation History Museum in the town of Szolnok was expanded on 1 April 2011 with a new module. The 540-squaremeter hall ensures the right environment and the protection of those aircraft and other objects that earlier could not be displayed in the outdoor area.

The idea to build a new hall was raised in December 2007. Its construction began in May 2009. In the hall inaugurated two years later one can see five aircraft: a Messerschmitt Bf-108 “Typhoon” (North 2001), and Yak-18, Yak-12, Yak-11 and Po-2 machines.

DIE NEUE HALLE DES FLUGHISTORISCHEN AUSSTELLUNGSAREALS IN SZOLNOK

Am 1. April 2011. wurde der Flughistorische Ausstellungsareal in der Stadt Szolnok mit einem neuen Modul erweitert. Die 540-Quadratmeter-Halle bietet den Flugzeugen und anderen Objekten, die früher auf dem Freigelände nicht ausgestellt werden konnten, das richtige Umfeld und den entsprechenden Schutz.

Die Idee zum Bau einer neuen Halle kam im Dezember 2007, der Bauarbeiten begannen im Mai 2009. In dem zwei Jahre später eröffneten Hangar stellte man fünf Flugzeuge aus: die Messerschmitt Bf-108 „Taifun“ (Nord-2001), die Yak-18, Yak-12, Yak-11 und Po-2 Maschinen.

1 A szerző köszönetet mond Lente Zoltán százados úrnak a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségéért.

A KÖTET SZERZŐI

- Baczoni Tamás – őrnagy, történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Bálint Ferenc – történész-muzeológus, gyűjteménykezelő,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Demeter Lajos – helytörténész, kutató,
Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy
- Galván Károly – történész-muzeológus, ny. muzeológus
- Hermann Róbert – történész, a parancsnok tudományos helyettese,
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
- Kincses Katalin Mária – történész, felelős szerkesztő,
HM HIM Hadtörténeti Intézet Szerkesztőség
- Jakusch Gabriella – történész, osztályvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Jankó Annamária – térképész, igazgatóhelyettes,
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár
- Kedves Gyula – ezredes, történész,
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
- Cs. Kottra Györgyi – történész-muzeológus, ny. főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Kovács Vilmos – ezredes, muzeológus, parancsnok,
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
- Makai Ágnes – történész-muzeológus, numizmatikus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Nagy András – ny. alezredes,
a Szolnoki Repüléstörténeti Kiállítóhely vezetője
- Prohászka László – művészeti író
- Reider Mónika – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Sallay Gergely Pál – történész-muzeológus, osztályvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Soós Péter – százados, történész-muzeológus, osztályvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Süli Attila – százados, történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Szoleczky Emese – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Tóth Orsolya – könyvtáros-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Závodai Szilvia – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

100 ÉV 100 MŰTÁRGY a XX. század hadtörténetéből

Jellemző műtárgyak
a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiből

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum reprezentatív kivitelű kötete a XX. században bevezetett osztrák–magyar, majd magyar katonai szabvány-anyagokból mutat be éves bontásban érdekességeket: minden esztendőből egy-egy, a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében fellelhető kuriozitást, vagy az idők folyamán széles körben elterjedt és ismertté vált hadianyag-típust.

KÉPMELLÉKLET

*Vitéz nagybányai Horthy István kormányzó helyettes, tartalékos repülőfőbadnagy
Re-2000 Héja I típusú gépe az ilovszkojei tábori repülőtéren, 1942 nyarán*

Caproni Ca-135bis nevezőbombázó

Messerschmitt Bf-109F vadászrepülőgép magyar felségjelzéssel

1931M 8 mm-es golyószóró

A Hadtörténeti Múzeum kiállításának első terme

A Hadtörténeti Múzeum kiállításának második terme

Az aradi nemzetőr zenekar tamburmajor-botja

Lenkey János bilincéből készült gyűrű

Az 1869M zászló előlapja

Az 1869M zászló hátlapja

Király/Lovász öntöltő puskája 1924-ből (SHW SIG, SNr. 1454, a szerző felvétele)

Az SIG MKMS géppisztolya (fent) és a magyar 1939 M. Király géppisztoly (SHW SIG SNr. 1468, HTM gysz.: A 7654, a szerző felvételei)

Rudolf Marschall emlékérmé Fejérváry 60 éves katonai szolgálati jubileumára (HTM 4839/É)

Exner Károly Fejérváry-emlékérmé ezüstből, MANNO M. szignóval (HTM 7318/É)

A Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság francia nyelven kiadott plakátja

A Kosmos Műintézet magyar nyelvű plakátja

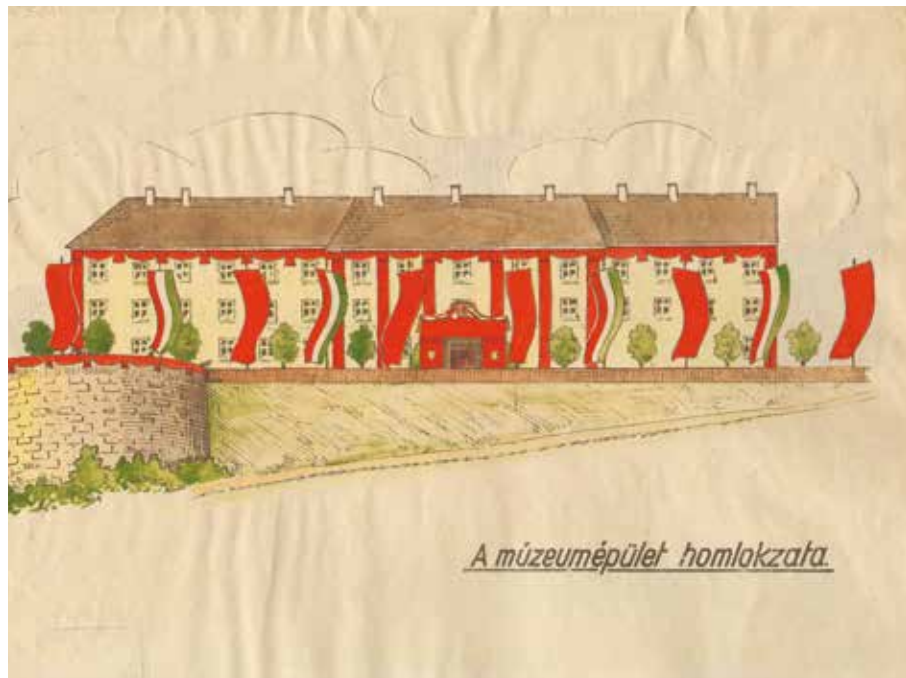
Címer az 1894M sisakon

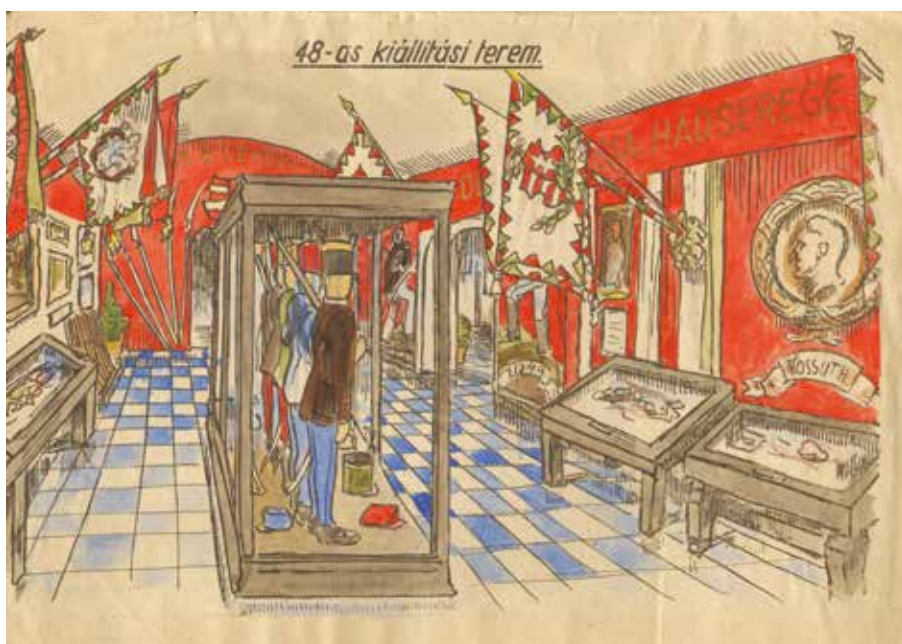
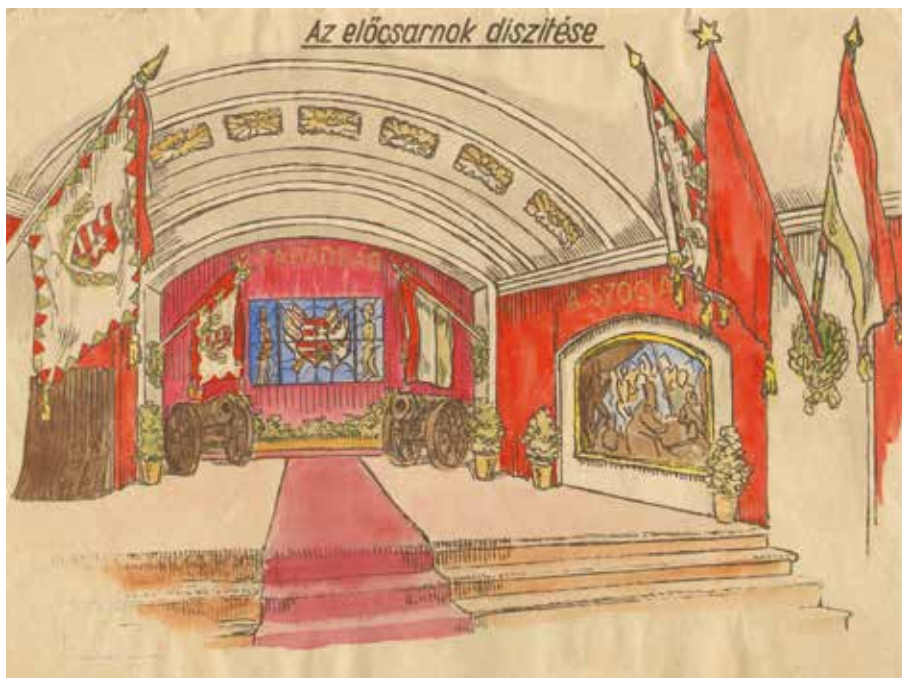

*Amerikai tengerészgyalogos legénységi
díszegyenruha*

1842M bajor legénységi vértessisak

A reformkori hadsereget tárgyaló vitrin

A márciusi eseményeket felidéző tárlórész és enteriőr, háttérben a reformkori Pest-Buda ábrázolásával

Az első felelős magyar minisztérium megalakulásához kapcsolódó műtárgyak

A honvéd lovasságot bemutató tárló

Az 1848-49-es zászlók egyes típusait élénk táró kiállításrész

